

AFRILEX^{-reeks}
series

1:1991

LEXIKOS

BURO VAN DIE WAT

AFRILEX

Lexikos

Redakteur

Editor

P. Harteveld

AFRILEX-REEKS 1:1991

AFRILEX SERIES 1:1991

BURO VAN DIE WAT

STELLENBOSCH

Hierdie eerste uitgawe van

Lexikos

in die

AFRILEX-REEKS

word opgedra aan

D.C. Hauptfleisch

Redakteur 1958 - 1966

Assistenthoofredakteur 1966 - 1981

Hoofredakteur 1981 - 1991

WOORDEBOEK VAN DIE AFRIKAANSE TAAL

by geleentheid van sy aftrede op 31 Julie 1991

Uitgewer Publisher

**BURO VAN DIE WAT
Universiteit van Stellenbosch
Privaatsak X5018 Private Bag
7600 STELLENBOSCH**

**Kopiereg © 1991 deur die uitgewer
Alle regte streng voorbehou
Eerste uitgawe 1991**

**Tipografie en uitleg
deur Pieter Harteveld
Hermien van der Westhuizen
en Eleanor van Zuydam
Bandontwerp deur Piet Grobler**

Geset in 10 op 12 pt Palatino

**Gedruk en gebind deur Rotapress
Stewartstraat 59 Goodwood**

ISBN 0 620 15866 2

Geen gedeelte van hierdie boek mag sonder skriftelike verlof van die uitgewer gereproduseer of in enige vorm of deur enige elektroniese of meganiese middel weergegee word nie, hetsy deur fotokopiëring, plaat- of bandopname, vermikrofilming of enige ander stelsel van inligtingsbewaring

Inhoud

Voorwoord	ix
Foreword	xii
<i>P. Hartevelt</i>	
Die woord vra kontak	xv
Words Require Contact	xviii
<i>D.J. van Schalkwyk</i>	
1 Taalseksisme as 'n vorm van eensydige leksikografie	1
<i>A.A. Beyleveld en G.J. van Jaarsveld</i>	
2 Die lemmatisering van uitdrukings in verklarende Afrikaanse woordeboeke	20
<i>W.F. Botha</i>	
3 Some Dictionary Descriptions of Grammatical Structure	37
<i>William Branford</i>	
4 Begripsontwikkeling	45
<i>Johan Combrink</i>	
5 Vloek, skel en vulgariteit: Hantering van sosiostilisties aanstootlike leksikale items	52
<i>L. Dekker</i>	
6 Sintagmatiese leksikale betrekkings in Afrikaans	61
<i>L.G. de Stadler</i>	
7 Implikasies vir die leksikografie van die klassifikasie van plante en diere in die volkstaksonomie	83
<i>J.C.M.D. du Plessis</i>	
8 Vroeë woordelyste en woordeboeke in verband met Afrikaans	104
<i>W. Gericke</i>	
9 Die leksikografiese hantering van woordgroepstamme	113
<i>R.H. Gouws</i>	

- 10** Die rekenarisering van die leksikografiese prosesse in die Buro van die WAT 128
P. Harteveld
- 11** Die aard en aanbieding van die leksikografiese definisie 158
F.J. Lombard
- 12** Wat maak ons met die skarminkel in die jonkmanskas, of: aspekte van die gesag van die woordeboek 183
F.F. Odendal
- 13** Woordeboek en gebruik: 'n bouse kringloop 197
A.F. Prinsloo
- 14** Polisemie in die woordeboek — 'n kognitiewe perspektief 221
P.H. Swanepoel
- 15** Die leksikografiese hantering van neo-klassieke en pseudo-sintaktiese komposita 281
A.E. van Niekerk

Voorwoord

Dr. D.J. van Schalkwyk, die aangewese Hoofredakteur van die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal (WAT)*, skets in "Die woord vra kontak", die inleiding tot hierdie bundel, hoe die formele leksikografiese gesprek tussen die redaksie van die WAT en 'n aantal vooraanstaande taalkundiges in 1989 op Stellenbosch aan die gang gekom het en hoe daarna gestreef word om dit tot die hele Afrika uit te brei.

Alhoewel hierdie gesprek tussen leksikograaf en taalkundige, asook dié tussen leksikograaf en leksikograaf, op 'n gereelde grondslag by kongresse en seminare behoort plaas te vind, is die hou van sulke byeenkomste nie altyd prakties of finansiële bekostigbaar nie, veral nie waar die deelnemers hulle oor so 'n uitgestrekte geografiese gebied soos Afrika bevind nie.

Daarteenoor dien 'n vakpublikasie as 'n uitstekende medium en voertuig vir so 'n gesprek. Dit kan goedkoper, makliker en effektiewer 'n groot aantal belangstellendes oor 'n wye terrein bereik en by die debat betrek. Omdat daar tans egter nie 'n publikasie spesifiek vir die uitruil van leksikografiese kennis en ondervinding in Afrika bestaan nie, voel die Buro van die WAT hom genoodsaak om die inisiatief in die totstandbrenging daarvan te neem. Dit is immers deel van sy strewe en taak "om 'n groeipunt en stimulus vir leksikografiese aktiwiteite en leksikologiese denke te wees".

Hierdie bundel leksikografiese opstelle is die resultaat van dié inisiatief. Daar is besluit om dit *Lexikos* (Grieks vir "van of vir woorde") te noem en dit jaarliks as een van die beoogde reekspublikasies onder die vaandel *AFRILEX* (akroniem vir "leksikografie in of vir Afrika") uit te gee. Ook uit die naamgewing moet die beoogde draagwydte van hierdie projek dus blyk. Omdat die leksikografie kommunikasie dien, moet daar juis op hierdie terrein baie brûe oor Afrika met sy ryk verskeidenheid tale gebou word. Daarlangs kan ons na mekaar toe uitreik, wedersydse begrip bewerkstellig, behoeftes verwoord en sodoende help om verhoudings te verbeter.

Die eerste aflewering wil 'n bevestiging en blywende neerslag wees van daardie ontmoeting in 1989 op Stellenbosch tussen teorie en praktyk wat vir die Buro van die WAT en ongetwyfeld ook vir die professionele leksikografie in Suid-Afrika 'n historiese geleentheid was. Daarom is so 'n groot persentasie van die artikels in hierdie bundel bydraes van die deelnemers aan dié groeps-gesprek. Enkele ander taalkundiges, bv. dié van wie se kundigheid in die

verdere beplanning van die Buro gebruik gemaak is en vriende van die Buro, is ook genooi om aan hierdie publikasie deel te neem. Hierna wil ons die kommunikasie verder uitbrei deur nog ander en uiteindelik alle belangstellende taalkundiges en leksikograwe by die projek te betrek.

Daar is ook ander redes waarom hierdie bundel juis nou deur die Buro uitgegee word. Ooreenkomstig sy beplanning is die Buro van voorneme om al sy publikasies, insluitende die *WAT*, self en volledig met gebruikmaking van die rekenaar te versorg, uit te lê en te produseer; daarom beskou die afdeling Redaksionele Steundienste hierdie projek as 'n eerste geleentheid en oefening om so 'n kantoorpublikasie te laat verskyn.

Verder het mnr. D.C. Hauptfleisch te kenne gegee dat hy op 31 Julie 1991, na 33 jaar diens aan die Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal — waarvan ruim tien jaar as Hoofredakteur — wil aftree. In die laaste en belangrikste plek het die redaksie dus gevoel dat dit besonder passend sal wees om die eerste aflewering van dié reeks spesiaal vir daardie geleentheid uit te gee en dit aan hom op te dra. Dwarsdeur die projek was hierdie doelwit vir almal 'n inspirerende motivering om die onderneming te laat slaag en betyds vir sy aftrede te voltooi. Daar is na gestreef om die gehalte van die artikels en die tegniese afgerondheid van die bundel in die beperkte beskikbare tyd op dié hoë peil te bring waarvoor mnr. D.C. Hauptfleisch se eie werk in wye kring so bekend is en wat hom dus waardig sou wees.

Lexikos is beplan as die eerste in 'n reeks boeke vir die vakspesialis. Die wetenskaplike standaard daarvan kon slegs gewaarborg word deur elke aangebode of aangevraagde artikel aan twee of meer vakspesialiste van hoë akademiese aansien voor te lê vir anonieme keuring. Dit is die redaksionele beleid om ook in die toekoms geen toegewings aan hierdie standaard te maak nie. Onderhewig hieraan word alle belangstellende taalkundiges en leksikograwe dus vriendelik uitgenooi om bydraes vir die volgende uitgawe aan die redaksie voor te lê.

Alle bydraes moet streng vakgerig wees. Dit kan handel oor die suiwer leksikografie of oor die raakvlak tussen die leksikografie aan die een kant en die linguistiek, die rekenaar of die bestuurskunde aan die ander kant. Suiwer linguistiek, rekenaarwetenskap, rekenaarwetenskap, algemene bestuurskunde en die rekenaarlinguistiek kwalifiseer gevolglik nie. Rekenaarleksikografie daarenteen kwalifiseer wel. Met "raakvlak" hier bo word nie soseer dit wat gemeenskaplik aan die genoemde dissiplines is, bedoel nie as wel die implikasies wat daardie dissiplines vir die leksikografie het, of, minder waarskynlik, wat die leksikografie vir die genoemde dissiplines het. Sulke implikasies moet duidelik in bydraes uiteengesit word. Verdere besonderhede is van die Redakteur: *Lexikos* by die Buro se adres verkrygbaar.

Ten slotte wil ek graag alle medewerkers aan die bundel hartlik bedank vir hulle entoesiastiese samewerking, hetsy deur die lewering van artikels, hetsy deur die anonieme keuring daarvan, hetsy deur die totstandbrenging van

die finale produk. Wat laasgenoemde betref, wil ek veral Hermien van der Westhuizen en Eleanor van Zuydam van die Buro se afdeling Redaksionele Steundienste hartlik bedank vir hulle ywerige en kundige hulp met die teksversorging en uitleg van die boek. Weens hulle baie ander werksverpligtinge het dit onder groot druk plaasgevind. Ook aan Hanlie Meitzler, wat haar later by hierdie afdeling aangesluit het, my dank. Piet Grobler het die buiteblad pro amico ontwerp. Vir sowel die vriendelike gebaar as die gehalte van die werk betuig ek my en die Buro se opregte waardering. Aan my kollegas in die afdeling Redaksionele Bewerking van die Buro, veral Johan du Plessis: baie dankie vir die hulp met die proefleeswerk. Sonder al hierdie ondersteuning sou die bundel nie betyds klaargekom het nie.

P. Harteveld

Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal

Foreword

Dr D.J. van Schalkwyk, the Editor-in-Chief designate of the *Woordeboek van die Afrikaanse Taal (WAT)*, outlines in "Words require contact", the introduction to this book, how a formal discussion on lexicography between the editorial staff of the WAT and a group of prominent linguists got off the ground in Stellenbosch in 1989, and how the staff is attempting to extend this discussion to include the rest of Africa.

Although meetings between lexicographer and linguist, as well as between lexicographer and lexicographer, should take place on a regular basis at congresses and seminars, it is not always practical and financially possible, especially where participants are drawn from such a vast area as Africa.

On the other hand, a specialist publication serves as an excellent medium and vehicle for such discussions. A large number of interested people can be reached over a wide area and can participate in the debate more cheaply, readily and effectively. Because at present there are no publications specifically for the exchange of lexicographical information and experience in Africa, the Bureau of the WAT felt obliged to take the initiative in launching such a publication. It is after all part and parcel of its mission to be "a growing point and stimulus for lexicographical activities and lexicological reasoning".

This volume of lexicographical essays is the result of such an initiative. It is entitled *Lexikos* (Greek for "of or for words") and will be published annually as one of the series publications under the banner *AFRILEX* (acronym for "lexicography in or for Africa"). Thus, the envisaged wide scope of this project is also reflected in its name. Because lexicography serves communication, contact on this terrain should be established with Africa and its variety of languages. In this way we can reach out to one another, bring about a mutual understanding, give expression in words to our needs and help improve relationships.

The first issue wants to affirm and bear permanent testimony of the importance of the meeting in 1989 in Stellenbosch between theory and practice, which was an historical occasion not only for the Bureau of the WAT, but also for professional lexicography in South Africa. For this reason many articles in this book are contributions by those who participated in the group meeting. A few other linguists, e.g. those who helped with the further planning of the Bureau as well as friends of the Bureau, were invited to contribute to the publi-

cation. After this the aim is to expand communication by involving other and eventually all linguists and lexicographers interested in the project.

There are also other reasons for publishing the volume at this specific time. As planned, the Bureau intends to use the computer for the editing, layout and production of all its publications, including the *WAT*. For this reason the division Editorial Support Services considers this project as a first opportunity to release a desk-top publication.

Furthermore, Mr D.C. Hauptfleisch indicated that he wishes to retire on 31 July 1991 after 33 years' service at the Bureau of the *WAT*, which included 10 years as Editor-in-Chief. Thus, in the last and most important instance, the editorial staff has decided that it is only fitting to dedicate the first volume of this series to Mr Hauptfleisch. Throughout the project this objective was an inspiring motivation to make a success of it and to complete it before his retirement. In order to maintain the high standard of work for which Mr Hauptfleisch is well known in many circles, the quality of the articles and the technical finish were major priorities in producing this volume in the short time available.

Lexikos is planned as the first issue in a series of books for specialists. Each article was anonymously judged by two or more highly-rated experts to guarantee the academic standard of *Lexikos*. It is the policy of the editorial staff, to be followed also in future, not to make any concessions in this regard. Subject to this, all linguists and lexicographers are cordially invited to submit contributions to the editorial staff for the following edition.

All contributions must be subject-related. They can deal with pure lexicography or with the intersection between lexicography on the one hand and linguistics, the computer and management on the other hand. Theoretical linguistics, computer science, computer technique, general management and computer linguistics thus do not qualify. Computer lexicography, however, qualifies. The expression "intersection" does not in the first place refer to those elements which are common to the above-mentioned disciplines, but rather to the implications those disciplines could have for lexicography, or less probably, what implications lexicography could have for those disciplines. Such implications should be clearly stated in the articles. Further information is obtainable from the Editor: *Lexikos* at the address of the Bureau.

In conclusion I would like to thank all contributors for the enthusiasm they showed for this project, either by submitting articles or by judging them, or by assisting with the production of the publication. A special word of thanks to Hermien van der Westhuizen and Eleanor van Zuydam of the division Editorial Support Services, who worked under great pressure, for their diligent and expert assistance with the editing and layout of the book. Many thanks also to Hanlie Meitzler, who later joined the division. The cover was designed pro amico by Piet Grobler. On behalf of the Bureau and myself, I would like to extend my sincere gratitude to him for this friendly gesture and

for the high standard of his work. To all my colleagues in the Bureau's division Editorial Processing, especially Johan du Plessis, many thanks for your help with the proofreading. Without your support it would not have been possible to finish the volume in time.

P. Harteveld

Bureau of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal

Die woord vra kontak

Dr. D.J. van Schalkwyk, *aangewese Hoofredakteur, Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal, en fasiliteerder van die Buro se onlangse strategiese beplanning*

Die gesprek tussen leksikograwe en linguïste is besig om weer aan die gang te kom, ook hier in Suid-Afrika.

Van 27 tot 29 November 1989 het daar by Mon Villa, die seminaarsentrum van die Universiteit van Stellenbosch, 'n stimulerende gesprek tussen die redaksie van die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal (WAT)* en 'n groep taalkundiges plaasgevind. Die doel hiervan was om gesprek te voer oor leksikografiese onderwerpe soos die teikengebruiker van die *WAT*, die opnamebeleid, gebruikersgerigtheid en verskillende aspekte van betekenis en betekenisbeskrywing met die oog op die aanpassing van die redaksionele stelsel van die Buro van die *WAT* sodat die werk drasties versnel kan word. By hierdie geleentheid het die Hoofredakteur, mnr. D.C. Hauptfleisch, ook die *Verslag oor die strategiese beplanning vir die Buro van die Woardeboek van die Afrikaanse Taal* aan die Voorsitter van die Beheerraad van die *WAT*, prof. M.J. de Vries, oorhandig.

In dié verslag word twee take van die Buro van die *WAT* uitgelig wat hier ter sake is, naamlik

- (i) "om met Suid-Afrikaanse en buitelandse leksikografiese en taalkundige instellings te skakel met die oog op die uitruil van leksikografiese kennis, inligting en publikasies", en
- (ii) "om 'n groeipunt en stimulus vir leksikografiese aktiwiteite en leksikologiese denke te wees".

Alhoewel die Buro van die *WAT* sedert sy begin kontak met plaaslike en oorsese leksikografiese projekte opgebou en dit in 'n mindere of meerdere mate in stand gehou het, kan hierdie kontak verder uitgebou word, byvoorbeeld met projekte in Europa, Amerika, Afrika en veral in Suider-Afrika.

Om dié rede moet die Buro in die toekoms lid word van en saamwerk met al dié nuwe leksikografiese verenigings wat sy kennis kan verbreed, terwyl hy sy lidmaatskap van reeds goed gevestigde liggame ten beste moet benut. Maar naas die leksikografiese inspirasie wat langs hierdie weë verkry kan word, is dit belangrik dat die redaksionele stelsel en die taalkundige gegewens wat in woordeboeke gehanteer word, in pas moet wees met die heersende gedagterigtings in die taalkunde. Dit kan die maklikste bewerkstelling word indien die oop gesprek tussen die leksikograaf en die taalkundige voortdurend gestimuleer word. Tydens 'n aanloop tot die kongres van die Linguïstevereniging

van Suider-Afrika wat in 1990 op Stellenbosch plaasgevind het en wat bygewoon is deur 'n groep linguïste en leksikograwe, is die onderwerp *Die normatiewe benadering in woordeboeke: 'n Herevaluering aan die orde gestel*. Vanjaar sal die onderwerp *Polisemie* by 'n soortgelyke geleentheid bespreek word. Die gesprek tussen die Buro en die taalkundekollegas op Stellenbosch is reeds goed op dreef, maar dit moet ook uitgebrei word tot die ander universiteite en taalinstellings.

Om die probleme wat 'n langtermynprojek soos die saamstel van 'n omvattende woordeboek lewer, sinvol te kan hanteer, moet ook ander terreine as die leksikografie en die taalkunde betrek word. Vir die suksesvolle hanteling van bestuursaspekte eiesoortig aan die leksikografiese bedryf moet beplannings- en bestuurskundigheid bygehaal word. Slegs op dié wyse kan 'n doeltreffende en 'n effektiewe organisasie daargestel word. Bemarkingskundigheid by die personeel van omvattende woordeboekprojekte het die afgelope jare vir meer as een van hierdie projekte 'n noodsaaklikheid geword. Hierdie verantwoordelikheid bring mee dat so 'n woordeboekprojek van 'n produkgerigte instelling tot 'n bemarkingsgerigte onderneming moet ontwikkel en dat daar onder andere meer op die behoeftes van die woordeboekgebruiker gekonsentreer moet word.

Rekenaarleksikografie het binne 'n kort tydsbestek sy regmatige plek op die agendas van leksikografiese en linguïstekongresse gekry. Literatuur in dié verband verskyn ook teen 'n aansienlike tempo, maar tog het hierdie gesprek eintlik maar pas begin.

Dit lei geen twyfel nie dat die leksikografie al meer interdisiplinêr sal moet skakel met byvoorbeeld die rekenaarwetenskap, bestuurskunde, finansiewese, besigheidsadministrasie, e.d. In eersgenoemde geval word daar al sterk gepleit vir 'n interdisipline op die patroon van die rekenaarlinguïstiek, wat 'n brug kan slaan tussen rekenaarleksikografie en leksikografies georiënteerde rekenaarwetenskap.

A. Reichling het die verrigtinge van 'n simposium oor leksikografie in die elektroniese eeu in 1981 soos volg saamgevat: "The essential point was the need for general recognition of the interdisciplinary nature of modern lexicographical work and for a genuine will to cooperate."¹ Vir sover hierdie samewerking implikasies inhou vir die leksikografiese bedryf, moet dit aan bod kom in die AFRILEX-reeks.

R.R.K. Hartmann, daardie produktiewe en goed ingeligte skrywer en redakteur van leksikografiese publikasies, het die volgende verbasende opmerking gemaak: "There are no periodicals or monograph series dedicated solely

¹ Reichling, A. 1982. Summary of the Round Table Discussion. Goetschalckx, J. en L. Rolling (Reds.). 1982. *Lexicography in the Electronic Age: Proceedings of a Symposium held in Luxembourg, 7-9 July 1981*: 267. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.

to lexicography in Africa."² Dit toon dat daar 'n leemte en waarskynlik ook 'n groot behoefte hieraan bestaan waarin voorsien moet word.

Mag hierdie beskeie eerste poging tot so 'n publikasie dus daartoe lei dat die gesprek oor die moeilike maar intellektueel lonende bedryf van die leksikografie in Suid-Afrika verder gestimuleer word sodat dit goed aan die gang sal kom tussen al die inheemse tale. Bowenal hoop 'n mens dat AFRILEX in 'n werklike behoefte sal voorsien en sal groei tot 'n forum en dalk 'n vereniging vir so 'n gesprek waarby die hele Afrika betrokke sal raak! In dié hoop is die akroniem AFRILEX gekies as vaandel vir hierdie publikasiereeks.

2 Hartmann, R.R.K. (Red.). 1990. *Lexicography in Africa: Progress Reports from the Dictionary Research Centre Workshop at Exeter, 24-25 March 1989*: 74. Exeter: University of Exeter Press.

Words Require Contact

Dr D.J. van Schalkwyk, *Editor-in-Chief designate, Bureau of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal, and facilitator of the strategic planning which the Bureau undertook recently*

Lexicographers and linguists are on speaking terms once more, also here in South Africa.

From 27 to 29 November 1989 a stimulating meeting between the editorial staff of the *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* and a group of linguists took place at Mon Villa, the seminar centre of the University of Stellenbosch. The objective of this meeting was to discuss subjects pertaining to lexicography, for instance the target user of the WAT, the policy regarding inclusion, user-friendliness and various aspects concerning meaning and the description thereof, the ultimate aim being to adapt the editorial system of the Bureau of the WAT so as to expedite matters dramatically. On this occasion the Editor-in-Chief, Mr D.C. Hauptfleisch, also handed over the *Report on the Strategic Planning for the Bureau of the Woordeboek van die Afrikaanse Taal* to the Chairman of the Board of Control of the WAT, Prof M.J. de Vries.

In this report two assignments of the Bureau of the WAT, which are also of significance here, are stressed, namely

- (i) "to establish contact with South African lexicographical and linguistic institutions as well as such institutions abroad with the aim of exchanging lexicographical knowledge, information and publications", and
- (ii) "to be a growing-point and stimulus for lexicographical activities and lexicological reasoning".

Whilst the Bureau of the WAT has since its inception promoted and more or less maintained contact with local lexicographical projects as well as projects abroad, this contact can be expanded. Projects in Europe, America, Africa and in particular Southern Africa come to mind.

For this reason the Bureau should in future become a member of and cooperate with new lexicographical societies that can broaden its knowledge base while it utilizes its existing membership of well-established bodies to the greatest possible advantage. But apart from the lexicographical inspiration which can be achieved in this way, it is important that the editorial system and the linguistic material presented in dictionaries relate to present perceptions in linguistics. This is best achieved if the open discussion between lexicographer and linguist is continually stimulated. Prior to the 1990 congress of the Linguistic Society of Southern Africa, which took place in Stellenbosch, linguists

and lexicographers met to discuss the topic *The Normative Approach in Dictionaries: A Re-evaluation*. This year a similar meeting is planned and the topic will be *Polysemy*. Discussions between the Bureau and linguistic colleagues in Stellenbosch are at present maintained on a regular basis, but they should be expanded to include other universities and language institutions.

To manage the problems of a long-term project like a comprehensive dictionary in a meaningful way, it is also necessary to involve disciplines other than lexicography and linguistics. For the successful management of those aspects characteristic of the discipline of lexicography, it is necessary to involve planning and managerial expertise. An effective organization can be established only in this fashion. Marketing expertise has in recent years become a necessity for the personnel of a number of comprehensive dictionary projects. Such a project entails the conversion from a product-oriented to a market-oriented approach and, inter alia, a greater awareness of the requirements of the dictionary user.

Computational lexicography has taken its rightful place on the agendas of lexicographic and linguistic congresses with remarkable suddenness. This also applies to the relevant literature, and yet this "discussion" has barely started.

There is little doubt that lexicography will have to establish contact with other disciplines, for example computer science, public administration, finance, business administration, etc. In the case of computer science there have been urgent requests for an interdiscipline similar to computational linguistics in order to achieve a symbiosis between computational lexicography and lexicographically oriented computer science.

A. Reichling summarized the events of a symposium in 1981 on lexicography in the electronic era as follows: "The essential point was the need for general recognition of the interdisciplinary nature of modern lexicographical work and for a genuine will to cooperate."¹ The AFRILEX series must reflect on the implications that this cooperation will have on the lexicographical profession.

R.R.K. Hartmann, that productive and knowledgeable author and editor of lexicographical publications, made the following astonishing observation: "There are no periodicals or monograph series dedicated solely to lexicography in Africa."² This indicates that there is a void and probably also a great need for which provision has to be made.

¹ Reichling, A. 1982. Summary of the Round Table Discussion. Goetschalckx, J. and L. Rolling (Eds.). 1982. *Lexicography in the Electronic Age: Proceedings of a Symposium held in Luxembourg, 7-9 July 1981*: 267. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.

² Hartmann, R.R.K. (Ed.). 1990. *Lexicography in Africa: Progress Reports from the Dictionary Research Centre Workshop at Exeter, 24-25 March 1989*: 74. Exeter: University of Exeter Press.

Therefore, may this modest first attempt at such a publication further stimulate the discussion on the difficult but intellectually rewarding profession of lexicography, and may it lead particularly to discussion between all the indigenous languages. Above all, one can but hope that AFRILEX will fulfil a real need and become a forum and maybe a society to promote a discussion which will involve the whole of Africa! With this hope in mind, the acronym AFRILEX was chosen to serve as standard for this publication.

Taalseksisme as 'n vorm van eensydige leksikografie

A.A. Beyleveld en G.J. van Jaarsveld, *Departement Afrikaans en Nederlands, Universiteit van die Oranje-Vrystaat*

Abstract: Language Sexism as a Form of Biased Lexicography. As an interface between linguistics and society, the dictionary serves to open up linguistics to language users in a very special way. A pragmatic approach, however, is also expected from the lexicographer, in the sense that the guidance provided in a dictionary should reflect actual language usage. A dictionary therefore has both a normative and informative character. Add to this the fact that dictionaries are used as authoritative works of reference, and the possibility that they serve to reinforce and to maintain specific language patterns is not excluded. In a period characterized by an increased focus on the prejudiced categorizing of women, the dictionary, as a source of cultural authority, is also under suspicion. The possibility that dictionaries may contribute to stereotyped roles and sexist suppositions by means of biased lexicographic practices, is discussed in this article. Words under the letter M in both a bilingual and an explanatory dictionary were studied in order to determine whether these lexicographic works are indeed guilty of linguistic sexism.

Keywords: DICTIONARY AS INTERFACE BETWEEN LINGUISTICS AND SOCIETY, LANGUAGE SEXISM, BIASED LEXICOGRAPHY, USER-GUIDANCE, CULTURAL AUTHORITY OF DICTIONARIES

Opsomming: As tussenganger tussen die taalkunde en die maatskappy bring die woordeboek die taalkunde op 'n besondere wyse by die taalgebruiker uit. Hierbenewens word daar egter ook 'n pragmatiese benadering van die leksikograaf verwag, in dié sin dat die leiding wat die woordeboek gee 'n weerspieëling moet wees van werklike taalgebruik. Woordeboeke beskik dus in 'n sekere sin oor beide 'n normatiewe en 'n informatiewe karakter. Voeg hierby die feit dat woordeboeke as gesaghebbende naslaanbronne gebruik word, en die moontlikheid dat dit bydra tot die versterking en behoud van bepaalde taalpatrone is nie uitgesluit nie. In 'n tyd waarin daar toenemend aandag gegee word aan die bevooroordeelde kategorisering van die vrou, staan die woordeboek as kulturele gesagsbron ook onder verdenking. Die moontlikheid dat woordeboeke deur middel van eensydige leksikografie kan bydra tot stereotiepe roltoewysings en seksistiese aannames word in hierdie artikel bespreek. Woorte onder die letter M is in sowel 'n tweetalige as verklarende woordeboek nagegaan om te bepaal of dié woordeboeke hulle inderdaad aan taalseksisme skuldig maak.

Sleutelwoorde: WOORDEBOEK AS TUSSENGANGER TUSSEN TAALKUNDE EN MAATSKAPPY, TAALSEKSISME, EENSYDIGE LEKSIKOGRAFIE, GEBRUIKSLEIDING, KULTURELE GESAG VAN WOORDEBOEKE

1. Inleiding

Geslag, net soos ras, is 'n sosiale probleemarea vanweë die feit dat oorheersing dikwels op grond van onderskeid geregverdig word. Dienooreenkomstig word seksisme deur 'n vooraanstaande leksikograaf soos Hauptfleisch (1989) uitgesonder as 'n gebied wat vanuit 'n sosiolinguistiese oogpunt as leksikografies sensitief beskou kan word.

Met die term **seksisme** word daar verwys na die vergestaltung van 'n bevooroordeelde siening van die geslagte. Dié siening berus op 'n aanname dat die een geslag vanweë 'n meerderwaardige samestelling daarop geregtig is om die ander geslag te oorheers (vgl. onder andere Grobler 1983). Anders gestel: seksisme bestaan daarin dat stereotiepe roltoewysings wat 'n impak op die lewenswyse van mense het, op die basis van geslag geskied; dat ondergeskikte, passiewe rolle gewoonlik aan die vroulike geslag toegewys word op veral die intellektuele en ekonomiese terreine van die samelewing.

Taalseksisme wat onderskei moet word van die verskillende spraakpatrone van mans en vroue wat deur verskeie navorsers toegeskryf word aan die sosialiseringsproses (vgl. Trudgill 1978; Maltz en Borker in Coates en Cameron 1988), kan in die woorde van Adey, Orr en Swemmer (1989: 226) soos volg gedefinieer word:

"Sexist language is language that conveys, through linguistic means such as use of the word 'mankind', 'he' as the generic pronoun, and condescending nomenclature to refer to women, stereotyped and biased views of the human race, and of the role of women in society."

Die feit dat vroue se sosiale agterstande in die moderne samelewing nie langer aan diskriminerende praktyke (of dan ten minste in dieselfde mate as vroeër) toegeskryf kan word nie (vgl. byvoorbeeld salarispariteit op vele beroepsterreine, vroue se regsbevoegdheid en ook hulle toetrede tot tradisioneel manlike amposisies en beroepe), het die rol van taal in die maatskaplike devaluasie van die vrou opnuut op die voorgrond gedwing (vgl. in dié verband die bydraes van onder andere Thorne en Henley 1975; Spender 1980; Coates en Cameron 1989).

Kernvrae wat na vore kom wanneer die verband tussen taal en die mens se werklikheidsbeleving sosiolinguisties in oënskou geneem word, is die volgende:

- Dien taal as sosialiseringskrag wat daartoe bydra om bepaalde geslagsrolle te konseptualiseer en in stand te hou?
- Is taal bloot 'n weerspieëling van bepaalde gemeenskapsnorme wat sorg vir die onderskeid tussen die twee geslagte? (Die implikasie synde dat taal ook¹ verandering in die sosiale orde sal weerspieël.)

Sommige vooraanstaande linguïste (vgl. Thorne, Kramarae en Henley 1983) is van mening dat hierdie vrae van nuuts af teen die agtergrond van die Sapir-Whorf-hipotese ondersoek behoort te word.

2. Sapir-Whorf-hipotese

In die ekstreme weergawe kom die Whorfiaanse teorie, wat aan die opvattinge van taalkundiges soos Edward Sapir (1884-1939) en Benjamin Lee Whorf (1897-1941) geknoop word, daarop neer dat die verhouding tussen taal en denke kousaal is. Webb (1989: 133) stel dit só: "... die linguïsties gedefinieerde konseptuele kategorieë van 'n taal het 'n beheerende en beperkende effek op kognitiewe denke."

Alhoewel die ekstreem deterministiese weergawe van die Sapir-Whorf-hipotese grootliks in onguns verval het, onder andere vanweë die feit dat dié teorie twee- en meertaligheid in gedrang bring (vgl. Lyons 1981: 305), is die studie van die verhouding tussen taal, denke en kultuur in terme van die swakker weergawe van die Whorfiaanse teorie tans weer aanvaarbaar. Die bydrae van die vrouebevrydingsbeweging sedert die vroeë sestigerjare moet in dié verband nie gering geskat word nie.

Volgens die swakker, relativistiese Whorfiaanse teorie is die mens se taal en sy belewenis van die werklikheid altyd naas mekaar te stel, met taal as die "manipulerende en aktiverende krag in die simbiotiese verhouding" (Esterhuysen 1986: 33). Whorf self was egter nie baie begaan oor wat eerste was in terme van taalpatrone en kulturele norme nie. Hy was tevrede om tot die slotsom te kom dat "... in the main they have grown together, constantly influencing each other" (Allen en Pit Corder 1973: 124). Die moontlikheid bestaan dus, volgens Whorf, dat taal enersyds die interaktiewe weerspieëling van 'n bepaalde kultuurgroep se norme kan wees, en andersyds 'n vormende invloed op die kultuur uitoefen juis omdat dit aan die werklikheid gestalte gee.

In ooreenstemming hiermee is die doel van hierdie ondersoek nie om uitsluitel te gee oor die vraag of die woordeboek 'n seksistiese samelewing weerspieël, en of dit instrumenteel is in die instandhouding daarvan nie. Na analogie van Gershuny (1974) se ondersoek na seksistiese taalgebruik in die *Random House Dictionary* en dié van De Roo (1990) in *Van Dale*, word daar bloot gepoog om die hantering van seksisme in Afrikaanse woordeboeke op 'n eksemplariese wyse na te gaan en te rapporteer.

3. Taalseksisme en die woordeboek

Die leksikograaf word veelal beskou as die tussenganger tussen linguïstiek en die maatskappy. Een van die woordeboek se primêre take is om die gebruiker ingelig te hou omtrent verandering wat in die taal plaasvind. In dieselfde asem word daar egter gesê dat woordeboeke te dikwels vassteek by konvensionele

taalgebruik en nie tred hou met verandering nie (vgl. Gouws 1985: 4).

In 1934 al het Mansion (soos aangehaal deur Al-Kasimi 1983: 3) gesê: "... the mind of the lexicographer seems invariably to be anchored in the past ..." Alhoewel sy bedoeling gemik was op die feit dat die leksikografie daarvoor bekend is dat dit nie juis tred hou met ontwikkeling op die gebied van linguïstiese teorievorming nie, maar dat dit eerder toegee aan die eise van die praktyk, kan dit net so goed van toepassing gemaak word op leksikografiese onsensitiwiteit vir woorde, uitdrukkings, leksikale definisies en gebruiksheid wat as seksisties bestempel kan word. Vanweë hierdie feit kan dit wees dat 'n gemeenskap al 'n bepaalde sensitiwiteit vir diskriminerende praktyke (soos inderdaad die geval is met die bevordering van gelykheid tussen vroue en mans) ontwikkel het, maar dat tradisioneel gevestigde vorme, gebruike en betekenisinhoud hardnekkig in woordeboeke bly voortleef.

Die ironie is dat die gesag van 'n woordeboek bo verdenking staan en dat woordeboeke as sodanig 'n wetgewende karakter verkry het. Morris Bishop (soos aangehaal deur Gershuny 1974: 159) het hom al in 1969 só daarvoor uitgelat: "One of our commonest phrases is 'look it up in the dictionary'. (Not any particular dictionary; just the dictionary). Every court of law has its big dictionary; the law settles cases, awards millions, rates crimes and misdemeanors, by quoting the definitions of some poor attic lexicographer, a harmless drudge." Gouws (1989: 13-14) verwys na 'n pragtige geval waar 'n hofuitspraak in Suid-Afrika berus het op die WAT se inskrywings *fotografie* en *fotografies*. Wat meer is, die taalgebruiker het mettertyd so gesus geraak deur die behoudendheid van woordeboeke, dat 'n uitsondering op die reël openbare misnoeë ontketen. Vergelyk hier die kritiek wat *Webster's Third New International Dictionary* ontvang het vanweë die feit dat erkenning gegee is aan gewone gebruikswoorde soos "ain't" en "finalize" (Gouws 1985: 5).

Dat die publiek die woordeboek se rol as **voorskrywer** eerder as **beskrywer** van betekenis en gebruik baie hoog aanslaan, is duidelik. Hiermee wil daar nie te kenne gegee word dat die woordeboek ook voorskriftelik is met betrekking tot die sosialisering van manlike en vroulike tipes nie, maar wel dat die woorde en uitdrukkings waarmee manlike en vroulike rolle in 'n woordeboek geassosieer word, geklee is in "... an authenticity, authority, and stability that is only rivaled by the Bible ..." (Gershuny 1974: 160).

Indien die gesaghebbendheid van die woordeboek vertolk word as 'n tasbare bewys van die geloof wat die mens in die bestaande taalkategorieë het, het dit seker tyd geword om die woordeboek as kulturele gesagsbron onder die loep te neem.

4. Eensydige leksikografie?

Die vraag mag moontlik ontstaan of 'n eensydige weergawe van die werklikheid hoognaamd in dieselfde asem as leksikografie genoem moet word. Daar word immers na leksikografiese verwys as objektiewe en gewetensgetroue

optekenaars en verklaarders van die taalskat in al sy vorme en fasette (vgl. Hauptfleisch 1989). In antwoord hierop kan daar verwys word na Claus Mueller se ondersoek na inskrywings in Duitse woordeboeke vóór en ná die Tweede Wêreldoorlog. Esterhuysen (1986) toon aan dat Mueller bewys het dat woordeboeke ideologies gelaai kan word. Eensydigheid, oftewel 'n subjektiewe optekening van die taalskat kan, volgens Esterhuysen (1986), bewerkstellig word deur 'n ongebalanseerde hantering van 'n aantal leksikografiese take. Twee van hierdie take, naamlik die wyse waarop woorde/uitdrukkings omskryf word en die hantering van voorbeeldsinne, het betrekking op hierdie ondersoek.

Met hierdie ondersoek word beoog om vas te stel of woordeboekmakers 'n leksikografiese eensydigheid in hul hantering van die Afrikaanse woordeboek openbaar ten opsigte van die twee take hierbo genoem, met die semantiese versmoring van vroue en gebruiksleiding wat die vrou onsigbaar maak, as invalshoek. As hipotese geld dat woordeboeke een van die vernaamste voorraadskeure en versterkers van 'n samelewing se vooroordele is.

Twee woordeboeke is vir die doel van die ondersoek op 'n eksemplariese wyse onder die vergrootglas geplaas, naamlik: *Verklarende Afrikaanse Woordeboek* (Kritzinger en Labuschagne 1982) en die *Tweetalige Woordeboek/Bilingual Dictionary* (Bosman, Van der Merwe en Hiemstra 1984).

Die navorsingsvrae waaromheen die empiriese ondersoek geloods is, is die volgende:

- Is stereotipering van en vooroordele jeens die vrou inderdaad in die twee gemelde leksikografiese werke aanwesig?
- Indien wel, in watter mate word dit deur middel van betekenis- en gebruiksleiding gekommunikeer?

5. Gebruiksleiding in die Tweetalige Woordeboek

Vanweë die toename in internasionale interaksie en samewerking het die tweetalige woordeboek onherroeplik deel geword van die mensdom se daaglikse ekonomiese, intellektuele en kulturele aktiwiteite, en dan wel in die sin van 'n praktiese gereedskapstuk. Gevolglik is daar in soverre dit die *Tweetalige Woordeboek/Bilingual Dictionary* (1984) betref, gekonsentreer op gebruiksleiding.

Die meeste potensiële woordeboekcopers is pragmaties in hul benadering tot leksikale naslaanwerke. Hulle benutting van die woordeboek is gerig op korrekte gebruik en derhalwe is goeie gebruiksleiding baie belangrik (vgl. Gouws 1984: 4). Wanneer 'n woordeboekmaker dus 'n leksikale definisie opstel, kan hy nie slegs 'n abstraksie van die betekenis formuleer op grond van sy waarneming nie — daar moet ook leiding gegee word t.o.v. die verskillende kontekste waarbinne 'n bepaalde woord gebruik kan word. Voorts moet

gebruiksgevalle uit sowel skriftelike as gesproke taalgebruik opgeteken word. Aldus Eksteen (1967).

Deur ondersoek in te stel na die voorkomsvrekwensie van die manlike (**hy/sy**) en vroulike (**sy/haar**) voornaamwoorde in gebruiksvoorbeelde, sou 'n mens dus 'n sosiale patroon t.o.v. mans en vroue se "sigbaarheid" in geskrewe bronne, die media en die werklike lewe kan blootlê. Indien daar voorts van die veronderstelling uitgegaan word dat die leksikograaf op grond van 'n professionele verantwoordelikheid, objektiwiteit en integriteit nie sal toelaat dat persoonlike voor- of afkeure sy optekening van die taalskat beïnvloed nie, sou 'n mens sekerlik kon verwag dat manlike en vroulike woorde op 'n gelykwaardige basis in voorbeeldsinne aangetref sou word.

Voorbeeldsinne van al die lemmas onder die letter **M** is vir die doel van die ondersoek ontleed. In totaal is 223 sinne wat t.o.v. 68 inskrywings aangegee is, ontleed. Daar is getel hoeveel keer (dit wil sê in hoeveel voorbeeldsinne) manlike, en hoeveel keer vroulike selfstandige naamwoorde en voornaamwoorde gebruik is. Die voorkomsvrekwensie word as 'n persentasie uitgedruk (Tabel 1).

Tabel 1
Distribusie van geslagsaanwysing in voorbeeldsinne onder die letter M in Tweektalige Woordeboek/Bilingual Dictionary

Geslag	Aantal woorde	%
Vroulik	15	7
Manlik	208	93
TOTAAL	223	100

In die geheel gesien vergelyk die voorkoms van vroulike woorde in voorbeeldsinne baie ongunstig met dié van manlike woorde: die ratio is ongeveer 1:14, wat 'n aanduiding is van die mate waarin die vroulike geslag linguïsties "onsigbaar" gemaak word.

In gevalle waar vroulike woorde wel in voorbeeldsinne voorkom, is die klem wat op liggaamlikheid val, in 3 van die 15 voorbeelde, opvallend:

"Sy het 'n vel so wit as melk"
 "Sy het 'n dun middeljie"
 "Sy is nie op haar mondjie geval nie"

Alhoewel die ondersoek nie daarop gemik is om die Sapir-Whorf-hipotese waar of vals te bewys nie, is dit nietermin interessant om die resultate ook teen hierdie agtergrond te interpreteer. Volgens die Sapir-Whorf-hipotese dra woorde in hulle hoedanigheid as klassifiseerders by tot die proses van konsep-

tualisering van die werklikheid. Met ander woorde, woorde wat in die konteks van 'n strukturele eenheid in dieselfde klas as 'n manlike of vroulike woord val, dra daartoe by dat 'n sekere woord met 'n sekere geslag geassosieer word (Gershuny 1974). 'n Paar voorbeeldsinne kan dien om te illustreer hoe manlike en vroulike woorde konseptueel met positiewe of negatiewe attribute in verband gebring word:

"n Monster van 'n vrou"
 "Hy is sy vak heeltemal magtig"
 "Hy het sy gehoor meegesleep"
 "Hy is my meerdere"

Stereotiepe roltoewysing spreek ook uit die volgende voorbeeldsinne:

"Beroemde manne"
 "Sy is mal oor hom"
 "'n Staatsman moet sy volk meevoer"

Gebruiksleiding in hierdie trant het tot gevolg dat stereotiepe semantiese assosiasies met manlike en vroulike woorde versterk word en sodoende word 'n definitiewe bydrae gemaak tot die kulturele konsepte wat rondom die geslagte bestaan.

6. Betekenisleiding in die eentalige, verklarende woordeboek

Volgens Gouws (1985: 3) het navorsing getoon dat betekenisleiding die gebruikers van eentalige woordeboeke se primêre behoefte is. Gevolglik is daar t.o.v. die *Verklarende Afrikaanse Woordeboek* (1982) gekonsentreer op die semantiese funksie.

Eksteen (1967: 17) wys daarop dat die grondbeginsel van verklarende leksikografie daarin setel dat die woordeskat in 'n woordeboek 'n weergawe moet wees van die gebruik van 'n taalgemeenskap. Verandering wat in die taal plaasvind, moet dus ook in woordeboeke gereflekteer word. In dié verband meen Grobler (1985: 1) dat die meeste tale se leksikons voortdurend groei, maar dat daar in één opsig nie op dinamiese vooruitgang aanspraak gemaak kan word nie — en dít is op die semantiese terrein, wat verband hou met manlike en vroulike kategorisering.

Betekenisoordrag in 'n woordeboek geskied veral d.m.v. definisies (of "definiens", vlg. Gouws 1989: 39 se fyner onderskeid). Volgens Eksteen (1967: 12) verskil die leksikale definisie van enige ander soort definisie in dié sin dat dit uit 'n bepaalde taalwerklikheid geabstraheer word: 'n mens kom 'n woord teë, vra na die betekenis daarvan, en dié betekenis word dan gedefinieer met behulp van gegewens wat berus op die gebruik van die woord deur taalge-

bruikers binne 'n bepaalde taalgemeenskap. In hierdie sin is woordeboekdefinisies 'n weerspieëling van die kulturele werklikheid van 'n bepaalde gemeenskap.

Ten einde vas te stel of die leksikograwe van die *Verklarende Afrikaanse Woordeboek* (1982) betekenismatig skuldig is aan 'n stereotiepe kategorisering van geslagsrolle, is die letter M se inskrywings krities ontleed. Die keuse vir ontleiding het spesifiek op M geval, aangesien dit komposita met *man-*, *mans-* en *manne-* as bepalers insluit, wat alreeds 'n mate van kategorisering veronderstel. 'n Lys van woorde wat spesifiek (+MANLIK) of (+VROULIK) gemerk is, is gemaak en dié woorde se semantiese kenmerke is d.m.v. komponent-analise beskryf. Verder is daar in die besonder onder die letter M, maar ook in die algemeen, opgelet na betekenisbeskrywing waardeur die manlike geslag verhef of die vroulike geslag verkleineer word. Daar is ook in die besonder aandag gegee aan betekenisleiding wat stereotiepe houdings en verwagtings t.o.v. die twee geslagte weerspieël.

Volgens die teorie van komponentanalise kan 'n woord in betekenis-komponente onderverdeel word op só 'n wyse dat die eindproduk die volledige reeks betekenisatome van die woord blootlê sonder om iets meer as die betekenis aan te bied: "Semantic components (or features) are theoretical constructs which can characterize the vocabulary of a language; each lexical item will be defined in terms of the components. In a sense, a dictionary definition is an informal componential analysis, in which each part of the definition is a component" (Lehrer soos aangehaal in Gouws 1985: 13).

Deur van komponentanalise gebruik te maak, word daar gepoog om in 'n geskematiseerde vorm die denkprosesse weer te gee wat baie vinnig en op 'n nie-waarneembare basis by die woordeboekgebruiker plaasvind wanneer 'n bepaalde woord se betekenisomskrywing gesien of gehoor word.

6.1 Bevindinge t.o.v. beroepsterme

Sewe-en-vyftig woorde wat na een of ander beroep verwys se betekenisatome soos wat dit in die leksikale definisie na vore kom, is ontleed (kyk Bylae A). Dit het geblyk dat daar 3 (+VROULIK)-items teenoor 49 (+MANLIK)-items voorkom — 'n ratio van 1:16. Nie een van die vroulike beroepsterme het die kenmerk (+PRESTIGE) besit nie, terwyl 2 die kenmerk (+NEGATIEWE SEKSUELE KONNOTASIE) besit het. Daarteenoor het 19 van die beroepsterme wat die kenmerk (+MANLIK) besit het, ook die kenmerk (+PRESTIGE) vertoon en slegs 1 het die moment (+NEGATIEWE SEKSUELE KONNOTASIE) gehad. Hierdie gewens sien in tabelvorm soos volg daaruit (Tabel 2):

Tabel 2
Manlike en vroulike beroepsterme onder die letter M in VAW

	Manlik	% van totaal	Vroulik	% van totaal
Beroepsterme	54	95%	3	5%
	Manlik	% van totale aantal manlike beroepsterme	Vroulik	% van totale aantal vroulike beroepsterme
Prestigewoorde	21	39%	0	0%
Negatiewe kon- notasie	1	2%	2	67%

'n Moontlike verklaring vir die voorkoms van relatief min (+VROULIK)-items is die vrou se vroeëre beperkte beroepsgerigtheid, asook haar beperkte mededinging op die meeste beroepsterreine. Aanvanklik het daar dus nie 'n behoefte aan geslagspesifiek-gemerke vorme bestaan nie.

Liebenberg (1976: 12) sê in dié verband: "... [O]p beroepsgebied is "manlik" dus ongemerk. Waar die vrou sodanige beroepsgebiede betree, word dieselfde benaming in baie gevalle op haar toegepas sonder gebruikmaking van gemerkte (+VROULIK)-morfeme ...". Hierdie toedrag van sake blyk nog steeds die geval te wees. Vergelyk hier:

Sy is 'n **makelaar** en nie 'n **makelaress** nie.

Vir gebiede waarop sowel 'n man as 'n vrou tradisioneel dieselfde beroep beoefen het, bestaan daar wel aanvaarde terme, naamlik **masseur** x **masseuse**; **melkjong** x **melkmeisie**; **modemaker** x **modemaakster**. 'n Interessante klemverskuiwing in die betekenisleiding kom egter voor by laasgenoemde voorbeeld. 'n **Modemaker** word aangegee as: "man wat modes ontwerp". 'n **Modemaakster**, daarenteen, se prestige is heelwat laer, naamlik: "'n vrou wat

klere vir dames maak, kleremaakster, modiste". Hy ontwerp modes, sy maak klere.

Interessantheidshalwe kan daar ook melding gemaak word van die eienaardigheid wat by die items **mitrailleur** x **mitrailleuse** voorkom. **Mitrailleur** se sinoniemdefinisie lui: "masjiengeweer-skutter"; **mitrailleuse** daarenteen, se leksikale definisie bestaan slegs uit: "masjiengeweer" — wat hopelik 'n drukfout is!

6.2 Enkele ander bevindinge

Die neutraliteit van die manlike vorm blyk uit die feit dat daar onder die letter **M** 90 woorde met (+MANLIK)-gemertheid voorkom wat volgens die betekenisbeskrywing op albei geslagte van toepassing is (kyk Bylae B). In al hierdie gevalle is die superordinaat **iemand** of 'n **persoon**. 'n Paar gevalle verwys anafories ook spesifiek na 'n manlike subjek terwyl daar slegs in één geval, naamlik **medaljewenner**, anafories na albei geslagte verwys word. Die geval van die (+MANLIK)-gemerkte vorm, **middelspeler**, val op. Die leksikale definisie lui soos volg: "speelster in korf- of netbal wat in die middelste posisie op die baan speel". In dié geval beteken manlik, naamlik **speler**, dus baie duidelik ook vroulik, naamlik **speelster**.

Onder die letter **M** is 43 (+MANLIK)-gemerkte woorde gevind (kyk Bylae C) wat, te oordeel na die betekenisleiding wat aangebied word, na albei geslagte verwys sonder dat daar grammatikaal onderskeid getref word.

'n Stereotiepe rolverdeling waarvolgens die manlike geslag 'n aktiewe en die vroulike geslag 'n passiewe rol speel, spreek uit die betekenisverklaring van:

maintenée:		"minnares, houvrou"
	x	
mainteneur:		"iemand wat 'n maintenée onderhou of aanhou"

'n Eensydige rolverwachting spreek ook uit woorde waarvan slegs die vroulike vorm aangegee word, byvoorbeeld: **modevertoonster** en **modiste**. Dit is "gepas" vir vroue om met kleremaak en die vertoon daarvan geassosieer te word. Van hulle manlike eweknieë wat net so bedrywig is op dié terrein word daar geen melding gemaak nie.

In enkele gevalle lewer die inligting wat naas die vroulike ekwivalente van sekere lemmas aangebied word, betekenismatig geen bydrae nie. Die vrou word slegs gedefinieer in terme van haar verhouding tot die man. Vergelyk hier:

markgraaf:		"oorspronklike titel van 'n regeerder van 'n grensgewes"
	x	
markgravin:		"vrou van 'n markgraaf"

Woorde onder die letter M waarvan die vroulike en die manlike vorme as aparte lemmas aangegee word, tel slegs 14 (kyk Bylae D). Hieruit blyk dit duidelik dat daar meer plek in die woordeboek aan die manlike geslag afgestaan word en dat die vroulike geslag ook op hierdie wyse "onsigbaar" word. Hier ter sake is dan ook die geval van **mansdubbelspel** en **mansenkelspel** wat as twee aparte lemmas opgeteken is terwyl **vroue-enkelspel** slegs deel uitmaak van die lemma **vrouedubbelspel**.

Alle komposita in die kategorie (+MENSLIK) wat **mede-** as eerste lit het — met die uitsondering van 7 (Bylae E) — is genus-neutraal, sodat tensy daar met behulp van die adjektief **vroulike** gekwalifiseer word dat hulle na die vroulike geslag verwys, die veronderstelling is dat daar na mans verwys word.

Gebruiksleiding wat by die lemma **man** aangebied word ter toeligting van die betekenisbeskrywing dra nie by tot die betekenis van **man** nie, maar wel tot manlike stereotipering in die sin dat daar verwys word na: 'n **man van aansien**; 'n **man van die daad**; 'n **man duisend**; 'n **man honderd**; 'n **man van iemand maak**; **pure man**; 'n **man van sy woord**. Aan positiewe gevoelswaarde gaan die woord **man** dus duidelik nie mank nie.

Meer in die algemeen is daar gekyk na bevooroordeelde redaksionele kommentaar in leksikale definisies. Die volgende enkele voorbeelde kan dien ter illustrasie:

vrouehater:		"persoon wat die hele vroulike geslag haat; misogynis"
	x	
mannehater:		"vroumens wat (voorgewende) haat koester teenoor mans"
mansmens:		"man; manspersoon"
	x	
vrouemens:		"persoon van die vroulike geslag (geringskattend gebruik); kyfagtige vrou"
mansiek:		"gek na mans; oordrewe belangstellend; nimfomaan; 'n mansieke vrou, vrou wat opvallend gek is na mans"
	x	
vrousieke:		"byna sieklik geheg aan vroue"

mannestem/manstem: "stem van 'n man, manstem"
x
vrouestem: "(kenmerkende) stem van 'n vrou"

In die geheel gesien, kan die volgende afleidings gemaak word:

In soverre dit gebruiksliding in *Tweetalige Woordeboek/Bilingual Dictionary* (1984) betref, word daar oorweldigend meer van manlike as van vroulike woorde in voorbeeldsinne gebruik gemaak. Bevoordeelde kategorisering vind plaas deurdat stereotiepe semantiese assosiasies met manlike en vroulike woorde in verband gebring word.

Betekenisleiding in die *Verklarende Afrikaanse Woordeboek* (1982) vertoon die volgende kenmerke:

- waar die beroepswêreld ter sprake is, bestaan daar 'n definitiewe neiging om (+MANLIK)-vorme te gebruik om sowel die man as die vrou te benoem;
- die frekwensie van woorde met die (+MANLIK)-vorm wat op albei geslagte van toepassing gemaak word, is opvallend hoog;
- woorde wat op 'n geslagspesifieke wyse met bepaalde rolle in verband gebring word, vertoon 'n ongunstige polariteit ten opsigte van die vrou wat tot uiting kom in bevoordeelde redaksionele kommentaar.

7. Gevolgtrekking

In soverre dit die bogenoemde stand van sake betref, moet daar toegegee word dat daar nie sprake is van totale objektiwiteit in die leksikografiese werke wat hier bespreek is nie.

Die opname van gestigmatiseerde woorde in woordeboeke — hetsy ideologiese, rassistiese of seksistiese woorde — is in 'n sekere sin verskoonbaar. Soos Genauer (1976: 15) dit ook in haar proefskrif aandui: "Change is always slow when large groups of people and institutions are involved. So the content of language persists in transmitting stereotypes even when deliberate attempts are made to reduce stereotyping because words carry connotations and auras beyond the control of the speaker or writer." Seksistiese lemmas as sodanig hoef dus nie noodwendig 'n aanduiding van blatante seksisme te wees nie. Wat egter onverskoonbaar is, is betekenis- en gebruiksliding wat nie die werklikheid weerspieël nie (omdat dit miskien op verouderde, geskrewe bronne berus?) en sodoende voortgaan om die vrou "onsigbaar", en haar nuutverworwe status "onkommunikeerbaar" te maak.

Verwysings

- Adey, D., M. Orr en D. Swemmer. 1989. *Word Power: The South African Handbook of Grammar, Style and Usage*. Johannesburg: Ad Donker.
- Al-Kasimi, A.M. 1983. *Linguistics and Bilingual Dictionaries*. Leiden: E.J. Brill.
- Allen, J.P.B. en S. Pit Corder (Reds.). 1973. *Readings for Applied Linguistics*. Londen: Oxford University Press.
- Bosman, D.B., I.W. van der Merwe en L.W. Hiemstra. 1984. *Tweetalige Woordeboek/Bilingual Dictionary*. Kaapstad: Tafelberg.
- Botha, T.J.R. (Hoofred.). 1989. *Leksikografie en leksikologie*. Menlopark: Serva.
- Coates, J. en D. Cameron (Reds.). 1988. *Women in their Speech Communities: New Perspectives on Language and Sex*. Londen: Longman.
- De Roo, E.M. 1990. Taalseksisme in Van Dale: Kort referaat. *Tijdschrift voor taalbeheersing* 12(1): 40-46.
- Du Plessis, H. en T. du Plessis (Reds.). 1987. *Afrikaans en taalpolitiek*. Pretoria: HAUM.
- Eksteen, L.C. 1967. Die grondslag van gebruik in die verklarende leksikografie. *Taalfasette* 4: 12-18.
- Esterhuysen, J. 1986. *Taalapartheid en skoolafrikaans*. Emmarentia: Taurus.
- Genauer, R.W. 1976. *Linguistic Sexism and the Relative Status of Males and Females*. Ph.D.-tesis. Case Western Reserve University.
- Gershuny, H.L. 1974. Sexist Semantics in the Dictionary. *Review of General Semantics* 31: 159-169.
- Gouws, R.H. 1985. Die omvattende sinchroniese woordeboek as taalkundige handleiding. Referaat gelewer by die SAIVERT-seminaar oor leksikografie, Augustus 1985, Johannesburg.
- Gouws, R.H. 1989. *Leksikografie*. Pretoria: Academica.
- Grobler, H. 1983. What is Linguistic Sexism? *Communique* 8(1): 31-40.
- Grobler, H. 1985. Everyday Concepts — Part 1: An Undynamic Lexicographic Process. *Communique* 10(1): 1-12.
- Hauptfleisch, D.C. 1989. Taalseksisme en die woordeboek. Botha, T.J.R. (Hoofred.). 1989: 121-128.
- Kritzinger, M.S.B. en F.J. Labuschagne. 1982. *Verklarende Afrikaanse Woordeboek*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Liebenberg, H. 1976. Genus-onderskeiding in Afrikaans. *Taalfasette* 21: 1-31.
- Lyons, J. 1981. *Language and Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spender, D. 1980. *Man made Language*. Londen: Routledge and Kegan Paul.
- Thorne, B. en N. Henley (Reds.). 1975. *Language and Sex: Difference and Dominance*. Rowley, Massachusetts: Newbury House.
- Thorne, B., C. Kramarae en N. Henley (Reds.). 1983. *Language, Gender and Society*. Rowley, Massachusetts: Newbury House.
- Trudgill, P. (Red.). 1978. *Sociolinguistic Patterns in British English*. Londen: Edward Arnold.
- Webb, V.N. 1989. Enkele gepolitiseerde woorde in Afrikaans, HAT en die sosiolinguistiek. Botha, T.J.R. (Hoofred.). 1989: 129-142.

Bylae A

Komponentanalise van beroepsterme

	Gemeenskaplike komponent		Diagnostiese komponent		Supplementêre komponent	
	Beroep	Manlik/Neutraal/ Vroulik M N V	Prestige	Negatiewe Seksuele Konnotasie		
maitresse	+		+	-		+
malmaakmeisie	+		+	-		+
markvrou	+		+	-		±
matroos	+	+		-		+
Die volgende beroeps- terme vertoon almal die kenmerke:	+	+		+		-
maagdokter, maarskalk, maestro, magistraat, majoor, marineoffisier marinevlieënier, mate- matikus, medikus, metafisikus, metroloog, mikrobioloog, mineraloog, minister, minister- president, mioloog, munt- meester, museoloog, myningenieur, mynkommissaris, mynmagnaat						
Die volgende beroeps- terme vertoon almal die kenmerke:	+	+		±		-
maatklere-maker, magiër, magistraatsklerk, makelaar, mandoor,						

manikuris, manufakturier,
marconis, marineskilder,
marinier, markmeester,
marskramer, masjienmonteur,
masjienloods, masjien-
setter, masjientekenaar,
masjinis, masoreet,
medaljeur, meganikus,
melkboer, menasiemeester,
menasiesoldaat, mesmaker,
metaalarbeider, metaal-
bewerker, metaalgieter,
miedpakker, mielieboer,
mikroskopis, musikant,
mynbaas

Bylae B

(+ MANLIK)-gemerkte woorde wat op albei geslagte van toepassing is*

*(Superordinaat is telkens "iemand" of "'n persoon")

maaier	matrasmaker	militaris
maankenner	matrooskuller	minikus
maanreisiger	medaljehouer	minimalis
magasynmeester	meedeler	misstroomer
maggewer	mee-eter	mistikus
magnaat	meeloper	moddergooier
maksimalis	megafonis	modelleur
maler	melancholikus	modelmaker
mandjiemaker	melkprodusent	moderator
maner	menger	mokeraar
mangelaar	meningsvormer	momskilder
maniak	menner	mongool
maniëris	mensdief	monomaan
manifestant	mensehater	monteur
manipulator	mensekenner	moopraater
manteldraaier	menshater	mooskrywer
marathonloper	merker	mooiweersvriend
marionetteur	messelaar	moralis
markbederwer	messlyper	morfinis
marketenter	messteker	motor bestuurder
markeur	metaalklopper	motoris
marmerskilder	metaalwerker	mouter
marmwerker	metallurg	muisvanger
masjienwerker	metereoloog	muntkennër
masochis	meter	muntsnoeier
masturbant	meteropnemer	muntversamelaar
materiaalberekenaar	meulenaar	musiekdirekteur
materialis	middelaar	musiekkritikus
	mielieafmaker	musiekresesent
	mikoloog	musiekmeester
		muurskilder
		mylvreter

Bylae C

(+ MANLIK)-gemarkte woorde wat klaarblyklik geen vroulike teenhangers het nie

maanbewoner	misanthrop
Macedoniër	miteskrywer
mandataris	modernis
mandator	moesjiek
Marsbewoner	momus
matador	monogamis
matspringer	monografis
mediateur	monokraat
medisynmeester	momentalis
meesterbouer	monopolis
meesterkneg	monoteïs
meestersanger	monseigneur
melioris	moptapper
melomaan	Mormonis
memorialis	motorbuffel
mensereder	muezzin
menseter /-vreter	mufti
mensevriend	muggesifter
middelman	multimiljoenêr
miljardêr	Muselman
minnedigter	mylloper /-hardloper
minnesanger	

Bylae D

Woorde waarvan die manlike en die vroulike vorme as aparte lemmas aangegee word

markgraaf	-	markgravin
markies	-	markiesin
martelaar	-	martelares
masseur	-	masseuse
meerman	-	meermin (sou dit toevallig wees dat die vroulik van man min is?)
meester	-	meesteres
melkjong	-	melkmeisie
minnaar	-	minnares
misdadiger	-	misdadigster
mitrailleur	-	mitrailleuse
modeheertjie	-	modejuffer
modemaker	-	modemaakster (hy - ontwerp; sy - maak)
moordenaar	-	moordenares
mulat	-	mulattin

Bylae E

Genus-neutrale vorme met *mede-* as bepaler

mede-	aangeklaagde	gas	outeur
	afgevaardigde	gedaagde	passasier
	amptenaar	genoot	pligtige
	arbeider	geregtigde	redakteur
	begiftigde	getuie	regter
	belanghebbende	gevangene	reisiger
	beredderaar	helper	skenker
	besitter	hoofbestuurder	skepsel
	beskuldigde	huurder	s krywer
	bestuurder	ingesetene	skuldeiser
	bewoner	kieser	skuldenaar
	borg	krygsman	skuldige
	burgemeester	leerling	stander
	burger	legataris	stryder
	Christen	leraar	student
	dader	lid	verweerder
	deler	mens	vlieër
	dinger	ondergetekende	
	direkteur	ondertekenaar	
	eienaar	oorlogvoerende	

Woorde met *mede-* as bepaler waarvan die manlike en die vroulike vorm aangegee word, maar die vroulike vorme nie as aparte lemmas nie

mede-	eksekuteur	-	eksekutrise
	erfgenaam	-	erfgename
	minnaar	-	minnares
	stigter	-	stigteres
	voog	-	voogdes
	werker	-	werkster

Die lemmatisering van uitdrukkings in verklarende Afrikaanse woordeboeke

W.F. Botha, *Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal*

Abstract: The Lemmatization of Expressions in Descriptive Afrikaans Dictionaries. A dictionary should award equal status to all three types of lexicon items, namely the sublexical, the lexical and the multilexical. No descriptive Afrikaans dictionary, however, consistently includes multiword lexical items as lemmas but treats them as microstructural elements in the articles of lexical lemmas. This article critically discusses the lemmatization of a very special group of multiword lexical items, namely expressions. The theoretical component of lexicography has long been in favour of the awarding of lemma status to expressions, yet has until recently not presented feasible suggestions on how this should be undertaken. Three possible ways of lemmatization are discussed. The discussion could help the practising lexicographer to present expressions in a more satisfactory and lexicographically correct way. A few guidelines are given for the microstructural treatment of expressions.

Keywords: MULTIWORD LEXICAL ITEM, EXPRESSION, LEMMA STATUS, MICROSTRUCTURAL TREATMENT, LEXICOGRAPHY

Opsomming: 'n Woordeboek moet gelyke status gee aan al drie die tipes leksikonitems, te wete die subleksikale, die leksikale en die multileksikale. Geen verklarende Afrikaanse woordeboek neem egter meerwoordige leksikale items konsekwent as lemmas op nie, maar bied dié items feitlik deurgaans as mikrostrukturelemente in die artikels van leksikale lemmas aan. Hierdie artikel ondersoek die lemmatisering van 'n baie spesiale groep meerwoordige leksikale items, naamlik uitdrukkings. Die teoretiese komponent van die leksikografie staan reeds lank die verlening van lemmastatus aan uitdrukkings voor, maar het tot onlangs geen praktiese uitvoerbare voorstel gemaak oor die wyse waarvolgens dit moet geskied nie. Drie moontlike aanbiedingswyses word ondersoek. Die ondersoek kan moontlik die praktiese leksikograaf help om uitdrukkings op 'n meer bevredigende en leksikografies korrekte wyse aan te bied. Daar word ook enkele riglyne gegee vir die mikrostrukturele bewerking van uitdrukkings.

Sleutelwoorde: MEERWOORDIGE LEKSIKALE ITEM, UITDRUKKING, LEMMASTATUS, MIKROSTRUKTURELE BEWERKING, LEKSIKOGRAFIE

1. Meerwoordige leksikale items

In die Afrikaanse leksikografie is dit veral Gouws (1989a, 1989b, 1990) en ook Ponelis (1989) wat 'n ernstige pleidooi lewer vir die lemmatisering van meerwoordige leksikale items.

Dit ly dan ook geen twyfel nie dat van die drie tipes leksikonitems, te wete die subleksikale, die leksikale en die multileksikale, die multileksikale die meeste afgeskeep word in verklarende Afrikaanse woordeboeke. Meerwoordige leksikale items word selde, indien ooit, as lemmas opgeneem, maar feitlik deurgaans as mikrostrukturelemente in die artikel van 'n leksikale lemma.

'n Meerwoordige leksikale item tree as 'n eenheid op en die betekenis daarvan weerspieël nie noodwendig die gesamentlike betekenis van sy individuele komponente nie. Volgens Gouws (1989b: 97) is daar vir die Afrikaanse leksikograaf veral vier tipes meerwoordige leksikale items ter sake, nl. leenwoordgroepe, vaste uitdrukkings, groepsetsels en onderbroke lemmas.

Wat hier volg, is 'n bespreking van die lemmatisering van uitdrukkings. Soos dit sal blyk, is die artikel in die eerste plek gerig op 'n praktiese oplossing vir die hantering van uitdrukkings en is dit nie bedoel as 'n diepgaande teoretisering nie.

2. Uitdrukkings

Uitdrukkings, idiome en spreekwoorde is lede van 'n groep baie spesiale meerwoordige leksikale items en word tradisioneel oorkoepelend **idiome, uitdrukkings, vaste uitdrukkings** of **idiomatiese uitdrukkings** genoem. Combrink (1989) tipeer hierdie item soos volg: 'n spesiale taalbousel wat nie met die gewone grammatikareëls van 'n taal gevorm en/of geïnterpreteer kan word nie. Dit is spesiaal m.b.t. die betekenis en/of die klankvorm en/of die morfologie en/of die sintaksis en/of die leksikon en/of die situasionele bruikbaarheid.

In die metaleksikografie bestaan daar eenstemmigheid¹ oor die wenslikheid daarvan dat uitdrukkings as makrostrukturele elemente in verklarende woordeboeke opgeneem word. Vergelyk in hierdie verband Zgusta (1971: 154) en Benson (1985: 67).

¹ 'n Ander siening word gehuldig deur De Beer (1989) wat na 'n analise van idioomwoordeboeke en verklarende Afrikaanse woordeboeke (die HAT en WAT) onder andere tot die gevolgtrekkings kom dat (1) verklarende Afrikaanse woordeboeke meer uitdrukkings opneem as sg. "idioomwoordeboeke"; (2) daar 'n behoefte bestaan aan 'n volledige "idioomwoordeboek" en (3) dit wenslik is dat idiome alleen in 'n sogenaamde idioomwoordeboek gelys moet word.

Dit moet in gedagte gehou word dat die HAT en die WAT 'n gemeenskaplike databank het, naamlik dié van die Buro van die WAT. Dit is ook die verteenwoordigendste databank van die Afrikaanse woordeskat wat die meer verteenwoordigende opname in die WAT en die HAT verklaar.

Twee hanteringswyses kenmerk die opname van uitdrukkings in verklarende Afrikaanse woordeboeke, nl. (1) die opname in 'n rubriek in die artikel van 'n leksikale lemma (*Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (hierna HAT) en die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (hierna WAT)) en (2) die opname onder 'n betekenisonderskeiding van 'n leksikale lemma (*Nasionale Woordeboek* (hierna NW)). Beide hanteringswyses toon 'n opvallende tekortkoming: geen erkenning word aan die leksikale-itemstatus van uitdrukkings gegee nie deurdat hulle nie as meerwoordige lemmas opgeneem word nie.

Kyk ons na anderstalige verklarende woordeboeke, blyk dit dat dieselfde tekortkoming hom daar herhaal. *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* en die *Woordenboek der Nederlandsche Taal* neem op groot skaal uitdrukkings op, deurgaans onder 'n betekenisonderskeiding van 'n leksikale lemma. *Webster's Third New International Dictionary of the English Language* neem op klein skaal uitdrukkings op, gewoonlik onder 'n betekenisonderskeiding van 'n leksikale lemma (bv. *at first hand* en *from hand to mouth* onder HAND) en soms as meerwoordige lemma (bv. *castle in the air*). *The Oxford English Dictionary* neem baie selektief uitdrukkings op en dan altyd onder 'n betekenisonderskeiding (bv. *strictly for the birds* onder BIRD). Die *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* neem baie "feste Verbindungen" van alle aard op en wel telkens onder 'n betekenisonderskeiding na die letterlike onderskeidings van 'n leksikale lemma.

Vir die praktiese leksikografie is daar egter nóg 'n groep meerwoordige leksikale items wat as uitdrukkings kan kwalifiseer, nl. woordgroeptakterme en woordgroepe wat in 'n mindere mate as eersgenoemde 'n vakkundige betekenis het. *Antarktiese kring* en *figuratiewe kuns* is voorbeelde van woordgroeptakterme en *kunsmatige asemhaling*, *die feite van die lewe* en *koue oorlog* voorbeelde van woordgroepe met 'n minder vakkundige betekenis. Alhoewel die komponente van hierdie uitdrukkings steeds 'n letterlike verband met die leksikale lemmas vertoon, tree hulle as 'n eenheid op en die betekenis daarvan weerspieël nie die gesamentlike betekenis van die komponente nie. Ter onderskeiding van ander uitdrukkings kan hulle **gespesialiseerde uitdrukkings** genoem word.

Verklarende Afrikaanse woordeboeke neem gespesialiseerde uitdrukkings onder 'n betekenisonderskeiding van 'n leksikale lemma op. Vergelyk in hierdie verband *koue oorlog* onder KOUDE in die NW, *Antarktiese kring* en *kunsmatige asemhaling* onder KRING en KUNSMATIG in die WAT en *eerste lesing* onder LESING in die HAT. Hierdie hanteringswyse is onbevredigend omdat die uitdrukkings uiters moeilik vindbaar is en geen erkenning aan hul leksikale-itemstatus gegee word nie.

Die vae term "uitdrukking" sluit dus hier idiome, vaste uitdrukkings (die skoolse term) en spreekwoorde in, maar ook gespesialiseerde uitdrukkings (soos bv. *figuratiewe kuns* en *die feite van die lewe*). Hieronder volg 'n uiteensetting van drie moontlike aanbiedingswyses van uitdrukkings in verklarende Afrikaanse woordeboeke.

3. Lemmatisering van uitdrukkings

3.1 Alfabetiese lemmatisering volgens die eerste komponent

Sommige verklarende Engelse en Amerikaanse woordeboeke neem sekere uitdrukkings as lemmas op, nl. dié wat as naamwoordstukke (bv. *busman's holiday*) en dié wat as werkwoordstukke (bv. *look down on*) optree. Die opname geskied alfabeties volgens die eerste komponent van die uitdrukking. *The New Collins Concise English Dictionary* het bv. die volgende uitdrukkings met COLD as eerste komponent gelemmatiseer (die afkortings *Inf.* en *Meteorol.* staan vir *informal* en *meteorology* onderskeidelik):

- cold cathode *n. Electronics*
- cold cuts *pl. n.*
- cold feet *n. Inf.*
- cold front *n. Meteorol.*
- cold shoulder *n. Inf.*
- cold sweat *n. Inf.*
- cold war *n.*
- cold wave *n. 1. Meteorol.*
2. Hairdressing

Langer uitdrukkings word egter steeds onder 'n betekenisonderskeiding van 'n leksikale lemma van een van die kernkomponente (gewoonlik 'n selfstandige naamwoord) opgeneem en verklaar, bv. *force someone's hand, from hand to mouth, show one's hand* onder HAND in *The New Collins Concise English Dictionary*.

Hierdie hanteringswyse is onbevredigend omdat daar op twee maniere na uitdrukkings gesoek kan word, nl. in die alfabetiese ordening van lemmas en onder die betekenisonderskeidings van 'n leksikale lemma. Aangesien die gebruiker nie altyd seker is op watter wyse die uitdrukking opgeneem behoort te word nie, kan dit frustrerende soektogte tot gevolg hê. Daar word ook slegs aan 'n klein groepie uitdrukkings leksikale-itemstatus verleen terwyl die ander sonder enige mikrostrukturele bewerking onder 'n leksikale lemma opgeneem word.

Vir die leksikograaf is die alfabetiese lemmatisering van uitdrukkings volgens die aanvangskomponent die logiese aanbiedingswyse om te volg, maar dit lewer ernstige praktiese probleme op:

- (i) Die aanvangskomponente van uitdrukkings is dikwels onvas of wisselend, bv.:

iemand 'n lewe lei

**jou lewe aflê
die (jou) lewe verloor
leef (lewe) en laat leef (lewe)**

wat lemmatisering daarvolgens problematies maak. Vergelyk in hierdie verband Combrink (1989) en Gouws (1989b en 1990).

- (ii) 'n Gekompliseerde alfabetiseringsprosedure sal gevolg moet word. Nie slegs die eerste nie, maar ook die opeenvolgende komponente van elke uitdrukking moet gealfabetiseer word, bv.:

**in die waan verkeer
in die war
in die warm water wees
in die weer wees**

- (iii) Daar sal 'n opeenhoping wees van uitdrukkings wat met lidwoorde en sekere voorsetsels en voornaamwoorde begin. Dit kan interessante stof verskaf vir navorsing oor lidwoord-, voorsetsel- en voornaamwoordgebruik in Afrikaanse uitdrukkings, maar vir die woordeboekgebruiker kan dit geweldige soektogte tot gevolg hê, veral as hy op soek is na 'n idioom waarvan hy slegs die kernkomponent ken. Hier is dus geen "kitsherwinning van inligting" (Gouws 1990) oor uitdrukkings moontlik nie.

- (iv) Geen oorsigtelike beeld van uitdrukkings met 'n bepaalde kernkomponent, bv. LEWE, kan verkry word nie.

In die Afrikaanse metaleksikografie is daar tans geen uitgesproke voorstanders van hierdie lemmatiseringswyse nie. Dit blyk derhalwe onwenslik om uitdrukkings soos ander makrostrukturele elemente streng alfabeties aan te bied.

3.2 Gemerkte lemmatisering volgens 'n kernkomponent

Gouws (1990) het deeglik kennis geneem van die praktiese leksikografie se probleme met die lemmatisering van uitdrukkings. Hieronder volg 'n uiteensetting van die hanteringswyse van uitdrukkings wat hy as moontlike oplossing voorstel.

'n Kernkomponent word as "trefwoord" van 'n uitdrukking gekies. Die trefwoord, gevolg deur 'n dubbelpunt, word vooraan 'n uitdrukking geplaas en die geheel as lemma opgeneem. Die trefwoord bepaal die alfabetiese plasing van die uitdrukking in die makrostruktuur:

lewe: solank daar lewe is, is daar hoop

Die dubbelpunt merk dat die meerwoordige item as geheel die lemma is — vandaar die term "gemerkte lemma".

Deur die onderstreping van die aanvangskomponent van 'n uitdrukking word die moontlikheid van wisseling gemerk:

lewe: iemand 'n lewe lei

lewe: jou lewe nie seker wees nie

Gouws maak geen definitiewe voorstelle oor die kies van die trefwoord nie, maar beklemtoon dat die wyse waarop die trefwoord gekies word in die toeligting van 'n woordeboek verantwoord moet word.

Gouws kom tot die gevolgtrekking dat daar geen homonimiese of polisemiese verband tussen uitdrukkings met identiese trefwoorde bestaan nie. Eenderse trefwoorde hoef dus nie soos by homonimiese lemmas met 'n verhewe syfer gemerk te word nie, selfs al is daar geen semantiese verband nie, bv.:

maag: jy kan dit op jou maag skryf en met jou hemp afvee

maag: vriend nog maag hê

Indien die leksikograaf egter wel die behoefte sou hê om die trefwoorde van mekaar te onderskei, moet 'n ander merker as dié vir homonieme gekies word, bv. 'n verhewe letter:

lewe:^a in die lewe bring

lewe:^b om die lewe bring

By die inwerkingstelling van hierdie hanteringswyse, kan die volgende praktiese prosedures gevolg word:

Selfstandige, byvoeglike en werkwoordelike komponente kan as die kernkomponente van uitdrukkings beskou word. Die trefwoord van 'n uitdrukking is die eerste kernkomponent wat daarin voorkom:

lelik: so lelik dat melk suur word as jy daarna kyk

lewe: asof jou lewe daarvan afhang

Die verskillende uitdrukkings met identiese trefwoorde moet ook alfabeties georden word. Die alfabetisering kan volgens die tweede kernkomponent van die uitdrukking geskied (die eerste kernkomponent bepaal die trefwoord), bv.:

lewe:^a asof jou lewe daarvan afhang

lewe:^b met jou lewe daarvan afkom

lewe:^c jou lewe aflê

Indien hierdie hanteringswyse toegepas sou word op enkele uitdrukkings met LEWE² as trefwoord, sou die opname daarvan in 'n woordeboek soos volg daar kon uitsien:

lewe:^a asof jou lewe daarvan afhang Na die beste van jou vermoë: *Die jong moeder het haar kind in die hof verdedig asof haar lewe daarvan afhang. Niël is 'n gedugte hokkiespeler, want hy speel altyd asof sy lewe daarvan afhang.*

lewe:^b met jou lewe daarvan afkom Bly lewe: *Hy was gelukkig genoeg om met sy lewe daarvan af te kom* (W.G.H. en S. Vivier: Hoooyvlakte, 1969, 25).

lewe:^c jou lewe aflê (gee, neerlê) vir Sterf vir: *Die patriotiese jong manne is bereid om hulle lewe vir hulle land af te lê.*

lewe:^d met jou lewe boet Sterf: *Weer het 'n jongeling in die bloei van sy jare vir sy waagstuk met sy lewe geboet* (S.J. en C.F. du Toit: Daeraad³, 1942, 73).

lewe:^e in die lewe bring Geboorte gee aan: *As 'n vrou kinderloos bly ... sal iemand anders ... gestuur word om kinders vir die onvrugbare eggenote in die lewe te bring* (N.J.J. Olivier: Privaatreg, 1969, 101).

lewe:^f om die lewe bring Doodmaak: *Kan dit moontlik wees dat Saul gewaag het om die diensknegte van die Allerhoogste om die lewe te laat bring?* (F.J. Steenkamp: Dawid, 1948, 168). *Dit was dieselfde Dingaam wat agt jaar tevore sy halfbroer Tsjaka om die lewe gebring het* (Kinders v.d. Wêreld VIII, s.j., 392).

lewe:^g op (om, vir) lewe en dood Vir die behoud v.d. lewe: *Op ... jeugdige leeftyd stry hy reeds 'n stryd op lewe en dood* (Vad., 5 Febr. 1973, 1). ■ In fig. gebruik: *'n Seksie wou aan Engels vasklou op lewe en dood* (I.L. de Villiers in Koninkryk, 1981, 35). *Rugbyspelers (worstel) om lewe en dood om 'n drie agter die teenstanders se doellyn te gaan druk* (F.P. v.d. Merwe: Einders, 1952, 54).

3.2.1 Bespreking

- (i) Uitdrukkings word as lemmas in die makrostruktuur van die woordeboek opgeneem en daarmee word erkenning verleen aan die leksikale-itemstatus van uitdrukkings.
- (ii) Die gebruiker wat die toeligting goed bestudeer het, sal 'n spesifieke uitdrukking met redelike gemak vind.
- (iii) Die hanteringswyse verg nie 'n dramatiese aanpassing van die gebruiker nie, aangesien hy daaraan gewoond is om uitdrukkings in die artikels van trefwoorde afkomstig uit daardie uitdrukking op te soek.

² Die afkortings van bronne wat hier en verder by voorbeelde gebruik word, is dié wat in die WAT se bronnelys agterin elke deel van deel VI af voorkom.

3.2.2 Aanbevelings

- (i) Die onderstreping van die aanvangskomponent ter aanduiding van 'n wisseling kan weggelaat word, aangesien die voorbeeldmateriaal hierdie wisseling duidelik na vore bring. (Die neutrale iemand en jou kom ook dikwels in 'n ander posisie as die eerste in 'n uitdrukking voor, bv. **wat het oor jou lewe (lewer) geloop?**)
- (ii) Nege en vyftig uitdrukkings met LEWE as eerste kernkomponent kan vir opname kwalifiseer, wat aanleiding kan gee tot 'n effens steurende gebruik van verhewe letters, bv.:

lewe:^{aaa} **die (jou) lewe verloor** Sterf: *Honderde werkers het die lewe verloor in die groot mynramp. Altesame 17,000 mense aan albei kante (het) die afgelope sewe jaar hul lewe in die stryd verloor* (Burg., 17 Des. 1969, 16).

lewe:^{bbb} **iemand se lewe versuur** Vir iem. die lewe moeilik maak: *Sy versuur haar kollega se lewe deur hom gedurig met haar persoonlike probleme te pla.*

lewe:^{ccc} **lewe voel** Die eerste fetale bewegings voel: *Om en by die 16de tot 18de week van swangerskap begin die vrou lewe voel* (M. v. Rensburg: *Lewe*, s.j., 14).

Dit lyk dus raadsaam om nie van verhewe letters gebruik te maak nie, maar miskien eerder die tweede kernkomponent, waarvolgens die uitdrukking gealfabetiseer word, te onderstreep, bv.:

lewe: die (jou) lewe verloor

lewe: iemand se lewe versuur

lewe: lewe voel

- (iii) Indien die leksikograaf verkies om die trefwoorde van mekaar te onderskei deur middel van bv. 'n verhewe letter, sou dit oorweeg kon word om dit liefs vooraan die lemma as 'n geheel te plaas om daardeur alle misverstand omtrent homonimie of woordgerigtheid uit die weg te ruim:

∞**lewe: na die lewe staan**

3.3 Gemerkte lemmatisering binne 'n rubriek

Die opname van uitdrukkings binne 'n uitdrukkingsrubriek het bepaalde voordele waarvan groter prominensie en verhoogde vindbaarheid die belangrikste is.

Die vernaamste beswaar teen dié praktyk is egter dat daar nie voldoende erkenning aan die leksikale-itemstatus van uitdrukkings gegee word nie. Wat hierna volg, is 'n uiteensetting van 'n aanbiedingswyse wat binne 'n rubriek ruimte laat vir gemerkte lemmatisering met erkenning aan die leksikale-itemstatus van uitdrukkings.

3.3.1 *Gespesialiseerde en idiomatiese uitdrukkings*

In die rubriek UITDR. word gespesialiseerde én idiomatiese uitdrukkings opgeneem. Onder **gespesialiseerde uitdrukkings** word verstaan woordgroepe soos *Antarktiese kring*, *figuratiewe kuns* en *lewende massa* sowel as woordgroepe met 'n minder vakkundige betekenis soos *kunsmatige asemhaling* en *die feite van die lewe*.

Onder **idiomatiese uitdrukkings** word idiome, vaste uitdrukkings en spreekwoorde ingesluit.

3.3.2 *Plasing en verdeling van die rubriek UITDR.*

Die rubriek UITDR. kom aan die einde van 'n artikel, of as 'n lemma meer as een woordsoortkategorie het, aan die einde van die betrokke woordsoortkategorie.

Gespesialiseerde uitdrukkings word onder die onderverdeling A. **GESPESIALISEERD** en idiomatiese uitdrukkings onder B. **IDIOMATIES** ingedeel.

3.3.3 *Lemma waaronder 'n uitdrukking opgeneem word*

Die lemma waaronder 'n uitdrukking opgeneem word, is die basiese vorm van die **eerste kernkomponent**. 'n Kernkomponent is 'n **s.nw.**, **b.nw.** of **selfstandige werkwoordvorm**. So word die uitdrukkings *jou lewe nie seker wees nie*, *nie vir koue pampoens skrik nie* en *wat jy saai, sal jy maai* respektiewelik onder die lemmas LEWE, KOUD en SAAI opgeneem.

3.3.4 *Bepaling van die soekwoord en rangskikking van uitdrukkings binne die rubriek*

Die **tweede kernkomponent** ('n s.nw., b.nw. of selfstandige werkwoordvorm) in 'n uitdrukking tree as soekwoord op. Dit bly in die vorm waarin dit in die uitdrukking voorkom (bv. in die meervouds- of verkleinwoordvorm) en staan vooraan, gevolg deur 'n dubbelpunt en die uitdrukking. Die **geheel word vet gedruk** en spring uit soos alle ander lemmas. Die verskillende uitdrukkings in 'n rubriek word alfabeties gerangskik volgens die soekwoorde. Die volgende lemmas sou bv. in die uitdrukkingsrubriek van LELIK opgeneem word:

IDIOMATIES

Donderdagnag: so lelik soos Donderdagnag om twaalfuur
eendjie: lelike eendjie
melk: so lelik dat melk suur word as jy daarna kyk
nag: so lelik soos die nag

Indien ons hierdie lemmatiseringswyse sou toepas op enkele uitdrukkings met die s.n.w. LEWE as eerste kernkomponent, sou die opname daarvan in 'n woordeboek soos volg daar kon uitsien:

UITDR.

A. GESPECIALISEERD

lewe: na die lewe Presies soos iem. of iets lyk of is: *Na die lewe beeldhou, skilder of teken. In 1901 het Anton (van Wouw) die Boergeneraals, Botha, De la Rey en Beyers ... direk na die lewe geteken (A.E. Duffey: Van Wouw, 1981, 9). Sy eerste groot opdrag was die standbeeld vir pres. Kruger, wat hy ... na die lewe gemaak het (Afr. Kernens., 1965, 849).*

voel: lewe voel Die eerste fetale bewegings voel: *Om en by die 16de tot 18de week van swangerskap begin die vrou lewe voel (M. v. Rensburg: Lewe, s.j., 14).*

B. IDIOMATIES

afhang: asof jou lewe daarvan afhang Na die beste van jou vermoë: *Die jong moeder het haar kind in die hof verdedig asof haar lewe daarvan afhang. Niël is 'n gedugte hokkiespeler, want hy speel altyd asof sy lewe daarvan afhang.*

afkom: met jou lewe daarvan afkom Bly lewe: *Hy was gelukkig genoeg om met sy lewe daarvan af te kom (W.G.H. en S. Vivier: Hooyvlakte, 1969, 25).*

aflê: jou lewe aflê (gee, neerlê) vir Sterf vir: *Die patriotiese jong manne is bereid om hulle lewe vir hulle land af te lê.*

boet: met jou lewe boet Sterf: *Weer het 'n jongeling in die bloei van sy jare vir sy waagstuk met sy lewe geboet (S.J. en C.F. du Toit: Daeraad³, 1942, 73).*

bring: in die lewe bring Geboorte gee aan: *As 'n vrou kinderloos bly ... sal iemand anders ... gestuur word om kinders vir die onvrugbare eggenote in die lewe te bring (N.J.J. Olivier: Privaatreg, 1969, 101).*

3.3.5 *Gemerkte lemmatisering buite die uitdrukingsrubriek*

Uitdrukings wat om morfologiese of semantiese redes nie onder die rubriek van 'n leksikale lemma tereg kan kom nie, word gemerk gelemmatiseer in die alfabetiese ordening van lemmas. Dit geld ook uitdrukings wat woorde bevat wat slegs binne die betrokke uitdrukking voorkom en nooit as afsonderlike leksikonelemente aangetref word nie. Hierdie woorde is óf historiese relikte óf morfologiese bousels wat geen selfstandige korrelaat het nie (vgl. Gouws 1989b: 100). Die eerste kernkomponent tree as soekwoord op en bly in die vorm waarin dit in die uitdrukking voorkom:

entjie: 'n ... entjie mens
 lede: met lede oë
 leus: vir die leus
 oorlopens: tot oorlopens toe
 voege: in dier voege

3.3.6 *Wisselende komponente*

Dikwels kom daar binne 'n bepaalde uitdrukking 'n wisseling van komponente voor. Hierdie wisseling van komponente moet op konsekwente wyse aange-ton word in 'n woordeboek.

Indien die wisseling by die eerste kernkomponent van die uitdrukking voorkom, word die uitdrukking onder elkeen van die wisselende komponente opgeneem en verklaar. So word die uitdrukking *die lewe (tyd) is kort, die kuns is lank* onder die lemmas LEWE en TYD se uitdrukingsrubrieke opgeneem en verklaar:

Onder die lemma LEWE

kort: die lewe (tyd) is kort, die kuns is lank Definisie: *Voorbeelde van die lewe-variant.*

Onder die lemma TYD

kort: die tyd (lewe) is kort, die kuns is lank Definisie: *Voorbeelde van die tyd-variant.*

As die wisseling by die tweede kernkomponent voorkom, word die uitdrukking binne die rubriek met verskillende soekwoorde herhaal, telkens met die voorbeeldmateriaal van die betrokke wisseling. Binne die rubriek van LEWE word die uitdrukking *jou lewe aflê (gee, neerlê)* met die soekwoorde *aflê, gee* en *neerlê* gelemmatiseer.

Soms beïnvloed die wisseling nie die lemma of die soekwoord nie omdat die wisseling nie by die eerste of tweede kernkomponent voorkom nie. Die

uitdrukking *jou lewe in jou hand neem (dra)* word dus onder die leksikale lemma LEWE opgeneem met HAND as soekwoord.

Waar veelvuldige wisselende elemente en 'n gevolglike oordadige hakiegebruik 'n ingewikkelde, onduidelike stelwyse tot gevolg sal hê, kan 'n uitdrukking liever met die wisselende elemente herhaal word, bv. na "of", "of soms" of "ook soms". 'n Uitdrukking kan bv. vier variante hê:

iemand lek
 iemand blink lek
 iemand se gat lek
 iemand se gat blink lek

Dit word dan soos volg onder die lemmas LEK, BLINK en GAT opgeneem:

lek

lek: iemand lek (iemand blink lek, iemand se gat lek of iemand se gat blink lek) Definisie: *Voorbeelde met iemand lek.*

blink

lek: iemand blink lek (iemand lek, iemand se gat lek of iemand se gat blink lek) Definisie: *Voorbeelde met iemand blink lek.*

gat

lek: iemand se gat lek (iemand lek, iemand blink lek of iemand se gat blink lek) Definisie: *Voorbeelde met iemand se gat lek.*

blink: iemand se gat blink lek (iemand lek, iemand blink lek of iemand se gat lek) Definisie: *Voorbeelde met iemand se gat blink lek.*

Soms kom daar 'n onbepaalde wisseling in 'n bepaalde gleuf in 'n uitdrukking voor. Vergelyk ook Combrink (1989: 68 e.v.) in dié verband. Die uitdrukking *die [hele] ... vol lê* kan soos volg aangebied word:

In die rubriek van die lemma HEEL met **vol** as soekwoord:

vol: die hele ... vol lê (die ... vol lê) Daar baie rugbaar wees: *Die storie lê die hele dorp, skool, distrik, ens. vol.*

In die rubriek van die lemma VOL met **lê** as soekwoord:

lê: die ... vol lê (die hele ... vol lê) Daar baie rugbaar wees: *Die storie lê die dorp, skool, distrik, ens. vol.*

Die uitdrukking 'n *entjie* ... mens moet buite die rubriek gelemmatiseer word omdat daar nie 'n leksikale lemma *ent* of *entjie* is met die betekenis "soort mens" nie:

entjie: 'n ... **entjie mens** 'n ... soort mens: 'n *Snaakse, oulike, verspote, ens. entjie mens*.

3.3.7 Die vorm waarin die uitdrukking opgeneem word

Indien 'n uitdrukking voorkom in:

- (i) meer as een sinsvorm, word dit slegs in die stelvorm gegee;
- (ii) slegs 'n bepaalde sinsvorm, word dit in dié vorm opgeneem (bv. slegs in die vraende vorm: *Wat sê Horak?*; *Het jy dit, of kry jy dit?*);
- (iii) positiewe en negatiewe vorm, word dit in die mees tipiese vorm gegee (bv. *nie weet waar jy aan of af is nie* en *die kool is die sous nie werd nie*) met voorbeeldmateriaal van die positiewe en die negatiewe vorm;
- (iv) slegs die negatief, word dit uitsluitlik in dié vorm opgeneem en (a) normaalweg in die neutraalste vorm, dus met *nie ... nie*, bv. *Hy sal nie 'n vlieg kwaad doen nie* maar (b) vaste negatiefvorme word slegs in die betrokke vorm gegee (bv. *van geen sout of water weet nie*; *geen nuus is goeie nuus*; *niks nuuts onder die son nie*; *so nooit as te nimmer*).

Die **voornaamwoord** word soos volg aangegee:

- (i) In gevalle van 'n neutrale onderwerp en direkte of indirekte voorwerp word van *jy* en *iemand* (of *iets*) gebruik gemaak om alle moontlike persone (of sake) in te sluit: *nie weet waar jy aan of af is nie*; *jy kan dit op jou maag skryf en met jou hemp afvee*; *iemand 'n lewe lei*; *iemand se lewe versuur*; *iemand oor die knie trek*; *iemand aan die neus lei*; *iemand iets op die mou speld*; *iemand iets voor die kop gooi*; *iets uit die mou skud*; *iets met 'n knippie sout neem*.
- (ii) *Jou* word gebruik as besitlike voornaamwoord: *jou lewe in jou hand neem*; *met jou lewe boet*; *jou lippe aflek*; *jou hande tuis hou*; *jou brood verdien*; *jou ore uitleen*; *jou hoed êrens ophang*.
- (iii) *Jou* word in wederkerende verband gebruik: *jou neerlê by iets*; *jou vergryp aan*; *jou vir iemand uittrek*; *jou te buite gaan*; *jou oor 'n dooie rot verheug*.

3.3.8 Vergelykings

Vergelykings van die tipes *so ... soos (as) ...* en *... soos ...*, bv. *so rooi soos bloed, so lelik soos die nag* en *skree soos 'n maer vark* en *lieg soos 'n matroos* word onder die idiomatiese uitdrukkings opgeneem.

Die semantiese verwantskap tussen 'n vergelyking en 'n ooreenstemmende samestelling moet aangetoon word waar dit bestaan. Hulle word soos sinonieme behandel met die definisie by die een met die hoogste frekwensie. Die samestelling *bloedrooi* en die uitdrukking *so rooi soos bloed* kan soos volg hanteer word:

bloedrooi b.nw. Baie rooi; sin. *so rooi soos bloed*: Voorbeelde met **bloedrooi**.

In die rubriek van ROOI

bloed: **so rooi soos bloed** Bloedrooi: Voorbeelde met **so rooi soos bloed**.

Die sinonieme *kraaiswart* en *so swart soos 'n kraai* kan soos volg hanteer word:

kraaiswart b.nw. (ongewoon) So swart soos 'n kraai: Voorbeelde met **kraaiswart**.

In die rubriek van SWART

kraai: **so swart soos 'n kraai** Baie swart; sin. *kraaiswart* (ongewoon): Voorbeelde met **so swart soos 'n kraai**.

3.3.9 Mikrostrukturele bewerking

Enkele aspekte van die mikrostrukturele bewerking van uitdrukkings word kortliks hieronder bespreek.

3.3.9.1 Leksikale-itemklassifikasie

Gouws (1989b: 214) stel 'n leksikale klassifikasie bo 'n eng woordsoortelike klassifikasie vir meerwoordige leksikale items voor. Die aantoonbare vorm of interne struktuur van meerwoordige leksikale items is vergelykbaar met die woordsoortelike waarde van leksikale leksikonitems. Terme soos **sin**, **naamwoordstuk** en **setselgroep** (Ponelis 1979: 5 e.v.) kan gebruik word vir die vormlike omskrywing van sintaktiese konstruksies, bv.:

jakkals prys sy eie stert sin
'n wet van Mede en Perse naamwoordstuk
in die war setselgroep

Die vraag ontstaan of die leksikograaf werklik die woordeboekgebruiker help deur 'n meerwoordige leksikale item as 'n sin, klous of stuk te klassifiseer. Help hy die gebruiker nie méér as die item bv. as 'n uitdrukking of leenwoordgroep geklassifiseer word nie? 'n Uitdrukking is geen gewone **sin**, **stuk** of **klous** nie deurdát dit o.a. semantiese, morfologiese en sintaktiese beperkings het.

Dit lyk of 'n leksikale-itemklassifikasie in plaas van 'n woordsoortelike of leksikale klassifikasie vir die gemiddelde woordeboekgebruiker ('n taalkundige leek) van meer nut kan wees. Binne 'n uitdrukkingsrubriek hoef 'n uitdrukking derhalwe nie verder geklassifiseer te word nie, maar indien dit gemerk gelemmatiseer word in die alfabetiese ordening van lemmas, moet dit as leksikale item geklassifiseer word, bv.:

war: in die war uitdr. Deurmekaar: *In die war bring, raak, wees.*

3.3.9.2 Morfologie

'n Mate van morfologiese verandering kan deur die komponente van 'n uitdrukking ondergaan word (vgl. Van Schalkwyk 1973).

Sodanige verandering kan deur onderstreepte voorbeeldmateriaal geïllustreer word, bv.:

maak: 'n lewe maak In jou daaglikse behoeftes voorsien: *Ek (is) nie 'n slagter wat my moet doodwerk om 'n lewetjie te maak nie* (Huisg., 12 Apr. 1963, 24).
In die sandvlaktes maak baie mense hul lewe net uit tuinery (J.H. Moolman: Bevolking, 1941, 74).

3.3.9.3 Etikettering

Dieselfde maatstawwe ten opsigte van etikette moet op alle leksikale items toegepas word en derhalwe kan uitdrukkings van toepaslike etikette voorsien word, bv.:

gat: ek lek jou gat (*plat*)
Horak: wat sê Horak? (*ongewoon*)
leus: vir die leus (*verouderd*)

3.3.9.4 Definiëring

Voorsiening moet daarvoor gemaak word dat 'n uitdrukking meer as een betekenisonderskeiding of toepassing kan hê, bv.:

eendjie: lelike eendjie

1 Iem., dikw. 'n kind, wat onbelowend voorkom, maar ontluik tot 'n besonder aantreklike of bekwame persoon.

2 Iets met min aansien of belofte wat ontwikkel tot 'n gerespekteerde, verneme of belangrike saak.

3.3.9.5 Voorbeeldmateriaal

Die aangawe van voorbeeldmateriaal by uitdrukkings is noodsaaklik aangesien dit die uniekheid van uitdrukkings ten opsigte van onder andere die semantiek, sintaksis en morfologie illustreer. Voorsiening moet ook daarvoor gemaak word dat uitdrukkings in 'n figuurlike toepassing gebruik kan word, bv.:

dood: op (om, vir) lewe en dood Vir die behoud v.d. lewe: *Op ... jeugdige leeftyd stry hy reeds 'n stryd op lewe en dood* (Vad., 5 Febr. 1973, 1). ■ In fig. gebruik: *'n Seksie wou aan Engels vasklou op lewe en dood* (I.L. de Villiers in *Koninkryk*, 1981, 35). *Rughyspelers (worstel) om lewe en dood om 'n drie agter die teenstanders se doellyn te gaan druk* (F.P. v.d. Merwe: Einders, 1952, 54).

4. Slotwoord

Die hantering van uitdrukkings in Afrikaanse verklarende woordeboeke is onbevredigend omdat daar nie lemmastatus aan uitdrukkings toegeken word nie en slegs beperkte mikrostrukturele bewerking plaasvind. Die voorstelle wat hier gemaak word, mag dalk die leksikograaf help om uitdrukkings op 'n meer bevredigende en leksikografies korrekte wyse aan te bied.

Bibliografie

Woordeboeke

De Villiers, M. et al. 1985⁶. *Nasionale Woordeboek*. Kaapstad: Tafelberg.

De Vries, M. et al. (Reds.). 1882-. *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Den Haag: M. Nijhoff.

Gove, P.B. 1961. *Webster's Third New International Dictionary of the English Language*. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster.

- Klappenbach, R. en W. Steinitz (Reds.). 1961-1967. *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Kruyskamp, C. 1976. *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. 's-Gravenhage: M. Nijhoff.
- McLeod, W.T. 1986². *The New Collins Concise Dictionary of the English Language*. Glasgow: Collins.
- Murray, J. et al./R. Burchfield (Reds.). 1884-1933; 1972-1986. *The Oxford English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Odendal, F.F. 1979². *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Doornfontein: Perskor.
- Schoonees, P.C./F.J. Snijman/D.C. Hauptfleisch (Reds.). 1950-1983. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*. Pretoria: Staatsdrukker.

Ander bronne

- Benson, M. 1985. Collocations and Idioms. Ilson, R. (Red.). 1985: 61-68.
- Botha, T.J.R. 1989. *Leksikografie en leksikologie*. Pretoria: Serva.
- Combrink, J.G.H. 1989. Die aangawe van idioome in tweetalige woordeboeke: Wesenlike elemente, ekstras en vulsels. Botha, T.J.R. (Red.). 1989: 55-77.
- De Beer, A.J. 1989. 'n Sintaktiese en semantiese beskrywing van Afrikaanse idioome. Ongepubliseerde D.Litt.-proefskrif. Universiteit van Pretoria.
- Gouws, R.H. 1989a. Setsels as makrostrukturelemente van Afrikaanse woordeboeke. *S.A. Tydskrif vir Taalkunde* 7(2): 59-67.
- Gouws, R.H. 1989b. *Leksikografie*. Kaapstad: Academica.
- Gouws, R.H. 1990. Vaste uitdrukings as multileksikale lemmas in verklarende Afrikaanse woordeboeke. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 30(4): 265-283.
- Ilson, R. (Red.). 1985. *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*. Oxford: Pergamon Press.
- Ponelis, F.A. 1979. *Afrikaanse sintaksis*. Pretoria: Van Schaik.
- Ponelis, F.A. 1989. Leksikale elemente. Botha, T.J.R. (Red.). 1989: 48-54.
- Zgusta, L. 1971. *Manual of Lexicography*. Den Haag: Mouton.

Some Dictionary Descriptions of Grammatical Structure

William Branford, *Department of Linguistics, University of Cape Town*

Opsomming: Enkele woordeboekbeskrywings van grammatikale struktuur. Hierdie artikel ondersoek enkele aspekte van die behandeling van grammatikale struktuur in vier resente woordeboeke wat Engels as eerste taal aanbied. Dié aspekte word teen die agtergrond van die konsepte "leksikogrammatika" (Halliday 1978) en die interafhanklikheid van leksikografiese en sintaktiese taalbeskrywing beskou. Die artikel is noodwendig verkennend van aard. Die eerste van die hoofafdelings is teoreties; die tweede ondersoek enkele kontemporêre hanteringswyses van *sin*, *klous* en *stuk*; die derde bied uitgesoekte voorbeelde aan en vestig die aandag op die hanteringswyses van determinante, intensifiseerders en komplementeringspatrone, terwyl dit ook kyk na die korrelasie tussen woordeboeketikette en struktuurbeskrywings aan die een kant en die werklike taalsisteem aan die ander kant. Enkele noodwendig voorlopige gevolgtrekkings word gemaak.

Slutelwoorde: LEKSIKOGRAMMATIKA, LEKSIKOGRAFIESE TAALBESKRYWING, SIN-TAKTIESE TAALBESKRYWING

Abstract: This paper examines some points in the treatment of grammatical structure in four recent dictionaries of English as L1. These are viewed against the background concepts of "lexicogrammar" (Halliday 1978) and of the interdependence of lexicographical and syntactic descriptions of language. Its scope is necessarily exploratory. The first of its three main sections is theoretical; the second examines some contemporary dictionary treatments of *sentence*, *clause*, and *phrase*; the third presents selected *specifica*, focussing on treatments of determiners, intensifiers and patterns of complementation, and on the "goodness of fit" between dictionary labellings and "structural descriptions" and the actual language system. Some necessarily tentative conclusions are drawn.

Keywords: LEXICOGRAMMAR, LEXICOGRAPHICAL DESCRIPTION OF LANGUAGE, SYNTACTIC DESCRIPTION OF LANGUAGE

Lexicogrammar

Dictionaries, one might argue, describe grammatical structure only incidentally: their main business is with word-meanings. And in linguistics, during this century, there has been a marked shift from Saussure's concept of *langue* as a "kind of thesaurus", imprinted on the brain of every speaker, to Chomsky's concept (1957) of a language as a set of (grammatically correct) sentences, or

Hudson's more promising "a language is a network of entities related by propositions" (Hudson 1984: 1). But it is a mistake to divorce sign from system, or lexis from grammar: witness TGG and case-grammar studies of "lexical entries"; the title and argument of Hudson's *Word Grammar*, Matthews's concept of *valency*: "Valency is the term used in dependency theory to refer to the particular demands of individual words for modifiers" (Hudson 1984: 120); and Halliday's "lexicogrammar" constituting a single level for analysis (Halliday 1978). Good lexicographers, moreover, have had a concern for syntax ever since Johnson (1755) wrote in his Preface: "The various syntactical structures occurring in the examples have been carefully noted." The copious "examples" were a major strength of Johnson's *Dictionary*, making it, like *Oxford English Dictionary*, a mine of grammatical information, though in both texts much of this has to be gleaned from the illustrative quotations and is not spelled out explicitly.

A very explicit spelling-out is attempted in some dictionaries for the student of English as L2, e.g. the *Longman Dictionary of Contemporary English*, to be noticed briefly later.

Exemplification is one matter, terminology another. Dictionaries for the general reader can do no more than sample the enormous terminologies which various linguistic sects have built up from Bloomfield (1933) onwards. The specialized vocabularies of the sciences, and particularly the social sciences, lie at the fringe of the commercial lexicographer's field of interest. Gone are the days when Johnson could write:

Of the terms of art I have received such as could be found either in books of science or technical dictionaries.

The proliferation since Johnson's time of specialized vocabularies means that the ordinary desk dictionary can select from any field of specialization only a few terms likely to help or interest the general reader.

Linguistics, moreover, compared say with environmental studies, has for long suffered from an ivory-tower remoteness which it is only just beginning to lose with the impact of such blueprints for language education as the Kingman Report and of magazines such as *English Today*.

What dictionaries do say about grammatical structure, however, is of some social importance. In many English households "the dictionary" is likely to be the only book about the English language that is regularly consulted. School textbooks on English are (often deservedly) relegated to the garage or the jumble sale. "The dictionary" is thus a major source of what ordinary people "know" about English.

This is somewhat limiting in a century in which linguistic studies have done so much to improve the available descriptions of English — and of language generally — in scope, in coherence and in depth of insight.

Dictionaries Sampled

The dictionaries sampled for this paper are listed below, each after the acronym which will be used to refer to it:

CCDP	<i>Collins Concise English Dictionary Plus</i> , 1989 (1975 pages);
COD	<i>Concise Oxford Dictionary</i> , 1990 (1494 pages);
CSD	<i>Collins School Dictionary</i> , 1989 (848 pages);
EUD	<i>English Usage Dictionary for South African Schools</i> , Third edition 1988 (1036 pages).

CCDP and COD are recent "middleweight" general readers' dictionaries; CSD is a school dictionary primarily for L1 classes. EUD aims possibly both at L1 and L2 classes. It is a "double-entry" text, with each entry patterned like this:

expend	they expend [v] (eks-pend) too much
to use up	energy on jogging.

For each headword the left-hand column gives one or more brief definitions. The right-hand column gives examples of use, with an indicator of word-class, here [v] and a simplified phonetic notation. It thus relies heavily on straight-forward exemplification. Just for the record: both COD and CCDP use IPA notation; CSD has no pronunciation key.

Brief reference is also made to

LDOCE:	<i>Longman Dictionary of Contemporary English</i> , 1978 (1303 pages)
--------	---

in its time a pioneer new-style dictionary for the L2 learner.

How Dictionaries Reflect Grammatical Structure

Grammatical categories and structures are typically reflected in dictionaries in four different ways:

- (a) In sections of grammatical information in what, for brevity's sake, will here be called the Preliminaries (i.e. introductory pages);
- (b) In entries for grammatical terms, e.g. *sentence*, in the main alphabetical series;
- (c) Among the set of abbreviations (e.g. *adj.*, *adv.*, *n.* and *v.*) listed in the Preliminaries and used throughout the text; and
- (d) In examples or illustrative quotations.

Of these (c) and (d) are probably the most influential. Many readers will skip Preliminaries. Johnson (1755) includes a quite lengthy outline of English grammar in his Preliminaries; this focusses mainly on morphology and is best known for its dismissive comments on "Syntax":

"our language has so little inflection or variation of termination, that its construction neither requires nor admits many rules."

In more recent dictionaries for the L1 market, as we shall see, grammatical preliminaries tend to be pared to a minimum. CSD devotes six of its nine introductory pages to "Grammar: the Structure of Language". Most of the grammatical information in COD is built into the text. EUD has only a two-page "Guide to Users". CCDP has a six-page guide of which about one page deals with "Parts of Speech" and other grammatical information. LDOCE, by comparison, has 40 pages of Preliminaries explaining a complex grammatical notation used throughout the text.

An L1 dictionary's basic set of grammatical abbreviations will usually stick fairly closely to terms which the reader is likely to think s/he understands. There is a risk in the use of "unfamiliar jargon". To most readers, probably, examples of use (as in EUD) are likely to be the most trouble-free grammatical aids.

Sentence, Clause and Phrase

The effectiveness of a terminology often depends on its capturing the interconnectedness of its members, e.g. the interdependence in grammatical analysis of the cluster of terms which includes *sentence*, *clause*, *phrase* and *finite verb*. This section will focus on *sentence*, *clause* and *phrase* in the four selected texts, with the caveat that *sentence* is too rich and basic a concept to be captured in any verbal definition. It can be explicated, strictly speaking, only in terms of the entire rule-system to which it belongs.

CCDP has for *sentence* in the "grammatical" sense:

A sequence of words capable of standing alone to make an assertion, ask a question or give a command, usually consisting of a subject and a predicate.

Here "capable of standing alone" captures the grammatical independence of sentences. Though explicit cross-references are not given in this entry, we have elsewhere in CCDP: "*clause*: a group of words consisting of a subject and predicate and including a finite verb, that does not necessarily constitute a sentence"; "*phrase*: a group of words forming a syntactic constituent of a sentence" (with

cross-reference to *clause*); "*phrase marker*: a representation ... of the constituent structure of a sentence". *Constituent*, however, is defined simply as "3. component part, ingredient" without reference to its widespread use in linguistics. *Finite verb*, however, is satisfactorily defined as "any form of a verb inflected for grammatical features such as person, number and tense".

CSD, a text for schools, strikes a different note:

A sentence is a group of words which, when written down, begins with a capital letter and ends with a full stop.

This is, of course, one of the many current senses of *sentence* in common use. But on this view such fragments as

Four beers.
Under the table.

would count as sentences. It would be an unhappy point of departure for language study. It is remarkable that CCDP and CSD have the same Chief Editor, Patrick Hanks, though the editorial teams do not otherwise seem to overlap. *Clause* in CCDP is defined in traditional terms, *phrase* rather unhappily as a "group of words considered as a unit, especially a saying"; *constituent* by way of "the constituents of a unit are its parts". *Noun-phrase*, incidentally, a pivotal concept for linguistic analysis, is not given an entry either in CCDP nor COD.

CSD's introductory mini-grammar uses *sentence*, *clause* and *phrase* without formally defining them, though it states that "the typical structure of an English clause is *subject, verb, object*". This side-steps clauses like "Mary slept" or like "James is a moron" and creates a conception of *sentence* which is exceedingly difficult to unteach, even at university level.

EUD, also a text for schools, has no entry at all for *sentence* (surprisingly in a book of over 1000 pages and about 13 500 entries). For *clause* it has "a section of a sentence with its own finite verb"; *phrase* is pleasingly defined as "a group of words without a finite verb, usually forming part of a sentence; a short suitable expression". Both EUD and CSD leave the pivotal concept of *finite verb* to the teacher.

COD presents a more traditional picture of *sentence* than CCDP:

- a A set of words complete in itself as the expression of a thought, containing or implying a subject and predicate, and conveying a statement, question, exclamation or command.
- b A piece of writing or speech between two full stops or equivalent pauses, often including several grammatical sentences (e.g. *I went, he came*).

Here **a** gives a "grammatical" sense, **b** one in common use, parallel to that given in CSD. Sense **a** roughly parallels CSD; the unverifiable "complete in itself as the expression of a thought" derives ultimately from the *Techne Grammatike* (c. 100 B.C.) of Dionysius Thrax (Robins 1979: 33).

The association of *sentence* with the options of statement, question, exclamation or command goes back to Protagoras in the fifth century B.C. (Robins 1979: 26). For *clause* COD has "a distinct part of a sentence, including a subject and predicate", thereby missing, as CSD does not, the simple sentence consisting of a single clause. Phrase is unhappily defined as "a group of words forming a conceptual unit but not a sentence": here *structural* would be more helpful than "conceptual". CCDP's "syntactic constituent" reflects the status of phrases as members of the linguistic system more happily. COD has no entry for *phrase-marker*.

The missing concept in all these definitions is that of "structure-dependence" (Chomsky 1957 and 1965: *passim*). The traditional metalanguage remains useful after two thousand years and has, much of it, been taken up into 20th-century linguistics, but there is little in the definitions cited to capture the concept of language as a manifestation of rule-governed behaviour.

Structural Descriptions

The structure-dependence of language creates the need for "structural descriptions" (Chomsky 1965) in which the disciplines of syntactician and lexicographer should converge. A major challenge to the lexicographer is that of creating "structural descriptions" that adequately reflect the valency, or patterning potential, of words or classes of words. This involves the choice of category labels as well as more extended description and exemplification. This section will sample a very few such descriptions, with particular reference to what Austin (1962) might have called "misfires".

In a book the size of a desk dictionary, some structural descriptions will be done well, others less well. Both COD and CCDP have full and felicitous entries for *be*; both, predictably, describe copula as well as locative-existential patterns with *be*, though only CCDP uses the term *copula*.

COD has a long and insightful entry for *the*, as has CCDP, both correctly identifying one of its functions as that of a marker of "given" information. Both distinguish *the* and *a* as "definite" versus "indefinite" articles but COD marks both as *adj.* where CCDP calls both *determiner*, backing this with a useful note on the class of determiners in its Preliminaries. The label *adj.* assigns *the* to the same word-class as *fat* and *beautiful* (contrast *Kaspaas is fat* with **Kaspaas is the*) thus missing the useful generalization achieved by *determiner*. CSD also labels *the* "determiner", and explains *determiner* in its Preliminaries as "a word that introduces a noun phrase".

EUD has "definite article" for *the*, but its explanation "used before a noun or adjective to show that that particular one is meant" hardly captures the complex lexicogrammar of *the*. CSD, in relating *the* to the far-reaching concept of "noun phrase", is moving in the direction of effective structural description.

Very, as in "a very bad cough", appears in COD as *adv.* It can be called an adverb only on Jespersen's view that "adverb" functions as a catch-all word-class for words that appear to fit no other. CCDP correctly identifies this *very* as an *intensifier* "used to add emphasis to adjectives that can be graded" and has a useful note in its Preliminaries on the intensifier class. (Regrettably it also marks *very* as *adv.*, presumably to conciliate conservative readers.)

A challenging area for structural description is that of complementation, as in

- (a) he declared *that he was innocent*,
- (b) his intention *to murder Desdemona*, and
- (c) capable *of defeating the Kurds*.

These examples are chosen to show that complements may be taken by certain classes of nouns and adjectives as well as by certain classes of verb (Quirk and Greenbaum 1972: 354 seq.).

COD indicates typical patterns of complementation by marking verbs "(foll. by *to* + infin.)" as in *wants to learn* or "(foll. by *that* + clause)" as in *said that it was late*. This practice is noted in the Preliminaries. CCDP has a very similar marking system not introduced in the Preliminaries. Thus the typical complements of *declare* "(3. tr. usu. foll. by *that* + clause)" and *intention* "(often foll. by *to* + infin., or *of* + verbal noun)" are sketched in COD and, less fully, in CCDP. For *capable* COD and CCDP have only "(foll. by *of*)", without specifying the pattern with gerund reflected in *of defeating the Kurds*.

The school dictionaries attempt less. CSD has illustrations for *declare*, but not with a *that*-clause as complement. For *intention* it does show an infinitival complement and for *capable* a complement with gerund (*capable of causing death*). EUD has no entry for *declare*; illustrates *intend/intention* with an enterprising range of patterns, but shows *capable* ("a capable housewife") only in attributive position. *Explain* is illustrated only with "please explain your absence". The equally common pattern with *that* + clause ("explained that he couldn't do it") is not illustrated either in EUD or CSD. Complementation is clearly an area on which lexicographers and syntacticians could usefully pool resources.

Conclusions

Despite the exploratory status of this article, a few conclusions emerge:

- (1) The prevailing divorce between dictionaries and grammars is damaging to both. Editors and publishers of dictionaries should consider including short grammatical outlines in future texts, planning these to reconcile the immediate needs of users with the state of the art in language description.
- (2) The traditional metalanguage of commercial dictionaries is beginning, in some publishing houses, to be supplemented by a few of the more viable terms of contemporary linguistics.
- (3) Basic linguistic terminology, compared with that of other disciplines, is under-represented in dictionaries of English as L1.
- (4) School dictionaries and usage handbooks need critical scrutiny by competent judges. EUD for example, is built on the brilliant concept of detailed exemplification with an absolute minimum of explanatory text, but fails at a number of points because structures of very high frequency are not exemplified.
- (5) A major stumbling block is created by the failure of universities and training colleges to provide future teachers with an effective briefing on language. Without this, the present shortage of competent authors and evaluators of dictionaries for use in schools is likely to continue.

References

- Allen, R.E. (Ed.). 1990. *Concise Oxford Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Alswang, J. and A. van Rensburg (Eds.). 1988. *English Usage Dictionary for Southern African Schools*. Third edition. Johannesburg: Educum.
- Austin, J. 1962. *How to do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.
- Bloomfield, L. 1933. *Language*. New York: Harper and Row.
- Chomsky, N. 1957. *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, N. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Halliday, M. 1978. *Language as Social Semiotic*. London: Edward Arnold.
- Hanks, Patrick (Chief Ed.). 1989. *Collins Concise Dictionary Plus*. Glasgow: Collins.
- Hanks, Patrick (Chief Ed.). 1989. *Collins School Dictionary*. Glasgow: Collins.
- Hudson, R. 1984. *Word Grammar*. Oxford: Basil Blackwell.
- Johnson, S. 1755. *A Dictionary of the English Language*. Reprint of 1840. London: Ball, Arnold and Co.
- Procter, Paul (Chief Ed.). 1978. *Longman Dictionary of Contemporary English*. Harlow and London: Longman.
- Quirk, R. and S. Greenbaum. 1972. *A University Grammar of English*. London: Longman.
- Robins, R.H. 1979. *A Short History of Linguistics*. London and New York: Longman.

Begripsontwikkeling

Johan Combrink, *Departement van Afrikaans en Nederlands, Universiteit van Stellenbosch*

Abstract: Development of Concepts. This article describes ten historically parallel developments of the same type of concepts, contained in more than one Afrikaans lexeme. Such a development is e.g. one where the initial concept, "form", gave rise to a new concept, "form and content", and where this in turn gave rise to the newer concept "content". This development has taken place in the Afrikaans lexemes *tuin* (garden), *driehoek* (triangle), *sirkel* (circle), *eier* (egg, oval), *kring* (circle) and *vierkant* (square). Lexicographers are the obvious people to describe the development of concepts contained in words. Knowledge of the development of concepts is important for lexicography in two ways. Firstly, lexicographers can use their knowledge about the development of concepts heuristically while working through raw materials for dictionary entries. And secondly, users of dictionaries find it so much easier to follow an article that has been set up according to the types of development of concepts which they know (unconsciously).

Keywords: DEVELOPMENT OF CONCEPTS, CONCEPT HIERARCOLOGY, LEXICOGRAPHY, HEURISTIC APPLICATION, ORDERING OF SENSES

Opsomming: Hierdie artikel handel oor tien historiese parallelle ontwikkelings van dieselfde tipes begrippe, vervat in meer as een lekseem van Afrikaans. Sulke ontwikkelinge is bv. dat die aanvangsbegrip, "vorm", aanleiding gee tot 'n nuwe begrip, "vorm en inhoud", en dat dié begrip op sy beurt aanleiding gee tot 'n nuwe begrip, "inhoud". Dit het byvoorbeeld gebeur by *tuin*, *driehoek*, *sirkel*, *eier*, *kring* en *vierkant*. Leksikograwe is die aangewese persone om begripsontwikkeling in lekseme te beskryf. 'n Kennis van begripsontwikkeling is op twee maniere van belang vir die leksikografie. Ten eerste kan leksikograwe hulle kennis van begripsontwikkeling heuristies gebruik by die deurwerk van rou leksikografiese data. En ten tweede is dit vir woordeboekgebruikers baie makliker om 'n artikel te volg wat opgestel is ooreenkomstig die tipe begripsontwikkeling wat aan hulle (onbewustelik) bekend is.

Sleutelwoorde: BEGRIPSONTWIKKELING, BEGRIPSHIERARGOLOGIE, LEKSIKOGRAFIE, HEURISTIESE TOEPASSING, BETEKENISORDENING

Vooraf

Verskeie van die begripsomsrywings en die voorbeelde in hierdie artikel is gehaal uit die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* — die resultaat van die projek waaraan my hooggeagte kollega Niël Hauptfleisch die tweede helfte van sy lewe gewy het. Hy het steeds bly ontwikkel, altyd binne 'n bepaalde hiërargie.

Inleiding

Die studie van begrippe en onderdele van begrippe se verhoudings tot ander begrippe en onderdele van begrippe kan begripshierargologie genoem word. Een van die subvelde van dié studie is die historiese ontwikkeling van begrippe en onderdele van begrippe uit ander.

Begrippe word baie selde uit niks tot stand gebring. Hulle ontwikkel gewoonlik uit ander begrippe. Wat opmerklik is aan natuurlike begripsontwikkeling, is dat dieselfde prosesse hulle telkens in die tyd herhaal, in verskillende begrippe. In hierdie artikel word na 'n tiental sulke ontwikkelinge gekyk, en daarna word 'n paar aanbevelings vir die leksikografie gemaak.

Die doel van hierdie studie is drieledig: (a) om my aftredende kollega te eer; (b) om die aandag van leksikograwe op historiese begripsontwikkeling te vestig; en (c) om praktiese hulp aan leksikograwe te bied om verklarende woordeboeke meer gebruiksvriendelik te maak.

Tien gevalle van betekenisontwikkeling

1. "Sonder x" > "met weinig x"

Uit die aanvangsbegrip "sonder bedekking" in die lekseem *kaal* (soos in *kaalvoet*) ontwikkel mettertyd die begrip "met weinig bedekking" (soos in *kaal gevete veld*; *kaal vlaktes*). Uit die aanvangsbegrip "sonder bedekking" ontwikkel ook die begrip "sonder toebehore" (soos in 'n *kaal hamburger*; *kaal koffie*). En herhalend ontwikkel dááruit "met weinig toebehore" (soos in *Die vertrek is so kaal*).

Die ontwikkeling van "sonder x" tot "met weinig x" is 'n herhaalde geskiedenis in verskillende lekseme in Afrikaans. Dit is byvoorbeeld ook die geval met *leeg*. Uit die aanvangsbegrip "niks bevattend" (soos in *leë glase*; *leë hande* en *leë beloftes*) ontwikkel die begrip "min bevattend" (soos in *Die klas was vanmôre baie leeg*).

2. "Vorm" > "vorm en inhoud" > "inhoud"

Nog 'n begripsontwikkeling wat dikwels voorkom, is die een uit "vorm" na "vorm en inhoud", en daarvandaan na "inhoud". Hierdie ontwikkeling is byvoorbeeld te vinde in die geskiedenis van die woord *tuin*, wat eers net "omheining" beteken het, daarna "omheining en inhoud" en vervolgens bloot "inhoud". Maar dié ontwikkeling is ook eïetyds in ander woorde te vinde, o.a. in *driehoek*, *eier*, *kring*, *sirkel* en *vierkant*.

As aanvangsbegrip in *driehoek* kan mens "vorm" beskou (soos in *die driehoek as slaginstrument*, of in *gelyksydige driehoek*). Daaruit ontwikkel "vorm en

"inhoud" (soos in *driehoekposseël* en *tekendriehoek*). En daaruit ontwikkel "inhoud" (soos in *mieliedriehoek* en *driehoek van Pascal*).

3. "Materiële verbinding" > "niemateriële verband"

Uit die aanvangsbegrip "vorm, bestaande uit reguit lyne tussen drie punte" in *driehoek* (soos in *die driehoek as slaginstrument*) ontwikkel die begrip "niemateriële verband" (soos in *liefdesdriehoek* en *die vliegtuie vlieg in 'n driehoekformasie*). Dieselfde ontwikkeling is te vinde in *draad*, *ketting*, *koord*, *tou* en *skakel*. Hier gee ek aandag slegs aan *draad*, *ketting* en *koord*.

Uit die aanvangsbegrip "lang dun staaf" in die lekseem *draad* ontwikkel die begrip "fisiese verbinding tussen twee punte" (soos in *die draad slaan*). Daaruit ontwikkel "niemateriële verband" (soos in *die draad van iemand se argument verloor*).

Die aanvangsbegrip in *ketting* is "sterk reeks van twee of meer verbonde skakels om iets mee vas te maak". Uit hierdie fisiese begrip ontwikkel die begrip "niemateriële verband" (soos in *die kettings van die verlede*).

Dieselfde ontwikkeling het in die lekseem *koord* plaasgevind: "sterk geheel van ineengestrengelde vesels of draad" — 'n fisiese begrip — het aanleiding gegee tot "iets wat psigies bind", "'n niemateriële verband" (soos in *die koord van die huwelik* en *die koorde van die geloof*).

4. Verswakking van die ordeningsaspek

Die aanvangsbegrip in die lekseem *rits* is "drie of meer geordende, gelyksoortige sake" (soos in die pokeruitdrukking *'n rits, aashoog*). Uit hierdie begrip ontwikkel "drie of meer gegroepeerde, gelyksoortige sake" (soos in *'n rits ongelukke*).

Dieselfde ontwikkeling het plaasgevind in *ry*: uit die aanvangsbegrip "op-eenvolging van gelyksoortige sake in 'n reguit lyn" (soos in *'n ry huise, bome, telegraafpale*) ontwikkel "gelyksoortige sake in volgorde" (soos in *'n ry skoolkinders, filosowe, skilders*).

Nogmaals dieselfde ontwikkeling is in die lekseem *rym* te vinde: die aanvangsbegrip "ooreenkoms van klank hê" (soos in *'byl' en 'terwyl' rym*) het ontwikkel tot "ooreenkom" (soos in *Hoe rym jy dié twee optredes?*).

5. Kontekstualisering van die begrip

Die aanvangsbegrip van *oop* is "onbedek" (soos in *'n oop motor* en *'n oopnekehemp*) en daaruit ontwikkel die begrip "ongesluit" (soos in *met 'n oop mond*). Maar dié "ongesluit" is eintlik maar slegs 'n kontekstualisering van "onbedek": as 'n mond onbedek is (deur lippe), is dit ongesluit, d.w.s. "oop". Uit die aanvangsbegrip "onbedek" ontwikkel ten tweede die begrip "ongebruik" (soos in *oop sitplek*). Maar weereens, dié "ongebruik" is in werklikheid net 'n kontekstu-

alisering van "onbedek": as 'n sitplek onbedek is (deur 'n sitvlak), is dit ongebruik, d.w.s. "oop". Uit "onbedek" ontwikkel ten derde die begrip "onbebou" (soos in *die oop erf langs my huis*). Nogmaals: dié "onbebou" is 'n kontekstualisering van "onbedek": as 'n erf onbedek is (deur 'n gebou) is dit ongebruik, d.w.s. "oop". Uit "onbedek" ontwikkel ten vierde "ongevul" (soos in *'n oop periode wat 11:20 begin en 12:00 eindig*). En andermaal, dié "ongevul" is 'n kontekstualisering van "onbedek": as 'n periode ongebruik is (deur les gee of les ontvang), is dit ongebruik, d.w.s. "oop".

Een van die duidelikste gevalle van die kontekstualisering van 'n begrip wat aanleiding gee tot 'n nuwe begrip, is te vinde in die lekseem *hoek*. *Hoek* se aanvangsbegrip is "kruising" (soos in *op die hoeke van die strate*), en hieruit ontwikkel o.a. die begrip "binnehoek" (soos in *Daarbo in die hoek van die kamer sit nog 'n spinnerak*). Deurdad bendes in Suid-Afrika dikwels in binnehoeke vergader, ontstaan daar deur kontekstualisering uit "binnehoek" die begrip "vergaderplek van bende" (soos in *Sait jou six o'clock by die hoek*).

6. "Binder" > "binder plus gebinde"

As daar die element "binder" in 'n begrip is, gebeur dit herhaaldelik dat dié begrip ontwikkel tot 'n ander begrip, "binder plus gebinde".

Die aanvangsbegrip van die lekseem *string* is "vlegsel vesels in touvorm". Hieruit ontwikkel die begrip "vlegsel vesels in touvorm, tesame met die ingerygde ornamente" (soos in *Hierdie ivoorkleurige string kos R2 400*).

Hierdie selfde ontwikkeling van 'n nuwe begrip vind mens in die lekseem *snoer*. Die aanvangsbegrip is "koord waarmee iets vasgemaak word" (soos in *die snoer van die beursie en krale inryg op 'n snoer*). Die begrip "binder plus gebinde" ontwikkel hieruit (soos in *By dié lae hals dra sy altyd 'n dubbele snoer*).

7. Verlies aan stipulasies

'n Begrip bevat een of meer onderdele, momente. Dit is tydens die ontwikkeling van 'n begrip gewoon dat dié begrip een of meer momente bykry, of een of meer momente verloor. Hier wil ek net aan die verlies van onderdele aandag gee.

Die aanvangsbegrip in die adjektiewiese lekseem *hol* is "met 'n leë ruimte binne-in — wat mens nie verwag nie" (soos in *'n hol boomstam*). Hieruit ontwikkel die begrip (via ander ontwikkelings) "met 'n oppervlak wat na binne ingebuig is — wat mens nie verwag nie" (soos in *hol wange*). En deur die verval van die onderdele "wat mens nie verwag nie" ontwikkel hieruit die begrip "met 'n oppervlak wat na binne ingebuig is" (soos in *hol spieël*).

Die aanvangsbegrip in die lekseem *ketting* is "reeks van meer as twee verbonde skakels om iets mee vas te maak". Deur die verval van die moment "om iets mee vas te maak" ontstaan die begrip "reeks van meer as twee verbonde skakels" (soos in *die goue kettinkie om haar nek*). Dit lyk nie asof die vervallende

moment noodwendig 'n ondergeskikte hoof te wees. Die aanvangsbegrip in die lekseem *tou* is byvoorbeeld "lang geheel van inmekaar gedraaide garevesel, nie glad en netjies van voorkoms nie" (soos in *skeepstou*). (Die bestaan van die moment "nie glad en netjies van voorkoms nie" in *tou* word duidelik as mens *tou* vergelyk met semisinonieme soos *koord*, *lyn* en *kabel*.) Uit dié aanvangsbegrip kan die hoofmoment verval, en wat dan in 'n nuwe begrip oorbly, is slegs "nie glad en netjies van voorkoms nie" (soos in *so 'n tou van 'n vent van so twintig jaar oud*).

8. Verswakking van die moment van materiaal

Een van die besondere momente wat dikwels verlore gaan soos wat begrippe mettertyd ontwikkel, is die moment oor die materiaal waaruit die betrokke saak bestaan.

Die aanvangsbegrip in *riem* is byvoorbeeld "lang smal strook leer" (soos in *osriem*). Wanneer die moment oor die spesifieke materiaal verval, bly net "lang smal strook materiaal" oor (soos in *die dryfriem van die enjin*).

Die aanvangsbegrip in *draad* is "sterk, lang staaf". Die moment "sterk" hang direk saam met die materiaal waaruit die staaf gemaak is (soos in *blou-draad* en *garedraad*). As die moment oor die spesifieke materiaal verval, bly net "lang staaf" oor (soos in *'n draad kwyl* en *Die brood trek drade*).

9. "x" > "geheel bestaande uit x"

Hierdie soort ontwikkeling vind mens volop by materiaalname.

Met daarlating van die voorgeskiedenis: die lekseem *denim* bevat op 'n gegewe oomblik die begrip "sterk, gekeperde katoenstof". Hieruit ontstaan vervolgens "kledingstuk gemaak van sterk, gekeperde katoenstof" (soos in *Jy kan jou denim aantrek dans toe*).

Die begrip in die lekseem *koord* het dieselfde ontwikkeling deurgemaak. Die aanvangsbegrip in *koord* is "sterk geheel van ineengestregelde vesels of draad". Daaruit ontwikkel die begrip "materiaal gemaak van sterk gehele van ineengestregelde vesels of draad" (soos in *'n koordbaadjie*).

10. Verswakking van die graad van hegtheid

As die aanvangsbegrip in 'n lekseem die moment "hegtheid", "aanmekaarheid" bevat, ontwikkel daaruit dikwels 'n begrip waarin die graad van hegtheid minder is. Dit is byvoorbeeld die geval met die aanvangsbegrippe in lekseme soos *lyn*, *rits*, *streep*, *string* en *tou*.

'n *Streep* is ten aanvang byvoorbeeld "'n lyn (= uitgebreidheid met een afmeting) wat met 'n merkinstrument getrek is". Die punte waaruit die lyn bestaan, is teen mekaar. Maar daaruit ontwikkel begrippe soos "drie of meer ge-

lyksoortige sake wat agter mekaar georden is" (soos in *een streep karre*). Die punte waaruit dié begrip in *streep* bestaan, is nie teen mekaar nie.

Slót

Mens word eers van 'n bepaalde tipe begripshierargie bewus wanneer mens by meer as een lekseem — in dieselfde of in verskillende tale — dieselfde begripsontwikkeling raaksien. Kennelik is die tien tipes ontwikkeling wat in hierdie artikel geïllustreer is, 'n druppel aan die begripsemmer. Wie is beter as die ervare leksikograaf toegerus om die ander tipes begripsontwikkeling in Afrikaans bloot te lê? Daar wag baie werk.

Vir die maak van verklarende en verskeie ander tipes woordeboeke is 'n kennis van begripsontwikkeling van groot belang. Leksikograwe wat van dié en dergelike tipes begripsontwikkeling bewus is, kan hulle kennis op twee maniere benut.

Ten eerste kan hulle dit heuristies gebruik by die deurgaan van rou artikelmateriaal. Wanneer hulle byvoorbeeld 'n betekenismoment "sonder x" in die materiaal meen aan te tref, en hulle is bewus van die Afrikaanse ontwikkeling "sonder x" > "met weinig x", dan kan hulle in die materiaal op die uitkyk wees vir 'n hiërgies verbonde betekenismoment "met weinig x".

Ten tweede kan leksikograwe hulle hiërgiekennis benut wanneer hulle die betekenismomente moet rangskik in 'n artikel. Dit is naamlik vir die gebruiker baie makliker om 'n artikel te volg wat opgestel is in ooreenstemming met die gewone hiërgie(ë) wat begrippe vir die betrokke taalgemeenskap het, as om 'n rangskikking in 'n artikel te behartig wat strydig is met dié gewone hiërgie. As die woord *sirkel* se betekenismomente byvoorbeeld gerangskik word in die orde (1) "sirkelvorm", (2) "sirkelvorm en -inhoud", (3) "sirkelinhoud", volg die gebruikers die uitleg van die artikel gemaklik, omdat dit vir hulle 'n "natuurlike" uitleg is.

Verwysings

- De Villiers, M. e.a. 1987. *Nasionale Woordeboek*. Goodwood: Nasou.
- Hauptfleisch, D.C. (Hoofred.). 1984. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal. Sewende deel KOM - KOR*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Kritzinger, M.S.B. en F.J. Labuschagne. 1980. *Verklarende Afrikaanse Woordeboek*. Pretoria: Van Schaik.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*. Band 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Odendaal, F.F. (Hoofred.). 1979. *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Johannesburg: Perskor.
- Schoonees, P.C. (Hoofred.). 1956. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal. Eerste deel A - C*. Pretoria: Staatsdrukker.

-
- Schoonees, P.C. (Hoofred.). 1956. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal. Tweede deel D - F*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Schoonees, P.C. (Hoofred.). 1957. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal. Derde deel G*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Schoonees, P.C. (Hoofred.). 1961. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal. Vierde deel H - I*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Snijman, F.J. (Hoofred.). 1968. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal. Vyfde deel J - KJ*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Snijman, F.J. (Hoofred.). 1976. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal. Sesde deel KLA - KOL*. Pretoria: Staatsdrukker.

Vloek, skel en vulgariteit: Hantering van sosiolinguisties aanstootlike leksikale items

L. Dekker, *Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal*

Abstract: Swearing, Abuse and Vulgarity in Language: The Lexicographical Treatment of Sociolinguistically Offensive Lexical Items. This article limits itself to some thoughts on the lexicographical handling of swearing, abuse and ordinary "bad language". It examines the faults made in the treatment of Afrikaans *fok* (English *fuck*), together with some of its compounds, related lemmata, idioms and other ramifications. A very noticeable evasion of linguistic reality is demonstrated and discussed. A draft is presented of more realistic definitions, and the labelling explained. Labels indicating *swearing*, *abuse*, *insult* and the like belong to a series concerned with stylistic functioning and should be distinguished from those indicating sociolinguistic status, like *vulgar*, *colloquial*, *elevated*, etc., with which they are traditionally grouped on a graded scale.

Keywords: SWEARING, ABUSE, VULGARITY, LINGUISTIC REALITY, REALISTIC DEFINITIONS, STYLISTIC LABELLING, SOCIOLINGUISTIC LABELLING, LEXICOGRAPHY

Opsomming: Hierdie artikel wil nie dit wat in onlangse jare oor die leksikografiese bewerking van vloek, skel en ordinêre vulgariteit in die taal geskryf is, saamvat of ontleed nie,¹ maar probeer slegs om 'n paar praktiese gedagtes oor die onderwerp te ontwikkel. Dit ondersoek die foute wat met die bewerking van die lemma *fok* en 'n aantal van sy komposita, verwante lemmas, idioome en ander ramifikasies begaan is. 'n Baie opvallende vermyding van die taalwerklikheid word blootgelê en bespreek. 'n Ontwerp vir meer realistiese definisies word voorgelê en die etikettering verduidelik. Die etikette *vloek*, *skeltaal*, *neerhalend* en dies meer het betrekking op stilistiese funksies en behoort as 'n aparte reeks onderskei te word van die reeks etikette wat sosiolinguistiese status aandui, soos *vulgêr*, *geselstaal* of *verhewe*, waarmee dit tradisioneel op 'n gegradeerde skaal saamgegroeper word.

Sleutelwoorde: VLOEK, SKEL, VULGARITEIT, TAALWERKLIKHEID, REALISTIESE DEFINISIES, STILISTIESE ETIKETTE, SOCIOLINGUISTIESE ETIKETTE, LEKSIKOGRAFIE

¹ Du Toit (1989) vat die jongste stand van die internasionale gesprek en die Afrikaanse bydraes saam en voer dit verder. Sy maak daarby o.a. gebruik van Feinauer (1981) se ondersoek na die taalkundige gedrag van vloekwoorde in Afrikaans.

1. *Die kliniese benadering*

Die dokter wat sou weier om dinge te ondersoek waaroor hy nie aan tafel kan praat nie, sal sy pasiënte spoedig afgee — indien nie aan die graf nie, dan ten minste aan 'n kollega. Die woordeboekmaker wat nie klinies onbetrokke omgaan met woorde en uitdrukkings wat hy nie in sy huis duld nie, stel die geloofwaardigheid van sy woordeboek in gevaar. Hy moet hulle met tegniese kundigheid en effektief hanteer, soos wat 'n munisipaliteit met riolering doen.

"Klinies onbetrokke" wil nie sê dat die leksikograaf geen persoonlike standpunt teenoor sodanige leksikale items moet inneem nie. Dit gee te kenne dat hy in sy werk die betekenis, die toepassings en die taalgebruikers se persepsies van daardie items korrek moet waarneem, ontleed en beskryf en hom daarby nie laat verblind of voorsê nie — nie deur sy eie standpunt nie, en ook nie deur die sosiale druk van die dag nie. Dit geld natuurlik ook vir die metaleksikograaf wat hom besin oor die manier waarop woordeboeke aanstootlikhede in die taal hanteer.

2. *'n Gevallestudie: fiksie in die leksikografie*

Die behandeling wat die Afrikaanse woord *fok* en sy samestellings en afleidings in die Afrikaanse verklarende leksikografie ondervind, dien as 'n model van hoe 'n aanstootlike leksikale item nie gehanteer moet word nie.

Die *Verklarende Afrikaanse Woordeboek* se artikel lyk soos volg in die eerste uitgawe van 1936:

fok, ge-, teel (vee), laat aanteel.

In die sesde uitgawe, 1972, word onverklaarde samestellings bygevoeg:

fok², (w), ge-, teel van vee, laat aanteel; **-ker; -kery.**

Die sewende uitgawe, 2de druk, 1982, brei die artikel met verdere onverklaarde samestellings uit:

fok², (w), ge-, teel van vee, laat aanteel; **-hings; -ker; -kery; -ram.**

(My afleiding: Die woord soos beskrywe het 'n normale frekwensie en daar word toenemend nuwe komposita in die taalgebruik opgeteken.)

Deel II van die *WAT* bied in 1956 aan:

fok², w. (w.g.) Teel (van diere).

fok: ..hings, ..kery, ..ram, ..skaap, ..vee.

fok'dier. Aanteedier (met 'n gebruiksvoorbeeld uit die poësie van S.V. Petersen: *Trekdiër en jukdiër / en melkdiër en fokdiër ...*).

fok'ker, fokkers. Teler van vee.

(Afleiding: Die werkwoord is weinig gebruiklik, maar met baie samestellings en afleidings, waaronder minstens *fokdiër* en *fokker* 'n normale frekwensie het.)

In die eerste uitgawe van die *HAT* staan die volgende inskrywings:

fok, ww. (gefok). Minder gewoon vir *teel*.

fok'dier. Diër wat vir teeldoeleindes aangehou word, veral stoetdiër.

fok'ker, (-s). Iemand wat diere teel; teler. **fok'kery.**

In die hersiene uitgawe van 1979 is al drie die lemmas geskrap.

(My afleiding: die woord *fok* was tot en met 1965 minder gewoon, hoewel *fokdiër* en *fokker*, soos hier gedefinieer, tog gewone woorde was. Teen 1979 was dit egter so ongewoon dat dit geskrap is.)

In die *Nasionale Woordeboek* staan daar van die eerste uitgawe (onder die titel *Kernwoordeboek van Afrikaans, 1967*) tot en met die sesde in 1985:

fok (ge-) ww. (ong.) *teel*. **'fokkery.**

In die sewende uitgawe, van 1987, is die lemma geskrap.

(Afleiding: *Fok* was maar altyd skaarserig, maar nou kom dit glad nie meer voor nie.)

Ek glo nie daar bestaan enige nodigheid om die geldigheid van bostaande woordeboekinligting te beredeneer nie. Ek beweer sonder meer kategorieë: 1) die Afrikaanse woord *fok* kom nie in die Afrikaanse verklarende woordeboeke voor nie (die homoniem wat op seilvaart betrekking het, is nie ter sprake nie); 2) die "woord" *fok* en sy samestellings en afleidings wat tot onlangs in vier en tans in twee woordeboeke opgeneem is, bestaan nie in Afrikaans nie.

As sommige onder ons sou volhou dat daar waarheid in hierdie stukkie leksikografie steek, sou ons met 'n eenvoudige praktiese toetsie kan vasstel of die woordeboekbeskrywing met die taalwerklikheid ooreenstem. Ons moet dan as die outeurs daarvan in 'n groepie na die vooraanstaande telers, Van der

Merwe en Van der Merwe, toe gaan, en ons segsman moet die leksikale items uit ons woordeboeke soos volg tot hulle rig, in ooreenstemming met die verklarings wat ons daaraan geheg het: "Menere, dis aangenaam om sulke groot fokkers soos u te ontmoet. Mag ons maar 'n bietjie na u fokkery kyk? Maar sê tog net eers vir ons: Wie van u fok perde en wie is die varkfokker?"

Ons sal dit nie waag nie. Ons erken liewers: wat daar staan, is fiksie. 'n Mens vra jou af hoe dit moontlik is dat ons/ons voorgangers so iets kon lewer.

Ons moet die antwoord in Holland gaan soek. Ons kan ons stukkie Afrikaanse leksikografie met veiligheid aan die Hollandse taalwerklikheid gaan toets deur vir boer Visser daar te gaan vra: "Bent u soms Visser, de hondefokker?", en hy mag dalk rustig antwoord: "Die woont hier naast. Ik fok stieren."

Om redes waarvoor 'n mens heelwat begrip het, is baie Nederlandse leksikale items en/of betekenis vroeër in ons woordeboeke opgeneem asof hulle Afrikaans is. (Daar is wel vreemd selektief opgeneem. Dit is byvoorbeeld nie vir my duidelik waarom ons nie ook Nederlands *fok* in die betekenis "bril" en *fokken*, "bril dra", opgeneem het nie. 'n *Fokje* is 'n brilletjie, en *zij fokt al* beteken, volgens Van Dale, "sy bril al".)

Met die instandhouding van die "Nederlandse fiksie" mag daar vandag geen geduld meer wees nie. Dit is slegs die Afrikaanse blokkiesraaiselbedryf wat daarop floreer. (Van die taboewoord *fok* en sy verwante skram hy na my wete nog weg.) Om ons leksikografie daarvan te suiwer, sal egter 'n taak vir Herkules self wees.

Oor die onbeantwoorde vraag waarom die Afrikaanse woord *fok* en al sy morfologies-semantiese ramifikasies tot in 1991 nie in 'n enkele verklarende woordeboek gelemmatiseer is nie, kan ek soms net gis. Ek vermoed dat dit by die puristiese WAT van 1956 nie uit onwilligheid was om aanstootlike leksikale items te erken nie maar dat dit toegeskryf kan word aan weerstand teen alles wat reg of verkeerd as Anglisisties aangesien is. (Dit sou in hierdie geval ook 'n sterk bykomende motivering bied vir die teruggryp na die Nederlandse wortels van Afrikaans).² Wat ook al die rede was, dit was 'n verkeerde beslissing omdat dit nie van die taalwerklikheid uitgegaan het nie.

² Dit ly min twyfel dat hier 'n milde bydrae uit die Engelse leksikon tot die Afrikaanse woordeboek plaasgevind het, met betekenis, komposita, grammatika en idioome kompleet. Of dit hom aan 'n argaïese Afrikaanse simpleks *fok* gaan heg het, kan ek nie met sekerheid beantwoord nie, maar die moontlikheid lyk vir my sterk dat Engels *fuck* en sy derivate 'n volledige ontlening is wat tot *fok* verafrikaans is. Purisme sou dit stellig as 'n verdringing van die Dietsse betekenis van die Dietsse leksikale items sien, en derhalwe sou dit die Dietsse simpleks, samestellings en betekenis opneem en die nuwe derivate hulle bestaanreg weier.

3. 'n Gevallestudie (vervolg): terug na die werklikheid

Hieronder volg 'n ontwerp vir die definisie van *fok*, saam met dié van enkele samehangende lemmas, almal ramifikasies van die simpleks.³ Dit skets maar 'n vae beeld van die omvangryke scala van sy betekenisnuanses en van die groot produktiwiteit wat dit as morfeem in die vorming van verdere leksikale items aan die dag lê.

Ek het oor feitlik geen databank beskik nie en moes hoofsaaklik empiries werk. Die resultaat is dus in 'n bepaalde sin ook sketsmatige dokumentering van die betreffende woordeskat wat die ore van 'n manspersoon uit 'n gemiddeld beskaafde Afrikaanse milieu bereik wanneer hy hom tussen sy geslagsgenote bevind. Hy hoor aanvanklik, as kind by die huis, hoegenaamd niks daarvan nie. Die grootste deel raak mettertyd aan hom bekend terwyl hy skoolterreine, skrums, maats en universiteitskampusse belewe. Ten slotte word hy gedurende sy militêre lewe aan die volle omvang en sosiolinguistiese geweld daarvan blootgestel. Die gebruiksfrekwensie word dan egter so hoog dat die betrokke items al gou neig om semanties leeg te raak en die vermoë tot emosionele ontlading en teistering te verloor. Dit skep op sy beurt weer 'n behoefte by die gebruiker, wat dikwels tot vindingryke oorspronklike variasies en toepassings lei. Kontak met ander gemeenskappe het die ondergrondse verbreidheid van hierdie substandaard leksikale items vir hierdie skrywer bevestig maar het vir hom min nuwe feite of insigte in dié verband gebring.

fok (vulgêr)

I ww., gefok; *byw.* en *byw.* gefok(te).

1 Geslagsomgang (met iem.) hê: *Hy fok haar. Die spul katte fok elke nag hier onder my venster.*

2 (met *byw.* frase of setsel) So beweeg dat dit hinderlik is: *Waarvoor fok daardie lorries die hele tyd heen en weer hier in ons straat? Moenie daardie skrum so swaai nie, julle fok die hele veld vol!*

II tw. (vloek) Uitroep om iets te beklemtoon: *Fok, maar dis koud hierso!*

UITDR.

IDIOMATIES

fok: **fok dit (iets, iemand, ...)! Los dit (los hom, ...); vergeet daarvan (van hom, ...):** *Nee, fok dit kêrels, ons gaan nooit vanaand klaarkry hierso nie! Fok die gereedskap en bring eers die sementsakke uit die reën uit! Fok hom, hy moet eers betaal voor hy kan saamkom.*

3 Dit is grotendeels 'n toepassing van die riglyne vir etikettering wat die WAT-redaksie neergelê het in sy nuwe redaksionele stelsel. My interpretasie en beredenering van die etikettering is egter my eie en in die gebruik daarvan het ek myself vryhede t.o.v. die stelsel veroorloof.

fok: **fok jou!** Ek hou nie van wat jy sê of doen nie en jy moet dadelik daarmee ophou: *Fok jou! Dink jy rêrig ons gaan jou daarmee help?*

fok'kery s.n.w., **fok'spul** s.n.w.

-fok (*vulgêr*) Slotkomponent van werkwoordelike komposita waarin *-fok* die betekenis het van

1 *fok* (FOK I 1), bv. in *rondfok*;

2 *fok* (FOK I 2), bv. in *rondfok*;

aan'fok, weg'fok;

3 dwing of geweld uitoefen, bv. in *rondfok*;

weg'fok;

4 (iets) met geweld verwoes en verwar, bv. in *opfok*;

deurmekaar'fok, om'fok;

5 aanhou om [met geweld, deur of in iets] te dring of beur tot dat die doel bereik is;

aan'fok, deur'fok, in'fok.

fok'king (*vulgêr*) Ook *fok'ken*.

I b.n.w. Vervlakste: *Dis 'n fokking gemors.*

▪ Ook as skeltaal: *Die fokking onderwysers wil nie verstaan dat ek nie die huiswerk kan doen nie.*

II graadwoord. *Baie: Om vandag huis te bou is 'n fokking duur storie. Hier gaan jy fokking hard werk, maatjie.*

fok'op s.n.w., **fokops;** **fokoppie.** (*vulgêr*) Volslae mislukking en (of) deurmekaarspul: *Dis jou laaste kans, jy't nou al twee fokops gemaak. Reg, Kanonnier, jy't net 'n klein fokoppie gemaak en jy gaan net een keertjie om die paradegrond hardloop.*

op'fok ww., **opgefok;** *byw.* en *byw.* **opgefok(te).** (*vulgêr*)

1 (lem.) erg slaan of fisiek verrinneweer; *sin. opdonder, opmoer: Die skollies het vir Gert behoorlik opgefok.*

2 'n Deurmekaarspul of breekspul (van iets) maak; *sin. opdonder, opmoer: Moet net nie weer die masjien se bedrading opfok nie! Na die misverstand was hulle verhouding so opgefok dat hulle die vennootskap gelos het.*

rond'fok ww., **rondgefok;** *byw.* en *byw.* **rondgefok(te).** (*vulgêr*)

1 Met baie mense geslagsomgang hê: *Jy sal nooit dink hy is getroud as jy sien hoe hy rondfok nie.*

2 Op 'n hinderlike manier rondbeweeg: *Die inspekteur fok al die hele middag hier in die fabriek rond.*

3 (Iem. of iets) gedurig erg dwing of manipuleer; sin. *ronddonder, rondmoer*: *Julle slotte moenie nou druk nie, julle fok die hele skrum rond. Sy meisie fok hom vreeslik rond. Daardie arme rondgefokte ouens van sersant Smit se peloton.*

4. *Drie etikette vergelyk*

Die aanbieding hierbo het van drie etikette gebruik gemaak: *vulgêr, vloek* en *skeltaal*.

(i) *Vulgêr*

Vulgêr is 'n etiket waarmee die sosiolinguistiese status van die leksikale items aangedui word, gemeet aan die standaardtaal. Al die behandelde taalmateriaal, elke lemma en elke aspek daarvan, word daardeur beskryf.

Die kriterium vir hierdie soort etiket is nie of die saak waarna verwys word, onsmaklik of sensitief is nie, maar of die onvanpaste leksikale item (onvanpas uit die oogpunt van die standaard) uit die leksikon gebruik word. Dit is toelaatbaar om, wanneer nodig geag, in beskaafde, gemengde geselskap of formele situasies oor feitlik enige saak te praat, maar nie om dit met 'n taboe-woord te benoem nie. (Die dosent in veeartsenykunde sal in die klas die woord "faeces" gebruik vir wat hy "stront" noem wanneer hy by die hondeteler daarin trap.)

(ii) *Vloek*

Aan afdeling II van die simpleks en aan die idiome wat daaronder gelemmatiseer is, word *vloek* as 'n bykomende etiket geheg. Daarmee word te kenne ggee: "Die drie vulgêre tussenwerpsels is vloeke", d.w.s. hulle het die funksie van vloek. Die Romeinse nommering II wys op die onderskeidende grammatikale funksie van die betrokke items. Die etiket *vloek* wys op 'n ander funksie, een wat parallel loop met en afhanklik is van die grammatikale funksie (tussenwerpsel), maar nie identies daarmee nie — daar bestaan baie tussenwerpsels wat nie vloeke is nie. Ek sou dit as 'n stilistiese funksie bestempel.

(iii) *Skeltaal*

By die b.n.w. *fokking* (FOKKING I), met die statusetiket *vulgêr*, kry die voorbeeld met *fokking onderwyser* die ekstra etiket *skeltaal* by, wat by die voorbeeld met *fokking gemors* ontbreek. Anders as die stilistiese funksie *vloek*, loop die stilistiese funksie *skeltaal* nie volledig parallel met die grammatikale funksie nie: in die een voorbeeld word die b.n.w. as skeltaal gebruik en in die ander een nie.

(iv) *Die verhouding tussen vloek en skeltaal*

Die onderskeidende kenmerke van *vloek* is beskou as: [+kragwoord] met [+emosionele ontflading] en/of [+opset om te skok]. Die onderskeidende ken-

merke van *skeltaal* is beskou as [+verraai die spreker/skrywer se oordeel oor iemand], [+karaktertekenend] en [+opset om te beledig].

Vloek en skeltaal kan by dieselfde lemma aangetref word:

stront (*vulgêr*) I s.nw.

1 Menslike en dierlike uitwerpsel: *Ek het in 'n bol stront getrap.*

2 *mv.* stronte; *vkw.* strontjie. (*skeltaal*) Onaangename persoon: *Hy is 'n regte ou stront.*

II *tw.* (*vloek*) Uitroep waarmee ontevredenheid of frustrasie te kenne gegee word: *Stront! roep hy uit, ek is moeg daarvoor!*

Vloek en skeltaal neig ook om in dieselfde taaluiting voor te kom. In die geval van *stront* sal dit beteken dat die woord met die semantiese inhoud van betekenisonderskeiding I 2 en die grammatiese en stilistiese funksie van bet. II gebruik word. Dit kan, met behoud van die res van die artikel, soos volg gehanteer word:

stront (*vulgêr*)

I s.nw.

1 Menslike en dierlike uitwerpsel: *Ek het in 'n bol stront getrap.*

2 *mv.* stront; *vkw.* strontjie. (*skeltaal*) Onaangename persoon: *Hy is 'n regte ou stront.*

▪ Ook as vloek: *Stront! Kan jy nie kyk wat jy doen nie?*

II *tw.* (*vloek*) Uitroep waarmee ontevredenheid of frustrasie te kenne gegee word: *Stront! roep hy uit, ek is moeg daarvoor!*

Skeltaal is nie soos vloek beperk tot kragwoorde nie:

e'sel s.nw. ...

1 Dier wat ...

2 (*neerhalend*) Dom persoon: *Hy is 'n regte esel.*

▪ Ook as skeltaal: *Esel! Jy plant die blomme onderstebo!*

5. Twee reekse etikette

Die drie etikette is nie van dieselfde orde nie. Daarom kon *vloek* en *skeltaal* adisioneel tot *vulgêr* aan lemmas of bepaalde betekenisonderskeidings daarvan geheg word.

Hierdie benadering verskil van die gangbare siening. Die taalkunde en die metaleksikografie het baie aandag bestee aan die karakterisering en klassifikasie van sosiolinguistiese items. In Afrikaans is die resultate van die internasionale gesprek en van Feinauer (1981) se navorsing deur Du Toit (1989) saamgevat en deurgevoer tot voorstelle vir leksikografiese bewerking. Erg eenvoudig, het hierdie waardevolle werk gewoonlik sy praktiese samevatting ge-

vind in lyste voorgestelde etikette op 'n soort gegradeerde skaal (vgl. Du Toit 1989: 52, wat ook min of meer die basiese reeks vorm wat die WAT in sy sosiolinguistiese etikettering gebruik).

Die indeling, en die klein tradisie, word egter prinsipiëel deurbreek deur stilisties-funksionele beskrywings soos *vloek* en *skeltaal* (saam met *neerhalend*, *skertsend* en verbesonderinge soos *rassisties* en *seksisties*) as 'n aparte reeks te onderskei van statusbeskrywings soos *vulgêr*, *sleng*, *geselstaal* en *verhewe*. Aangesien daar net so goed met andersins "neutrale" woorde "uit die weer uit" of met die naam van die Here gevloek word, en daar geskel word met sosiolinguisties "neutrale" leksikale items soos *pampoen* of *buffel*, is dit leksikografies hanteerbaarder en sinvoller om die begrippe *vloek* en *skel* heeltemal los te maak van 'n rangorde wat dit noodwendig aan obseniteit en vulgareiteit koppel.

Bronne

Ek het dankbare gebruik gemaak van gestruktureerde groeps gesprekke van die Mederedakteurskomitee van die WAT en van mev. E.L. du Toit se persoonlike deelname daaraan.

- Allsopp, R. 1977. *The Need for Sociolinguistic Determinants for Status-labelling in a Regional Lexicography*. Papers DSNA. Terre Haute, Indiana: Indiana State University.
- Du Toit, E.L. 1989. *Sosiolinguistiese gegewens in handwoordeboeke van Afrikaans*. Ongepubliseerde M.A.-skripsie. Universiteit van Stellenbosch.
- Feinauer, A.E. 1981. *Die taalkundige gedrag van vloekwoorde in Afrikaans*. Ongepubliseerde M.A.-skripsie. Universiteit van Stellenbosch.
- Gouws, R.H. 1989. *Leksikografie*. Pretoria: Academica.
- Lombard, F.J. 1990. *'n Metaleksikografiese fundering van Afrikaanse skoolwoordeboeke*. Ongepubliseerde D.Litt.-proefskrif. Universiteit van Stellenbosch.

Woordeboeke

- De Villiers, M. (Red.). 1967. *Kernwoordeboek van Afrikaans*. 1971, 1977, 1979, 1985, 1987 (2de, 3de, 5de, 6de, 7de uitgawes onder titel) *Nasionale Woordeboek*. Kaapstad: NASOU.
- Kritzinger, M.S.B. (Red.). 1936, 1947, 1956, 1959, 1965, 1972, 1980 (1ste tot 7de uitgawes). *Verklarende Afrikaanse Woordeboek*. Pretoria: Van Schaik.
- Schoonees, P.C. (Red.). 1965. F.F. Odendal (Red.). 1979 (2de, hersiene, uitgebreide uitgawe). *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Johannesburg: Perskor.
- Schoonees, P.C. (Red.). 1956. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal. Deel II*. Pretoria: Staatsdrukker.

Sintagmatiese leksikale betrekkinge in Afrikaans

L.G. de Stadler, *Departement Afrikaans en Nederlands, Universiteit van Stellenbosch*

Abstract: Syntagmatic Lexical Relations in Afrikaans. Since the work by Porzig (1934) it has come to be accepted that syntagmatic lexical relations (a type of lexical relation that holds between two lexical items on a syntagmatic level, such as the relationship between *dog* and *bark*) has to be incorporated in a theory of lexical structure. Although quite a number of scholars have dealt with the phenomenon over the years, one has to agree that it suffers from a long tradition of neglect. As far as linguistic research in Afrikaans goes, no substantial work has been done. In this article I will contrast syntagmatic relations with its paradigmatic counterparts, draw attention to different types of syntagmatic relations and show what relevance this phenomenon has for lexicography.

Keywords: SYNTAGMATIC LEXICAL RELATIONS, AFRIKAANS, LEXICAL STRUCTURE, PARADIGMATIC LEXICAL RELATIONS, LEXICOGRAPHY

Opsomming: Sedert die werk van Porzig (1934) word daar aanvaar dat sintagmatiese leksikale betrekkinge ('n tipe betekenisbetrekking wat bestaan tussen twee leksikale items op 'n sintagmatiese vlak, soos in die geval van *hond* en *blaf*) ook verreken moet word in 'n teorie oor leksikale struktuur. Hoewel verskeie navorsers in die verlede hierdie onderwerp aangespreek het, het dit nie die aandag gekry wat dit verdien nie, veral nie in die Afrikaanse taalwetenskap nie. In hierdie artikel sal ek sintagmatiese leksikale betrekkinge kontrasteer met paradigmatische leksikale betrekkinge, wys op verskillende tipes sintagmatiese betrekkinge en aantoon watter relevansie hierdie verskynsel vir die leksikografie het.

Sleutelwoorde: SYNTAGMATIESE LEKSIKALE BETREKINGE, AFRIKAANS, LEKSIKALE STRUKTUUR, PARADIGMATIESE LEKSIKALE BETREKINGE, LEKSIKOGRAFIE

1. Die leksikon: 'n gestruktureerde geheel

Die leksikon of woordeskat van 'n taal is 'n gestruktureerde geheel, d.w.s. dit is 'n versameling leksikale items wat (in die reël) in een of ander leksikale betrekking tot mekaar staan. Trouens, dit is dikwels moeilik om 'n leksikale item te verstaan in al sy fyner betekenisonderskeidinge sonder kennis van die leksikale items wat saam met hom deel vorm van dieselfde *semantiese veld*. Hierdie gestruktureerdheid van die leksikon hou verband met die mens se strukturering of ordening van sy kenniswêreld. Die feit dat die leksikale item *olifant* (subor-

dinaat of hiponimie) in 'n leksikale betrekking staan tot die item *dier* (superordinaat), nl. dié van hiponimie, hou verband met die feit dat 'n olifant as 'n soort dier gesien word. Binne so 'n kognitiewe benadering tot betekenisbeskrywing kan dus gesê word, nié dat die leksikale betekenis van 'n leksikale item 'n funksie is van die leksikale betrekkinge wat hy aanknoop nie, maar wel dat die leksikale betrekkinge volg uit die leksikale betekenis van die leksikale item. 'n Mens ken dus wel die betekenis van *olifant* relatief tot dié van *dier*. Daarom word die studie van leksikale betrekkinge 'n belangrike heuristiese instrument in die soeke na groter insig in die aard van leksikale betekenis en leksikale struktuur.

Verskillende tipes leksikale betrekkinge kan onderskei word. Die volgende tipes het in taalbeskrywing tot dusver heelwat aandag geniet:

- a. sinonimie, 'n leksikale betrekking wat bestaan tussen twee items waarvan die betekenisse in 'n hoë mate ooreenstem, bv. *vader* vs. *pa*;
- b. teenoorgesteldheid, 'n leksikale betrekking wat bestaan tussen twee items waarvan die betekenisse in opposisie tot mekaar staan, bv. *hoog* vs. *laag*;
- c. hiponimie, 'n leksikale betrekking wat bestaan tussen twee leksikale items waarvan die een se betekenis die betekenis van die ander "insluit", bv. *meubel* vs. *stoel*, of die reeds genoemde voorbeeld *dier* vs. *olifant*.

Hierdie leksikale betrekkinge het een kenmerk gemeen: hulle is almal voorbeelde van **paradigmatiese betrekkinge**. In die leksikon bestaan daar egter ook **sintagmatiese leksikale betrekkinge**, d.w.s. daardie betrekkinge wat volg uit die feit dat twee of meer leksikale items heel voorspelbaar met mekaar **verbind op sintagmatiese vlak** (De Stadler 1989: 91),¹ soos in die volgende voorbeelde:

- (1) voet x skop, tong x lek, dier x poot, water x vloei, wyn x vat, vliegtuig x lug, skryf x pen, sny x mes, ens.

Of te wel: Wat is dit waarmee 'n mens skop? 'n Voet. Wat is dit wat 'n poot het? 'n Dier. Waarmee skryf 'n mens? 'n Pen. Hierdie vraag-en-antwoord-pare weerspieël op die mees direkte wyse die aard van sintagmatiese betekenisbetrekkinge.

Anders as in die geval van die paradigmatiese leksikale betrekkinge, word daar in die leksikale semantiek bitter min aandag aan dié betrekking bestee, en

¹ Ek erken met waardering die werk wat deur 'n aantal voor- en nagraadse studente oor hierdie onderwerp gedoen is, veral hulle moeite met die versameling van data en hulle soms uitstekende voorstelle oor bepaalde probleme. Ek sonder hier graag die name van Helena van Schalkwyk en Annelize Krüger uit.

In die Afrikaanse semantiek feitlik geen aandag nie.² Die gebrekkige aandag laat na my mening nie reg geskied aan die belangrikheid van hierdie betrekking nie. Dit is dikwels so dat die voorbeelde wat aangehaal word om die verskynsel te illustreer, so banaal eenvoudig is dat die belangrikheid daarvan onderskat word.

Dit is die doel van hierdie artikel om die begrip sintagmatiese leksikale betrekking aan die orde te stel en te wys op enkele probleme rondom dié begrip.

2. Die aanloop

Die konsep van 'n sintagmatiese leksikale betrekking kan herlei word tot die werk van Porzig (1934). In teenstelling met die werk van Trier en Weisgerber, wat die klem geplaas het op die paradigmatische semantiese verhoudings wat daar tussen leksikale items mag bestaan in 'n semantiese veld, het hy die klem laat val op die sintagmatiese betrekkinge wat leksikale items met mekaar aangaan. Hoewel daar aanvanklik gedebatteer is oor die aanvaarbaarheid van twee oënskynlik opponerende standpunte, word daar vandag aanvaar (saam met die opponente Trier en Porzig) dat daar in enige aanvaarbare teorie oor leksikale struktuur rekenskap gegee moet word van paradigmatische en sintagmatiese leksikale betrekkinge. Porzig het die aandag gevestig op die essensiële betekenisbetrekking ("wesenhafte Bedeutungsbeziehung") tussen sintagmas soos *byt x tande*, *blaf x hond*, *lek x tong*, ens. (Lyons 1977: 261).

3. Die begrensing van die verskynsel

3.1 Tipes sintagmatiese betekenisbetrekkinge

'n Mens sal op prinsipiële gronde moet onderskei tussen verskillende tipes sintagmatiese betrekkinge wat vir die semantiek in die algemeen en vir die leksikale semantiek in die besonder van belang is. Hieronder tel die volgende opvallende subtipes:

- a. daardie betrekkinge wat tradisioneel bekend staan as sg. seleksiebeperrings, d.w.s. betrekkinge wat geld tussen semantiese kenmerke van leksikale items en nie soseer tussen die items self nie (die Katz-en-Fodor-benadering);

² Vergelyk Lyons (1977: 261-266) vir enkele inleidende gedagtes. Van hierdie gedeelte word dankbaar gebruik gemaak. Die klassieke werk waarna altyd verwys word wanneer oor hierdie tipe betekenisbetrekking gepraat word, is dié van Porzig (1934).

- b. kollokasies, d.w.s. sintagmatiese betrekkinge tussen leksikale items wat nie sigbaar volg uit die betekenis van die onderskeie items nie, soos in a. en c.; en
- c. sintagmatiese *leksikale* betrekkinge, d.w.s. daardie betrekkinge wat geld tussen twee of meer leksikale items op sintagmatiese vlak (die Porzig-benadering).

Seleksiebeperkings geniet veral in die generatiewe paradigma reeds jare lank besondere aandag, veral na aanleiding van die werk van Katz en Fodor, en kan beskou word as een van die uitvloeisels van die werk van Porzig. Hierdie tipe sintagmatiese betekenisbetrekking kan verduidelik word met die hulp van 'n voorbeeld soos die werkwoord *slaan*, 'n woord waarvan die sintagmatiese gedrag beperk is, want hy moet verbind met 'n onderwerp wat die kenmerk [+ lewend] moet hê, terwyl die direkte voorwerp die kenmerk [+ fisiese objek] moet hê. Hierdie gegewens kan dan as seleksiebeperkings in die definisie van die betrokke leksikale item opgeneem word. Binne die generatiewe paradigma word hierdie verhoudings op heel diskrete wyse beskryf binne die leksikon, wat op sy beurt weer deel vorm van die basiskomponent wat 'n onderdeel is van die (weselik) sintaktiese komponent van die grammatika. Soos De Stadler (1989: 104-105) aantoon, lei hierdie benadering tot die beskrywing van sintagmatiese leksikale betrekkinge egter tot 'n onsimpatieke, ongenuanseerde beskouing van leksikale betekenis, want dit gee geen rekenskap van die ensiklopediese status van seleksiebeperkings, die prototipiese aard van leksikale betekenis en die (gevolglike) semantiese vryheid van leksikale items nie. 'n Sin soos

(2) Die kos maak 'n draai.

mag lyk asof dit 'n anomalie bevat omdat die predikaat '*n draai maak*' 'n onderwerp eis met die kenmerk [+ beweging], maar dit hou nie rekening met die taalgebruik van 'n uithalerkok wat skeppend met sy of haar taal omgaan en met bg. sin te kenne gee dat die kos 'n besondere geur het nie. Uiteindelik kan seleksiebeperkings maar net gesien word as meganismes waarin verwagtings verwoord word wat betrekking het op die buitetalige werklikheid wat deur die taalgegewe beskryf word. Daarom het seleksiebeperkings eerder ensiklopediese status, want die verwagtings wat hulle beskryf "zijn veronderstellingen over de werkelijkheid, en als zodanig maken ze deel uit van een wereldbeeld veeleer dan van een outonome taalstructuur" (Geeraerts 1986: 131). Hierdie standpunt is natuurlik aanvaarbaar binne 'n kognitiewe benadering tot leksikale betekenis, want binne die kognitiewe paradigma is die verskil tussen taalkundige en ensiklopediese kennis 'n graduele verskil.

As seleksiebeperkings gesien kan word as een punt van 'n skaal van steerotiepe sintagmatiese betekenisbetrekkinge waar leksikale items se optrede gekondisioneer word deur semantiese onderskeidende kenmerke, kan mens

verwag dat daar op die teenoorgestelde punt van die skaal leksikale items moet wees wat met mekaar een of ander sintagmatiese verhouding aangaan wat volkome vas of geëyk is, d.w.s. dit is hoegenaamd nie duidelik dat die beperkings op hulle sintagmatiese optrede berus op die betekenis van die konstituerende dele van die betrokke sintagma nie. Vergelyk in dié verband die semantiese veld van leksikale items wat verwys na versamelings/groepe diere en die sintagmatiese verbande waarin hulle optree (De Stadler 1989: 105-106):

- (3) 'n trop skape
 'n kudde diere
 'n swerm voëls
 *'n kudde skape
 *'n swerm diere
 *'n trop voëls

In al die versamelname in die voorbeelde is die gemeenskaplike betekenis "versameling". Dit is egter nie duidelik hoe die betekenis van die leksikale items in die onderskeie sintagmas die sintagmatiese verbande moet verklaar nie: hoekom sal *trop* nou juis met *skape* verbind en *swerm* met *voëls*, en nie omgekeerd nie? Hierdie (byna volledig) geëykte sintagmatiese leksikale betrekkinge word kollokasies genoem.

In hierdie bydrae sal daar gefokus word op sintagmatiese leksikale betrekkinge, d.w.s. 'n betrekking wat bestaan tussen twee of meer leksikale items op grond van hulle betekenis, en wat gesien kan word as 'n betrekking wat 'n posisie op die skaal beklee wat lê iewers tussen seleksiebeperkings (nie geëyk nie) en kollokasies (hoogs geëyk).

3.2 Sintagmatiese leksikale betrekkinge

In die eerste plek gaan dit in 'n sintagmatiese leksikale betrekking om 'n redelik stereotiepe (geëykte) verbinding. Dit is byvoorbeeld so dat die woord *blaf* op sintagmatiese vlak allereers die item *hond* oproep. Die sintagmatiese verbinding *Honde blaf* het m.a.w. met verloop van tyd vergroei tot 'n geëykte/assosiatiewe verhouding sodat die betekenis van *blaf* vandag nie meer beskryf kan word sonder inagneming van hierdie (geëykte) sintagmatiese verhouding nie. Die twee leksikale items het dus 'n (vaste) sintagmatiese leksikale betrekking met mekaar aangegaan. *Blaf* kan egter ook met *koedoe* verbind, want van koedoes kan ook gesê word dat hulle blaf. Dit sou egter neerkom op 'n verarming van die begrip sintagmatiese leksikale betrekking om die paar *koedoe* en *blaf* daaronder in te sluit, want dit ontken die prototipiese verhouding wat bestaan tussen *hond* en *blaf*.

Die voorbeelde wat tot nou toe van hierdie verskynsel aangebied is, was redelik eenvoudige voorbeelde. Die vraag is egter na die mate waarin hierdie verskynsel van toepassing is op alle leksikale items. Soos Lyons (1977: 261-262) aandui, is daar talle leksikale items wat vanweë hulle algemene betekenis 'n hoë graad van verbindbaarheid vertoon, soos bv. *goed*, *groot*, *mooi*, ens. Hierdie leksikale items kan met 'n groot verskeidenheid ander items verbind en verbind met geen enkele leksikale item in 'n stereotiepe verbinding nie, d.w.s. hulle tree nie werklik in 'n sintagmatiese leksikale betrekking met ander leksikale items op nie. Daarteenoor verbind 'n item soos *blaf* feitlik net met *hond*, soos ook in die geval van *galsterig* x *botter*, *tong* x *lek*, *perd* x *runnik*, ens.

Van die stereotiepe gevalle kan 'n mens sê dat hulle 'n essensiële betekenisverhouding weerspieël: dit is byna ondenkbaar dat jy byvoorbeeld die betekenis van *lek* sal beskryf sonder om te verwys na die sintagmatiese verband wat tussen dié item en die leksikale item *tong* bestaan. Die verhouding kom neer op die *enkapsulering* (opname) van die een leksikale item se betekenis in dié van die ander. In die geval van *tong* en *lek* beteken dit dat *tong* se betekenis in dié van *lek* geënkapsuleer (opgeneem) word.

Die belangrikste vraag (ook van Lyons) is egter na die teoretiese relevansie van hierdie betrekking. Dit kan ten beste gemotiveer word met 'n paar leksikale items wat in paradigmatische kontras teenoor mekaar staan, nl. *voet* en *poot*. Albei hierdie items bevat 'n gemeenskaplike betekenis-komponent wat ek hier sal aandui as (L. pes) na die Latyn. In die een geval verbind hierdie betekenis-komponent sintagmaties met *van 'n mens* en in die ander met *van 'n dier*:

voet = (L. pes) + van 'n mens

poot = (L. pes) + van 'n dier

In hierdie gevalle het die sintagmatiese betrekking dus in die woord geleksikaliseer geraak deur die enkapsulering van die een deel van die sintagma in die ander. Hierdie woorde se betekenis kan nie van mekaar onderskei word sonder verwysing na die verskil in die sintagmatiese leksikale betrekkinge wat hulle aangaan nie. Vergelyk ook voorbeelde soos *skop* vs. *slaan* (Lyons se voorbeeld) waarin die betekenis "met 'n voet" en "met 'n vuig" onderskeidelik geleksikaliseer geraak het, of die voorbeeldpaar *seil* vs. *vaar* wat onderskeidelik die leksikalisering is van "beweeg met 'n seiljag" en "beweeg met 'n skip".

Wanneer 'n leksikale item voortdurend in 'n sintagma optree saam met 'n ander leksikale item, vind daar met verloop van tyd 'n stereotipering van die verhouding plaas en ontstaan daar 'n sintagmatiese leksikale betrekking wat inhou dat die een leksikale item se betekenis in dié van die ander geënkapsuleer word. Soms is die graad van stereotipering so hoog dat stereotipering van die verhouding eintlik oorgaan in yking van die verhouding, soos in die geval van *blond* en *hare*. Die hoogste graad van yking word dan, soos reeds vroeër gesê, kollokasie genoem. Nie alle sintagmatiese leksikale betrekkinge

vertoon dieselfde graad van yking nie, 'n toedrag van sake wat in verband gebring moet word met die prototipiese aard van leksikale betekenis. Hieroor meer in paragraaf 6.

Die beskrywing van sintagmatiese leksikale betrekkinge het ook binne die kognitiewe paradigma van taalbeskrywing 'n besondere relevansie. Om dit te begryp moet 'n mens kennis neem van die grondliggende aannames van die kognitiewe semantiek:

- a. Betekenis is gegrond op konseptualisering, 'n kognitiewe proses waarin allerlei veranderlikes betrek word, waaronder die hantering van nuwe of eenaardige konsepte, sensoriese ervaring en kennis van die konteks waarin 'n talige item funksioneer.
- b. 'n Leksikale item is normaalweg polisemies, d.w.s. dit het 'n verskeidenheid verwante betekenis wat 'n kategorie van betekenis vorm wat as 'n betekenisnetwerk voorgestel kan word.
- c. Die betekenis van 'n leksikale item of 'n meer komplekse uitdrukking moet gekarakteriseer word met betrekking tot een of meer kognitiewe domeine. Enige vorm van gedrag, ondervinding, 'n verwante konsep, 'n konseptuele kompleks of 'n kennissisteen kan dien as so 'n kognitiewe domein teen die agtergrond waarvan die betekenis van 'n talige item beskryf moet word.
- d. Die betekenis van 'n leksikale item hou een of ander vorm van konvensionele beelding ("conventional imagery") in, d.w.s. hierdie betekenis inkorporeer 'n besondere wyse van konstruering van die konseptuele inhoud van 'n leksikale of meer komplekse item soos wat bepaal word deur die kognitiewe domein van daardie item.³

Binne die kognitiewe semantiek gaan dit dus ook om konsepte wat interafhanklik is, en dit is dan juis op hierdie punt dat sintagmatiese leksikale betrekkinge ter sake is, want binne so 'n betrekking roep die een leksikale item die konseptuele raamwerk op wat die domein vorm waarbinne die betekenis van die ander leksikale item verstaan moet word. In 'n voorbeeld soos *hond* x *blaf* word die enkapsulering van die betekenis van *hond* in dié van *blaf* soos volg gesien: *hond* roep die kognitiewe domein op waarbinne die betekenis van *blaf* gekarakteriseer moet word, d.w.s. *hond* word een van die konseptuele komponente van *blaf*. Die konteks waarin 'n bepaalde item hom (voortdurend) be-

³ Hierdie uiters kriptiese beskrywing van die basisaannames van die kognitiewe semantiek het ek te danke aan 'n lesingreeks deur Ronald Langacker tydens 'n kongres (*Language, Thought and Culture*) wat in April 1991 by Broederstroom gehou is. Beperkte ruimte verbied my om meer as hierdie kriptiese aanbod te gee. Die belangrikste begrippe in die kognitiewe semantiek word hanteer in Langacker (1987, 1991), Lakoff (1987), Lakoff en Johnson (1980), Rudzka-Ostyn (1985; vgl. veral die inleidende artikels van Langacker in hierdie bundel), en Fauconnier (1984).

vind, speel dus uiteindelik 'n rol. Langacker (1987: 156) verduidelik dit self soos volg: "From the encyclopedic nature of contextual meaning, that of conventional meaning follows fairly directly. The latter is simply contextual meaning that is schematized to some degree and established as conventional *through repeated occurrence*." (My kursivering — L.G. de S.) Hiermee word die wesenlike belang van sintagmatiese leksikale betrekkinge vir die kognitiewe semantiek dan netjies in reliëf geplaas: behoorlike kennisname van die sintagmatiese leksikale betrekkinge wat leksikale items met mekaar aangaan, lei tot 'n groter begrip van die konseptuele domeine ten opsigte waarvan hierdie items se betekenis gekarakteriseer moet word.

Hierdie kognitiewe benadering tot betekenis impliseer "dat die onderskeid tussen semantiese en ensiklopediese kennis vervaag: daar word veel eerder uitgegaan van 'n skaal van ensiklopedisiteit waarop sekere kennis opvallender/belangriker/voorspelbaarder is as-ander. Dit het die belangrike implikasie dat kennis van die wêreld veel direkter in die taalsisteem gereflekteer word: leksikale kategorieë of velde word dan kategorieë wat in die eerste plek ons kennis van die wêreld struktureer" (De Stadler 1989: 59). As ons konseptualisering van *galsterig* dan insluit dat dit eintlik maar van botter geld, moet ons betekenisbeskrywing van die betrokke leksikale item dit weerspieël en verval die kritiek wat tradisioneel ingebring sou kon word teen die volgende definisie wat die *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* gee, nl. dat dit ensiklopediese inligting sou bevat:

- (4) **galsterig**: "... Met 'n slegte, walglike smaak soos dié van botter wat lank oopgestaan het en al sleg is ..."

en sou 'n mens juis die definisie van *Nasionale Woordeboek* kon kritiseer omdat hierdie inligting ontbreek:

- (5) **galsterig**: "... Ou vet smaak ..."

4. *Enkapsulering: bilateraal of unilateraal?*

Die vraag kan nou gestel word na die rigting waarin die enkapsulering plaasvind. Twee moontlikhede doen hulle voor:

- a. enkapsulering vind unilateraal (eensydig) plaas, d.w.s. die betekenis van die een leksikale item in die sintagmatiese leksikale betrekking word in dié van die ander geënkapsuleer, maar nie omgekeerd nie; of
- b. enkapsulering vind bilateraal plaas, d.w.s. die betekenis van die een leksikale item word in dié van die ander geënkapsuleer en omgekeerd.

In voorbeelde soos *blond x hare* en *vis x water* vind die enkapsulering unilateraal plaas. Die betekenis van die leksikale item *blond* kan beswaarlik beskryf word sonder verwysing na die konseptuele domein wat die betekenis van die selfstandige naamwoord *hare* oproep. Dit is egter nie so dat die betekenis van *hare* 'n betekenisimplikasie m.b.t. *blond* insluit nie. Op dieselfde manier word die betekenis van *water* in die betekenis van *vis* geënkapsuleer, maar nie omgekeerd nie.

Die sintagmatiese leksikale betrekking tussen *hoor* en *oor* is egter 'n bilaterale betekenisbetrekking: in albei gevalle kan die betekenis van die een leksikale item beswaarlik beskryf word sonder verwysing na die konseptuele domein wat die ander oproep. Die enkapsulering vind dus wedersyds plaas, soos blyk uit die leksikale definisies wat die *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* van dié twee leksikale items gee (definisies slegs gedeeltelik aangehaal):

- (6) **hoor:** "Met die *oor* waarneem ..."
oor: "Sintuig van die *gehoor* ..."

Oor die presiese aard van die enkapsulering word iets meer gesê nadat die vernaamste tipes van mekaar onderskei is, maar daar kan reeds in hierdie stadium gewys word op die feit dat die oorgrote meerderheid sintagmatiese leksikale betrekkinge unilaterale betrekkinge is.

5. *Verskillende tipes sintagmatiese leksikale betrekkinge*

5.1 Die verband met rolgrammatika

Omdat 'n mens hier te make het met semantiese verhoudings op 'n *sintagmatiese vlak*, kan jy verwag dat dieselfde semantiese verhoudings wat op sintakties-semantiese vlak aangetref word, in hierdie tipe leksikale betrekking neerslag sal vind. Die semantiese struktuur van 'n sin soos

- (7) Randall breek sy ma se hart met sy ontrouheid.

kan nie net beskryf word in terme van sintaktiese begrippe soos onderwerp, direkte voorwerp, ens. nie, maar moet ook beskryf word in terme van rolgrammatikale begrippe soos doener, pasiënt, instrument, ens., want in 'n sin soos

- (8) Sy ontrouheid breek sy ma se hart.

het die sintaktiese verhoudings wel verander (in hierdie geval het die aanvulling van die setsel *met* die onderwerpsposisie ingeneem), maar die semantiese

verhouding tussen werkwoord en argument het konstant gebly (in albei sinne funksioneer die naamwoordstuk *sy ontrouheid* as instrument van die handeling).

Daar is 'n verskeidenheid rolgrammatikale begrippe wat ter sake is en die ruimte ontbreek om elkeen van hulle in besonderhede te beskryf. In die meeste gevalle is die aard van die betrokke rol deursigtig en daarom word hier volstaan met 'n kriptiese karakterisering van enkeles:

doener: die rol van die deelnemer wat die handeling uitvoer of veroorsaak (in De Stadler (1989) word onderskei tussen doeners en agente);

pasiënt: die rol van die deelnemer wat die handeling ondergaan;

instrument: die (prototipies lewelose fisiese) objek met die hulp waarvan die handeling uitgevoer word;

lokatief: die plek waar die handeling uitgevoer word.

Sintagmatiese leksikale betrekkinge vertoon 'n tipologiese verskeidenheid wat in hierdie rolgrammatikale terme beskryf kan word,⁴ terme wat verwys na begrippe wat, vanweë hulle inherent prelinguistiese aard (hulle verwys immers na konstruksie wat allereers in die ervaringswêreld van sprekers voorkom), op besondere wyse aantoon hoe betekenis (ook leksikale betekenis) die mens se konseptualisering van sy ervaringswêreld weerspieël.

5.2 Doener-handeling-verhouding

In die volgende gevalle kan die sintagmatiese verhouding tussen die lede van elke paar beskryf word as die verhouding tussen doener en handeling:

- (9) water x kappel, vis x duikel, perd x galop, hond x blaf, bees x bulk, hen x kekkel, voël x vlieg, donkie x balk, muil x balk, esel x balk, skaap x blêr, bok x blêr, vuur x brand, bal x hop, dokter x genees, koning x regeer, dief x steel, ballerina x dans, wind x dwarrel, koor x sing, ens.

In die meerderheid gevalle word die betekenis van die doenernaamwoord in die betekenis van die werkwoord geënkapsuleer. Een van die opvallende subtypes in hierdie geval is dié een waar die werkwoord na 'n geluid verwys. Daar is egter ook gevalle waar die betekenis van die werkwoord in die betekenis van die doenernaamwoord geënkapsuleer word, soos bv. *koning x regeer*, *dief x steel*, *dokter x genees*, ens. In hierdie gevalle is die leksikale betrekking dus bilateraal.

⁴ Semantiese rolle word uitvoerig bespreek in De Stadler (1989: 166-207).

5.3 Doener-pasiënt-verhouding

Naas bg. kategorie is daar ook 'n kategorie van sintagmatiese leksikale betrekkinge waarin daar 'n yking van die verhouding tussen doener en pasiënt voorkom:

- (10) kuiper x vate, beiaardier x klokke, veearts x diere, apteker x medisyne, pianis x klavier, barbier x hare, pediater x kinders, ens.

In hierdie gevalle is die leksikale betrekking 'n unilaterale betrekking met die betekenis van die pasiëntnaamwoord wat in die betekenis van die doenernaamwoord geënkapsuleer word.

5.4 Lokatiewe verhouding

In die volgende gevalle is daar 'n lokatiewe verhouding wat in die leksikale betrekking vasgelê word:

- (11) a. skip x kaai, geld x bank, motor x garage, wyn x vat, voël x kou
b. liasseer x lêers, swem x water, sit x stoel, slaap x bed

Verskillende tipes kan onderskei word: Die eerste hoof tipe is dié tussen twee naamwoorde waarvan die een verwys na 'n saak en die ander na die lokaliteit waarmee die saak geassosieer word, soos in (11a). Onder hierdie hoof tipe kan verskillende semantiese subtypes onderskei word:⁵

- a. Die "werkplek"-kategorie, bv. *koster x kerk, hanswors x sirkus, prinsipaal x skool, rektor x universiteit, blokman x slaghuis, kurator x museum*, ens. In die meerderheid gevalle in hierdie kategorie word die betekenis van die naamwoord wat na die "werkplek" verwys, in die betekenis van die "werker"-naamwoord geënkapsuleer.
- b. Die "blyplek"-kategorie, bv. *voël x nes, by x korf, perd x stal, voël x kou, spinnekop x web, non x klooster*, ens. Anders as in die gevalle by a. werk die enkapsulering hier andersom: die naamwoord wat na die "blyer" verwys se betekenis word in die lokatiewe naamwoord se

⁵ Die idee vir hierdie indeling het ek te danke aan mej. Annelize Krüger, wat 'n werkstuk oor die betrokke onderwerp gedoen het.

betekenis geënkapsuleer. Daar is uitsonderings wat hierdie enkapsuleringsrigting betref, soos *engel x hemel, vis x water, mol x grond*, ens. In hierdie gevalle verwys die lokaliteitsname na heel algemene lokaliteite in die buitetalige werklikheid.

- c. Die "gebruikplek"-kategorie, bv. *hoed x kop, serp x nek, kasregister x winkel, pipet x laboratorium, spyskaart x restaurant*, ens. In dié gevalle word die betekenis van die lokaliteitsnaamwoord in die betekenis van die gebruiksartikelnamenwoord geënkapsuleer.
- d. Die "bergplek"-kategorie, bv. *wyn x vat, kers x blaker, water x dam, drank x kroeg, wapens x arsenaal, motor x garage*, ens. In die oorgrote meerderheid van hierdie gevalle word betekenis van die gebruiksartikelnamenwoord in dié van die lokaliteitsnaamwoord geënkapsuleer.
- e. Die "aantrefplek"-kategorie, bv. *skulpe x strand, slyk x water, bles x kop, room x melk*, ens. In hierdie gevalle is dit die lokaliteitsnaamwoord se betekenis wat in dié van die ander naamwoord opgeneem word. Dit wil my voorkom asof subkategorieë c. en e. een kategorie vorm.

Die ander hoof tipe sluit daardie gevalle in waar daar 'n leksikale betrekking bestaan tussen die werkwoord en die lokaliteitsnaamwoord, soos in (11b). In dié gevalle is dit die betekenis van die lokaliteitswoord wat in die betekenis van die werkwoord geënkapsuleer word.

5.5 Instrumentverhouding

Die assosiasie tussen 'n werkwoord en die naamwoord wat die instrument beskryf met die hulp waarvan 'n handeling uitgevoer word, kan ook so sterk word dat 'n sintagmatiese leksikale betrekking ontstaan:

- (12) slaan x sambok, veg x sabel, gaap x mond, gaffel x vurk, ry x motor, koop x geld, kyk x oog, skryf x pen, vlieg x vlerke, spit x graaf, vee x besem, verf x kwas, knip x skêr, skryf x pen, byt x tande, skop x voet, krap x naels, lek x tong, pleister x troffel, ens.

In hierdie kategorie is daar 'n beduidende aantal gevalle (meer as 50% van die ondersoekte data) waarin die verhouding tussen die twee leksikale items bilateraal is, d.w.s. enkapsulering vind plaas in albei rigtings, soos in die geval van *skryf x pen*, waar die betekenis van *skryf* in dié van *pen* geënkapsuleer is en omgekeerd. Dit is ook die geval in *koop x geld, kyk x oog, spit x graaf, vee x besem, verf x kwas*, ens. Daar is egter ook gevalle waarin die verhouding unilateraal is, soos in *skop x voet, gaap x mond, byt x tande, lek x tong*, ens. (instrumentbetekenis geënkapsuleer in die betekenis van die werkwoord) of *pleister x troffel, slaan x*

sambok, ens. (werkwoordbetekenis geënkapsuleer in die betekenis van die naamwoord wat na die instrument verwys).

Instrumentnaamwoorde gaan egter ook sintagmatiese leksikale betrekkinge aan met 'n pasiëntnaamwoord, soos in

- (13) harpoen x walvis, vingerhoed x naaldwerk, stemvurk x musiekinstrumente, sjampoe x hare, ens.

In al die gevalle in dié kategorie is die verhouding unilateraal: die betekenis van die pasiëntnaamwoord word in die betekenis van die instrumentnaamwoord geënkapsuleer.

5.6 Pasiëntverhouding

Die pare in (14) is voorbeelde waarin daar 'n sintagmatiese leksikale betrekking bestaan tussen 'n werkwoord en 'n pasiëntnaamwoord:

- (14) saag x hout, adresseer x brief, lees x boek, knoop x tou, pos x brief, stop x gat, eet x kos, aanbid x gode, parkeer x voertuig, roskam x perd, ploeg x grond, saai x saad, kalfater x skip, parkeer x voertuig, skop x bal, sing x lied, brei x trui, lui x klok, ontsyfer x handskrif, blus x vuur, sloop x gebou, snuit x neus, beredder x boedel, stryk x klere, ens.

Die verhouding tussen die leksikale items in hierdie kategorie is normaalweg unilateraal: die betekenis van die pasiëntnaamwoord word geënkapsuleer in die betekenis van die werkwoord. Daar is enkele gevalle wat onseker is, soos bv. *sing x lied*, wat as 'n bilaterale leksikale betrekking gesien sou kon word, d.w.s. waar die betekenis van die werkwoord in dié van die pasiëntnaamwoord geënkapsuleer word.

5.7 Kenmerkverhouding

In die volgende voorbeeldpare is die sintagmatiese leksikale betrekking tussen 'n naamwoord en 'n adjektief en word die attribuut wat deur die adjektief benoem word normaalweg in die betekenis van die naamwoord geënkapsuleer. Daar is egter uitsonderings, soos in die verhouding tussen *blond* en *hare*:

- (15) gal x bitter, aalwyn x bitter, sneeu x wit, blaar x groen, ys x koud, ring x rond, naald x skerpe, suiker x soet, *blond* x *hare*, ens.

die prototipiese waarde wat deur die sintagmatiese verhouding gesuggereer word, vind dikwels neerslag in 'n samestelling tussen die twee lede van die sintagma, soos in *galbitter, sneeuwit, blaargroen, yskoud, naaldskerp, suikersoet*, ens.

5.8 Possessiefverhouding

Die volgende voorbeelde is ter sake:

- (16) kroon x koning, borslap x baba, spykerskoene x atleet, rolstoel x verlamde, gidshond x blinde, stetoskoop x geneesheer, ens.

Die term *possessief* moet hier baie wyd geïnterpreteer word. 'n Mens kan hoogstens sê dat al hierdie gevalle geparafraseer kan word in 'n possessiefkonstruksie:

- (17) die koning se kroon, die baba se borslap, die atleet se spykerskoene, die verlamde se rolstoel, ens.

In hierdie gevalle is dit die "besitting" wat die betekenis van die "besitter"-naamwoord in hom opneem.

5.9 Die relevansie van 'n tipologiese benadering

Met hierdie kort oorsig oor verskillende tipes is die terrein beslis nog nie uitgeput nie. 'n Mens sou 'n temporele verhouding kon onderskei in gevalle soos

- (18) slaap x nag, ontbyt x oggend

en 'n verhouding van oorsprong of herkoms in gevalle soos

- (19) melk x koei, goud x myn, brood x koring, wyn x druiwe, botter x room, ens.

Uiteindelik is 'n tipologiese benadering tot die verskynsel van groot belang, veral binne 'n kognitiewe raamwerk, want die verskillende tipes weerspieël bepaalde konseptuele strukture in die leksikon wat op hulle beurt weer 'n weerspieëling is van die wyse waarop die mens sy kenniswêreld struktureer.

6. Stereotipering van die verhouding

Teen die agtergrond van die kognitiewe siening van woordbetekenis waarmee in hierdie studie gewerk word, moet mens nou verwag dat die sintagmatiese leksikale betrekking wat daar tussen twee leksikale items bestaan, verskillende grade van skematisering kan vertoon. Skematisiteit kan vergelyk word met die verhouding tussen 'n superordinaat en 'n subordinaat, of in die geval van sintagmatiese leksikale betrekkinge, die verhouding tussen die enkapsulerende item en die geënkapsuleerde item. Die geënkapsuleerde item verteenwoordig dan 'n uitbreiding of detaillering van die skema. Skematisiteit gee ook aanleiding tot geyktheid, want hoe sterker die skematisiteitsverhouding tussen twee items, hoe hoër is die graad van geyktheid van die verhouding.

In sommige sintagmatiese leksikale betrekkinge is die verhouding baie geyk terwyl in ander dit nog nie so sterk gevestig is nie, maar daar is wel een of ander stereotiepe verhouding tussen die betrokke leksikale items. Gevalle soos *blond x hare*, *roskam x perd*, *kous x voet*, *oase x woestyn*, ens. vertoon 'n hoë graad van yking, terwyl in gevalle soos *inlê x vrugte*, *inlê x vis* en *byl x kap*, *hamer x kap* die graad van yking reeds laer is, soos weerspieël word in die variasie. In 'n geval soos *speel x kinders* is daar wel sprake van 'n stereotiepe verhouding, maar die geyktheid daarvan is nie besonder opvallend nie. Dit is daarom nie vreemd dat NW nie die betekenis van *kind* of *kinders* in die werkwoord *speel* se betekenis (in sy grondwaarde of eerste polisemiese waarde) geënkapsuleer sien nie:

(20) **speel:** "jou vermaak (in lugtige beweging), aangenaam besig hou"

terwyl HAT wel erkenning verleen aan die stereotiepe verhouding wat die Afrikaanse moedertaalspreker sien tussen *speel* en *kinders*, sonder dat hy daarmee te kenne gee dat dit deel vorm van die betekenis van die werkwoord:

(21) **speel:** "Jou vermaak; iets doen om jou aangenaam besig te hou — veral gesê van kinders"

Hierdie metode van beskrywing (wat mens dikwels in Afrikaanse woordeboeke teëkom en wat in die verlede gekritiseer is) kan 'n meganisme word met die hulp waarvan rekenskap gegee kan word van die nondiskrete aard van woordbetekenis en die grys gebied tussen ensiklopediese en konvensionele betekenis. Wat interessant is, is dat albei woordeboeke erkenning verleen aan die stereotiepe sintagmatiese (leksikale) betrekking tussen *speel* en *kind(ers)* deur die aangawe van voorbeeldmateriaal. In albei gevalle verwys die eerste voorbeeldsin na kinders:

- (22) a. NW: *Die kleintjies speel.*
b. HAT: *Die kinders speel.*

7. Polisemie

Een van die grondliggende aannames van die kognitiewe semantiek is dat leksikale items normaalweg polisemies is, d.w.s. daar is 'n beduidende aantal leksikale items wat elk meer as een verwante betekenisonderskeiding het. Tot nou toe is sintagmatiese leksikale betrekkinge beskryf as verhoudings tussen leksikale items, maar so 'n karakterisering is nie sonder meer aanvaarbaar nie. In De Stadler (1989: 78 e.v.) word aangetoon dat so 'n karakterisering ook nie kan geld van die paradigmatische leksikale betrekkinge soos sinonimie en teenoorgesteldheid nie. Om maar een voorbeeld te noem: die sinonieme *sterk* en *kragtig* is sinoniem wat slegs sommige van hulle polisemiese waardes betref, maar ten opsigte van ander, soos die waarde "talryk, groot in getal" van *sterk* (*Nasionale Woordeboek* 1985: 492), is hulle nie sinoniem nie.

Wanneer 'n leksikale item 'n sintagmatiese leksikale betrekking aangaan met 'n ander, is dit insgelyks nie ten opsigte van al die polisemiese waardes van die betrokke item nie. Die werkwoord *lees* gaan 'n prototipiese sintagmatiese betrekking aan met die selfstandige naamwoord *boek*. Die werkwoord *lees* het egter verskillende polisemiese waardes, volgens die definisie van *Nasionale Woordeboek* (1985: 289):

- (23) *lees* II (ge-) ww. 1. kennis neem van die inhoud van wat geskryf of gedruk is. 'n Boek —. Hy kan —, skryftekens ontsyfer, vertolk. Stil —, nie hardop nie. Tussen die reëls —, van wat gesê is, iets aflei wat nie uitdruklik vermeld is nie. 2. voorlees. Uit die Bybel —. Iem. die les, leviete —, berispe, tereg wys. 3. nasien, verbeter. Proewe —. 4. opmerk, te wete kom, gewaarword. Uit die natuur —. Iem. se gedagtes —. Op iem. se gesig iets —. Afkorting l. 'leesbeurt, -saal, -toon, -trant (by 2).

Dit is slegs ten opsigte van waardes 1 en 2 wat *lees* 'n sintagmatiese leksikale betrekking met *boek* aangaan. Die ontwikkeling van afsonderlike polisemiese waardes volg dikwels uit die verbreking van 'n sintagmatiese verband, die spesialisering van 'n sintagmatiese verband, soos in waarde 3 in (23), of die metaforiese eksplorasie van 'n sintagmatiese verband, soos in waarde 4 in (23). Die term *eksplorasie* sinspeel hier op die feit dat die prototipiese sintagmatiese verband tussen *lees* en *boek* juis nie verlore gaan nie, maar gemetaforiseer word (vgl. verwante uitdrukkings soos *Ek lees jou gedagtes*, *Jy is vir my 'n oop boek*, *Ek lees jou soos 'n oop boek*, ens.).

Hierdie paar opmerkings wil slegs die aandag vestig op die feit dat sintagmatiese leksikale betrekkinge nie los gesien kan word van die polisemiese waardes van die leksikale items wat betrokke is nie. Die leksikale betrekkinge

wat aangegaan word (ook paradigmatische betrekkings) is uiteindelik tussen polisemiese waardes en nie tussen leksikale items nie.

8. Sintagmatiese leksikale betrekkings in woordeboeke

Die leksikograaf, soos sy taalkundige kollega, moet rekenskap gee van die leksikale betrekkings wat verskillende leksikale items met mekaar aangaan, ook van die sintagmatiese leksikale betrekkings. Laasgenoemde leksikale betrekking is juis belangrik omdat dit, anders as die paradigmatische leksikale betrekkinge, 'n essensiële betekenisbetrekking is aangesien die betekenis van die een leksikale item in dié van die ander geënkapsuleer word. Hierdie essensiële betrekkinge behoort neerslag te vind in die leksikale definisies van 'n woordeboek. In hierdie paragraaf word, deur die vergelyking van enkele voorbeelde in twee bekende Afrikaanse verklarende woordeboeke (*Nasionale Woordeboek en Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*), enkele leksikografiese meganismes aan die orde gestel waarmee hierdie essensiële betrekking beskryf kan word.⁶ Hierdie meganismes kan, as hulle dit nie reeds is nie, leksikografiese konvensies word met besondere taalteoretiese inhoud, soos aangetoon sal word.

In die eerste plek kan daar op die mees direkte wyse rekenskap gegee word van die sintagmatiese leksikale betrekking tussen twee leksikale items, nl. in die formulering van die definisie self. Dit is die geval t.o.v. die leksikale betrekking tussen *blokman* en *slaghuis* in NW (NW = *Nasionale Woordeboek*, HAT = *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*; my kursivering in definisies — L.G. de S.):

(24) **blokman**: "man wat 'n karkas in dele kap in 'n *slaghuis*."

HAT verantwoord die betrokke sintagmatiese leksikale betrekking slegs indirek, nl. deur gebruik te maak van 'n afgeleide vorm *slagter* (afgelei van die ww. *slag* wat weer as morfeem optree in die samestelling *slaghuis*):

(25) **blokman**: "*Slagter* wat vleis op 'n blok kap."

Hoewel 'n minder direkte meganisme om die sintagmatiese leksikale verband mee te beskryf, aktiveer hierdie *morfologiese verband* wel die semantiese veld van slagwoorde (*slag*, *slaghuis*, *slagding*, *slagtery*, *slagpale*, ens.) wat die domein vorm waarbinne *blokman* betekenis kry.

Nie alleen word daar in NW van die leksikale betrekking tussen *blokman* en *slaghuis* rekenskap gegee nie, maar ook die unilateraliteit van die betrekking

⁶ Die leksikografiese definisies wat hier aangehaal word, word gestroop van hulle konvensies sodat slegs daardie dele van die definisies wat ter sake is, in reliëf staan.

word op 'n besondere wyse verantwoord: die geënkapsuleerde item vorm deel van die definiens, terwyl die item waarin eg. opgeneem is die definiendum (die lemma, soms ook trefwoord genoem) is. Wanneer die geënkapsuleerde item (*slaghuis*) se definisie egter geraadpleeg word, is daar, soos dit hoort, geen aanduiding van 'n sintagmatiese leksikale betrekking met *blokman* nie:

(26) NW: "winkel waar vleis verkoop word; slagtery."

In die geval van 'n bilaterale leksikale betrekking sal albei items se definisies 'n aanduiding moet gee van die bilateraliteit, soos in die geval van *graaf* x *spit* in HAT:

- (27) a. **graaf**: "Werktuig bestaande uit 'n staalblad onder aan 'n steel, en gebruik om mee te *spit*, te delf of rond te verplaas ..." (eerste polisemiese waarde)
 b. **spit** (ww.): "Die grond met 'n *graaf* of vurk omwerk; *grawe*: ..."

Die bilateraliteit van die betrokke leksikale betrekking spreek uit die teenwoordigheid van albei leksikale items in die woordeboekdefinisies, óf as definiendum óf as definiens.

Soms word die sintagmatiese leksikale betrekking verreken in 'n samestelling, soos in die geval van *non* x *klooster* in NW:

(28) **non**: "vrou wat die *kloostergelofte* afgelê het; *kloostersuster*."

Daar is verskeie voorbeelde waar een of albei die woordeboeke aanvoel dat daar een of ander stereotipe/geykte verhouding bestaan tussen twee leksikale items, maar daar heers onsekerheid oor die graad van die geyktheid (of die betrekking het die leksikograaf ontgaan). In sulke gevalle word die betrekking verantwoord in die voorbeeld of voorbeelde wat by die definisie aangegee word. Die werkwoord *speel* roep byvoorbeeld die naamwoord *kind* op as die prototipiese doener van die betrokke handeling. Daar kan egter geoordeel word dat hierdie verhouding nog nie geyk genoeg is om as 'n (vaste) sintagmatiese leksikale betrekking erkenning te geniet nie. Albei woordeboeke gee egter erkenning aan die prototipe-verhouding tussen die twee leksikale items deur dit op te neem in die eerste voorbeeldsin van die grondwaarde van *speel*:

- (29) NW: **speel**: "jou vermaak (in lugtige beweging), aangenaam besighou. *Die kleintjies* —."
 HAT: **speel**: "Jou vermaak; iets doen om jou aangenaam besig te hou — *veral gesê van kinders: Die kinders speel*."

Let ook daarop dat HAT die prototipiese waarde van *speel*, soos dit neerslag vind in die sintagmatiese betrekking met *kind/kinders* verantwoord met die formulering *veral gesê van kinders*. Die formule *veral gesê van* kan na my mening met vrug gebruik word om van die prototipiese aard van leksikale betekenis in woordeboeke rekenskap te gee.

Afgesien van die geyktheid van die sintagmatiese leksikale betrekking wat wisselende grade vertoon en daarom op verskillende maniere verantwoord kan word in die woordeboek, verrai 'n geykte sintagmatiese leksikale betrekking dikwels juis die prototipiese aard van 'n leksikale item se betekenis en moet dit in die woordeboek die nodige aandag kry. Woordeboeke bly dikwels in gebreke om presies dit te doen, soos blyk uit NW en HAT se hantering van *galop*. Hierdie leksikale item kan funksioneer as s.nw. en ww. en in albei gevalle gaan die betrokke leksikale item 'n geykte sintagmatiese leksikale betrekking aan met die s.nw. *perd*, ten spyte van die feit dat daar ook ander diere is wat hierdie handeling kan uitvoer. Met inagneming van die prototipiese siening van leksikale betekenis kan daar dus geargumenteer word dat die betekenis van *galop* die betekenis van *perd* geënkapsuleer het, of besig is om dit te doen. Teen hierdie agtergrond is die hantering van die item in die twee woordeboeke interessant:

- (30) NW: **galop** (s.nw.): "vinnige gang van 'n *perd*."
galop (ww.): "op 'n galop hardloop of ry." (eerste polisemiese waarde)
- HAT: **galop** (s.nw.): "Ritmiese gang van 'n viervoetige *dier*, vinniger as 'n draf en bestaande uit 'n reeks kort spronge in elk waarvan die *dier* vir 'n oomblik met geen voet aan die grond raak nie: ..."
galop (ww.): "Op 'n galop voortbeweeg ... 'n *Perd galop vinniger as 'n bees*."

In NW word daar op die mees direkte wyse rekenskap gegee van die prototipiese waarde van *galop* as s.nw. deur die opname van die s.nw. *perd* in die betrokke definieus. Die definisie van die ww. vereis van die woordeboekgebruiker 'n kruisverwysing na die s.nw.-definisie (deur die gebruik van die s.nw. *galop* in die definieus van die ww.-definisie), sodat die sintagmatiese verband, hoewel indirek, wel gelê word en daar steeds 'n erkenning is van die prototipiese waarde van *galop*. Daarteenoor verkies HAT om nie die prototipiese waarde van *galop* te direk te verantwoord nie, soos blyk uit die gebruik van die superordinaat *dier* in die definieus van sy s.nw.-definisie. In die ww.-definisie is daar 'n vae suggestie van die prototipiese sintagmatiese verband met *perd* in die voorbeeldsin wat gebruik word.

Nog 'n voorbeeld van die hantering van 'n sintagmatiese leksikale betrekking wat 'n prototipiese betekenis suggereer, kan teruggevind word in NW se definisie van *harpoen*, 'n selfstandige naamwoord wat as instrumentnaam-

woord in 'n sintagmatiese leksikale betrekking tree met die pasiëntnaamwoord *walvis*:

- (31) **harpoen**: "werpspies met weerhake waarmee groot visse, veral *walvisse*, op see gedood word."

NW laat die klem val op die *prototipiese* verhouding tussen *harpoen* en *walvis*, terwyl HAT die enkapsulering van die betekenis van *walvis* in die betekenis van *harpoen* as afgehandel sien:

- (32) **harpoen**: "Lang werpspies met weerhake aan die punt en 'n tou aan die agterent gebruik om *walvisse* mee te vang deur dit in die dier se lyf in te gooi of met kanon daarin te skiet."

Dat daar in 'n woordeboek rekenskap gegee moet word van die sintagmatiese leksikale betrekkinge wat leksikale items met mekaar aangaan, is seker. In hierdie paragrawe is daar gewys op enkele meganismes wat die leksikograaf kan aanwend. Uit 'n vergelyking van voorbeelde het dit egter ook duidelik geblyk dat daar verskillende veranderlikes is wat die leksikograaf in ag moet neem, soos die graad van geïktheid van die verhouding en die prototipiese betekenis wat deur sommige gevalle gesuggereer word.

9. *Perspektief*

Die bestaan van sintagmatiese leksikale betrekkinge tussen leksikale items word lank reeds erken, maar ek moet met Lipka (1990: 160) saamstem: "... on the whole, there is a long tradition of neglecting these (relationships) ...". In die Afrikaanse taalkundeliteratuur word daar haas geen aandag aan hierdie onderwerp gewy nie. 'n Ondersoek van die tersaaklike data verraaï egter baie gou die belangrikheid van indringende navorsing op hierdie gebied. Sintagmatiese leksikale betrekkinge is essensiële betekenisbetrekkinge wat impliseer dat 'n goeie begrip van die aard van hierdie tipe betrekking die taalkundige 'n tree of wat nader bring aan groter begrip van leksikale betekenis in die algemeen.

Die studie van sintagmatiese leksikale betrekkinge is, soos in paragraaf 8 geblyk het, ook van belang vir die leksikografie. Omdat leksikograwe (dikwels onbewustelik, vrees ek) in hulle beskrywing van die leksikon se struktuur en leksikale betekenis gebruik maak van hierdie betrekking, moet hulle vir hulself en hulle kliënte (die woordeboekgebruikers) kan rekenskap gee van die reikwydte en aard van hierdie verskynsel.

Binne die kognitiewe idioom is die studie van sintagmatiese leksikale betrekkinge egter ook van belang omdat dit op 'n besondere wyse verraaï hoe die

mens sy kenniswêreld struktureer (vgl. byvoorbeeld die bespreking van die verskillende tipes in paragraaf 5).

In hierdie bydrae het maar slegs die punt van die ysberg sigbaar geword. Daar is talle vrae wat nog onbeantwoord bly, waaronder die volgende:

- Wat is die reikwydte van hierdie verskynsel?
- Op watter gronde, naas die (semantiese) rolgrammatikale oorwegings wat in paragraaf 5 gegeld het, kan daar tussen verskillende tipes sintagmatiese leksikale betrekkings onderskei word?
- Wat is die implikasies van die feit dat sommige van die betrekkings unilateraal is, terwyl ander bilateraal is?
- In watter rigting vind enkapsulering plaas? Waarom juis in dié besondere rigting? Word die betekenis van die meer algemene term byvoorbeeld in dié van die meer spesifieke term geënkapsuleer, of is daar ander oorwegings wat geld, soos byvoorbeeld dat werkwoorde makliker die betekenis van die naamwoorde wat na hulle argumente verwys, enkapsuleer?

Hierdie en talle ander vrae eis verdere navorsing oor hierdie onderwerp, en daarom het dit miskien in dié geval, na die werk van Porzig in 1934, nodig geword om die wiel te herontdek, maar ook om die ontwerp van die wiel te verbeter.

Bibliografie

- Aitchison, J. 1987. *Words in the Mind*. Oxford: Basil Blackwell.
- Cruse, D.A. 1986. *Lexical Semantics*. Cambridge, Londen, New York: Cambridge University Press.
- De Stadler, L.G. 1989. *Afrikaanse semantiek*. Johannesburg: Southern.
- Fauconnier, G. 1984. *Mental Spaces*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Geeraerts, D. 1986. *Woordbetekenis: Een overzicht van de lexicale semantiek*. Leuven en Amersfoort: Acco.
- Gouws, R.H. 1989 *Leksikografie*. Pretoria, Kaapstad: Academica.
- Lakoff, G. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, G. en M. Johnson. 1980. *Metaphors we Live by*. Chicago: Chicago University Press.
- Langacker, R.W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. I: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, R.W. 1991 (te verskyn). *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. II: Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- Lipka, L. 1990. *An Outline of English Lexicology*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Porzig, W.** 1934. Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen. *Beiträge zur deutschen Sprache und Literatur* 58: 70-97.
- Porzig, W.** 1950. *Das Wunder der Sprache*. Bern: Francke.
- Rudzka-Ostyn, B. (Red.)**. 1985. *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamin.
- Taylor, J.R.** 1989. *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon Press.

Implikasies vir die leksikografie van die klassifikasie van plante en diere in die volkstaksonomie

J.C.M.D. du Plessis, *Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal*

Abstract: Implications for Lexicography of the Classification of Plants and Animals in Folk Taxonomy. In this essay the scientific taxonomic system is contrasted with the folk taxonomic system through the use of relational semantic models: the basis for the former is chiefly meronymy, while that for the latter is mainly modification. Corresponding to these systems two kinds of dictionaries can be distinguished: the encyclopedic dictionary and the standard dictionary which are based on extensional and stereotypical concepts respectively. In a scientifically based culture the scientific taxonomical concepts influence the folk taxonomical concepts of plants and animals. This fact should be taken into account in definitions in a comprehensive explanatory dictionary which is based on prototypical concepts and takes a position between the encyclopedic dictionary and the standard dictionary.

Keywords: LEXICOGRAPHY, SCIENTIFIC TAXONOMY, FOLK TAXONOMY, SEMANTIC RELATIONS, MERONYMY, MODIFICATION, COMPREHENSIVE EXPLANATORY DICTIONARY, ENCYCLOPEDIA, STANDARD DICTIONARY

Opsomming: In hierdie opstel word die wetenskaplike taksonomiese stelsel met die volkstaksonomiese stelsel gekontrasteer deur die gebruik van relasionele semantiese modelle: die basis vir eersgenoemde is hoofsaaklik meronimie, terwyl dié vir laasgenoemde veral modifikasie is. Ooreenstemmend met hierdie stelsels kan twee soorte woordeboeke onderskei word: die ensiklopediese woordeboek en die standaardwoordeboek wat gebaseer is op ekstensionele en stereotipiese konsepte onderskeidelik. In 'n wetenskaplik gebaseerde kultuur beïnvloed die wetenskaplike taksonomiese konsepte die volkswetenskaplike konsepte van plante en diere. Hierdie feit behoort in aanmerking geneem te word by definisies in 'n omvattende verklarende woordeboek wat op prototipiese konsepte gebaseer is en 'n plek tussen die ensiklopediese woordeboek en die standaardwoordeboek inneem.

Sleutelwoorde: LEKSIKOGRAFIE, WETENSKAPLIKE TAKSONOMIE, VOLKSTAKSONOMIE, SEMANTIESE RELASIES, MERONIMIE, MODIFIKASIE, OMVATTENDE VERKLARENDE WOORDEBOEK, ENSIKLOPEDIËSE WOORDEBOEK, STANDAARDWOORDEBOEK

1. *Inleiding*

In 'n bespreking oor die opname van vakterme in die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* meld Swanepoel (1989) dat resensente telkens twee algemene beginsels stel, nl. dat vakterme slegs opgeneem moet word op grond van hul gebruik in die omgangstaal en hul definieerbaarheid in leketaal. Aangesien hy ook meermale in sy behandeling van dié twee aspekte na uitsprake van Hauptfleisch (1982) verwys, wil ek Swanepoel se studie as uitgangspunt neem vir hierdie artikel wat ek graag aan mnr. D.C. Hauptfleisch opdra met wie ek die afgelope 28 jaar in verskillende hoedanighede by die Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal saamgewerk het.

Omdat die verskillende afdelings van die vakterminologie verskillende vereistes ten opsigte van opname in eentalig verklarende woordeboeke stel, beperk ek my tot 'n behandeling van plant- en diername in die volkstaksonomie. In my bespreking sal ek hulle telkens met benamings in die wetenskaplike taksonomie vergelyk. Dit geskied onder die volgende twee hoofde: eerstens, die wetenskaplike en die volkstaalstelsels en, tweedens, die wetenskaplike en die volkstaksonomiese stelsels.

2. *Die wetenskaplike en die volkstaalstelsels*

2.1 *Probleemstelling ten opsigte van die wetenskaplike en die volkstaalstelsels*

By die benaming van plante en diere kan twee stelsels onderskei word: 'n wetenskaplike en 'n volkstaksonomiese stelsel. In die wetenskaplike taksonomie word alle bekende plante en diere benoem, in die volkstaksonomie verkry slegs die bekendste plante en diere name. Vir sommige plante en diere is daar dus geen volksname nie, vir ander word dikwels in verskillende dele van die land of by bepaalde groepe mense dieselfde volksnaam of verskeie volksname gebruik: dieselfde volksnaam word aangetref vir verskeie soorte wat meermale nie eers verwant is nie, terwyl verskillende volksname wat dikwels ook ander soorte benoem, vir 'n enkele soort voorkom. By wetenskaplikes lei dit om verskillende praktiese redes, veral om verwarring by identifikasie te voorkom en verbetering van kommunikasie te bewerkstellig, tot die skepping en standaardisering van name. Hulle skeep gewone name vir dié plante en diere wat geen name het nie, bv. deur die toevoeging van beskrywende komponente by volksname of die vertaling van Latynse of anderstalige benamings, of hulle standaardiseer volksname waarvan daar meer as een bestaan of wat verskillende soorte benoem, bv. deur die wyds verspreide en algemeens gebruikte of mees beskrywende of gepaste naam vir een soort te kies.

2.1.1 *Wetenskaplikes se benadering van die twee taksonomiese stelsels*

Om die skrywers van meer of minder wetenskaplike werke se verskillende opvattinge en metodes rakende die skepping en standaardisering van plant- en diername te illustreer, kan die volgende Suid-Afrikaanse publikasies oor inheemse visse, voëls en bome as voorbeelde gebruik word.

As eerste voorbeeld dien werke oor inheemse visse.

Barnard stel sy benadering ten opsigte van die volksname van visse soos volg in die inleiding tot sy boek (1947: x): "It would be impossible here to quote all the various names given to our common fishes; only the best-known name is given, or, if the fish is well-known but differently named in the Cape and Natal, the respective local names. Several names specially invented for the purpose of this booklet will, it is hoped, eventually find general favour. That some of the rarer and deep-water fishes are left without names is of little consequence."

Hierteenoor staan die siening van J.L.B. Smith (1949: 22) wat hom teen doelbewuste standaardisering en kunsmatige naamgewing uitspreek: "Synonymy is not undesirable as long as it is correlated ... As long as they (anglers) can refer to a work which correlates the names, preferably with good pictures of the species, there is no reason why all the names should not continue to be used ... A feature of this work is the list of such names with localities given with the species. The system here adopted together with full indexing should enable anglers everywhere to smooth out their difficulties in the matter of common names. The passing of many of these names would be a pity as they are of local and historic interest."

Volgens Margaret M. Smith (1975: 2) kan hierdie opvatting nie meer gehuldig word nie: "Today the necessity to standardise the common names of our fishes is recognised by all sections of the community including the angling fraternity. ... Commerce, law and sport need trade names, names for aquarium fishes, for legal terminology and for general use. Substitutes for scientific names are needed for the increasing number of inland aquaria, for popular and scientific writing in encyclopaedias, dictionaries, popular and scientific magazines, newspaper reports and record lists." Met dié doel voor oë het sy dus volgens bepaalde beginsels en aanbevelings (1975: 3-5) 'n lys met gewone name opgestel: waar goed gevestigde name nie bestaan het nie, is name veral wedyd uit Engels of Afrikaans vertaal. In hul hersiense uitgawe van J.L.B. Smith se werk gebruik Smith en Heemstra (1988) dan ook die name uit hierdie lys.

As tweede voorbeeld behandel ek publikasies oor inheemse voëls.

Reeds vanaf die eerste uitgawe van sy boek oor voëls meld Gill (1936: 15-16): "So far only the best-known birds have Afrikaans names that are really distinctive and usable." Hy vervolg: "If usable Afrikaans names for all the birds are wanted, nine-tenths of them will have to be deliberately invented, and will only gradually work their way into general usage." Dit gaan dus ook vir hom om twee werksaamhede: naas die versameling en sistematisering van

reeds gangbare name, ook die skepping van nuwe name. In die derde uitgawe van sy boek (1945: 16) voeg hy 'n nota by dat die Afrikaanse name wat in Roberts se boek vir al die voëlsoorte aangegee word, hopelik in dié vermelde tekorte sal voorsien.

Oor die aangee van volksname by voëlsoorte skryf Roberts in die inleiding tot die eerste uitgawe van sy boek (1940: xviii): "In South Africa the choice of single names for certain species remains to be made in the case of many, and I have had to search for appropriate ones amongst those in use with an eye to causing as little disturbance of current usage as possible." Hierdie opmerking het ook in die hersiene uitgawes (1957: xxiii en 1970: xviii) behoue gebly. In die voorwoord tot die sewende uitgawe van Gill se boek (1964: 15) word gesê dat die Afrikaanse name wat gebruik word, meestal dié van Roberts is, maar dat dit moontlik is dat sommige van hulle vervang sal word "either by colloquial names already in use in some part of the country or other or by simple names deliberately invented by Afrikaans-speaking ornithologists".

Prozesky (1974: iv) sê in sy inleiding: "'n Poging word aangewend om die gebruiklikste en gewildste Afrikaanse name vir ons voëls te vind. Die hoop word uitgespreek dat die name wat in hierdie gids gebruik word, vir almal aanneemlik sal wees." Hy wil die misverstand wat die Afrikaanse name wat in Roberts gegee word, in sommige gevalle veroorsaak het, uit die weg ruim: "Daar is gepoog om die Afrikaanse voëlname op 'n meer logiese grondslag te plaas." In die inleiding tot die sewende uitgawe van Roberts (1984: xxix) word oor die Afrikaanse volksname gesê: "Once again, the idea has been to produce a list of names acceptable to the greatest majority of Afrikaans-speaking people. Most of the names are well established in South African usage anyway. Some of the innovations will stay, others will change."

As derde voorbeeld gebruik ek werke oor inheemse bome.

Uitgaande van die doelstelling "to present the trees of our country (and ... those of adjoining territories as well) to a lay public in a simple form", sluit Palmer en Pitman (1972: ix-x) hulle aan by die groep wat meen "that common names should be presented as they *are* and that ... common names in all their wealth reflect the place of a tree in the life and history of a community". Om egter ook die groep tegemoet te kom wat meen gewone name "should be restricted in the cause of easy identification and 'communication', a common name being used for one species only and not for two or more — and ... the most widely used common name, or the most appropriate, should be universally adopted and all others excluded", gee hulle 'n lys van die algemeenste en soms die mees gepaste wat moontlik as standaardvorm bestempel sou kan word, eerste. Soms, wanneer geen gewone naam in Engels of Afrikaans beskikbaar is nie, is 'n inheemse naam of 'n vertaling daarvan gebruik.

Alhoewel hulle die klem sterker op standaardisering plaas, is laasgenoemde ook die metode wat deur De Winter e.a. (1966: 9) en later deur Van Wyk (1973) gevolg word: "Volksname is voorasnog onbetroubaar, maar in populêre werke sal daar altyd 'n behoefte aan die volksname by die publiek

gevoel word. Met die oog daarop het die skrywers die Afrikaanse en Engelse name gekies wat na hul mening die meeste gebesig word ... Hopelik sal hulle mettertyd 'gestandaardiseer' en algemeen aanvaar word. Waar een volksnaam in albei landstale ingeburger is, word net daardie naam gegee. Ander volksname verskyn onder 'n aparte hofie en sluit inboorlingbenaminge in." Die publikasie van De Winter e.a. bevat ook as byvoegsel die Nasionale Boomlys van Suid-Afrika, waarvan die eerste aparte uitgawe deur De Winter en Vahrmeijer (1972) voorberei is. Inligting oor die verspreiding en frekwensie van gebruik van die gewone name word gevra met die oog op die kies van standaardname vir die verskillende soorte.

Uit die voorafgaande ondersoek van die benaderingswyses van verskillende wetenskaplikes blyk die volgende ten opsigte van plant- en diername: Waar dit gaan om minder bekende plant- en diersoorte wat nie gewone name besit nie, is 'n lys gemaakte gewone name nuttig vir kommunikasie. Waar dit gaan om bekende plant- en diersoorte wat reeds volksname het, is enersyds 'n volledige lys volksname vir identifikasie en andersyds 'n gestandaardiseerde lys volksname vir kommunikasie nodig. Dit is veral essensieel by werke wat saamgestel is om 'n bepaalde funksie te vervul, soos die uitkenning van geskikte grassoorte vir diervoeding, bv. Chippindall (1946), die beskrywing van geneeskundige en giftige plantsoorte, bv. Watt en Breyer-Brandwijk (1962) of die bepaling van onkruidagtige indringerplante, bv. Wells e.a. (1986).

2.1.2 *Vergelyking van die twee taksonomieë*

Dit is nou nodig om die wetenskaplike en die volkstaksonomiese stelsels duideliker te omskryf. Daar bestaan twee wetenskaplike benamingstelsels, een met Latynse benaminge en een met gewone benaminge. Soos ek in par. 3.1.2 hieronder uiteensit, steun die Latynse benamingstelsel op streng voorskrifte: elke verskillend geïdentifiseerde plant- en diersoort word benoem met 'n enkele naam binne 'n bepaalde klassifikasie metode. Soms word volksname in hierdie stelsel geïnkorporeer (vgl. Smith 1956: 29-30). Die gewone benamingstelsel wat op hierdie Latynse benamingstelsel gegrond is, gebruik óf gestandaardiseerde volksname óf geskepte gewone name wat naas die Latynse name aan plant- en diersoorte gegee word: hier ook 'n enkele naam vir elke aparte soort wat deur die wetenskaplike klassifikasie metode onderskei is. Die gestandaardiseerde volksname wat in die wetenskaplike benamingstelsel opgeneem word, word op hierdie manier nuut gekonseptualiseer.

Soos ek in par. 3.2.1 hieronder aantoon, berus die volkstaksonomiese stelsel op 'n heeltemal ander basis: omdat daar nie 'n streng wetenskaplike klassifikasie stelsel onderliggend is aan die volksbenamingstelsel nie, word een volksnaam vir verskeie soorte gebruik en ontstaan verskillende volksname vir 'n enkele soort. (Oor die herkoms van Afrikaanse name vir plante sien Scholtz 1975 en Smith 1956: 12-50, en vir diere sien Scholtz 1975.) Van die geskepte gewone name dring dikwels tot die algemene taal deur sodat hulle in die volks-

taksonomiese stelsel geïnkorporeer word. Dit gebeur minder dikwels met die Latynse benaminge. Generiese name word soms as verafrikaanste of onveranderde leenwoorde vir 'n individu, maar nie vir 'n geslag nie gebruik. Name van groepe bokant generiese vlak word partykeer in Afrikaans vertaal, maar bly deel van die wetenskaplike taksonomie.

Omdat dieselfde Afrikaanse naam gevolglik in twee verskillende benamingstelsels kan voorkom, neem dit ook 'n ander plek in elkeen van die klassifikasiestelsels onderliggend aan hierdie benamingstelsels in. Dit het, soos ek in par. 3.2.3 hieronder verduidelik, belangrike implikasies vir die aard van die definisies van volksname.

2.2 Plasing van die twee taksonomieë binne die wetenskaplike en die volkstaalstelsels

2.2.1 *Kontrastering van die twee stelsels*

Op grond van die onderskeid tussen die twee taksonomiese stelsels is dit moontlik om die verskil tussen wetenskaplike en volksbenamingstelsels te formuleer. (Ek maak hier gebruik van enkele insigte oor wetenskaplike en tegniese woorde van Béjoint 1988: 354-368 en veral oor benaminge uit die biologie van Callebaut 1983: 33-52 en Piotrowski 1986.)

Wetenskaplikes en gewone mense sien en interpreteer die werklikheid verskillend omdat hulle verskillende gesigs- en uitgangspunte het. Die konseptuele struktuur van die biologiese wetenskappe sentreer om gespesialiseerde kennis, dié van die volksbiologie om volkswetenskaplike kennis. Dit kom in die taal tot uitdrukking in die vorm van verskillende terme. Hierdie verskille in terminologie is funksioneel omdat dit verwys na verskillende aspekte van dieselfde verskynsel. Wetenskaplike taal is nie gebaseer op die kultuur van die gewone taal nie, maar op 'n wetenskaplike kultuur wat gedeeltelik met die gewone kultuur oorvleuel.

Wetenskaplike name is wetenskappesentreerd, volksname mensgesentreerd. Die graad van tegnisiiteit van die twee benamingstelsels verskil. Die konsepte wat deur wetenskaplike woorde aangedui word, kan gewoonlik net deur wetenskaplikes gekonseptualiseer en deur gespesialiseerde wetenskaplike woorde gedefinieer word. Selfs waar die gewone benaminge van die wetenskaplike stelsel en die volksbenaminge van die volkswetenskaplike stelsel ooreenstem, sal hulle verskillend deur wetenskaplikes en gewone mense gekonseptualiseer word.

Wetenskaplike terme word in gespesialiseerde kontekste gebruik waarin hulle 'n belangrike plek inneem, terwyl volkswetenskaplike woorde in algemene kontekste voorkom waarin hulle 'n minder belangrike rol vervul. Wetenskaplike terme is beperk tot aanwending in noukeurig bepaalde omstandighede, volkswetenskaplike woorde vind vrylik toepassing in 'n verskeidenheid situasies. Waar die betekenis van wetenskaplike name hoofsaaklik onafhanklik

is van die kontekste waarin hulle voorkom, is die betekenis van volksname grotendeels afhanklik van die kontekste waarin hulle gebruik word.

'n Kenmerk van wetenskaplike taal is die toekenning van eenduidige en ondubbelsinnige terme aan duidelik omskrewe konsepte, terwyl 'n eienskap van volkswetenskaplike taal die voorkoms van meerduidige en dubbelsinnige woorde is waarmee betreklik onduidelike konsepte uitgedruk word. Daar word in wetenskaplike taal geprobeer om die betekenis van 'n term objektief vas te stel sodat daar geen verskille in interpretasie kan ontstaan nie. Die betekenis van volkswoorde verander deur gebruik. Aan hulle word talle subjektiewe konnotasies geheg volgens die situasie waarbinne hulle aangewend word en die persoon teenoor wie hulle gebesig word. Volkswoorde word gekenmerk deur 'n hoë mate van polisemie, metaforiese uitbreidings en toepassings.

In wetenskaplike taal word een konsep verkieslik met een term uitgedruk, in die volkstaal bestaan daar dikwels verskeie sinonieme vir 'n enkele konsep. Nuwe wetenskaplike benamings word maklik gemaak volgens bepaalde voorskrifte, terwyl volkswetenskaplike benamings wat meestal spontaan ontstaan, deur gebruik gestereotipeer word. Wetenskaplike terme kan dus na willekeur verander word sodat hulle gou kan verouder. Indien volkswetenskaplike terme verouder, vind dit baie stadiger plaas. Wetenskaplike benamings is grotendeels universeel en interlinguaal, terwyl volksbenamings gewoonlik nasionaal en intralinguaal is. Gevolglik kry 'n mens 'n groot sosiolinguistiese en taalgeografiese verskeidenheid by volksname.

2.2.2 Teoretiese fundering van die twee stelsels

Om die samehang en verskil tussen die wetenskaplike stelsel en die volkstaalstelsel aan te toon, kan Baldinger (1980: 136) se begrippe van onomasiologie en semasiologie gebruik word: "Designation" enersyds "proceeds from the concept towards the acoustic image (*signifiant*)"; "signification" andersyds "proceeds from the acoustic image (*signifiant*) towards the concept". Akoestiese beeld en konsep, signifikasie en designasie word in vier verskillende strukture aangetref. Mikrostrukture is gebonde aan een konsep of aan een akoestiese beeld: designasies en signifikasies wat aan 'n enkele konsep en 'n enkele akoestiese beeld gebind is, vorm onderskeidelik 'n veld van designasies (onomasiologiese veld) en 'n veld van signifikasies (semasiologiese veld). 'n Veld van designasies, sinonimie, word moontlik gemaak deur die feit dat 'n enkele konsep deur verskillende akoestiese beelde uitgedruk kan word, terwyl 'n veld van signifikasies, polisemie, moontlik gemaak word deur die feit dat daar geen direkte verband tussen die akoestiese beeld en die ekstralinguistiese werklikheid bestaan nie. Makrostrukture word op formele en op konseptuele vlak onderskeidelik deur die akoestiese beelde en die begripsobjekte onderling gevorm. Die onomasiologiese gesigspunt is dié van die spreker wat die signifieerder moet kies uit al die uitdrukkingsmoontlikhede; die semasiologiese gesigspunt

is dié van die hoorder wat die gesignifieerde moet vasstel uit al die moontlike betekenis.

By die gebruik van woorde vind daar 'n gedurige wisselwerking tussen spreker en hoorder plaas. Dit bring sosiolinguistiese, chronologiese en taalgeografiese stylaspekte die taal binne. Baldinger verduidelik dit aan die hand van Bühler (1934: 28) se model van die linguistiese teken: Dit is 'n voorstelling (*Darstellung*) op grond van sy gebondenheid aan voorwerpe en verbande; 'n uitdrukking (*Ausdruck*) op grond van sy afhanklikheid van die spreker wie se wese dit openbaar; en 'n beroep (*Appell*) op grond van sy gerigtheid op 'n hoorder wie se eksterne en interne gedrag dit beïnvloed. Woordgebruik is dus terselfdertyd 'n voorstelling, 'n uitdrukking deur die spreker en 'n beroep op die hoorder. Hierdeur word die verskil duidelik tussen wetenskaplike taal en volkstaal. By eersgenoemde word hoofsaaklik die representatiewe aspek na vore gebring, by laasgenoemde ook die ekspressiewe en appellatiewe aspekte. Daarom is wetenskaplike taalgebruik grotendeels konteksonafhanklik, terwyl volkstaalgebruik meestal konteksafhanklik is.

Absolute sinonimie en monosemie het slegs betrekking op die representatiewe funksie van die linguistiese teken. Die onderskeiding tussen sinonieme en die ontwikkeling van polisemie ontstaan deur die benutting van die ekspressiewe en appellatiewe funksies tussen die spreker en die hoorder. Tot die sinonimie en monosemie wat berus op die representatiewe waarde, word onderskeidende en bykomstige elemente toegevoeg deur die wisselwerking tussen spreker en hoorder wat binne 'n bepaalde sosiolinguistiese, temporele en taalgeografiese milieu optree. Vanweë hul gebondenheid aan 'n bepaalde milieu moet dié sinonieme en poliseme gevolglik dikwels in die leksikografie geëtiketteer word (vgl. Du Toit 1989).

2.2.3 *Die twee stelsels en twee verbandhoudende woordeboeksoorte*

Die twee stelsels van die wetenskaplike taal en die volkstaal waar die verhouding tussen die skrywer en die hoorder onderskeidelik meer en minder neutraal is, sluit ongeveer aan by en stem naastenby ooreen met die twee kontrasterende woordeboeksoorte, die ensiklopediese en die standaardwoordeboek, wat Geeraerts (1984 en 1985) onderskei deur gebruikmaking van die konsepte, prototipe, ekstensie en stereotipe. Hy ontleen sy klassifikasie aan twee semantiese teorieë, Rosch se psigologiese en Putnam se filosofiese benadering (vir 'n uiteensetting hiervan sien Rosch 1975, Mervis en Rosch 1981 en Putnam 1975). By Rosch kry hy die opvatting van die prototipiese konsep, terwyl hy aan Putnam die idee van die ekstensionele en stereotipiese konsepte ontleen.

Prototipes word deur Geeraerts (1984: 4) beskou as metodologiese eerder as streng psigologiese konsepte: "They constitute the full set of prototypically clustered senses that a lexical item receives within a language, dependent on stylistic, psychological, sociolinguistic, chronological, referential, or other factors." Die struktuur van semantiese variasie wat deur die leksikografie bloot-

gelê word, is dieselfde as die struktuur wat deur die prototipiese teorie aan leksikale items toegeskryf word. Volgens hierdie betekenis van prototipe is die ekstensionele en stereotipiese konsepte besondere verteenwoordigers van die volle prototipiese groep van toepassings van 'n item: "Technically speaking, one might say that extensional concepts within the cluster are singled out in scientific or technically expert contexts, whereas stereotypical concepts are set off in normative or pedagogical contexts. In this sense, they are comparable to the other contextual variants within the cluster, such as the sociolinguistically or geographically restricted senses of an item" (Geeraerts 1984: 5).

Deur middel van hierdie uitgangspunt onderskei Geeraerts (1984: 3) dan 'n drietal woordeboeke. Die omvattende algemene woordeboeke wat inligting oor die nie-konvensionele taalgebruik verskaf en 'n beskrywing van linguïstiese variasie gee, gaan uit van die prototipiese konsep, die maksimale kompleks van semantiese variante. Die ensiklopediese woordeboeke enersyds en die standaardwoordeboeke andersyds wat gesaghebbende vakkundige kennis en konvensionele linguïstiese inligting aanbied, beklemtoon die wetenskaplike en tegniese en die sentrale en normatiewe nuanses en betekenis van die prototipiese kompleks. In die leksikografie gebeur dit gewoonlik dat daar by die omskrywing van plant- en diername, vanweë praktiese oorwegings, uitgegaan word van die wetenskaplike definisie waarby dan aspekte van die volksdefiniësie gevoeg word (vgl. Wierzbicka 1985: 195-196, asook Callebaut 1983: 48 wat die definisies van voëlname in Franse woordeboeke ondersoek het).

In die volgende bespreking wil ek insigte van die relasionele semantiek gebruik om die twee taksonomiese stelsels, die wetenskaplike en die volkse, verder te karakteriseer. Dit sal ook lig werp op die wetenskaplike en volkse definieëring van plant- en dierbenamings.

3. *Die wetenskaplike en die volkstaksonomiese stelsels*

3.1 *Ontleding van wetenskaplike en volkswetenskaplike taal met behulp van relasionele modelle*

Reeds in 'n vroeë opstel merk Frawley (1980-1981) op dat "the technical vocabulary of science is *constitutive* of science". Hy beweer dat die suksesvolle gebruik van leksikografiese tegnieke in die wetenskapsfilosofie bewys, eerstens, dat op 'n sekere vlak gewone kennis en wetenskaplike kennis dieselfde struktuur het en, tweedens, dat wetenskap 'n simboolsisteem is waartoe 'n mens toegang kan verkry deur 'n geldige metataal. Hierdie gevolgtrekkings volg hy op in 'n latere studie (1988) waarin hy, soos reeds in sy vroeëre opstel, relasionele modelle wat vir die leksikografie ontwerp is, gebruik vir 'n verstaan van die semantiese struktuur van wetenskaplike taal en 'n studie van die maniere waarop hierdie strukture verander. Elke vertakking van die wetenskap het sy eie wetenskaplike subtaal en veranderinge in daardie subtaal toon die veranderinge in die fokus van die wetenskap self. Hierdie insigte van Frawley is nie

net nuttig vir die ontleding van suiwer wetenskaplike taal nie, maar ook vir die volkswetenskaplike taal.

Die probleem met relasionale modelle is enersyds dat die struktuur van verbande tussen voorwerpe uit die eksterne werklikheid eerder as tussen woorde beskryf word en andersyds dat die konkrete leksikon uit die oog verloor word deur die abstrakte beskrywing van die semantiese verwantskappe tussen konsepte. 'n Mens moet dus uitgaan van 'n leksikale basis by die beskrywing van stelsels nie net in die suiwer wetenskappe nie, maar ook in die volkswetenskappe. Daar is twee redes hiervoor: 'n leksikale model van wetenskaplike subtaal fokusseer eerstens op inhoud en tweedens op oppervlakkollossie. Dit is belangrike aspekte vir Frawley wie se doelstelling dit is om die wetenskaplike subtaal van die gewone subtaal af te grens. Hy gebruik dan ook die relasies wat Mel'chuk en Zholkovsky vir hul verklarende kombinatoriese woordeboek onderskei het (vir 'n samevatting hiervan sien Mel'chuk en Zholkovsky 1988).

3.1.1 *Kontrastering van die twee taksonomieë*

Die wetenskaplike stelsel word dikwels gesuperponeer op die informele stelsel van die volkstaal. Maar alhoewel daar, soos reeds aangetoon, taksonomieë in die biologiese wetenskap en in die volkswetenskap bestaan, verskil hulle opvallend van mekaar. Die rede wat ek hiervoor wil aanvoer, is dat hierdie twee taksonomiese relasies op veral twee ander relasionele modelle berus. Die wetenskaplike taksonomie staan primêr in noue verband met meronimie, veral die onderafdeling daarvan wat as deel-geheel bekend is, en slegs sekondêr met modifikasie. Die volkstaksonomie hou basies verband met modifikasie, en wanneer deel-geheel wel voorkom, is dit in 'n aspek wat eerder te doen het met modifikasie as met meronimie. Meronimie word wel by die volkstaksonomie aangetref in sy onderafdeling versameling-lid.

Hierdie verhoudings kan kortliks soos volg omskryf word (vgl. Evens e.a. 1980 en meer bepaald Markowitz 1988, Chaffin en Herrmann 1988 en Iris e.a. 1988). Taksonomie is 'n verwantskap wat die lidmaatskap van 'n individu van 'n groep individue in 'n groter groep toon. In Afrikaans word dit dikwels uitgedruk deur die werkwoord "is" of "is 'n soort". Meronimie is die verwantskap wat iets identifiseer as 'n deel of gedeelte van iets anders. In Afrikaans word dit gewoonlik weergegee deur die werkwoord "het", "is deel of 'n gedeelte van" of die besitlike vorm. Dit het verskillende onderafdelings (sien veral Iris e.a. 1988). Die twee wat hier van belang is, is deel-geheel en versameling-lid. Modifikasie is 'n verhouding wat onderskeidende en kenmerkende attribute benoem wat betref kleur, grootte, vorm, habitat, gedrag of handeling, of evaluerende menings oor hulle uitspreek.

3.1.2 Karakterisering van die twee taksonomieë

Klassifikasie van plante en diere in die biologiese wetenskappe word gebaseer op die anatomie, maar ook op meer geredelik waarneembare uiterlike eienskappe waardeur die verwantskappe van spesies getoon kan word. Die spesies word dan volgens die graad van verwantskap gerangskik in geslagte, families, ordes, klasse en afdelings. In hierdie groepe kan ook tussenverdelings gemaak word wat aangedui word met die voorvoegsels *sub-* en *super-*. Die toekenning van name aan taksonomiese groepe word bepaal deur nomenklatoriese tipes. 'n Nomenklatoriese tipe is daardie konstituerende element van 'n groep waaraan die groep se naam permanent gekoppel is.

Die benaming en beskrywing geskied volgens die reëls en voorskrifte in die verskillende internasionale nomenklatoriese kodes (sien Savory 1962: 41-78 en Jeffrey 1973: 5-6). Daarvolgens is dit verpligtend om plante en diere deur gebruikmaking van taxa op 'n bepaalde manier in Latyn te benoem en te beskryf (vgl. Savory 1962: 93-106 en Jeffrey 1973: 7-11, asook, wat plante betref, Stearn 1966). Vir elke spesie is daar slegs een geldige naam, 'n binomiale naam waarvan die eerste gedeelte die genus en die tweede gedeelte die spesifieke spesie benoem. 'n Trinomiale naam word soms gegee aan geografiese variëteite, nou bekend as "subspesies". Hierdie wetenskaplike stelsel van benaming word meestal gevolg wanneer die Latynse naamstelsel met 'n gewone naamstelsel vervang word. Die begrensing van die taxa is onderhewig aan verandering in die lig van die ontdekking van nuwe spesies, die herinterpretasie van feite of die regstelling van foute betreffende die verwantskappe van die verskillende soorte. Wanneer sommige spesies op grond hiervan twee of meer verskillende name gekry het, word die oudste naam gewoonlik as die geldige naam en die latere naam of name as junior sinonieme beskou. Indien 'n spesie by 'n ander geslag ingedeel word, word die vroegste spesifieke lid van die spesienaam behou. Die beskrywing van die plant of dier gee onderskeidende en wesenlike kenmerke in 'n vaste volgorde sodat beskrywings maklik met mekaar vergelyk kan word.

'n Wetenskaplike taksonomie bestaan dus uit gekonseptualiseerde prototipes wat berus op ekstensie (vgl. par. 2.2.3 hierbo). Alhoewel dit op die konkrete werklikheid gebaseer is, bestaan dit uit abstrakte vlakke. Cruse (1986: 179) sê: "Any taxonomy can be thought of in part-whole terms (although the converse is not true): a class can be looked on as a whole whose parts are its subclasses. Corresponding to each of the common nouns constituting a typical taxonomy, there exists a proper noun labelling the class as an individual." 'n Taksonomie kan dus op hierdie manier in 'n meronomie verander word (vgl. ook Cruse 1986: 185) wat aantoon dat dit nouer bande met die konkrete werklikheid het as 'n taksonomie. Dit geld net vir 'n wetenskaplike taksonomie. 'n Volkstaksonomie het juis 'n noue band met die konkrete werklikheid deurdat dit berus op verwantskappe wat tussen soortname bewerkstellig word. 'n Volkstaksonomie bestaan dus uit gekonseptualiseerde prototipes wat steun op

stereotipie (vgl. par. 2.2.3 hierbo). Maar wat die inhoud en samehang van hierdie prototipes is, is nie so maklik aanwysbaar soos by wetenskaplike taksonomieë nie. Waar daar by die wetenskaplike taksonomie duidelike kategorievlakke is, is die kategorievlakke by die volkstaksonomie minder duidelik.

Berlin e.a. (1973: 214-215) formuleer die volgende beginsels betreffende volksgroeperings:

- (1) In all languages it is possible to isolate linguistically recognized groupings of organisms of varying degrees of inclusiveness. These classes are referred to here as *taxa* and can be illustrated by the groupings of organisms indicated by the names *oak, vine, plant, red-headed woodpecker, etc.*, in English.
- (2) *Taxa* are further grouped into a small number of classes known as taxonomic ethnobiological categories. These ethnobiological categories, definable in terms of linguistic and taxonomic criteria, probably number no more than five. They may be named as follows: unique beginner, life form, generic, specific, and varietal ...
- (3) The five universal ethnobiological categories are arranged hierarchically and *taxa* assigned to each rank are mutually exclusive, except for the unique beginner, of which there is only one member."

Wat die relatiewe belang van hierdie vyf groeperings betref, maak Berlin e.a. (1973: 216) die volgende opmerkings ten opsigte van generiese *taxa*:

"Generic *taxa* are the basic building blocks of all folk taxonomies. They represent the most commonly referred to groupings of organisms in the natural environment, are the most salient psychologically and are likely to be among the first *taxa* learned by the child."

Tereg kritiseer Wierzbicka (1975: 150) die kriteria wat deur Berlin e.a. voorgestel is omdat dit nie altyd voldoende is om biologiese konsepte aan die verskillende vlakke toe te ken nie.

Om dit te illustreer, kan die volgende as voorbeeld geneem word. Soos *plant* en *dier* in die opskrif van hierdie artikel gebruik word, is hulle oorkoepelende "unique beginners" in die wetenskaplike taksonomie wat van die hoogste tot die laagste organismes insluit wat in die biologie geklassifiseer word. In die volkstaksonomie neem hulle 'n laer rang in: hulle is "*kleiner dinge wat uit die grond groei*" en "*kleiner dinge wat op land lewe*". Maar die vraag is nou: moet *plant* met *boom* en *bos*, en *dier* met *voël* en *vis* gelykgestel word, of val *boom* en *bos*, en *voël* en *vis* in dieselfde kategorie as *blom* en *hond* onderskeidelik? Is *plant* en *dier* lewensvorme of generiese *taxa*? Omdat daar skynbaar oorkoepelende woorde vir "*dinge wat uit die grond groei*" en "*dinge wat op land lewe*" ontbreek, vorm die "unique beginners" versteekte kategorieë in Afrikaans.

Van die drie kategorievlakke wat Rosch e.a. (1976) onderskei, besit hulle basiese kategorieë dieselfde belangrikheid as Berlin e.a. se generiese taxa. Hulle vlakke is:

superordinaat soos *boom* of *voël* wat baie heterogeen is en waarvan die lede min eienskappe deel;
 basies soos *eik* en *mossie* waarvan die lede "(a) possess significant numbers of attributes in common, (b) have motor programs which are similar to each other, (c) have similar shapes, and (d) can be identified from averaged shapes of members of the class"; en
 subbasies soos *witek* en *bergmossie* waarvan die lede baie eienskappe met verwante kategorieë deel.

Hieruit blyk dat die toetse wat Rosch e.a. gebruik het, te doen het met die eienskappe wat tot modifikasie behoort: beweging en (of) vorm. Mervis en Rosch (1981) maak die volgende bevindings in verband met kategorieë: "(a) categories are internally structured by gradients of representativeness, (b) category boundaries are not necessarily definite, and (c) there is a close relation between attribute clusters and the structure and formation of categories". Hierdie "attribute clusters" beskryf Rosch e.a. (1976) ook as "information-rich bundles of co-occurring perceptual and functional attributes". Die gebruik van "perceptual" en "functional" is belangrik omdat dit dui op die mensgesentreerde toekenning van die eienskappe. "Concrete lexicon is neither a product of the human imagination nor a set of replicas copied from the world outside," beklemtoon Wierzbicka (1985: 346). "It is a product of human interpretation of the world. As such, it is a mirror in which the picture of reality blends with that of its interpreter."

3.2 Karakterisering van die volkstaksonomiese stelsel

3.2.1 Karakterisering deur middel van kategorisasie en modifikasie

Wierzbicka (1985: 173) meen dat die "attribute clusters" 'n deurslaggewende rol speel by volkskonseptualisering: nie net op generiese vlak nie, maar ook op sub- en suprageneriese vlak. Sy wil dus deur konseptualisering definisies opstel om die ander kategorieë van volksgenera te onderskei. "The whole folk-generic concept usually has an internal logic to it," beweer sy (Wierzbicka 1985: 178), "so that most, if not all, of its components hang together, and explain and complement each other." Sy beklemtoon egter dat al die komponente in die voorgestelde definisies nie dieselfde status het nie: dié wat sy tussen hakies plaas, mag moontlik 'n opsionele deel van die konsep wees. Alhoewel die relatiewe status van die verskillende komponente nie arbitrêr is nie, is dit tog moeilik aantoonbaar: daarom kan die definisies nie in 'n essensiële en 'n nie-essensiële deel geskei word deur eenvoudig die fisiese eienskappe (soos voor-

koms) van die kulturele, "subjektiewe" eienskappe (soos funksie, stereotipiese gedrag en menslike houding) af te grens nie. Piotrowski (1986) kritiseer haar definisies juis op grond daarvan dat sy nie 'n voldoende aanduiding gee van hoe hulle verkort kan word nie. "The important thing is not that the components of a definition should be few, or that they should be short, but that they should be well-justified," sê Wierzbicka (1985: 200) om die lengte van haar definisies te verdedig. Die lang definisies is ook die gevolg van haar poging om sirkulariteit te voorkom deur dié woorde wat gedefinieer word, in steeds eenvoudiger woorde te omskryf (sien Quine 1973 oor wat dit teoreties beteken, en vgl. Neubauer 1983 en Michiels en Noël 1983 oor wat dit prakties behels).

Hoe onderskei Wierzbicka (1985: 189-192) met behulp van haar definisies tussen lewensvorme en volksgenera? 'n Belangrike verskil lê in die basiese kategorisasie: die basiese kategorisasie vervat in die konsep "lewensvorm" is "'n soort X waarvan daar baie verskillende soorte is ('n mens kan nie sê hoeveel nie)", en in die konsep "volksgenus" "'n soort lewensvorm". 'n Lewensvorm word gekonseptualiseer as 'n superkategorie, 'n kategorie wat baie verskillende kategorieë insluit, en 'n volksgenus as 'n kategorie. Dit lyk asof *plant, boom, bos, blom, dier, voël* en *vis* almal superkategorieë, dus lewensvorme, en *hond, kat, eik* en *els* kategorieë, dus volksgenera, is.

Wierzbicka (1985: 228) wys daarop dat Berlin e.a. se onderskeiding van lewensvorme en volksgenera 'n belangrike insig bring deurdat die volksgenera inderdaad semanties van die superkategorie lewensvorme en van die subkategorieë spesifieke taxa en variëteite verskil. Die konseptualisering van lewensvorme berus nie op individuele en selfs maatskaplike ervaring nie, maar is kultuuronafhanklik. In 'n sekere sin geld dit ook vir volksgenera: alhoewel daar 'n bewustheid is van die bestaan van soorte volksgenera, is dit nie essensieel vir die konseptualisering van volksgenera nie (sien Wierzbicka 1985: 233-234). Die vlakke van sowel lewensvorme as volksgenera is meer geskik vir gebruik in verwysing na dinge as die subgeneriese vlakke, terwyl die subgeneriese vlakke veral dien om referente van mekaar te onderskei (sien Wierzbicka 1985: 236-239).

Wierzbicka (1985: 229-236) maak egter 'n onderskeid tussen groepe volksgenera soos *eik* en *els* aan die een kant en *hond* en *kat* aan die ander kant omdat hul subkategorieë verskil. By laasgenoemde kry 'n mens wat sy noem "monomiale subgenera" wat 'n tussenstadium vorm tussen volksgenera en spesifieke taxa wat sy weer omskryf as "binomiale subgenera". Die basiese kategorisasie van die konsep "binomiale subgenus" is "'n soort X (een van die verskillende soorte X, nie so baie verskillende soorte nie) wat op sommige maniere, nie baie nie, verskil van wat 'n mens jou wil of kan verbeel ontbreek om jou 'n X voor te stel", en dié van die konsep "monomiale subgenus" is "'n soort X (een van die verskillende soorte X, 'n mens kan sê watter soorte) wat op sommige maniere, 'n mens kan sê watter maniere, verskil van wat 'n mens jou kan verbeel ontbreek om jou 'n X voor te stel". "Monomiale subgenera" is dié besondere soorte subgenera soos *hond* wat wel in soorte ingedeel kan word soos *poedel* en *terriër*.

Hulle verskil van Berlin e.a. se spesifieke taxa deurdat hulle effens meer eien-skappe besit en daarom effens meer ooreenstem met volksgenera. Albei hierdie soorte kan, soos binomiale genera, 'n onderskeidende eerste lid bykry (bv. *Franse poedel*, *Maltese poedel* en *bulteriër*, *Skotse terriër*). Die eerste lid van binomiale subgenera kan egter óf kontrasterend óf neutraal funksioneer (bv. *witeik* en *swarteik* teenoor *rooiels* en *klipels*).

Wierzbicka onderskei hierdie volkstaksonomiese kategorieë verder met behulp van komponente wat, soos ek in par. 3.1.1 hierbo beweer het, modifikasies is. Die semantiese struktuur van konsepte soos *kat* en *hond* is skynbaar volgens dieselfde skema georganiseer: habitat, grootte, voorkoms, gedrag, verhouding met mense. Maar die superkategorieë soos *dier*, *vis*, *voël*, e.d. skyn meer individueel in hul essensiële semantiese struktuur te wees. Alhoewel die basiese kategorisasie by almal dieselfde is volgens dieselfde komponente (vgl. Witkowski en Brown 1978 wat die volgende beginsels van kategorisasie by lewensvorme noem: "conjunctivity (including binary opposition)", "criteria clustering", "marking" en "dimension salience"), is die volgorde van die dele skynbaar nie dieselfde nie. By *dier* is grootte saam met habitat die belangrikste, by *vis* en *voël* beweging saam met habitat, terwyl by *plant*, *boom*, *bos* en *blom* dit waarskynlik weer voorkoms of groeiwyse is. By subkategorieë, soos spesifieke taxa (binomiale subgenera), monomiale subgenera en variëteite, vorm die modifikasies dikwels deel van die samegestelde of gekwalifiseerde benamings.

3.2.2 Kontrastering met verwante relasionele modelle

Aan die einde van par. 2.1.1 hierbo het ek aangedui dat die redes vir wetenskaplikes se wens om bepaalde gewone name en volksname aan bepaalde plantsoorte te koppel, daarmee te doen het dat hierdie plante vir 'n sekere doel gebruik word.

Conklin (1962: 129) wys op meervoudige kategorieë en buitëhiërargiese verwantskappe: kategorieë wat op vorm en voorkoms gebaseer is, kan oorvleuel met kategorieë wat op grond van funksie gemaak word, en verwantskappe met deel-geheel as basis is meer gekompliseer as verwantskappe wat berus op klasinsluiting. Wierzbicka (1985: 293-295) toon aan hoe Rosch e.a. (1976) se resultate herinterpreteer moet word: sowel kollektiewe superkategorieë as suiwer funksionele konsepte blyk psigologies minder opvallend te wees as nie-kollektiewe konsepte van klasinsluiting waarop kollektiewe en suiwer funksionele kategorieë gebaseer is. Op grond van 'n stel vrae vir die verkryging van volkskennis het Frake (1964) 'n skema opgestel wat uit vyf tweerigtingverwantskappe bestaan, almal afgelei van hierdie vrae wat in pare gerangskik en potensiële omgekeerdes is: spesie-geslag, spesie-gebruik, bestanddeel-gebruik, deel-bron, gebruik-bron. Gebruik vorm die basis van spesie, bron en bestanddeel. Dit gaan om soorte, bestanddele of dele afkomstig van dieselfde bron wat vir dieselfde doel gebruik word. Hulle besit 'n bepaalde funksie soos

nuttige kruie, of 'n sekere nie-funksie soos skadelike onkruid. Terselfdertyd vorm hulle heterogene versamelings.

3.2.3 *Verantwoording van die karakterisering*

Alhoewel sy uitgaan van Rosch e.a. se "attribute clusters" op grond waarvan hulle as psigoloë verskillende eksperimentele benoemings-, sorterings- en kategoriseringstake laat uitvoer het, staan Wierzbicka (1985: 196-197) tog skepties oor die resultate: "Semantic competence shows in the use of words, not in the ability to analyse them or explicate them."

Sy stel as vereiste dat die inhoud van haar definisies goed verantwoord moet wees deur linguistiese bewyse (Wierzbicka 1985: 200). Dit is juis dié linguistiese eienskappe wat ek hierbo in par. 2.2.1 gebruik het om wetenskaplike taal van die gewone taal te onderskei: semantiese assosiasies, metaforiese ontwikkelinge, e.s.m. Al dié aspekte kan as leidrade dien vir semantiese analise by die opstel van definisies. Sy onderskei direkte en indirekte linguistiese bewyse.

As direkte linguistiese bewyse noem sy die feit dat baie benamings van volksgenera groot leksikale families het wat met hulle saamhang en relevante attribute van 'n bepaalde volksgenus beklemtoon (bv. *saal*, *runnik*, ens. in verband met 'n perd) en dat sekere woorde met verskeie volksgenera saam gebruik kan word (bv. *trop* saam met *beeste*, *skaap*, ens.). Onder indirekte linguistiese bewyse klassifiseer sy die linguistiese kenbaarwording van modifikasies soos *grootte*, *vorm*, *kleur*, e.s.m. wat gebruik word (sien par. 3.2.1 hierbo) om volksgenera van super- en subkategorieë te onderskei.

Wierzbicka (1985: 211) beskou volksdefinisies slegs as data waarmee die analis sy konseptualisering van 'n benaming kan begin. Die moontlikheid van die gebruik van volksdefinisies is deur Weinreich (1962) genoem, deur Wiegand (1983 en 1984) verder ontwikkel en effens later ook deur Stock (1986) gepropageer. Wiegand (1984: 22) gaan uit van "the theory of meaning-in-use" wat "the meaning of an expression as correct or rule-governed use" interpreteer. Om te bepaal watter predikate in 'n "lexical paraphrase" behoort, moet die eienskappe daarvan genoem kan word. Substantiewe moet volgens Wiegand (1984: 25) die volgende eienskappe as "lemma-signs" besit: "They must have as high a degree of usability as possible in order to identify that class of objects in 'usual' denomination contexts referred to in whole or in part by the lemma-sign in 'usual' texts." Op grond hiervan het hy 'n toets aangewend om die skaal van bruikbaarheid van beskrywende uitdrukkings te bepaal wat geskik is om 'n klas voorwerpe te identifiseer. Met behulp van die resultate hierdeur verkry, kon hy 'n definisie van *suurlemoen* opstel wat nie die wetenskaplike nie, maar die gewone gebruik weerspieël (sien Wiegand 1984: 25-28). Reeds Malone (1940) het al met behulp van sitate bewys hoe dié twee gebruikaspekte van 'n woord soos *mahogany* kan verskil.

Behalwe dat verklarings van volksbiologiese konsepte deur linguistiese bewyse gestaaf moet word, moet hulle ook, soos Wiegand gedoen het, deur informante se reaksies getoets word. Indien reaksies verskil, kan dit, benewens aan dialektiese verskille, veral aan verskille in individuele lewenservaring toegeskryf word.

Te oordeel na die semantiese bewyse wat steun op die antropo- en psigolinguistiese bewyse soos hierbo aangevoer, word konkrete konsepte hoofsaaklik op 'n perseptuele en funksionele basis gevorm. Wierzbicka (1975: 214-218) is van mening dat hierdie konsepte nie 'n onbeperkte variasie het nie: daar is 'n konsepmaksimum en 'n konsepminimum binne 'n bepaalde kultuur. Hier gaan dit nie om individuele kennis of assosiasies wat verband hou met 'n bepaalde onderwerp (soos in die biologiese wetenskappe) nie, maar om die maksimum en minimum konsepte wat gewone mense in 'n spraakgemeenskap sien as 'n gedeelde stereotipe op grond van hul lewenservaring in daardie gemeenskap. Daar is 'n duidelike grens tussen betekenis wat 'n mens nie voldoende ken om hulle te kan gebruik nie en betekenis wat 'n mens onvoldoende ken, maar voldoende om hulle te kan gebruik. Indien iemand hom nie 'n voorwerp kan voorstel nie, dan het hy nie 'n onvoldoende nie, maar 'n onvoldoende en dus onbruikbare konsep daarvan. Al die kriteria wat die spraakgemeenskap as geheel gebruik, is in die stereotipe ingesluit. Dit is moontlik dat die stereotipe van 'n sekere voorwerp vanweë kulturele redes in 'n sekere spraakgemeenskap omvattender is as in 'n ander. Nie al die lede van 'n spraakgemeenskap ken egter al die stereotipes of ken hulle volledig nie. Water stereotipes hulle ken, en of hulle hulle volledig ken, hang van hul individuele lewenservaring af. Die verskil in individuele vermoëns kan vasgestel word deur die kriterium van aktiewe gebruik.

Hieruit blyk dat die definisies van plante en diere in die volksbiologie dié in die wetenskaplike biologie slegs gedeeltelik sal dupliseer. Die konseptualisering van volksbiologiese name is sekerlik meer onderworpe aan interpersoonlike variasie as die konseptualisering van ander benaminge in die gewone taal, nie net vanweë gebrekkige lewenservaring van individue nie, maar ook vanweë die onsekere inhoude van die denotata.

Hieruit blyk ook verder dat die woordeskat van plant- en diername in die volksbiologie net gedeeltelik met dié in die wetenskaplike biologie ooreenstem. Daar is baie gewone benaminge wat in die wetenskaplike biologie gebruik word, wat nie in die kollektiewe bewussyn van die spraakgemeenskap bestaan nie. Dit beteken dat hulle nie tot die woordeskat van die gewone taal deurgeding het nie.

Uit die voorafgaande volg dat die mikro- en die makrostruktuur van 'n woordeboek van die gewone taal deur linguistiese bewyse bepaal kan word: die aard van die definisies is onderworpe aan die konsepmaksimum en -minimum en die omvang van die woordeboek aan die woordeskat wat maksimaal en minimaal deur die spraakgemeenskap gekonseptualiseer kan word.

4. Slot

Die komplementariteit van Baldinger se twee velde, onomasiologie en semasiologie, wat ek in par. 2.2.2 hierbo gebruik het om die wetenskaplike en die volkswetenskaplike benaderings te presiseer, kan nou verder ondersoek word: hulle is sowel struktureel as funksioneel. Op strukturele vlak kan die uitgangspunte soos volg teenoor mekaar gestel word: terminologie volg 'n onomasiologiese benadering, vanaf die konsepte na die terme wat hulle benoem; die leksikografie volg 'n semasiologiese benadering, vanaf die woorde wat bepaalde begrippe aandui, na hul betekenis. Op funksionele vlak kan die doelstellings soos volg gekontrasteer word: terminologie se primêre doel is om skrywers te help om tekste voort te bring; die leksikografie se basiese doel is om lesers in staat te stel om tekste te interpreteer.

Soos ek in par. 2.2.3 hierbo aangedui het, is die ensiklopediese en die standaardwoordeboeke twee kontrasterende vorme van die leksikografie. Tussen-in lê daar ook die omvattende algemene woordeboek. In 'n wetenskaplike kultuur word die volkswetenskaplike konsep dikwels gekleur deur die wetenskaplike konsep van 'n benaming, veral wanneer die gewone naam en die volksnaam ooreenstem. Dit sal in 'n omvattende algemene woordeboek weerspieël moet word (vgl. Piotrowski 1986: 58-60) omdat hierdie vermenging van wetenskaplike en volkswetenskaplike konseptualisering dikwels in populêr-wetenskaplike tekste voorkom (vgl. par. 2.1.1 hierbo).

Verwysings

- Baldinger, Kurt.** 1980. *Semantic Theory: Towards a Modern Semantics*. Vertaal uit die tweede Spaanse uitgawe, Madrid, Ediciones Alcalá, 1977, deur William C. Brown en geredigeer deur Roger Wright. Oxford: Basil Blackwell.
- Barnard, K.H.** 1947. *A Pictorial Guide to South African Fishes: Marine and Freshwater*. Kaapstad: Maskew Miller Bpk.
- Béjoint, Henri.** 1988. Scientific and Technical Words in General Dictionaries. *International Journal of Lexicography* 1: 354-368.
- Berlin, Brent, Dennis E. Breedlove en Peter H. Raven.** 1973. General Principles of Classification and Nomenclature in Folk Biology. *American Anthropologist* 75: 214-242.
- Bühler, Karl.** 1934. *Spracheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Gustav Fischer.
- Callebaut, B.** 1983. Les vocabulaires techniques et scientifiques et les dictionnaires: le cas d'une nomenclature des sciences naturelles. *Cahiers de lexicologie* 43 (2): 33-52.
- Chaffin, Roger en Douglas J. Herrmann.** 1988. The Nature of Semantic Relations: A Comparison of Two Approaches. Evens, Martha Walton (Red.). 1988: 289-334.
- Chippindall, L.K.A.** 1946. *Gewone name van grassoorte in Suid-Afrika*. Pretoria: Departement van Landbou.
- Conklin, Harold C.** 1962. Lexicographical Treatment of Folk Taxonomies. Householder, Fred. W. en Sol Saporta (Reds.). 1967: 119-141.

- Cruse, D.A. 1986. *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Winter, B., Mayda de Winter en D.J.B. Killick. 1966. *Ses en sestig Transvaalse bome*. Pretoria: Departement van Landbou-egniese Dienste.
- De Winter, B. en J. Vahrmeijr. 1972. *Die Nasionale Boomlys*. Pretoria: J.L. van Schaik Bpk.
- Du Toit, Elma L. 1989. *Sosiolinguistiese gegewens in handwoordeboek van Afrikaans*. Ongepubliseerde M.A.-skripsie. Universiteit van Stellenbosch.
- Evens, Martha Walton (Red.). 1988. *Relational Models of the Lexicon: Representing Knowledge in Semantic Networks*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Evens, Martha, Judy Markowitz, Bonnie Litowitz, Raoul Smith en Oswald Werner. 1980. *Lexical-semantic Relations: A Comparative Survey*. Edmonton: Linguistic Research Inc.
- Frake, Charles O. 1964. Notes on Queries in Anthropology. Romney, A. Kimball en Roy Goodwin D'Andrade (Reds.). 1964: 132-145.
- Frawley, William. 1980-1981. Lexicography and the Philosophy of Science. *Dictionaries* 2-3: 18-27.
- Frawley, William. 1988. Relational Models and Metascience. Evens, Martha Walton (Red.). 1988: 335-372.
- Geeraerts, D. 1984. Types of Semantic Information in Dictionaries. Ison, Robert (Red.). 1987: 1-10.
- Geeraerts, D. 1985. Les données stéréotypiques, prototypiques et encyclopédiques dans le dictionnaire. *Cahiers de lexicologie* 46 (1): 27-43.
- Gill, E. Leonard. 1936. *A First Guide to South African Birds*. Kaapstad: Maskew Miller Bpk.
- Gill, E. Leonard. 1945. *A First Guide to South African Birds*. Derde uitgawe. Kaapstad: Maskew Miller Bpk.
- Gill, E. Leonard. 1964. *A First Guide to South African Birds*. Sewende uitgawe. Hersien deur J.M. Winterbottom. Kaapstad: Maskew Miller Bpk.
- Hartmann, R.R.K. (Red.). 1984. *LEXeter '83 Proceedings: Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter, 9-12 September 1983*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Hauptfleisch, D.C. 1982. Die Woordeboek van die Afrikaanse Taal: Verlede, hede en toekoms. Van Rensburg, M.C.J. (Red.). 1982: 89-112.
- Householder, Fred. W. en Sol Saporta (Reds.). 1967. *Problems in Lexicography*. Bloomington: Indiana University.
- Hyldgaard-Jensen, Karl en Arne Zettersten (Reds.). 1985. *Symposium on Lexicography II: Proceedings of the Second International Symposium on Lexicography May 16-17, 1984 at the University of Copenhagen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Ison, Robert (Red.). 1987. *A Spectrum of Lexicography: Papers from AILA Brussels 1984*. Amsterdam: John Benjamin's Publishing Co.
- Iris, Madelyn Anne, Bonnie E. Litowitz en Martha Evens. 1988. Problems of the Part-Whole Relation. Evens, Martha Walton (Red.). 1988: 261-288.
- Jeffrey, Charles. 1973. *Biological Nomenclature*. Londen: Edward Arnold Ltd.
- Malone, Kemp. 1940. On Defining mahogany. *Language* 16: 308-318.
- Markowitz, Judith. 1988. An Exploration into Graded Set Membership. Evens, Martha Walton (Red.). 1988: 239-260.
- McDavid, Raven I., Jr. en R. Duckert (Reds.). 1973. *Lexicography in English*. The New York Academy of Sciences.

- Mel'chuk, Igor en Alexander Zholkovsky. 1988. The Explanatory Combinatorial Dictionary. Evens, Martha Walton (Red.). 1988: 41-74.
- Mervis, Carolyn B. en Eleanor Rosch. 1981. Categorization of Natural Objects. *Annual Review of Psychology* 32: 89-115.
- Michiels, Archibal en Jacques Noël. 1983. The Pro's and Con's of a Controlled Defining Vocabulary in a Learner's Dictionary. Hartmann, R.R.K. (Red.). 1984: 385-394.
- Neubauer, Fritz. 1983. The Language Exploration in Monolingual Dictionaries. Hartmann, R.R.K. (Red.). 1984: 117-123.
- Palmer, Eve en Norah Pitman. 1972. *Trees of Southern Africa, covering all known Indigenous Species in the Republic of South Africa, South-West Africa, Botswana, Lesotho and Swaziland.* (3 dele) Kaapstad: A.A. Balkema.
- Piotrowski, Tadeusz. 1986. Defining Natural-kind Words. Snell-Hornby, Mary (Red.). 1988: 55-62.
- Prozesky, O.P.M. 1974. *Voëls van Suider-Afrika: Veldgids.* Johannesburg: Perskor-uitgewery.
- Putnam, Hilary. 1975. The Meaning of "meaning". Putnam, Hilary. 1975: 215-271.
- Putnam, Hilary. 1975. *Mind, Language and Reality. Philosophical Papers, Volume 2.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Quine, W.V. 1973. Vagaries of Definition. McDavid, Raven I., Jr. en R. Duckert (Reds.). 1973: 247-252.
- Roberts, Austin. 1940. *The Birds of South Africa.* The Trustees of the South African Bird Book Fund.
- Roberts, Austin. 1957. *Roberts' Birds of South Africa.* Tweede uitgawe. Hersien deur G.R. McLachlan. The Trustees of the South African Bird Book Fund.
- Roberts, Austin. 1970. *Roberts' Birds of South Africa.* Derde uitgawe. Hersien deur G.R. McLachlan en R. Liversidge. Kaapstad: The Trustees of the John Voëlcker Bird Book Fund.
- Roberts, Austin. 1985. *Roberts' Birds of Southern Africa.* Vyfde uitgawe. Hersien deur Gordon Lindsay Maclean. Kaapstad: The Trustees of the John Voëlcker Bird Book Fund.
- Romney, A. Kimball en Roy Goodwin D'Andrade (Reds.). 1964. *Transcultural Studies in Cognition. Special Publication. American Anthropologist* 66.
- Rosch, Eleanor. 1975. Cognitive Representation of Semantic Categories. *Journal of Experimental Psychology: General* 104: 192-233.
- Rosch, Eleanor, Carolyn B. Mervis, Wayne D. Gray, David M. Johnson en Penny Boyes-Bream. 1976. Basic Objects in Natural Categories. *Cognitive Psychology* 8: 382-439.
- Savory, Theodore. 1962. *Naming the Living World: An Introduction to the Principles of Biological Nomenclature.* Londen: The English Universities Press Ltd.
- Scholtz, J. du P. 1975. *Naamgewing aan plante en diere in Afrikaans: Bydrae tot 'n geskiedenis van die Afrikaanse woordeskat.* Tweede uitgawe. Kaapstad: Nasou Bpk.
- Smith, C.A. 1966. *Common Names of South African Plants.* Geredigeer deur E. Percy Phillips en Estelle van Hoepen. Pretoria: Departement van Landbou-tegniese Dienste.
- Smith, J.L.B. 1949. *The Sea Fishes of Southern Africa.* Central News Agency Bpk.
- Smith, Margaret M. 1975. *Common and Scientific Names of the Fishes of Southern Africa. Part 1: Marine Fishes.* Grahamstad: The J.L.B. Smith Institute of Ichthyology.
- Smith, Margaret M. en Phillip C. Heemstra (Reds.). 1988. *Smith's Sea Fishes.* Johannesburg: Southern Book Publishers (Pty.) Ltd.

- Snell-Hornby, Mary (Red.). 1988. *ZüriLEX '86 Proceedings: Papers read at the EURALEX International Congress, University of Zürich, 9-14 September 1986*. Tübingen: Francke Verlag.
- Stearn, William T. 1966. *Botanical Latin: History, Grammar, Syntax, Terminology and Vocabulary*. Londen: Thomas Nelson and Sons Ltd.
- Stock, Penelope. 1986. The Structure and Function of Definitions. Snell-Hornby, Mary (Red.). 1988: 81-89.
- Swanepoel, P.H. 1989. Botsing tussen leksikografiese beginsel en leksikografiese praktyk: Enkele gedagtes oor die terminologiebeleid van die WAT. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde* 7: 6-19.
- Van Rensburg, M.C.J. (Red.). 1982. *Kongresreferate. 18de Jaarlikse Kongres. Linguïstevereniging van Suid-Afrika. Rhodes Universiteit, Grahamstad*. Bloemfontein: Universiteitsdrukkers UOVS.
- Van Wyk, P. 1973. *Bome van die Nasionale Krugerwildtuin*. (2 dele) Johannesburg: Perskor-uitgewery.
- Watt, J.M. en M.G. Breyer-Brandwijk. 1962. *The Medicinal and Poisonous Plants of Southern and Eastern Africa, being an Account of their Medicinal and Other Uses, Chemical Composition, Pharmacological Effects and Toxicology in Man and Animal*. Tweede uitgawe. Edinburg: E. and S. Livingstone Ltd.
- Weinreich, Uriel. 1962. Lexicographic Definition in Descriptive Semantics. Weinreich, Uriel. 1980: 295-314.
- Weinreich, Uriel. 1980. *On Semantics*. Geredigeer deur William Labov en Beatrice S. Weinreich. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Wells, M.J., A.A. Balsinhas, H. Joffe, V.M. Engelbrecht, G. Harding en C.H. Stirton. 1986. *A Catalogue of Problem Plants in Southern Africa incorporating the National Weed List of South Africa*. Pretoria: Departement van Landbou en Watervoorsiening.
- Wiegand, Herbert Ernst. 1983. On the Structure and Contents of a General Theory of Lexicography. Hartmann, R.R.K. (Red.). 1984: 13-30.
- Wiegand, Herbert Ernst. 1984. Eine neue Auffassung der sog. lexikographischen Definition. Hyldgaard-Jensen, Karl en Arne Zettersten (Reds.). 1985: 15-100.
- Wierzbicka, Anna. 1985. *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor: Karoma Publishers Inc.
- Witkowski, Stanley R. en Cecil H. Brown. 1978. Lexical Universals. *Annual Review of Anthropology* 7: 427-451.

Vroeë woordelyste en woordeboeke in verband met Afrikaans¹

W. Gericke, *Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal*

Abstract: Early Word-lists and Dictionaries in Connection with Afrikaans.

The beginning of professional lexicography in South Africa can be taken as far back as 1926, when Prof J.J. Smith officially started the work on *Die Afrikaanse Woordeboek* (later also known as the *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*). This article considers the state of Afrikaans lexicography at that time and takes a view of the Afrikaans and pre-Afrikaans word-lists and dictionaries published before 1926. Publications between 1844 and 1925 are discussed. Some of the early pioneers in lexicography were the Dutch who had settled in South Africa and whose contribution still had a strong Dutch character. Only as a result of the influence of the so-called Tweede Afrikaanse Taalbeweging after 1905 and the work of the Zuid-Afrikaanse Akademie voor Taal, Letteren en Kunst that was founded in 1909, Afrikaans lexicographic publications were less influenced by this Dutch element. By 1926 the foundation of a lexicographic tradition had been established. Afrikaans explanatory lexicography was, however, still an unknown and unexplored field.

Keywords: AFRIKAANS, EARLY WORD-LISTS AND DICTIONARIES, PROFESSIONAL LEXICOGRAPHY

Opsomming: Die begin van die professionele leksikografie in Suid-Afrika kan teruggevoer word na 1926 toe prof. J.J. Smith amptelik met die werk aan *Die Afrikaanse Woordeboek* (later ook bekend as die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*) begin het. In hierdie artikel word daar ingegaan op die stand van die Afrikaanse leksikografie teen daardie tyd en op die Afrikaanse en voor-Afrikaanse woordelyste en woordeboeke wat voor 1926 verskyn het. Werke wat van 1844 tot 1925 gepubliseer is, word bespreek. Van die vroeë leksikografiese baanbrekers was Nederlanders wat hulle in Suid-Afrika gevestig het. Hulle werk het nog 'n sterk Nederlandse karakter gehad. Eers deur die invloed van die sogenaamde Tweede Afrikaanse Taalbeweging ná 1905 en die werk van die Zuid-Afrikaanse Akademie voor Taal, Letteren en Kunst wat in 1909 tot stand gekom het, is die Afrikaanse leksikografiese produkte in 'n groot mate van hierdie Nederlandse inslag gesuiwer. Teen 1926 was die grondslag van 'n leksikografiese tradisie in Suid-Afrika gelê, maar die Afrikaanse verklarende leksikografie was nog 'n onbekende en onverkende terrein.

Slutelwoorde: AFRIKAANS, VROEË WOORDELYSTE EN WOORDEBOEKE, PROFESSIONELE LEKSIKOGRAFIE

¹ Hierdie artikel is 'n gedeelte van 'n hoofstuk, met enkele aanpassings, uit 'n M.A.-skripsie *Die Woordeboek van die Afrikaanse Taal — 'n kultuurhistoriese verkenning* wat in Maart 1991 deur die Universiteit van Stellenbosch aanvaar is.

Drie Nederlandse baanbrekers

Toe prof. J.J. Smith in 1926 amptelik met die werk aan *Die Afrikaanse Woordeboek* (later ook bekend as die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*) begin het, was dit die begin van die professionele leksikografie in Suid-Afrika. In hierdie artikel word daar ingegaan op die stand van die leksikografie teen daardie tyd en die Afrikaanse en voor-Afrikaanse woordelyste en woordeboeke wat voor 1926 verskyn het, word bespreek.

Die eerste optekeninge van Afrikaans is nie deur Afrikaners gedoen nie, maar deur Europese reisigers en Nederlanders wat hulle in Suid-Afrika gevestig het. In die neëntiende eeu en selfs daarna is Afrikaans as die veragte "kombuistaal" nie eers deur die sprekers daarvan gereken teenoor die deftige Nederlands en die wêreldtaal Engels nie. Die sprekers van Afrikaans het nie die waarde van die eie taal raakgesien nie en dit het nooit by hulle opgekom om die taal op te teken nie. Enkele persone met 'n Europese kultuuragtergrond wat 'n kennis gehad het van Europese streektale, het die verskille tussen Afrikaans en Nederlands opgemerk en dit begin bestudeer (Snijman 1975: 2).

'n Voorloper in dié verband was Antoine Nicolas Ernest Changuion (1803-1881), 'n Nederlander van Hugenote-afstamming wat in 1831 as professor in die klassieke en moderne tale, veral Nederlands, aangestel is aan die pas gestigte Zuid-Afrikaanse Athenaeum, waaruit later die Universiteit van Kaapstad ontstaan het. Dit was 'n tydperk van verengelsing aan die Kaap en Changuion het hom daarop toegelê om die Nederlandse taalbelange te bevorder. Teen hierdie agtergrond het daar in 1844 'n werk van hom verskyn: *De Nederduitsche taal in Zuid-Afrika hersteld, zijnde eene handleiding tot de kennis dier taal naar de plaatselijke behoefte van het land gewijzigd*. Agterin het dit 'n "toegift" bevat van ongeveer 20 bladsye met omtrent 400 Afrikaanse woorde en wendinge met grammatiese aantekeninge onder die opskrif "Proeve van Kaapsch taal-eigen" (Nienaber 1950: 17-20; Snijman 1975: 2-3).

Eers veertig jaar later, in 1884, het daar weer 'n boek met Afrikaanse woordmateriaal verskyn. Dit was die *Proeve van een Kaapsch-Hollandsch idioticon, met toelichtingen en opmerkingen betreffende land, volk en taal* van Nicolaas Mansvelt (1852-1933). Mansvelt was 'n Nederlander wat in 1874 as dosent in moderne tale aan die Stellenbosch College aangestel is. In sy *Idioticon* behandel hy ongeveer 2 000 woorde met toeligende aantekeninge in Nederlands. Later, toe hy Superintendent-generaal van Onderwys van die Zuid-Afrikaanse Republiek was en ook ná sy terugkeer na Nederland, was hy Suid-Afrika se skakel met die *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT), waarvan die eerste aflewering in 1864 verskyn het (Boshoff 1926: 311-312; Mansvelt 1884: i; Snijman 1975: 3).

In 1926 skryf S.P.E. Boshoff (1926: 312) in 'n belangrike artikel oor "'n Standaardwoordeboek van Afrikaans": "Mansvelt se *Idioticon* [vorm], ten spyte van sy flagrante flaters en studentefiksie, vandag nog een van die hoekstene van ons Afrikaanse leksikografie." Dit is belangrik om in gedagte te hou dat in

hierdie werk, net soos in die *Proeve* van Changuion, Afrikaans gesien is uit die gesigspunt van Nederlands, wat die amptelike taal van die twee Boererepublieke was en van 1882 ook in die Kaapse Parlement as amptelike taal naas Engels erken is (Snijman 1975: 4).

Sedert die tyd van Changuion was daar egter 'n groter bewuswording van die Afrikaanse taal en die man van wie 'n buitengewone invloed in dié verband uitgegaan het, was nog 'n Nederlander, Arnoldus Pannevis (1838-1884). Pannevis was eers skeepsdokter, maar het daarna in die lettere gestudeer en kort na die aflegging van sy kandidaatseksamen na Suid-Afrika gekom waar hy in 1866 as onderwyser in die klassieke tale aan die Paarl Gymnasium aangestel is (Snijman 1975: 4-5). Volgens ds. S.J. du Toit, een van sy leerlinge en later leier van die Eerste Afrikaanse Taalbeweging, was hy "werklik die eerste [wat] met erns die gedagte uitgespreek het en ons o'ertuig het, dat ons 'n eie taal het, en wel 'n voortreflike taal, wat ons moet erken en beoefen" (Pienaar 1946: 88-89).

Op 4 November 1874 het daar 'n stuk, waarskynlik van Pannevis, in die Kaapse blad *De Zuid-Afrikaan* verskyn oor die vraag: "Is die Afferkaans wesenlijk een taal?" Daarin propageer hy die totstandkoming van "Un genootskap voor die befordering fan die Afferkaanse taal". Hy het dit bepleit dat die genootskap 'n boekie met Afrikaanse taalreëls moet uitgee met die titel *Eerste beginsels fan die Afferkaanse spraakkennis*. Dit moet dan dadelik opgevolg word met *Een Afferkaans woordeboek*. Hy vervolg: "In die twee boeken sal iedereen wat niet blind is nie dan wel sien, dat ons Afferkaans wel wesenlyk een taal is; een taal wat door iedereen kan gespreek word, door die Engelsman self" (Scholtz 1939: 241; Snijman 1975:5).

Tydperk van die Eerste Afrikaanse Taalbeweging en die Tweede Vryheidsoorlog

Die Eerste Afrikaanse Taalbeweging is ingelui deur die stigting van die Genootskap van Regte Afrikaners (GRA) in 1875 onder leiding van S.J. du Toit. In 1876 is die *Eerste beginsels van die Afrikaanse taal* gepubliseer. In 1902 is die tydperk van die GRA afgesluit met die publikasie van die eerste Afrikaanse woordeboek: die tweetalige *Patriot woordeboek/Patriot dictionary*. Pannevis het nie self aktief meegewerk aan hierdie woordeboek nie; hy is in 1884 oorlede. Hy het egter 'n uitvoerige lys van Afrikaanse woorde met aantekeninge opgestel wat na sy dood deur S.J. du Toit onder sy geskryfte gevind en deur hom vir die *Patriot woordeboek* gebruik is. 'n Afskrif van die Pannevis-lys, gemaak deur J.J. Smith, is later deur H.J.J.M. van der Merwe in sy *Vroeë Afrikaanse woordelyste* opgeneem (Snijman 1975: 5-6).²

² Nadat daar baie jare na die oorspronklike lys van Pannevis gesoek is, is dit in 1978, lank na die dood van prof. J.J. Smith, tussen sy nagelate dokumente gevind en deur sy weduwee aan

In 1879 het 'n boek van T.M. Tromp in Leiden verskyn met die titel *Herinneringen uit Zuid-Afrika ten tijde der annexatie van de Transvaal*. Weinig is omtrent Tromp bekend, maar hy was 'n Nederlander en sekretaris van pres. T.F. Burgers en het nie lank in Suid-Afrika vertoef nie. Hoofstuk 22 van sy boek handel oor "De Afrikaansche taal" waarvan hy maar 'n lae dunk het: "De Afrikaansche taal, die tot stam de Oud-Hollandsche taal heeft, is zeker wel het leelijkste en meest vermengde dialect, dat ooit bestond" (Van der Merwe 1971: ix-xi, 19). In hierdie hoofstuk is 'n lysie "van de gebruikelijkste en eigenaardigste woorden en uitdrukkingen" (Van der Merwe 1971: 26) wat heelwat foute en skewe voorstellings bevat, maar wat tog van belang is omdat dit die eerste woordelysie was wat uit die Transvaal afkomstig was (1971: xi). H.J.J.M. van der Merwe het dié lysie in sy *Vroeë Afrikaanse woordelyste* opgeneem.

'n Woordelysie wat veral bestaan het uit Oosterse woorde wat aan die Kaap voortgeleef het, het in 1882 verskyn. Die opsteller was H.C.V. Leibbrandt (1837-1911) van Kaapstad wat in Nederland in die teologie gestudeer het. Hy het later die bediening verlaat en in 1881 die eerste argivaris van die Kaapprovinsie geword. In sy woordelysie gee Leibbrandt interessante woordafleidings wat egter nie altyd bo verdenking is nie. Die lys verskyn ook in *Vroeë Afrikaanse woordelyste* (Van der Merwe 1971: xi).

In 1885 (tweede uitgawe 1887) verskyn by D.F. du Toit en Co. in die Paarl 'n werkie van J.W. van der Rijst onder die skuilnaam Oom Willem met die titel *Samesprake in Afrikaans en Engels met 'n lys van woorde en uitdrukkings*.

Van 1885 verskyn 'n paar boeke van die opvoedkundige, skrywer en digter Hubertus Elffers, wat van besondere leksikografiese betekenis is. In 1885 publiseer hy sy *Practical Dutch grammar and analysis* waarin 'n lys opgeneem is van "Cape idioms, with their Dutch and English equivalents". In 1895 verskyn *The commercial Dutch grammar* ook met 'n lys "Cape idioms" en in 1900 *The Englishman's guide to the speedy and easy acquirement of Cape Dutch* wat 'n hele paar woordelysies bevat met vroeë Kaaps-Hollandse of Afrikaanse materiaal (Elffers 1885: 298-326; 1895: 358-383; 1903: 20-96; SABW I 1968: 286).

In 1885 het ook 'n woordelys verskyn waarvan die samesteller onbekend is. Dit is *Woordenlijst van het Transvaalsch taaleigen* wat saam met 'n inleidende *Transvaalsche Spraakkunst in Onze volkstaal, tijdschrift gewijd aan de studie der Nederlandsche tongvallen*, onder redaksie van Taco H. de Beer opgeneem is. Die lys is 'n groot verbetering op dié van Tromp en is moontlik 'n uittreksel uit Mansvelt se werk. Dit is 'n uitsluitlik verklarende woordelys en is ook in *Vroeë Afrikaanse woordelyste* opgeneem (Van der Merwe 1971: xi en 41).

'n Woordelys van ds. Willem Postma dateer uit 1896, maar verskyn eers in 1971 in druk in *Vroeë Afrikaanse woordelyste*. Dit is destyds deur Postma aan S.J. du Toit gestuur in 'n prysvraag vir "suiwer gesmede" Afrikaanse woorde. Willem Postma het heelwat skryfwerk gelewer onder die skuilnaam Dr.

O'Kulis en was 'n seun van ds. Dirk Postma, die vader van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika. Sy woordelys bevat veral materiaal uit Noord-Kaapland en die Oranje-Vrystaat (Van der Merwe 1971: xii en 53).

Ander vermeldenswaardige "vroë woordelyste" wat ook deur H.J.J.M. van der Merwe in die inleiding tot sy heruitgawe van die *Patriot-woordeboek* (1968) vermeld word en deur G.S. Nienaber (1984) in sy bundel opgeneem is, is dié van D.U.M. (*English and Cape-Dutch*, 1872), H.A.L. Hamelberg (*Het Nederlandsch in den Oranje-Vrijstaat*, 1879), Baron F. van Hogendorp (in 'n bespreking van die genoemde boek van T.M. Tromp, 1879), adv. M.L. Wessels (*Cape-Dutch*, 1880), C. Stoffel (*Eene wettige dochter der Hollandsche taal*, 1882), J. te Winkel (*Het Nederlandsch in Noord-Amerika en Zuid-Afrika*, 1896 — hy het veral ontleen aan Changuion en Mansvelt se lyste), D.C. Hesseling (*Het Hollandsch in Zuid-Afrika*, 1897) en G.J. Boekenooen (*Afrikaansch en Noordhollandsch*, 1903).

Die eerste Afrikaanse woordeboek, waarna reeds verwys is, se volledige titel was *Patriot woordeboek/Patriot dictionary, Afrikaans-Engels/Cape Dutch-English, Engels-Afrikaans/English-Cape Dutch*. Dit is in 1902 in die Paarl uitgegee deur D.F. du Toit en Co. In die "Foorberig" word onder andere gesê: "Wat ons gé is egter ni 'n uitfoerige woordeboek ni; ons het ons toegeleg op korthyd gepaard met folledighyd, om 'n handige sakwoordeboek te kry" (Boshoff 1926: 313; *Patriot woordeboek* 1902: III; Pienaar 1946: 205). Die woordeboekie behandel ongeveer 16 500 woorde in die sogenaamde Patriot-spelling en het, anders as sy voorgangers, 'n positief Afrikaanse grondslag en strekking (Snijman 1975: 6).

S.J. du Toit het hierdie leksikografiese werk later voortgesit met *Afrikaanse taalskat*, 'n verklarende lys van ongeveer 700 woorde wat strek van A tot F en wat tussen 1908 en 1909 gepubliseer is in die tydskrif *Ons Taal*, die opvolger van die eerste Afrikaanse tydskrif, *Ons Klyntji*. Ook hierdie lys is gepubliseer deur H.J.J.M. van der Merwe in *Vroë Afrikaanse woordelyste* (Snijman 1975: 6).

Omstreeks 1900 het 'n paar leksikografiese werkies van vertalende aard verskyn wat bedoel was as hulp by die gebruik of aanleer van Afrikaans. In 1901 word in Londen en Edinburg *A handy vocabulary, English-Afrikander, Afrikander-English — for the use of English-speaking people in South Africa* deur G.M.G. Hunt gepubliseer. Van Hunt is verder niks bekend nie, behalwe dat 'n tweede druk van sy boekie reeds in 1902 verskyn het. Dit was 'n goed versorgde werkie in die Patriot-spelling met opmerkings by sommige woorde. 'n Ander boekie het in 1902 in Amsterdam en Kaapstad verskyn, naamlik *An English-Cape Dutch vocabulary for the use of Englishmen* deur J.F. van Oordt. Van Oordt was 'n skrywer wat sy vernaamste werke onder die skuilnaam D'Arbez geskryf het. Sy boekie is 'n Engels-Afrikaanse woordelys van ongeveer 4 800 woorde waarin die Patriot-spelling verruil word vir 'n nouer aansluiting by Nederlands. 'n Ander werkie wat vermelding verdien, is die Afrikaans-Duitse *Glossar* wat opgeneem is in die *Praktisches Lehrbuch der kapholländischen Sprache (Burensprache)* deur N. Marais-Hoogenhout van Wellington wat sy doktorsgraad in die lettere in 1902 in Straatsburg behaal het. Dit bevat ongeveer 2 300 Afrikaanse woorde

in 'n eie spellingstelsel wat volgens die skrywer op die Afrikaanse klanksistiem gebaseer is (Snijman 1975: 6).

Stryd tussen Afrikaans en Nederlands

Ná die Tweede Vryheidsoorlog het 'n verbete stryd tussen Afrikaans en Nederlands ontwikkel. Die Tweede Afrikaanse Taalbeweging is ingelui met die stigting van die Afrikaanse Taalgenootskap (ATG) in die Noorde onder leiding van die skrywer Gustav Preller (1905) en die Afrikaanse Taalvereniging (ATV) in die Suide onder leiding van die skrywers J.H.H. de Waal en D.F. Malherbe, die latere Eerste Minister, D.F. Malan, en andere (1906) (Snijman 1975: 7). Die Nederlandsgesinde Z.A. Taalbond het in 1904 'n kongres in Kaapstad gehou waarop besluit is om die Vereenvoudigde Nederlandse Spelling (die sg. Kolléwijn-spelling) in te voer en ook om voorsiening te maak vir die nodige woordeboeke in hierdie spelling. 'n Gevolg van dié besluit was die verskyning in 1908 van die *Beknopt Nederlands woordeboek voor Zuid-Afrika* van Hubertus Elffers en dr. W.J. Viljoen, professor in moderne tale en geskiedenis aan die Victoria Kollege, Taalbondman en voorste kampvegter vir Nederlands. Dit is 'n lywige woordeboek met heelwat Afrikaanse woorde, aangedui as "Z.A.". Die werk is opgedra aan De Zuid-Afrikaanse Taalbond. In die lys van "Eerste Intekenaren" kom name voor soos J.B.M. Hertzog, J.C. Smuts, C.R. de Wet, M.T. Steyn, F.S. Malan en G.G. Cillié (Snijman 1963: 58; 1975: 7).

Van dieselfde skrywers het 'n paar maande later ook 'n vertalende woordeboek verskyn: *English-Dutch and Dutch-English dictionary*, eweneens in die Vereenvoudigde Spelling, wat volgens C.J. van Rijn "tans hier voorgoed [is] ingeburgerd". Van Rijn was 'n onderwyser van Kaapstad wat Nederlandse skoolboeke geskryf het en wat ongeveer dieselfde tyd as Elffers en Viljoen se vertalende woordeboek 'n woordeboek die lig laat sien het waarvan die volledige titel lui: *Hollands-Engels en Engels-Hollands woordeboek voor Zuid-Afrika en Europa in de Vereenvoudigde (Kolléwijn) Spelling, met de beste Kaapse woorden, met aanduiding in het tweede deel van de uitspraak van elke woord*. Die "Kaapse" woorde word deur Van Rijn aangedui as "S.A." (Snijman 1963: 61-62).

Bydrae van 'n Britse leraar

Van betekenis vir die Afrikaanse leksikografie was eerw. Charles Pettman (wat in 1876 uit Engeland na Oos-Londen gekom het as die eerste leraar van die Metodiste-gemeente) se *Africanderisms, a glossary of South African colloquial words and phrases and of place and other names* wat in 1913 verskyn het. Hierdie werk is waardevol as aanduiding van die invloed van "Hollands" op Engels en dit het waarskynlik ook 'n rol gespeel by die verspreiding van Afrikaanse woorde,

dikwels nog in 'n tipies Nederlandse gedaante, in die Engelse taal (Pettman 1913: iii; Snijman 1963: 69-70).

Zuid-Afrikaanse Akademie voor Taal, Letteren en Kunst

Die Zuid-Afrikaanse Akademie voor Taal, Letteren en Kunst het op 1 tot 2 Julie 1909 in Bloemfontein tot stand gekom. Deur dié liggaam is 'n versoening te-weggebring tussen die Nederlandsesinde Taalbond en die Afrikaansgesinde ATV (Schumann 1959: 73-85). In 1914 het daar in die *Jaarboek* van die Akademie 'n "Lijst van in Zuid-Afrika aangenomen en gangbare Hollandse ekwivalente van Engelse woorden" verskyn wat veral bestaan uit sport- en vliegterme wat deur die Akademie goedgekeur is (1959: 118; Snijman 1963: 73). Dit was van baie groot betekenis dat die Akademie na vore getree het as die instansie wat leiding gee ten opsigte van die reëling van die Afrikaanse spelling. Met dié stap is voldoen aan 'n belangrike voorvereiste vir werk op leksikografiese terrein, want sonder 'n spellingreëling kon daar geen sprake wees van 'n algemene aanvaarde woordeboek nie (Snijman 1963: 73).

Op die 1914-vergadering van die Akademie in Bloemfontein is 'n "ontwerp-spelling" aan die vergadering voorgelê deur die taalkundige dr. T.H. le Roux. Die aangeleentheid is daarop verwys na 'n kommissie wat bestaan het uit Le Roux, C.J. Langenhoven, J.D. du Toit (Totius), D.F. Malherbe, G.S. Prelle, Jan F.E. Celliers en W.M.R. Malherbe. Die *Spelreëls* wat deur dié kommissie opgestel is, is in 1915 gepubliseer en opdrag is gegee aan 'n nuwe kommissie, bestaande uit T.H. le Roux, D.F. Malherbe en J.J. Smith, om 'n *Woordelys* op te stel. Hierdie kommissie staan bekend as die Spellingkommissie of Woordelyskommissie (waaruit in 1929 die Taalkommissie ontstaan het) en die resultaat van hulle opdrag was die eerste *Afrikaanse woordelys en spelreëls* wat in 1917 verskyn het (2de druk 1918, 3de hersiene druk 1921) (Le Roux 1926: 270-271; Schumann 1959: 118-120; Snijman 1963: 73).

Tweetalige sakwoordeboeke

Soos Afrikaans gaandeweg groter erkenning gekry en 'n vaster vorm ontwikkel het, het die leksikografiese behoeftes toegeneem. Daar was skielik 'n leksikografiese oplewing en in 1921 het verskillende tweetalige sakwoordeboeke feitlik gelyktydig verskyn. Die vertalende *Woordeboek* van M.S.B. Kritzinger (taalkundige en dosent aan die Transvaalse Universiteitskollege) en H.A. Steyn (onderwyser aan die Hoërskool Gimnasium, Potchefstroom), die *Afrikaans-Engelse en Engels-Afrikaanse sakwoordeboek* van P.A.M. Brink (jarelange skoolhoof asook burgemeester en sportadministrateur van Springs) en N.M. Hoogenhout (taalkundige, kultuur- en onderwysleier, seun van C.P. Hoogenhout, een van die stigters van die GRA) en die *Afrikaanse woordeboekie* van T. Kriel (waarskynlik

Timo Kriel, bydraer tot *Ons Moedertaal* en 1914-rebel) het in die groot behoefte aan tweetalige woordeboeke probeer voorsien. Vier jaar later het die Duits-Afrikaanse, Afrikaans-Duitse *Wörterbuch* van H.A. Steyn, H.G. Schulze (later professor in Duits aan die PU vir CHO) en H. Gutsche (predikant, opvoedkundige en komponis) verskyn (Snijman 1963: 76).

Vak- en streektaal

Dr. D.F. du Toit Malherbe, chemikus en een van die stigterslede van die ATV, se "vergelijkende woordelys van chemiese terme" wat reeds aan die begin van 1918 verskyn het, verdien ook vermelding. Dit is die *Engels-Afrikaanse skeikundige terminologie* (Bloemfontein), 'n beskeie publikasie van 32 bladsye, maar van groot belang omdat dit waarskynlik die eerste vakwoordelys in Afrikaans was. Dr. Malherbe het reeds in 1896 as skoolseun 'n lys van Afrikaanse woorde vir die *Patriot woordeboek* versamel en het later 'n baie waardevolle medewerker van die WAT geword (Snijman 1963: 76).

Die werk van G.R. von Wielligh, oud-Landmeter-generaal van die Z.A. Republiek en een van die laaste oorlewendes van die GRA, alhoewel nie leksikografies van aard nie, moet ook vermeld word, aangesien dit van groot belang was vir die leksikografie en vir die WAT in die besonder. Sy boek *Ons Geselstaal* (1925) bevat 'n kosbare skat aan volkstaal wat vir die WAT deur die jare 'n uiters waardevolle bron was. Prof. J.J. Smith het 'n groot rol gespeel in die bekendstelling en publikasie van Von Wielligh se werk en het ook die inleiding tot *Ons Geselstaal* geskryf (Snijman 1975: 13; Von Wielligh 1925: 9-10; WAT I 1950: vi).

Met hierdie vroeë woordelyste en woordeboeke is die grondslag van 'n leksikografiese tradisie in Suid-Afrika gelê. Teen 1926 was die Afrikaanse verklarende leksikografie egter nog 'n onbekende en onverkende terrein.

Verwysings

- Boshoff, S.P.E. 1926. 'n Standaardwoordeboek van Afrikaans. *Gedenkboek ter ere van die Genootskap van Regte Afrikaners 1875-1925*. Potchefstroom: Afrikaanse Studentebond.
- De Kock, W.J. (Hoofred.). 1968. *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek (SABW)*. Deel I. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Elffers, H. 1885. *Practical Dutch grammar and analysis*. Kaapstad: Juta.
- Elffers, H. 1895. *The Commercial Dutch Grammar*. Kaapstad, Johannesburg: Juta.
- Elffers, H. 1903. *The Englishman's Guide to the Speedy and Easy Acquirement of Cape Dutch*. Kaapstad, Johannesburg: Juta.
- Hunt, G.M.G. 1901. *A Handy Vocabulary, English-Afrikander, Afrikander-English — for the Use of English-speaking People in South-Africa*. Londen, Edinburg: Blackwood.

- Le Roux, T.H.** 1926. Die geskiedenis van die Afrikaanse spelling. *Gedenkboek ter ere van die Genootskap van Regte Afrikaners 1875-1925*. Potchefstroom: Afrikaanse Studentebond.
- Mansvelt, N.** 1884. *Proeve van een Kaapsch-Hollandsch idioticon*. Kaapstad, Stellenbosch: Cyrus J. Martin.
- Marais-Hoogenhout, N. s.j.** *Praktisches Lehrbuch der kapholländischen Sprache (Burensprache)*. Wenen, Leipzig: Hartleben.
- Nienaber, G.S.** 1950. *Taalkundige belangstelling in Afrikaans tot 1900*. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.
- Nienaber, G.S. (Red.)**. 1984. *Vroeë opvattinge oor Afrikaans as taal*. Johannesburg, Kaapstad: Perskor.
- Patriot woordeboek/Patriot dictionary*. 1902. Paarl: D.F. du Toit en Co.
- Pettman, C.** 1913. *Africanderisms*. Londen, New York: Longmans, Green and Co.
- Pienaar, E.C.** 1946. *Die triomf van Afrikaans*. Kaapstad, Bloemfontein: Nasionale Pers.
- Scholtz, J. du P.** 1939. *Die Afrikaner en sy taal, 1806-1875*. Kaapstad: Nasionale Pers.
- Schoonees, P.C. (Hoofred.)**. 1950. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*. Deel I. Pretoria: Staatsdrukker.
- Schumann, T.E.W. et al (Red.)**. 1959. *Feesalbum 1909-1959 (van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns)*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Snijman, F.J.** 1963. *Die Afrikaanse Woordeboek teen sy agtergrond*. Ongepubliseerde studie.
- Snijman, F.J.** 1975. *U woorde, u woordeboek*. Stellenbosch: Beheerraad van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal.
- Van der Merwe, H.J.J.M. (Red.)**. 1968. *Patriot-woordeboek (heruitgawe)*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Van der Merwe, H.J.J.M. (Red.)**. 1971. *Vroeë Afrikaanse woordelyste*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Van Oordt, J.F.** 1902. *An English-Cape Dutch Vocabulary for the Use of Englishmen*. Amsterdam, Kaapstad: H.A.U.M.
- Von Wielligh, G.R.** 1925. *Ons geselstaal*. Pretoria: J.L. van Schaik.

Die leksikografiese hantering van woordgroepstamme

R.H.Gouws, *Departement Afrikaans en Nederlands, Universiteit van Stellenbosch*

Abstract: The Lexicographical Treatment of Word Group Stems. The lexicon of Afrikaans consists of a variety of lexical items which have to be included in Afrikaans dictionaries as lexical, sublexical and multilexical lemmas. This paper deals with the treatment of sublexical lemmas and focusses on one specific type of sublexical item, i.e. the stems of complex lexical items that have an alternative occurrence beyond the limitations of the complex, where this occurrence is not that of a word but rather of a word group. Afrikaans dictionaries have not yet given proof of the fact that the treatment of this type of lemma also falls within their scope. Attention is drawn to existing limitations impeding the inclusion of these stems as lemmas. It is shown that although these stems seldom have a semantic plus value that would oblige the lexicographer to include them as lemmas, their potential inclusion can be motivated on linguistic and metalexical principles. Utilizing the existing criteria for the inclusion of sublexical lemmas, a number of arguments are given to prove that these word group stems should be regarded as lexical items and therefore as potential lemmas. However, the current Afrikaans lexicographical endeavour, dominated by a word-based approach, does not make provision for these stems to be treated as multiword sublexical lemmas. Adhering to some existing policies regarding the selection and macrostructural occurrence of sublexical lemmas, a number of proposals are made to ensure a linguistically sound lexicographical treatment of word group stems. Although the proposals made in this paper are motivated from a theoretical perspective, they are primarily aimed at the enhancement of the Afrikaans lexicographical practice. However, the implications of this discussion are not only relevant to lexicographers but also to theoretical linguists. The paper offers a new look at the diversity of lexical items and the structure of the lexicon of Afrikaans. This emphasizes once again the importance of an interaction between theoretical linguistics and lexicography. Such an interaction will always prove to be beneficial to both linguist and lexicographer.

Keywords: WORD GROUP STEM, SUBLEXICAL LEMMA, SEMANTIC PLUS VALUE, WORD-BASED APPROACH OF AFRIKAANS DICTIONARIES, MULTIWORD SUBLEXICAL LEMMA, LEXICOGRAPHY

Opsomming: Die leksikografiese hantering van woordgroepstamme. Die leksikon van Afrikaans bestaan uit 'n verskeidenheid leksikale items wat in Afrikaanse woordeboeke opgeneem moet word as leksikale, subleksikale en multileksikale lemmas. Hierdie artikel bespreek die behandeling van subleksikale lemmas en plaas die klem op een sub tipe, te wete die woordgroepstamme van samestellende samestellings en samestellende afleidings. Hierdie stamme verteenwoordig telkens 'n optredevariant van 'n leksikale item wat buite die betrokke gelede woord as woordgroep funksioneer. Afrikaanse woordeboeke bied nog nie 'n behandeling van

woordgroepstamme nie. Daar is verskeie faktore wat die insluiting van woordgroepstamme beperk. Alhoewel hierdie stamme nie dikwels 'n semantiese pluswaarde het nie, word dit aangetoon dat hulle potensiële opname volgens metaleksikografiese en taalkundige beginsels gemotiveer kan word. Deur op die geldende kriteria vir die opname van subleksikale lemmas te let, word aangevoer dat woordgroepstamme as leksikale items uit eie reg en gevolglik as potensiële lemmas beskou moet word. Die nie-opname van hierdie tipe leksikale item as 'n meerwoordige subleksikale lemma in Afrikaanse woordeboeke spruit uit 'n woordpartydigheid wat die makrostrukturele keuse domineer. Dit beperk die opname van sowel multileksikale as subleksikale lemmas. Voorstelle word in hierdie artikel aan die hand gedoen om die leksikografiese bewerking van woordgroepstamme op 'n taalkundig bevredigende manier aan te bied. Alhoewel die voorstelle in hierdie artikel vanuit 'n teoretiese perspektief gedoen word, is hulle primêr daarop gerig om die Afrikaanse leksikografiese praktyk tot voordeel te strek. Die implikasies van die voorstelle en bespreking is nie net van leksikografiese belang nie maar is ook ter sake vir die teoretiese taalkundige. 'n Nuwe siening van die verskeidenheid binne die leksikon word aan die orde gestel. Dit beklemtoon nogmaals die belang daarvan dat daar 'n wisselwerking tussen taalteorie en leksikografiese praktyk moet wees. So 'n wisselwerking strek sowel leksikograaf as die taalkundige ten goede.

Sleutelwoorde: WOORDGROEPSTAM, SUBLEKSIKALE LEMMA, SEMANTIESE PLUSWAARDE, WOORDPARTYDIGHEID VAN AFRIKAANSE WOORDEBOEKE, MEERWOORDIGE SUBLEKSIKALE LEMMA, LEKSIKOGRAFIE

1. *Inleidend*

In die leksikon van 'n taal word verskillende tipes leksikale items onderskei. 'n Woordeboek doen verslag van die leksikon deur 'n versameling leksikale items as lemmas op te neem en per leksikografiese bewerking daarop kommentaar te lewer. Al die verskillende tipes leksikale items van 'n gegewe taal moet in sy woordeboeke neerslag vind. Deur dié verskeidenheid te erken, weerspieël die makrostruktuur van 'n woordeboek aan sy gebruiker die volle aard van die leksikon van daardie taal.

In die leksikon van Afrikaans word drie tipes leksikale items onderskei. Eerstens is daar die leksikale items wat as woorde optree. Hulle maak die grootste deel van die leksikon uit. Tweedens is daar meerwoordige items, bv. groepsetsels (soos *ten spyte van*), idiome (soos *klein muisies het groot ore*), en deeltjewerkwoorde (soos *om die bos lei*). Derdens is daar leksikale items wat op subwoordelike vlak werksaam is, bv. stamme en affikse. Al drie hierdie tipes moet in Afrikaanse woordeboeke as lemmas opgeneem word. Dit lei daartoe dat die makrostruktuur van Afrikaanse woordeboeke eweneens 'n vormlike verskeidenheid vertoon met leksikale, multileksikale en subleksikale lemmas.

2. *Subwoordelike leksikale items*

Combrink (1990: 23 e.v.) bied 'n aanduiding van die verskillende tipes morfe-me van Afrikaans. Naas ongelede woorde erken hy elke kleinste lit van 'n gele-de woord as 'n morfeem. In gelede woorde tree twee tipes morfe-me op, te we-te stamme en affikse en in elk van dié twee kategorieë maak Combrink voorsie-ning vir verskillende subtipes. Hierdie subtipes het as dele van gelede woorde nie 'n selfstandige optredemoontlikheid nie, maar hulle is afhanklik van die medeoptrede van minstens een ander morfeem. Op grond van hierdie ken-merk word sulke morfe-me as subwoordelike leksikale items beskou.

'n Optrede as subwoordelike leksikale item impliseer nie noodwendig dat die betrokke leksikale item altyd slegs subwoordelike status het nie. Gouws (1989: 87 e.v.) het reeds aangetoon dat een leksikale item 'n optrede as woord en as stam kan hê. Die verhouding tussen een leksikale item se stam- en woordoptrede, bv. die optrede van die leksikale item *lig* as woord in die *lig* op die tafel en sy optrede as stam in *flitslig*, moet gesien word as 'n verhouding tussen varianteoptredes van dieselfde leksikale item.

Subwoordelike leksikale items beslaan 'n wesenlike deel van die leksikon van Afrikaans en leksikografe moet in hulle woordeboeke daarvan rekenskap gee. Dit kan gedoen word deur sulke leksikale items as subleksikale lemmas op te neem. Subleksikale lemmas word dan op vormlike vlak van leksikale lemmas onderskei deurdat die subwoordelike leksikale items as sg. **streeplemmas** opgeneem word. 'n Streeplemma bevat naas die leksikale item wat daarin weergegee word, 'n koppelteken wat onmiddellik voor of onmiddellik na die leksikale item verstrekkend word na gelang van die relatiewe posisie van dié leksi-kale item in die gelede woord waarin hy optree. 'n Onderskeid word gemaak tussen **prestreeplemmas**, dit is waar die koppelteken die leksikale item onmid-dellik voorafgaan soos by die agtervoegsel *-agtig* as subleksikale lemma, en **poststreeplemmas**, dit is waar die koppelteken die leksikale item onmiddellik volg soos by die voorvoegsel *ont-* as subleksikale lemma. Hierdie koppelte-kens merk die subwoordelike status van die betrokke leksikale items. Alhoe-wel nie deel van die leksikale item nie, is so 'n koppelteken wel déél van die lemma — vgl. Gouws (1989: 86) en Wiegand (1983: 455).

2.1 *Kriteria vir opname as subleksikale lemmas*

Die belangrikste kriterium vir 'n subwoordelike element om as subleksikale lemma opgeneem te word, is eie leksikale-itemstatus. Allé subleksikale lem-mas moet leksikale items uit eie reg wees. Daarnaas is daar ander kriteria wat ook toegepas word. Aan enkele van hierdie kriteria word vervolgens aandag gegee.

2.1.1 *Stamme*

'n Leksikale item wat slegs 'n subwoordelike optrede as stam het, moet as subleksikale lemma opgeneem word. Aangesien die betekenis van so 'n leksikale item nooit as woord geleksikaliseer word nie, moet die woordeboek dus via die geleksikaliseerde stam van dié waarde verslag doen, vgl. die voorbeeld **drog-** met die betekenis "vals, onwaar, misleidend". Hierdie leksikale item tree nooit as woord op in die Afrikaanse leksikon nie. Leksikale items wat slegs 'n stam-optrede het, kom nie baie algemeen in Afrikaans voor nie. Gevolglik is daar 'n beperkte aantal subleksikale lemmas wat op sterkte hiervan opgeneem word.

In Afrikaans is dit wel baie algemeen dat 'n leksikale item selfstandige woordstatus kan hê maar ook in 'n gelede woord as stam kan optree. In ander gevalle verteenwoordig subwoordelike status net een van die optredevariante van 'n leksikale item wat ook 'n varianteoptrede as woord kan hê. Vergelyk in hierdie verband die leksikale item **tuin** wat 'n woordoptrede het met o.a. die betekeniswaarde "stuk grond waar blomme, groente, vrugte gekweek word", maar ook die subwoordelike variant **tuin-** met die waarde "gekweekte" soos in **tuinblom**. So 'n stam bly 'n leksikale item en behoort as potensiële subleksikale lemma oorweeg te word. Dat 'n leksikale item én as woord én as stam kan optree, impliseer nie dat albei dié optredes in die woordeboek opgeneem moet word nie. Dit sal 'n te uitgebreide makrostruktuur tot gevolg hê. Leksikale-itemstatus, die hoofkriterium vir opname as subleksikale lemma, moet gevolglik ondersteun word deur 'n reeks verdere kriteria. Die huidige hantering van hierdie kriteria gee blyke van 'n hiërgiesse eenrigting oorganklike verhouding tussen die verskillende kriteria. 'n Bepaalde kriterium kan slegs toegepas word indien die voorafgaande een ook toegepas is. Leksikale-itemstatus is die hoofkriterium. Alle elemente wat hieraan beantwoord, word egter nie as subleksikale lemmas opgeneem nie.

Die tweede kriterium stel 'n verdere voorwaarde waaraan subwoordelike leksikale items moet voldoen om vir opname as subleksikale lemmas te kwalifiseer. Die leksikografiese belangstelling in stamme as potensiële subleksikale lemmas word primêr vanuit die semantiek bepaal. Opname geskied nl. veral waar daar 'n semantiese plus- of 'n semantiese minuswaarde is, vgl. Gouws (1989: 88). Indien 'n leksikale item in sy stamoptrede 'n semantiese waarde het wat nie ook in sy woordoptrede geaktiveer word nie, moet daardie leksikale item naas sy leksikografiese bewerking as leksikale lemma ook 'n bewerking as subleksikale lemma kry, met 'n verklaring van die semantiese pluswaarde as primêre inskrywing in dié artikel.

Naas hierdie semantiese motivering is dit ook belangrik dat die betrokke leksikale item 'n produktiewe subwoordelike optrede moet hê. Unieke komponente van samestellings soos die **tjoep-** van **tjoepstil** en die **-balk** van **blaasbalk** word nie as lemmas oorweeg nie omdat hulle slegs in 'n enkele gelede woord verskyn.

2.1.2 Affikse

In Afrikaans is affikse, soos stamme, ook volwaardige leksikale items wat as subwoordelike items oorweeg moet word vir opname as subleksikale lemmas. Leksikale-itemstatus bly steeds die hoofkriterium vir opname in 'n woordeboek. Die kriterium van 'n semantiese pluswaarde wat die stamvariant onderskei van die woordvariant speel nie by affikse 'n rol nie. Omdat affikse net 'n subwoordelike optrede het, kan daar in die bewerking daarvan as subleksikale lemma geen duplisering van inligting voorkom wat reeds in die artikel van die leksikale lemma verstrekkend is nie. Gevolglik is die opname van affikse as streeplemmas die enigste manier waarop 'n woordeboek 'n volledige leksikografiese bewerking van hierdie tipe leksikale item kan gee. Anders as wat die geval met stamme is, behoort alle affikse as lemmas opgeneem te word.

By die oorweging van stamme vir opname as subleksikale lemmas speel die semantiese kriterium 'n beduidende rol. Hierdie opnamekriterium is nie van toepassing op affikse nie. Afrikaanse woordeboeke word gekenmerk deur 'n dominante semantiese gerigtheid. Ook die leksikografiese hantering van affikse val binne die bestek hiervan. Alhoewel daar nie 'n semantiese kriterium bestaan wat die opname van affigale lemmas beheer nie, beïnvloed die semantiese gerigtheid wel die opname van affikse in 'n baie hoë mate.

Woordeboeke gee geen getroue weergawe van die versameling affikse wat leksikale items van Afrikaans is nie. Slegs 'n beperkte aantal affikse kry lemmastatus. Die leksikografiese bewerking van affigale lemmas fokus veral op die semantiese aspekte van die betrokke affiks. Alle affikse het nie semantiese waarde nie, vgl. in hierdie verband Combrink (1990: 23). Alle affikse het wel grammatiese waarde. Al is die hooffokus van verklarende woordeboeke gerig op die oordra van betekenisinligting is dit nie die enigste inligtingstipe wat aangebied moet word nie. Ook die grammatiese waarde van 'n leksikale item, selfs al is daar nie sprake van 'n semantiese waarde nie, verdien 'n leksikografiese bewerking. Woordeboekartikels behoort so ontwerp te word dat die semantiese gleuf ongevul kan wees ten gunste van 'n uitvoeriger bewerking van die lemma se funksionele waarde.

Voegselfs is voorbeelde van affikse wat geen semantiese waarde het nie. Dat hulle wel grammatiese waarde het, blyk onder meer uit hulle vermoë tot valensiegewing. Geen voegselfs figureer as lemma in Afrikaanse woordeboeke nie. Die enigste manier waarop hulle optrede gedeeltelike makrostrukturele erkenning kry, is as deel van sommige onverklaarde gelede woorde of as deel van uitgebreide stamme wat as streeplemmas opgeneem word. Ten onregte word die kriterium van leksikale-itemstatus, die primêre kriterium wat opname as lemmas bepaal, hier ondergeskik gestel aan 'n semantiese kriterium wat die betekenis van 'n leksikale item as voorvereiste vir lemmastatus stel.

2.2 Die leksikografiese vergestaltung van subwoordelike leksikale items

Subleksikale lemmas verteenwoordig die leksikografiese vergestaltung van die versameling subwoordelike leksikale items van die betrokke taal se leksikon. Vir die leksikograaf is dit nie net belangrik om subwoordelike leksikale items in sy woordeboek op te neem nie, maar hy moet ook weet hoe om die leksikografiese bewerking daarvan aan te pak. Die bewerking van verskillende tipes leksikale items vereis nie altyd 'n aanbieding van identiese inligtingstipes nie. Die leksikograaf moet hier 'n konsekwente behandelingswyse t.o.v. elke lemmatipe hê. Die manier waarop die bewerking plaasvind en die volledige ontsluitingsmoontlikhede van die verstrekte inligtingstipes moet in die toeliggende aantekeninge verduidelik word.

In die Afrikaanse grammatika is dit opvallend dat die terminologie oorheers word deur 'n sterk woordgerigtheid, vgl. in hierdie verband Ponelis (1989). Hierdie woordgerigtheid is nie beperk tot die terminologie nie, maar uit 'n oorsig van verskillende studieprojekte in die Afrikaanse leksikologie is dit al gou duidelik dat die klem baie prominent op woorde as leksikologiese teiken is, terwyl meerwoordige en subwoordelike leksikale items meestal buite die bestek van die studieterrein val. Ook die Afrikaanse leksikografie weerspieël 'n soortgelyke bestekbeperking. Daarom gee die lemmakeuse van Afrikaanse woordeboeke min erkenning aan die optrede van ander leksikale items as woorde, vgl. in hierdie verband o.a. Ponelis (1989) en Gouws (1989), (1989a), (1990).

Die korrekte leksikografiese hantering van subwoordelike leksikale items is daarvan afhanklik dat daar ten gunste van 'n leksikale gerigtheid afstand gemaak word van die bestaande woordpartydigheid. Die lemmakeuse moet gemaak word uit die volle versameling items van die leksikon van die betrokke taal. 'n Leksikale benadering voorveronderstel dat alle subwoordelike leksikale items ook as potensiele lemmas beskou moet kan word.

Alhoewel leksikale-itemstatus nie woordstatus impliseer nie, is dit wel so dat die grootste aantal leksikale items woorde is. Die woordoorwig van die Afrikaanse leksikon is direk verantwoordelik vir die sterk woordgerigte benadering tot die makrostruktuur van woordeboeke. Gevolglik word subwoordelike leksikale items te dikwels geïgnoreer wanneer dit by die leksikografiese bewerking van die leksikon kom.

3. *Subleksikale lemmas*

By 'n studie van die leksikon van Afrikaans moet daar erkenning gegee word aan die status van subwoordelike leksikale items as volwaardige leksikonelemente. Sulke leksikale items behoort as subleksikale lemmas deel te word van die makrostruktuur van Afrikaanse woordeboeke.

3.1 Geleedheid van leksikale items

'n Leksikale benadering tot die samestelling van woordeboeke betrek al die tipes leksikale items waaruit die leksikon bestaan. Deur vir die opname van subwoordelike leksikale items voorsiening te maak, word bepaalde leksikale items opgeneem wat in die taal as onselfstandige morfeme optree. Dit beteken nie dat 'n leksikale benadering gelyk te stel is aan 'n morfeembenadering nie. Die versameling morfeme van Afrikaans verteenwoordig slegs 'n deelversameling van die leksikale items. 'n Morfeem is nl. 'n ongelede woord of die kleinste lit van 'n gelede woord — vgl. Combrink (1990: 23). Alhoewel alle morfeme van Afrikaans leksikale items is, is alle leksikale items nie morfeme nie. Morfeme is ongeleed, terwyl leksikale items ook geleed kan wees. Morfeme is die uiteindelijke stukke waarin 'n gelede woord uitputtend verdeel kan word. So 'n gelede woord se onmiddellike stukke kan steeds geleed wees. Waar dit die geval is, is hulle nie morfeme nie, maar wel leksikale items. Morfeme kan nie geleed wees nie; leksikale items wel. Die geleedheid van leksikale items en dus ook van lemmas het belangrike implikasies vir die leksikograaf.

Een van die kenmerke van leksikale items is dat hulle op verskillende maniere geleed kan wees. Vergelyk in hierdie verband Ponelis (1989: 45 e.v.). Geleedheid, ook op semantiese vlak, is 'n algemene verskynsel by leksikale items. Semantiese geleedheid hang daarmee saam dat 'n leksikale item opgebou kan wees uit elemente wat elk 'n afsonderlike semantiese waarde het. Vergelyk die leksikale item *vrouens* wat uit *vrou-* en die meervoudsmorfeme *-ens* bestaan en die samestelling *tafelblad* wat uit die stamme *tafel-* en *-blad* bestaan. Albei hierdie voorbeelde is semanties geleed. Daarnaas kan leksikale items grammaties geleed maar semanties ongeleed wees, soos blyk uit die sinchroniese beskouing van die deeltjiewerkwoord *te berde bring*. Ponelis (1989: 46 e.v.) gee aandag aan hierdie aspek.

Naas die semantiese geleedheid waaraan Ponelis aandag gee, kan 'n verdere tipe onderskei word, 'n tipe wat veral vir die leksikograaf van waarde is in sy besluitneming oor die moontlike opname van 'n subleksikale lemma. Vergelyk die werkwoord *uitsoek* wat in *Nasionale Woordeboek* (voortaan NW) as leksikale lemma opgeneem is met die polisemiese waardes:

"1. onder 'n aantal uitkies. 2. sorteer."

Daarnaas is daar 'n streeplemma *uitsoek-* met die volgende leksikografiese bewerking:

"beste; wat uitgesoek is. Uitsoekbuurt, -diere."

Die streeplemma het 'n semantiese pluswaarde wat nie die leksikale lemma geld nie. Dit regverdig sy opname as subleksikale lemma. Die leksikale item *uitsoek* het 'n woordoptrede as deeltjiewerkwoord maar ook 'n varianteoptre-

de as stam van die samestelling **uitsoekbuurt**. Dit kan ook as 'n vorm van semantiese geledheid beskou word waar die betrokke betekeniswaarde geaktiveer word deur die omgewing waarbinne die leksikale item optree.

3.2 Gelede subleksikale lemmas

Geledheid geld ook op subwoordelike vlak. Woordeboeke bevat dikwels subleksikale lemmas wat steeds gelede leksikale items is. Vergelyk bv. lemmas wat uitgebreide stamme is soos **lammer-**, **kinder-**, **siels-**, **volks-**, ens. Subleksikale lemmas kan verskillende tipes grammatiese geledinge hê.

Dit is reeds in Gouws (1989) bespreek dat sommige leksikale items, soos **uitsoek** hier bo, én as stam én as woord kan optree. Daarnaas is daar ander leksikale items wat net 'n woordoptrede het, bv. die neweskikker **want**, terwyl daar 'n derde kategorie is wat slegs 'n stamoptrede het, bv. die genoemde **drog**-soos in **drogbeeld** (vgl. paragraaf 2.1.1). Die kategorie leksikale items wat slegs 'n stamoptrede het, is nie beperk tot simplekse leksikale items nie. Gelede subwoordelike leksikale items verteenwoordig soms die enigste optrede van 'n spesifieke leksikale item. Vergelyk hier die WAT-lemma **kortdag-**, 'n gelede subwoordelike leksikale item wat beteken "... gouer blom en ontwikkel as die dagligperiode kort is of kunsmatig verkort word, ...", bv. in samestellings soos **kortdaggewas**, **kortdagkultivar**. Die lemmatisering van sulke gelede subleksikale items wat nie 'n varianteoptrede as woord het nie, is nie probleemloos nie. Vergelyk die volgende voorbeelde van streeplemmas uit die NW: **halfeind-**, **hoëspannings-**, **langsteel-**, **varswater-**. (Die feit dat **hoëspannings-** 'n uitgebreide stam is, is nie vir hierdie bespreking ter sake nie.) Al hierdie voorbeelde is leksikale items. Dit word o.a. ondersteun deur hulle produktiewe optrede en die semantiese geledheid van die samestellings waarbinne hulle optree. In gelede woorde soos **halfeindwedstryd**, **hoëspanningsdraad**, **langsteelgraaf** en **varswaterhengel** is die eerste onmiddellike stukke telkens volwaardige leksikale items met 'n eie semantiese waarde. Hierdie leksikale items is gelede stamme wat slegs binne geledewoordverband as ortografiese eenheid optree.

4. Samestellende samestellings

'n Sintaktiese omskrywing van die bogenoemde samestellings wys dat die varianteoptredes van hulle eerste onmiddellike stukke nie woorde is nie maar woordgroepe: 'n **graaf met 'n lang steel**, **hengel in vars water**, ens. Buite hierdie samestellings word die woordgroepe **lang steel**, **vars water**, ens. nie as individuele leksikale items beskou nie maar as kollokasies wat vrye verbindings van meer as een leksikale item is. Die samestellings wat hier ter sprake is, is sg. **samestellende samestellings**. Vergelyk Combrink (1990: 68) vir 'n uitvoeriger bespreking van hierdie tipe.

Die leksikograaf moet hom in die opname van subleksikale lemmas nie net laat lei deur die grammatiese simplekse van Afrikaans en die optrede van

hulle stamvariante in gelede woorde nie. So 'n benadering sou beperkend werk aangesien alle subwoordelike leksikale items nie daardeur ondervang sal kan word nie. Woordeboeke moet daarvan blyke gee dat 'n woordgroep wat skynbaar 'n kollokasie is, binne 'n samestellende samestelling as stam en dus as leksikale item uit eie reg kan optree.

Ponelis (1989: 47) bespreek die sintaktiese status van leksikale elemente en wys daarop dat die dele van afleidingsvorme en samestellings nie-sintaktiese leksikale elemente is. Daarteenoor kan leksikale eenhede met sintaktiese funksie die eindstukke van sintaktiese konstruksies wees. Dit sluit woorde in asook fleksieformanse en die stamme waarmee hulle verbind. 'n Samestellende samestelling soos bv. **langsteelgraaf** is, soos ander samestellings, 'n nie-sintaktiese leksikale item. Sy onmiddellike stukke, nl. die komponente **langsteel-** en **-graaf**, is nie-eindstukke van hierdie konstruksie. As stam in hierdie samestelling kwalifiseer langsteel- as leksikale item en gevolglik ook vir opname as subleksikale lemma. Die ortografiese eenheid wat die eerste onmiddellike stuk binne samestellingsverband vertoon, dra daartoe by dat leksikograwe dié soort leksikale item wel as potensieële makrostruktuurelement beskou. Gevolglik word sulke subwoordelike leksikale items geredelik as streeplemmas in Afrikaanse woordeboeke aangetref.

4.1 Woordgroepstamme

'n Samestellende samestelling se tweede onmiddellike stuk kan 'n stam wees wat buite die samestelling as woordgroep optree in die sg. afstandskomposita. Die huidige bereëling in dié verband is dat die afstandskoppelteken opsioneel is. Die Afrikaanse spelreëls bepaal dat daar 'n enkele tipe geval is waar die afstandskoppelteken verplig behou moet word. Dit is nl. waar die eerste stam 'n voegsel neem, bv. **stads- elektriese ingenieur**. Omdat 'n voegsel nie in 'n woordfinale posisie in Afrikaans optree nie, het die afstandskoppelteken hier 'n funksie as merker van stamstatus maar ook as aanduider daarvan dat die stam 'n eerste onmiddellike stuk is.

Waar die afstandskoppelteken nie gebruik word nie, verloor die samestelling sy ortografiese eenheidskarakter. Vergelyk die volgende voorbeelde van sulke samestellende samestellings (die afstandskoppelteken word deurgaans weggelaat): **standaard maandelikse toeslag, hoof mediese beampte, tweedejaar teologiese student**, ens. Selfs al word die afstandskoppelteken gebruik, merk dit die stamkarakter van die eerste onmiddellike stuk maar dit illustreer geen ortografiese eenheid binne die tweede onmiddellike stuk nie. Ondanks die tradisionele beskouing dat 'n stam van 'n samestelling 'n ortografiese eenheid is, is die onmiddellike stukke van 'n samestellende samestelling steeds die stamme van daardie samestelling. In die voorbeeld **standaard maandelikse toeslag** is die onmiddellike stukke **standaard** en **maandelikse toeslag**, en albei hierdie onmiddellike stukke is stamme van die samestellende samestelling. Dit het implikasies vir die leksikograaf. As stamme val die onmiddellike stukke

van samestellende samestellings binne die breër kategorie van subwoordelike leksikale items wat in 'n woordeboek vir opname as subleksikale lemmas oorweeg moet word.

Dit is reeds genoem dat die leksikografiese belangstelling in stamme as potensiële subleksikale lemmas primêr vanuit die semantiek bepaal word. Stamme wat die eerste onmiddellike stuk van 'n samestelling is én stamme wat die tweede onmiddellike stuk is, kan vir opname as subleksikale lemmas oorweeg word. Dieselfde reël behoort ook samestellende samestellings te geld. Gevolglik moet die tweede onmiddellike stuk van 'n samestellende samestelling as 'n potensiële lemma oorweeg word. Waar die onmiddellike stuk 'n stam is wat ortografies twee woorde is, hou dit nuwe implikasies in vir die aard van subleksikale lemmas. Stamme wat as subleksikale lemmas opgeneem word, word tradisioneel as streeplemmas gemerk. Die koppelteken dui aan dat die betrokke lemma beperk is tot 'n optrede as gebonde komponent van 'n groter ortografiese eenheid. As mikrostrukturele element merk die koppelteken dus nie die subleksikale funksie van die lemma nie maar wel sy subleksikale vorm. Woordgroepstamme voldoen aan die formele kriteria om as subwoordelike leksikale items geklassifiseer en dus as subleksikale lemmas opgeneem te word. Weens hulle vormlike kenmerke kan hulle nie as streeplemmas hanteer word nie. Daar sal dus op 'n ander tipografiese merker besluit moet word ter aanduiding van hulle subwoordelike status.

Daar word in die leksikografie reeds van die sg. dubbelpuntkonvensie gebruik gemaak om 'n sekere tipe lemma te merk. Dit gaan om lemmas wat nie self leksikale items is nie maar slegs as trefwoord vir 'n bepaalde meerwoordige leksikale item dien. Die NW het bv. die lemma *afgesien*. Die dubbelpunt dui aan dat die lemma deel van 'n groter geheel is. In die artikel word die leksikale item *afgesien van* dan ook vermeld en behandel. Gouws (1990) beveel ook aan dat 'n soortgelyke stelsel gebruik kan word vir die lemmatisering van idiome. Die dubbelpuntkonvensie word by meerwoordige leksikale items onmiddellik ná die trefwoord geplaas. By woordgroepstamme wat as tweede onmiddellike stuk van 'n samestellende samestelling optree, sou hierdie konvensie ook met vrug gebruik kon word. Die toepassing daarvan kan bv. geskied deur die dubbelpunt onmiddellik vóór die lemma te plaas. Die dubbelpunt tree dan as merker op om die lemmatisering van 'n spesifieke tipe leksikale item aan te dui.

4.2 Beperkinge op woordgroepstamlemmas

Die erkenning van woordgroepstamme het implikasies vir die Afrikaanse leksikograaf aangesien 'n woordgroepstam as potensiële makrostrukturelement buite die behandelingsterrein van die heersende leksikografiese praktyk val. Ondanks hierdie implikasies hoef die hantering van woordgroepstamme nie vir die leksikograaf problematies te wees nie. Die Afrikaanse leksikon bevat 'n relatief klein aantal woordgroepstamme. Hulle sal nie 'n beduidende deel van

die lemmaversameling van 'n woordeboek uitmaak nie. Daarbenewens is 'n groot persentasie van die woordgroepstamme semanties deursigtig. Hulle hoef gevolglik nie as verklaarde lemmas opgeneem te word nie. Die optrede van woordgroepstamme as makrostruktuurelemente is van 'n beperkte aard omdat daar betreklik min sulke leksikale items is, maar ook omdat die semantiese kriteria wat ter sake is by die leksikografiese hantering van samestellings 'n lae lemmatiseringsfrekwensie tot gevolg het. Daar is enkele ander aspekte wat ook beperkend inwerk op die moontlike opname van woordgroepstamme. Drie verdere beperkings word onderskei, te wete die semantiese aard van die meerderheid Afrikaanse samestellings, die alfabetiese ordeningsmetode wat in woordeboeke gevolg word en, derdens, die interaksie tussen die ortografie van Afrikaanse en die woordgebaseerde leksikografiese praktyk. Hieraan word vervolgens aandag gegee.

Die meerderheid Afrikaanse samestellings is endosentrië van aard. Tussen die onmiddellike stukke bestaan 'n verhouding van bepaler : kern. Die tweede onmiddellike stuk van endosentriëse samestellings is nie net die semantiese kern nie maar is ook die grammatiese kop van die konstruksie. Vergelyk in hierdie verband onder meer Bauer (1983) en Van Niekerk (1989). Tussen die onmiddellike stukke van endosentriëse samestellings bestaan daar gewoonlik 'n voorspelbaarder semantiese verhouding as tussen die onmiddellike stukke van ander samestellingstipes. Endosentriëse samestellings vertoon 'n hoër mate van semantiese deursigtigheid as bv. eksosentriëse samestellings.

Die endosentriëse aard van Afrikaanse samestellings het 'n bepaalde semantiese invloed. Omdat die tweede onmiddellike stuk die semantiese kern van die samestelling is, stem die betekeniswaarde van die tweede komponent in baie gevalle ooreen met dié van die woordvariant van die betrokke leksikale item. Slotstamme van endosentriëse samestellings vertoon nie dikwels 'n semantiese pluswaarde nie. Gevolglik is die makrostrukturele hantering van leksikale items wat 'n optrede as woord asook as tweede onmiddellike stuk van 'n endosentriëse samestelling het, gewoonlik beperk tot leksikale lemmas. Eerste stamme tree in endosentriëse samestellings as die semantiese bepalers op. By hulle word daar meer geredelik 'n semantiese pluswaarde aangetref wat slegs eie is aan die betrokke leksikale item se optrede as stam. Dit vra om 'n selfstandige leksikografiese bewerking.

'n Oorsig van die makrostruktuur van Afrikaanse woordeboeke gee gou daarvan blyke dat stamme veral as poststreeplemmas opgeneem word en dat daar betreklik min voorbeelde van prestreeplemmas is. Dit beteken dat dit veral stamme is wat die eerste onmiddellike stukke van samestellings of afleidings is wat lemmastatus kry, terwyl stamme wat die tweede onmiddellike stukke van samestellings of afleidings is, minder geredelik as lemmas opgeneem word.

Die semantiese waarde van die woordgroepstam wat as tweede onmiddellike stuk in 'n samestellende samestelling optree, oefen die grootste beperking uit op sy moontlike leksikografiese hantering. In sy optrede as 'n stam

wat die kern van 'n samestellende samestelling is, stem die semantiese waarde van 'n woordgroepstam meestal ooreen met die waarde wat hy het wanneer hy as vrye woordgroep optree. Wanneer die stam as bepaler in 'n samestelling optree, is daar meer geredelik gevalle waar dié stamvariant van die leksikale item 'n waarde vertoon wat nie eie is aan die optrede van die woordgroepvariant van die betrokke leksikale item nie.

Dit is nie net die semantiese gevolge van endosentrisiteit wat 'n rol speel by die keuse van woordgroepstamme as lemmas nie. Die eerste stam word bevoordeel deur sy alfabetiese fokusposisie. Omdat woordeboeke alfabeties georden is, trek eerste stamme makliker die aandag as potensiële lemmas. Dit is 'n nietaalkundige motivering wat wel 'n rol speel by die keuse van makrostrukturelemente. Hierdie motivering geld nie net stamme nie maar ook affikse. Woordeboeke bevat gewoonlik meer prefikse as suffikse in die makrostruktuur.

Morfologiese reëls met betrekking tot die vorming van samestellings dien as basis vir 'n verdere bevoordeling van die geredeliker opname van inisiële stamme bo finale stamme. Alhoewel die morfologie onderliggend aan hierdie beperking is, is 'n interaksie tussen ortografie en woordgebaseerdheid op die oppervlak die motivering van hierdie beperking. Waar die inisiële stam van 'n samestellende samestelling 'n woordgroepstam is, behou daardie stam sy vormlike vastheid ongeag of die finale stam ook 'n woordgroepstam is al dan nie: *Derdewêreldsiening* en *Derdewêreld-politieke siening*. Die feit dat die onmiddellike stuk *Derdewêreld-* 'n ortografiese eenheid is, lei daartoe dat dit ook as 'n morfologiese eenheid en dus as 'n gelede stam gesien word. Op grond van die vormlike kenmerke voldoen hierdie item aan die heersende kriteria vir opname as streeplemma. Waar 'n samestellende samestelling se tweede onmiddellike stuk 'n woordgroepstam is, word dié stam se stampersepsie versteur deur die tipiese woordgroepvoorkoms. Hierdie vormlike kenmerk, nl. dat die woordgroepstam nie 'n ortografiese eenheid is nie, en die heersende woordgerigtheid in die leksikografie lei tot die wanopvatting dat dit nie 'n afsonderlike gelede leksikale item is nie. Gevolglik val hierdie tipe leksikale item nie so maklik op as potensiële makrostrukturelement in die ekserpering van materiaal vir opname as lemmas nie.

4.3 Samestellende afleidings

Naas samestellende samestellings bied samestellende afleidings ook 'n optredeterrein vir woordgroepstamme. Volgens Combrink (1990: 68) het 'n samestellende afleiding twee onmiddellike stukke, te wete 'n stam en 'n affiks. Die leksikale item wat in die samestellende afleiding as stam figureer, tree daarbuite nie as woord op nie maar wel as woordgroep. Die stam van 'n samestellende afleiding is gevolglik altyd 'n woordgroepstam. Ook stamme van afleidings moet vir opname as streeplemmas oorweeg word. Eweneens moet woordgroepstamme wat in samestellende afleidings optree as potensiële lemmas oor-

weeg word. Vir die beoordeling van hierdie stamme word dieselfde kriteria aangewend as wat by samestellende samestellings geld. Tog is daar enkele tipespesifieke aspekte by samestellende afleidings wat om 'n afsonderlike bespreking vra.

By die vasstelling van subleksikale lemmas is dit uiters belangrik dat die leksikograaf vertrouwd moet wees met die woordvormingsprosesse van Afrikaans. Die woordgroepstam van 'n samestellende afleiding moet by 'n morfologiese analise deurgaans as geheel as 'n onmiddellike stuk van die samestellende afleiding hanteer word. Die affiks wat die ander onmiddellike stuk is, verbind tydens woordvorming met die woordgroepstam en nie met een van die stammorfeme wat 'n uiteindelijke stuk van die samestellende afleiding is nie.

In die oorweging van subwoordelike leksikale items vir moontlike opname as subleksikale lemmas, bied samestellende afleidings bepaalde probleme. Bewyse van die bestaan van dié probleme is gelukkig nie volop nie. Die WAT bevat wel sulke gevalle waar die opname van 'n deel van 'n samestellende afleiding as streeplemma berus op 'n foutiewe onmiddellikestukverdeling aan die kant van die leksikograaf. Dit lei daartoe dat die onderdele van sulke samestellende afleidings op 'n taalkundig onaanvaarbare manier aangebied word. Vergelyk in hierdie verband bv. WAT VI se lemma **-kleppig** en WAT VII se lemma **-koppig**:

-kleppig "Eindeel, bestaande uit *klep* en die agterv. *-ig*, van samestellende afleidings wat ..."

-koppig "Eindeel, bestaande uit *kop* en die agterv. *-ig*, van samestellende afl. ..."

As gevolg van gebrekkige morfologiese insig is dit wat hier as lemmas aangebied word nie leksikale items van Afrikaans nie. Trouens, dit is fiktiewe bousels wat geen eenheidsoptrede in gelede woorde het nie en dus geen aanspraak op lemmastatus het nie. Hierdie elemente is nie eers die sg. "eindele" van samestellende afleidings nie. Die struktuur van samestellende afleidings waarin **-kleppig** en **-koppig** optree se onmiddellikestukverdeling lewer daarvan bewys dat die affiks **-ig** telkens die "eindeel" is. Die samestellende afleiding **eenkleppig** bestaan dus uit die woordgroepstam **eenklep-** plus die affiks **-ig** en **driekoppig** bestaan uit die woordgroepstam **driekop-** en die affiks **-ig**.

Die onmiddellikestukverdeling lewer daarvan bewys dat daar in 'n samestellende afleiding sterker onderlinge kohesie tussen die komponente van die woordgroepstam bestaan as tussen die afleidingsaffiks en die laaste gedeelte van die woordgroepstam. Binne 'n onmiddellike stuk bestaan 'n groter onderlinge samehang as tussen uiteindelijke stukke wat nie tot dieselfde onmiddellike stuk behoort nie. 'n Kombinasie van uiteindelijke stukke wat nie tot dieselfde onmiddellike stuk van 'n samestellende afleiding (of samestellende samestelling) behoort nie, het nie leksikale-itemstatus nie en kan nie vir opname as

subleksikale lemma oorweeg word nie. 'n Mate van vormlike ooreenkoms met die woordoptrede van 'n ander leksikale item (bv. koppig x -koppig) mag die leksikograaf nie hier mislei om so 'n nie-onmiddellike stuk van 'n samestellende afleiding/samestelling as lemma op te neem nie.

5. *Perspektief*

Die leksikale-itemstatus van die woordgroepstamme van samestellende samestellings en samestellende afleidings kan ook 'n ander perspektief bied op die moontlike leksikale-itemstatus van die ooreenstemmende woordgroepe. Die vraag moet gevra word of die tweede onmiddellike stukke in samestellende samestellings soos die volgende nie die stamvariant van 'n leksikale item is wat 'n verdere optredemoontlikheid, nl. as woordgroepvariant, het nie: **tweedevlak plaaslike regering, eiesake staande komitee, langtermyn oortrokke fasiliteite, hoëpenetrasie geleide missiel**. Uit die optrede van hierdie woordgroepstamme blyk dit dat hulle leksikale items uit eie reg is. In baie van die gevalle is daar geen semantiese verskil tussen stam en woordgroep nie en moet stam en woordgroep as variante van dieselfde leksikale item gesien word.

Vir die leksikograaf bied die woordgroepstamme van samestellende samestellings en samestellende afleidings die geleentheid om aan 'n ander tipe subwoordelike leksikale item lemmastatus te gee. Maar belangriker as dit: die verhouding tussen woordgroepstam en woordgroep dwing die leksikograaf om die bestek van meerwoordige lemmas aan te pas. Talle items wat voorheen as kollokasies beskou is en hoogstens as sitaatmateriaal in woordeboekartikels opgeneem is, kan nou na lemmastatus en dus volwaardige makrostrukturele erkenning streef.

Verwysings

- Bauer, L. 1983. *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Combrink, J.G.H. 1990. *Afrikaanse morfologie*. Pretoria: Academica.
- De Villiers, M. e.a. 1987⁶. *Nasionale Woordeboek*. Kaapstad: Nasou.
- Gouws, R.H. 1989. *Leksikografie*. Kaapstad: Academica.
- Gouws, R.H. 1989a. Setsels as makrostrukturelemente van Afrikaanse woordeboeke. *S.A. Tydskrif vir Taalkunde* 7(2): 59-67.
- Gouws, R.H. 1990. Vaste uitdrukkings as multileksikale lemmas in verklarende Afrikaanse woordeboeke. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 30 (4): 265-283.
- Ponelis, F.A. 1989. Leksikale elemente. Botha, T.J.R. (Red.). 1989. *Leksikografie en Leksikologie*: 45-51. Pretoria: Serva.
- Schoonees, P.C./F.J. Snijman/D.C. Hauptfleisch (Reds.). 1950-1983. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Van Schalkwyk, D.J. 1973. Enkele gedagtes i.v.m. idiomatiese uitdrukkings. *Klasgids* 7(4): 16-24.

- Van Niekerk, A.E.** 1989. *Die leksikografiese hantering van komposita*. Ongepubliseerde M.A.-skripsie. Universiteit van Stellenbosch.
- Wiegand, H.E.** 1983. Was ist eigentlich ein Lemma? Wiegand, H.E. (Red.). 1983a. *Germanistische Linguistik* 1-4/82: 401-474. Hildesheim: Georg Olms Verlag.

Die rekenarisering van die leksikografiese prosesse in die Buro van die WAT¹

P. Harteveld, *Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal*

Abstract: The Computerization of the Lexicographical Processes at the Bureau of the WAT. In August 1987 the Bureau of the WAT started computerizing its lexicographical processes. This article describes the advantages of computerizing, the phases of the process, the problems encountered and the results obtained. During the first phase (1987-1989) the computer was mainly used as a word processor for creating manuscript. It was not possible to transfer the dictionary text electronically to the external publishing house. The second phase (from 1990 onwards) entails the adaptation of software to editorial needs, the expansion of the computer system and the development of an electronic language database. More than three million unedited records of word material on card as well as the published volumes of the WAT will be transferred to this database. A computer field-structure for the on-screen entry of information into the dictionary and for its multipurpose extraction from the resulting text database is put forward. The direct electronic transfer of manuscript text to the Bureau's internal reprographic department, as well as internal layout and printing are now realities. Future computer applications for expediting the editorial processes are also indicated.

Keywords: COMPUTERIZATION, LEXICOGRAPHICAL PROCESSES, BUREAU OF THE WAT, WORD PROCESSING, SOFTWARE, HARDWARE, ELECTRONIC LANGUAGE DATABASE, FIELD STRUCTURE FOR DICTIONARY ENTRY AND DATA EXTRACTION, EDITING ON SCREEN, TEXT DATABASE, MULTIPURPOSE DATA EXTRACTION, ELECTRONIC TRANSFER OF MANUSCRIPT, IN-HOUSE PUBLISHING

Opsomming: Die Buro van die WAT het in Augustus 1987 sy leksikografiese prosesse begin rekenariseer. Hierdie artikel beskryf die voordele van rekenarisering, die fases van die proses, die probleme daaraan verbonde en die resultate wat behaal is. In die eerste fase (1987-1989) is die rekenaar hoofsaaklik as woordverwerker vir die maak van manuskrip gebruik. Die woordeboekteks kon egter nie elektronies na die eksterne drukkerij oorgedra word nie. Die tweede fase (1990 en verder) behels die aanpassing van programmatuur by die behoeftes van die personeel, die uitbreiding van die rekenaarsstelsel en die skepping van 'n elektroniese taaldatabasis. Sowel onverwerkte taalmateriaal bestaande uit meer as drie miljoen optekeninge in kaartvorm as verwerkte materiaal uit die reeds gepubliseerde dele van die WAT moet in hierdie databasis opgeneem word. Verder word 'n rekenaarveldstruktuur voorgestel waarvolgens inligting op skerm in die woordeboek in-

¹ Dit is 'n bygewerkte weergawe van 'n referaat wat op 4 Julie 1990 by 'n kongres van die LVSA op Stellenbosch gelewer is.

geskryf word met die oog op die meerdoelige onttrekking daarvan aan die gevolglike teksdatabasis. Regstreekse elektroniese oordrag van manuskripte na die Buro se interne reprografiese afdeling, asook interne bladuitleg en drukwerk is nou 'n werklikheid. Toekomstige rekenaaraanwendings ter bespoediging van die redaksionele prosesse word ook aangedui.

Sleutelwoorde: REKENARISERING, LEKSIKOGRAFIESE PROSESSE, BURO VAN DIE WAT, WOORDVERWERKING, PROGRAMMATUUR, APPARATUUR, ELEKTRONIESE TAALDATABASIS, VELDSTRUKTUUR VIR WOORDEBOEKINSKRYWING EN DATAONTTREKING, REDIGERING OP SKERM, TEKSDATABASIS, MEERDOELIGE DATAONTTREKING, ELEKTRONIESE OORDRAG VAN MANUSKRIP, KANTOORPUBLIKASIE

1. *Agtergrond en rekenariseringsopdrag*

Sedert sy totstandkoming het die Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal (voortaan Buro, Buro van die WAT of WAT) al sy taalmateriaal op die tradisionele wyse met die hand versamel, verwerk en uitgegee. Dit het baie herhaling van dieselfde werk, bv. skryf-, tik-, set- en proefleeswerk, meegebring wat in 'n groot mate die oorsaak was van die geweldige vorderingsprobleem waarmee die Buro al geruime tyd te kampe het. Hierdie verskynsel is nie uniek nie maar goed bekend aan alle omvattende woordeboekprojekte wat op dieselfde wyse tot stand gebring word (Aitken 1978: 44).

Daar is verskillende hanteringsmoontlikhede van die vorderingsprobleem. Die volgende geniet tans die volle aandag van die Buro :

- (i) Beter tydsbestuur in die algemeen.
- (ii) Afskaling van die projek, bv. deur 'n strenger selektiewe opnamebeleid toe te pas.
- (iii) Personeeluitbreiding, veral in die redaksionele komponent.
- (iv) Aanpassing van die redaksionele stelsel.
- (v) Gebruikmaking van tegnologiese hulpmiddels, veral die rekenaar.

In ooreenstemming met die onderwerp, sal vervolgens slegs op aspekte van laasgenoemde ingegaan word, naamlik op die gebruikmaking van die rekenaar en sy randapparatuur.

Alhoewel die vorderingsprobleem met die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (voortaan WAT) die belangrikste oorweging was wat tot die rekenariserings van die Buro se werksaamhede gelei het, het die volgende oorwegings ook geld omdat aanvaar is dat die rekenaar 'n beduidende rol daarin kan speel:

- (i) Die hoë produksiekoste van die WAT.
- (ii) Die toenemend moeiliker hanteerbaarheid van die Buro se taalmateriaal, wat tans uit 3,25 miljoen kaartjies met optekeninge bestaan. Selfs die fisiese bergingsruimte raak hier 'n probleem. De Tollenaere

(1963: 16 e.v.) wys op sowel die waarde van groot databasisse as op die probleem van die hantering daarvan.

- (iii) Die beperkte aanwendbaarheid van hierdie materiaal. Die Buro is deeglik bewus van ander instansies se behoefte aan maklike toegang tot sy taalmateriaal. In 'n verslag van die RGN oor die rekenariserings van leksikografiese prosesse word die volgende hieroor gesê:

By die WAT word die woordeboek oor 'n baie lang termyn ontwikkel. Die bestaande versameling woordeboekmateriaal verteenwoordig egter 'n groot belegging wat nie geredelik en gerieflik vir moontlike kopers van materiaal (bv. uitgewers), ander gebruikers en vir gebruik vir ander projekte deur die WAT toeganklik is nie. Alhoewel dit 'n besonder uitdagende taak sal wees om volledig na rekenariserings oor te skakel terwyl daar voortgewerk word aan die woordeboekdele wat nog nie verskyn het nie, sal die alternatiewe (nl. beperkte gebruik van die rekenaar, slegs vir die verwerking van die teks van die publikasies, totdat al die dele afgehandel is) op die lange duur onekonomies wees. Hoe gouer die Buro se materiaal in 'n woordbank opgeneem kan word, hoe groter sy geleentheid om kommersiële voordeel te trek uit sy besit, ten opsigte beide van die verkoop van materiaal en van koste-effektiewe opdatering en instandhouding (Swanepoel en Morris 1988: 108):²

- (iv) Die uiteenlopende take, baie van hulle streng gesproke nie-redaksioneel, waarvoor die reeds te klein redaksie verantwoordelik is. Dit strek van ekserpering, taaldiensverskaffing en proeflees tot bemarking.
- (v) Die Buro se geleidelike koers in die rigting van selfstandigwording, wat op eie befondsing neerkom.
- (vi) Die blote feit dat moderne hulpmiddels met 'n bewese effektiwiteit beskikbaar is. Dit lei gewoonlik mettertyd tot 'n sterk interne en eksterne aandrang om van hulle gebruik te maak. Interne aandrang het inderdaad sowel by enkele redaksieledes as by die Beheerraad van die WAT ontstaan. Eksterne invloed het uitgegaan van verskeie individue en instansies en het gewoonlik berus op uitsprake soos: "It is inconceivable that any major dictionary could be undertaken today

2 Die tussentydse verslag het die volgende foutiewe stelling as slotsin bevat: "Die uitstel van rekenariserings totdat die woordeboek eendag voltooi is, sal op die lange duur as 'n uiters onekonomiese besluit gesien word" (Swanepoel en Morris s.j.: 110). Ter wille van diegene wat nie die finale verslag gesien het nie, moet daar op gewys word dat die Beheerraad van die Buro van die WAT gelukkig nooit so 'n besluit geneem het nie. Daarenteen huldig ander woordeboekbestuurs, bv. van die *WNT*, blykbaar inderdaad die opinie "dat het automatiseren met die computer van bestaande lexicografiese ondernemings zinloos" is (Van Sterkenburg 1976: 88). Daarom is daar wat hierdie saak betref anders oor die *WNT* besluit (Van Sterkenburg 1984: 75).

without planning to store the material in a computer" (Landau 1984: 272).

Een of ander vorm van outomatisasie het dus onontbeerlik geraak. Daarom het die Beheerraad van die Buro van die WAT op 3 Augustus 1987 in beginsel goedgekeur dat oorgegaan word tot die rekenarisering van die werksaamhede van die Buro.

2. *Beplanning en inwerkingstelling van fase I*

Vir die Buro van die WAT, 'n begrotingsgebonde staatsinstelling met 'n baie klein personeelkomponent, het 'n rekenariseringsprojek van hierdie omvang ingrypende bestuurs-, personeel- en veral finansiële implikasies. Omdat die bykomende uitgawes aan apparatuur, programmatuur, personeel en opleiding die normale begroting nie uitermate mag oorskry nie, is die rekenariseringsproses oor etlike finansiële boekjare versprei.

'n Beplanningskomitee bestaande uit verteenwoordigers van die Beheerraad, die Redaksie en verskeie rekenaarwetenskaplikes en -kundiges verbonde aan die Universiteit van Stellenbosch het daarvoor gesorg dat die volle voordeel van rekenarisering benut word en dat die Buro nie op tydverkwistende en duur dwaalweë beland nie.

Die rekenaarwetenskaplikes in die komitee het die Buro se apparatuur- en programmatuurbehoefte aan die huidige tegnologiese ontwikkelingsstand gemeet, die verwagte verdere ontwikkeling op rekenaarterrein geskets en aanbeveel dat begin word deur persoonlike rekenaars en woordverwerkingsprogramme aan te koop omdat hulle die ideale inleiding tot die rekenaarwêreld bied en oor 'n lang termyn diens sal kan doen.

Hulle was ook van oortuiging dat die personeel geleidelik al beter in staat sal wees om self die verdere behoeftes aan apparatuur en personeel te bepaal en oplossings vir baie van hulle rekenariseringsprobleme te vind.

Daar is ook aanbeveel dat rekenaarkundigheid en -dienste periodiek ingekoop word namate die behoefte daaraan ontstaan. Een van die eerste stappe sou wees die aanstelling op 'n tydelike en deeltydse grondslag van 'n rekenaarkundige om die Buro in die opleidingsproses behulpsaam te wees.

3. *Voordele van rekenarisering vir die Buro*

Om die kort- en langtermynvoordele van rekenarisering vir die Buro te kon bepaal, was dit noodsaaklik om allereers vas te stel wat die redaksielede van die rekenaar verwag. So 'n opname is gedoen (Harteveld 1988: 14-20). Hulle baie praktiese behoeftes kom kortliks daarop neer dat hulle regstreekse rekenaarmatige toegang verlang tot 'n ten volle ontsluitbare verteenwoordigende elek-

troniese taaldatabasis. Hulle hoop om daardeur soektogte, kontrolering, ordening, korrekte en eenvormige definiëring te vergemaklik, taalnavrae noukeuriger en vinniger te beantwoord en veral sleurtake uit te skakel. Wat laasgenoemde betref, meld De Tollenaere (1963: 123) al dat die rekenaar "ons ... een groot gedeelte van het vervelende en weinig interessante werk uit handen (neemt)". Aitken (1978: 29) maak 'n soortgelyke opmerking.

Daar is egter bykomende redaksionele voordele verbonde aan rekenarisering, soos uit die ervaring van onder meer Aitken (1978: 29 e.v.), Jackson (1988: 236 e.v.), Van Sterkenburg (1984: 115 e.v.) en veral Landau (1984: 276 e.v.) blyk en wat vervolgens saamgevat word. Hierdie ervaring van ander toon ook duidelik dat die voordele van rekenarisering die gemelde behoeftes van die Buro in 'n ruim mate bevredig.

- (i) Groot elektroniese tekskorpusse kan op die skerm geëksperpeer word en bestaande rekords wat meer as een nuttige leksikale item bevat, kan outomaties gedupliseer word om betroubare en verteenwoordigende materiaal te bekom waarop die woordeboek gebaseer kan word.
- (ii) In die take waarvoor die rekenaar geskik is, lewer dit baie akkurate, betroubaarder en deurlopende diens as selfs die gewilligste menslike werker.
- (iii) Die snelheid van die rekenaar lei tot tyd-, personeel- en geldbesparing, wat groter toespitsing op die primêre taak moontlik maak.
- (iv) Die taaldatabasis en die voltooide artikels kan baie toegankliker wees as wat die redaksie aanvanklik vermoed het. Die snelheid en verskeidenheid van onttrekkingsmoontlikhede word vir alle praktiese doeleindes slegs bepaal deur die deeglikheid waarmee die databasisstruktuur beplan is en die mate waarin die data volgens hierdie struktuur in die databasis opgeneem word. Die rekenaar se vermoë om ook soektogte in ongestruktureerde data te kan uitvoer, moet as 'n bonus slegs vir uitsonderlike toepassing beskou word.
- (v) Die metataal in die betrokke woordeboek kan met die rekenaar nagegaan word om te verseker dat dit verklaar of ten minste verantwoord word.
- (vi) Die rekenaar kan o.a. foutiewe kruisverwysings, weglatings en onlogiese nommering kontroleer.
- (vii) Nuwe outomatiese ordeningsbeginsels is nou moontlik, bv. volgens die omgekeerde alfabet, volgens woordsoort, outeur, bron, datum, plek van optekening, getal opgawes of 'n kombinasie hiervan.
- (viii) Die rekenaar maak dit moontlik om op 'n maklike wyse inkomste te genereer deur die lewering van dataonttrekkingsdienste aan ander instansies.
- (ix) Dieselfde geld vir die samestelling van kleiner satellietprojekte van die Buro. Die WAT sou bv. maklik verkort kon word tot 'n meer

praktiese algemene handwoordeboek. Ook kan alle woordeboekinligting in vaste velde ingeskryf of op ander wyses gekodeer word, bv. deur rekenaarontleding in die geval van bestaande woordeboekteks, en dan later daarvolgens onttrek word, o.a. vir die maak van tematiese woordeboeke. Tipiese inligtingsvelde sou kon wees dié vir woordsoort, morfologie, gebruiksfrekwensie, spesialiteitsvlak (vaktaaletiketete), chronolektiese afwyking van die standaardtaal (temporele etikete), streeks- of gebiedsverankertheid (geografiese etikete), formaliteits- of stylregister (stilistiese en sosiostilistiese etikete) en betekenis.

- (x) Die algemene versnelling van die werktempo en die uitskakeling van vervelende roetinerwerk kan lei tot groter werksbevreeding.
- (xi) Die tydperk tussen redaksionele bewerking en publikasie kan verkort word omdat alle korreksies by proefleeswerk, hetsy in gedrukte vorm of op die skerm, regstreeks op die rekenaar aangebring word.
- (xii) Direkte rekenaaroordrag van manuskrip na die drukafdeling sal moeisame en tydwende setwerk uitskakel, asook die insluiting van foute wat daarmee gepaard gaan.
- (xiii) Opdatering en bywerking van elektroniese manuskrip is nie so 'n omvattende en duur taak soos in die geval van handsetwerk nie.
- (xiv) Die WAT-kan deels as kantoor- of tafelpublikasie gehanteer word waardeur die Buro aansienlike besparings sal bewerkstellig.
- (xv) Vakkundige en administratiewe skakeling met ander instansies per modem en selfs per satelliet is moontlik.
- (xvi) Die opleiding van nuwe personeel kan vergemaklik word deur die gebruikmaking van algemeen beskikbare of eie opleidingsprogrammatuur.
- (xvii) Manuskrip van die redakteurs sal altyd ordelik en goed leesbaar wees.
- (xviii) Nuwe teksverwerkingsmoontlikhede staan tot die personeel se beskikking, bv. soek-, sorteer-, venster-, raamwerk- en stylbladfasiliteite, asook die moontlikheid om teksgedeeltes na willekeur binne die dokument en van dokument tot dokument te verskuif. Redigeerteks kan op 'n onderskeibare wyse aangebring en na keuse weggelaat of in die bestaande teks opgeneem word. Dit is moontlik om verskillende dokumente met mekaar te integreer. Korreksies, dikwels selfs deur 'n program aanbeveel, en tipografiese verstellings kan vinnig dwarsdeur 'n dokument aangebring word, bv. om die spelling in ooreenstemming te bring met die jongste Taalkommissiebesluite. Ook kan rekenaartesourusprogramme die redaksie tydens definiëring help deur beter woordkeuses voor te stel.
- (xix) Afhangende van die programkeuse kan etlike spesialisredakteurs gelyktydig aan verskillende inskrywingsvelde in dieselfde artikel werk, terwyl elkeen bewus is van wat die ander doen.

- (xx) Akkurate statistiese berekeninge van taaldatavoorraad en werksuïtsette kan gemaak word. So kan bv. beheer uitgeoefen word oor die grootte van en die balans tussen woordeboekartikels, asook oor die totale projekomvang. Hierdie beheer maak dit makliker om 'n teikendatum vir publikasie vas te stel en die stimulering van die kopersmark presies daarop af te stem. Ook kan maklik vasgestel word of die redaksie leksikale items op 'n verteenwoordigende wyse uit bv. die streek- en vaktaal opgeneem het.

Aitken (1978: 29 e.v.), Jackson (1988: 236 e.v.), Van Sterkenburg (1984: 115 e.v.) en Landau (1984: 276 e.v.) noem ook enkele nadele verbonde aan die rekenaar wat beslis in gedagte gehou sal moet word. Die hoofbesware wentel om die neiging om die databasis deur outomatiese duplisering en intensiewer ekserperering onhanteerbaar groot te laat uitdy. Landau (1984: 287) noem verder ook die nadeel dat die spesialis-datatikker nou die werk van die gewoonlik opgevoede en wydbelese setter of vormopmaker doen en nie foute opmerk nie. Dit bring mee dat proefleeswerk op die redaksie neerkom. Hierdie nadeel is nie op die Buro van toepassing nie aangesien in elk geval slegs die redaksie vir die proefleeswerk verantwoordelik is. Regstreekse dataoordrag na die reprografiese afdeling bring mee dat nóg beroepsetters nóg onervare datatikers in die toekoms met die manuskrip sal omgaan. Die rekenaar het hier juis die voordeel dat foute net een keer reggemaak hoef te word.

4. *Voordele van rekenarisering vir die gebruiker*

Die voordele van rekenarisering vir die Buro sal bykans almal op die woordeboekgebruiker afgewentel word. Hy sal baie gouer en baie goedkoper 'n meer wetenskaplike, verteenwoordigende, moderne, eenvormige en afgeronde WAT tot sy beskikking hê. Vergelykbare terminografiese instellings sal toegang tot die Buro se uitgebreide tegniese databasis kan geniet (Swanepoel en Morris 1988: 108), wat uiteindelik ook tot voordeel van die gebruiker sal wees.

Veral die beskikbaarstelling van die woordeboek op ander wyses as in gedrukte vorm, bv. op laserskyf, hou vir die woordeboekgebruiker nuwe moontlikhede in:

- (i) Die woordeboek in masjienleesbare vorm bied aan die gebruiker die meeste van die vinnige en gevarieerde datasoek- en dataonttrekingsmoontlikhede waaroor die redaksie self beskik (Gray 1986: 48).
- (ii) 'n Groot aantal gebruikers in 'n korporatiewe instelling soos 'n universiteit kan baie maklik deur middel van 'n rekenaarnetwerk regstreekse toegang tot 'n enkele eksemplaar van 'n woordeboek op laserskyf kry (Jackson 1988: 237).

- (iii) Dit is makliker en goedkoper om die woordeboek op laserskyf deurlopend by te werk en intekenaars op 'n inruilbasis van die jongste weergawe te voorsien as in die geval van die gedrukte weergawe (Jackson 1988: 237).
- (iv) Gebruikers soos navorsers het onmiddellike en meestal ook gelyktydige skermtoegang tot meer as een naslaanwerk in hierdie vorm. Dit stel 'n kennisbron wat potensieel gelykstaan aan 'n hele biblioteek tot hulle beskikking (Jackson 1988: 237).
- (v) Die ontwikkeling van die herskryfbare optiese skyf sal ook lei tot die era van die interaktiewe groot woordeboek (Jackson 1988: 237). Dit beteken dat die gebruiker so 'n woordeboek met nuwe of ontbrekende leksikale items kan aanvul, soos hy dit reeds kan doen met die kleiner spesialiswoordeboeke en -lyste wat deel uitmaak van meer gevorderde woordverwerkingsprogramme.

5. *Stand en resultate van fase I*

Die eerste fase van die Buro se rekenariseringsproses, wat van 1987 tot 1989 gestrek het, het hoofsaaklik om *personeelaanpassing* by bestaande kommersiële programme en die benutting van die rekenaar as *woordverwerker* gehandel. Aangesien hierdie aanwending van die persoonlike rekenaar aan die meeste rekenaargebruikers goed bekend is, word die eerste fase hier nie nader toegelig nie. Wel word 'n kort uiteensetting gegee van die rekenaarhulpmiddels waarvoor die Buro aan die einde van die fase beskik het en watter resultate daarmee behaal is.

Die volgende apparatuur en programmatuur is reeds aangekoop en in bedryf gestel:

- 15 losstaande persoonlike rekenaars, elk met 640 KG interne geheue en twee 360 KG-skyfaandrywers;
- 2 20 MG-hardeskywe vir die rekenaars in die tiksterskantoor;
- 3 40 MG-hardeskywe, twee vir die rekenaars in die taalpraktisynskantoor en een in die rekenaar van een van die redakteurs;
- 2 drukkers;
- DOS 3.2-bedryfstelselprogramme;
- Microsoft Word 4.0-woordverwerkingsprogramme (vergelyk Hartevelde 1988: 22-23 vir die motivering van die keuse van hierdie program);
- ameublement, soos rekenaar- en drukkertafels; en bedryfsmateriaal, soos data-skywe en drukkertoehore.

Die personeel, wat onmiddellik oortuig was van die voordele van rekenarisering, het gou rekenaarvaardig geraak, die nuwe woordverwerkingsmoontlik-

hede deeglik bemeester en benut, en is nog steeds entoesiasties oor die voortsetting van die proses.

Aan die einde van die eerste fase is alle manuskrip op afsonderlike persoonlike rekenaars met gebruikmaking van woordverwerkingsprogrammatuur geskep. Daarbenewens is die rekenaar ook vir alle korrespondensie, bronne-lyshantering en vir beperkte toegang tot die redaksionele besluiteregister gebruik.

6. *Beplanning en inwerkingstelling van fase II*

Die tweede fase, wat van 1990 af verder strek en waarmee reeds ver gevorder is, behels veral *programaanpassing* by die personeel se behoeftes, die uitbreiding van die rekenaarstelsel, die skepping van 'n elektroniese taaldatabasis en die optimale aanwending van die rekenaar in die leksikografiese praktyk. In hierdie fase moet die rekenaar dus al die prosesse van data-invoer tot die finale druk van die woordeboek behartig.

Intussen, op 29 Mei 1989, het die Buro van die WAT opdrag van sy Beheerraad gekry om 'n deeglike omvattende strategiese beplanning te doen en daarin ook besondere aandag te gee aan die rol wat rekenarisering kan speel in die bespoediging van die Buro se werksaamhede. Hierdeur is die ideale geleentheid geskep om die verdere rekenariseringsproses en die toekomstige redaksionele werkwysse by mekaar aan te pas. Teen die einde van die jaar het daar 'n verslag oor hierdie beplanning verskyn (Redaksie, Buro van die WAT 1989).

Tydens die strategiese beplanning is die volgende as die dringendste rekenariseringsbehoefte aangedui: 'n geselekteerde, gekontroleerde, prosesseeerbare elektroniese databasis; regstreekse rekenaaragtige toegang tot hierdie databasis vir redaksionele bewerking; regstreekse elektroniese oordrag van manuskrip na die drukafdeling; interne bladuitleg en drukwerk met optimale gebruikmaking van die rekenaar, verkieslik in die vorm van 'n kantoorphublikasie (Redaksie, Buro van die WAT 1989: 115 e.v.).

Latere behoeftes is aangedui as: die aanwending van die rekenaar by taaldiensverskaffing en vir leksikografiese en leksikologiese navorsing, rekenaar-skakeling met ander taalinstellings, 'n effektiewe gerekenariseerde bestuursinligtingstelsel en die uitgee van die WAT op laserskyf (Redaksie, Buro van die WAT 1989: 115 e.v.).

Teen die einde van dieselfde jaar is daar ook 'n uitvoerige verslag uitgebring oor hoe die Buro in sy voortsetting van die rekenariseringsproses kan inskakel in die struktuur van die RGN (LEKSENA) se *LEXI*-projek (Harteveld en Nieuwoudt 1989). 'n Sterk oorweging was hier die standaardisering van gerekenariseerde leksikografiese praktyke in Suid-Afrika met die oog op onderlinge versoenbaarheid en die wyer beskikbaarstelling van taaldata.

Die Administrateur van die Buro het die verslag namens die Beheerraad goedgekeur. 'n Uitvloeisel daarvan was dat die RGN mnr. B.A. Nieuwoudt, mede-ontwikkelaar van hulle *LEXI*-databasisprogram, vir 'n tydperk as programmeerder aan die Buro gesekondeer het. Sy hooftake was om hierdie program by die Buro se behoeftes aan te pas en die personeel by te staan by die aanleer en die gebruik daarvan. Ook was hy verantwoordelik vir verskeie ander programmeringstake, bv. in verband met dataoordrag van die databasis na die woordverwerkingsomgewing en die skep van 'n bibliografiese databasisprogram ter ondersteuning van die leksikografiese databasisprogram. Verder het hy hulp verleen met die keuse en inbedryfstelling van 'n rekenaarnetwerkstelsel en enkele kommersiële ondersteuningsprogramme vir die Buro.

Die meeste van hierdie take is voltooi. Die Buro beskik oor 'n eie rekenaarnetwerk (SUNWAT) in die vorm van die *Ethernet*-stelsel, 'n kragtige 386-netwerkbediener, *Novell NetWare*-programmatuur, en hardeskywe voorlopig met 'n totaal van 720 MG berguimte. Hiermee beskik die Buro oor een van die modernste en kragtigste lokale-areanetwerke op die mark en het die personeel nie net gelyktydige toegang tot dieselfde databasis en programme nie, maar kan data onderling tussen die werkstasies en desgewens met ander aangeskakelde netwerke uitgeruil word.

Aangesien die Buro van die WAT die eerste en die grootste professionele gebruiker van *LEXI* is en inderdaad meegehelp het om dit aan te pas en te verfyn, is dit wenslik om hier kortliks te motiveer waarom hy hierdie program en nie een van die ander pakkette op die mark gekies het nie:

- (i) *LEXI* is baie goedkoper as bv. Oxford University Press se *OEDIPUS*-program of sy nuwe *Open Text*-stelsel.
- (ii) Dit is die enigste plaaslike program wat dit vir 'n leksikografiese onderneming moontlik maak om altyd onmiddellike beheer oor en toegang tot sy taaldatabasis te hê vir deurlopende opdatering en onttrekking. Hierdie konsep is al in 1981 deur Oitana (1982: 48) as die mees praktiese en ekonomiese aanbeveel en intussen deur die Buro as geldig bewys. Dit is dan ook die hoofoorweging waarom nie van die Nasionale Vakterminologiesediens (NVD) se *Lexikon*-program gebruik gemaak is nie. Die NVD se lofwaardige ideaal van 'n gesentraliseerde nasionale taaldatabasis word geensins hierdeur in die wiele gery nie omdat die Buro se taaldata nog steeds op 'n beheerde wyse en met gebruikmaking van 'n oorbruggingsprogram tot die NVD se beskikking gestel kan word.
- (iii) *LEXI* is 'n basiese program wat by die spesifieke leksikografiese behoeftes van die gebruiker aangepas kan word (Alberts 1991: 48 e.v.). So 'n aanpassing is inderdaad vir die Buro gedoen en het meegebring dat die redaksie in 'n groot mate sy eie beproefde werkwyse kan

- volg. Die mededingende programme daarenteen dwing bykans elkeen sy eie konsep en metodiek aan die gebruiker op.
- (iv) *LEXI*, wat 'n *dBASE IV*-toepassingsprogram is, gebruik 'n datastruktuur en programmeertaal wat as bedryfstandaard beskou word (Alberts 1991: 48). Daarom is dit maklik aanpasbaar by kragtiger programmatuurstelsels, selfs buite die *Microsoft DOS*-omgewing. Die feit dat *dBASE* deurlopend verbeter word en ten spyte van die baie sterk mededinging op die terrein van kommersiële databasisprogramme nog steeds die grootste gewildheid geniet, vergroot egter die waarskynlikheid dat *LEXI* met die Buro se behoeftes tred sal kan hou en so 'n verandering van program nie nodig sal wees nie.
- (v) Dit is tweekantig en besonder gebruikersvriendelik. Verder loop dit op sowel 'n selfstandige persoonlike rekenaar as 'n rekenaarnetwerk en bied dit die fasiliteit dat meer as een gebruiker tegelyk in die program kan werk. Hierdie veelgebruikerfasiliteit is van die uiterste belang vir die Buro wat sy woordmateriaal op 'n groot en intensiewe skaal wil rekenariseer.

Aangesien *LEXI* aanvanklik nog deels in sy ontwikkelingsfase was en dit bovendien by die Buro se veelvuldige vereistes aangepas moes word, was dit te verwagte dat daar nog leemtes en foute sou wees. Dit was inderdaad die geval, maar die probleme is intussen almal reggestel.

Die Buro gebruik die *LEXI*-program tans vir langer as 'n jaar in sy afdeling Inligtingsteundiens. Daar lewer dit steeds uitstekende diens en voorsien in al die huidige datavasleggings- en dataonttrekkingsbehoefes.

Vervolgens sal beskryf word hoe die Buro se taalmateriaal, wat uit verskillende oorde kom en in verskillende vorms gehou word, in die rekenaardatabasis opgeneem en dan verder verwerk word.

7. Oordrag van nuwe woordmateriaal in *DATABANK I*

Sedert einde Januarie 1990 word geen nuwe woordmateriaal meer in kaartvorm geliasseer nie maar direk op die rekenaar in *DATABANK I*, die databasis vir onverwerkte taaldata, ingesleutel. Hiervoor word die programweergawe *LEXI-WATI*, wat vir die Buro van die *WAT* ontwikkel is, gebruik. Dit is bedoel vir datavaslegging, -verwerking en -afvoer. Die elektroniese data in *DATABANK I* word onmiddellik gekontroleer vir korrektheid en is dan gereed vir rekenaarmatige onttrekking en leksikografiese verwerking. Tydens 'n proeflopie op 'n 386-rekenaar was *LEXI-WATI* in staat om tien soektogte binne een sekonde deur al die lemmavelde van 250 000 rekords uit te voer. Voorlopig is dit vir die Buro vinnig genoeg.

Alberts (1991: 60) gee 'n afbeelding van die eenvoudige *LEXI*-rekenarskerm wat ook deur die Buro van die WAT vir die invoer van hierdie taaldata gebruik word.

8. Oordrag van bestaande kaartmateriaal in *DATABANK I*

Die grootste en duurste rekenariseringstaak wat vir die Buro voorlê, is die beskikbaarstelling in elektroniese vorm van sy bestaande materiaalversameling op kaart. Die omvang van die vergelykbare oordragtaak in die geval van die *WNT* het die rekenarisering van daardie projek bv. laat skipbreuk ly (Van Sterkenburg 1976: 88 en 1984: 75). Die onvolledigheid en ongekontroleerdheid van die materiaal, die gebrek aan veral ouer bronne vir die kontrolering van die optekeninge, en selfs, soos in die geval van die *WNT*, die ongelukkige feit dat reeds tot manuskrip verwerkte kaartmateriaal vernietig kan wees (Van Sterkenburg 1984: 84, 117), is maar enkele van die probleme wat die omvang van so 'n taak kan bepaal.

Die Buro het egter geredeneer dat die vordering met die *WAT* regstreeks afhanklik is van die betroubaarheid en toeganklikheid van sy basismateriaal. Deur kontrolering en maksimale rekenarisering van hierdie materiaal kan die betroubaarheid verseker en die toeganklikheid en aanwendbaarheid drasties vergroot en versnel word. Om hierdie rede is die rekenarisering 'n onvermydelike taak wat met die grootste spoed afgehandel moet word.

Die haalbaarste en effektiwste metode daarvoor blyk direkte insleuteling te wees. Daarvoor moet die nodige apparatuur en personeel bekom word. Die volgende tydelike personeel word bv. benodig:

- Kaartselekteerders**, wat die materiaal vooraf selekteer en sorg dat o.a. die vorm van die lemma en woordsoortaanduiding korrek is;
- Materiaalkontroleerders**, wat die materiaal voor insleuteling aan die bronne kontroleer vir korrektheid;
- Datatikkers**, wat die insleuteling op rekenaar doen; en
- Korrektors**, wat die korrektheid van die insleuteling in die databasis kontroleer.

Datatikkers van die North American Reading Program for the OED, wat die meeste van hierdie personeelfunksies vir die Oxford University Press (OUP) verrig het, het optekeninge teen 'n tempo van gemiddeld 4 000 per persoon per maand ingesleutel (*DSNA Newsletter* 1990, 14(1): 4). Vergelyk hier ook die insiggewende statistiek van Berg et al (1988: 3 e.v.), Shenker (1989: 99) en Van Sterkenburg (1984: 122). Hieruit kan 'n indruk gevorm word van die tyd en koste wat aan die werk verbonde sal wees.

Alhoewel die Buro oor al die tegniese hulpmiddele vir kleinskaalse oordrag van die bestaande kaartmateriaal na die rekenaardatabasis beskik, ont-

breek dit hom aan die personeel, apparatuur en fondse om die 3,25 miljoen materiaalkaartjies in sy versameling op hierdie wyse en binne die gewenste tydsbestek te hanteer. Om dié rede kon daar nog nie sistematies met die taak begin word nie.

9. *Oordrag van die voltooide WAT-dele in databank II*

Die voltooide en gepubliseerde dele bevat 'n magdom geselekteerde en gekontroleerde data wat egter nog nie in elektroniese vorm toeganklik is nie.

Die koste-effektiefste wyse van oordrag na dié medium is om die dele bladsy vir bladsy met 'n opties-elektroniese teksleser af te tas (Van Sterkenburg 1984: 122). Daarom het die Buro 'n kragtige 386-rekenaar, 'n Hewlett Packard ScanJet- optiese karakteraftaster en die OmniPage-karakterherkenningsprogram aangeskaf. Deel I (A - C) van die WAT is gedeeltelik en deel VII (KOM - KOR-) volledig in die rekenaar ingelees deur effens vergrote fotokopieë van die oorspronklike gedrukte bladsye in kolomme uit te knip en dit dan af te tas. Die resultate was bo verwagting goed. Gedeeltes van hierdie teks is reeds op rekenaar gekontroleer vir korrektheid.

Die volgende stap is om hierdie data so ver moontlik outomaties met behulp van 'n rekenaarprogram te ontleed en verder met die hand op die rekenaar te struktureer volgens die *LEXI-WAT II*-veldstruktuur. Die resultaat en nut is wesenlik dieselfde as by die maak van nuwe manuskrip binne hierdie struktuur, soos in paragraaf 10 hieronder beskryf word.

10. *Redaksionele bewerking en DATABANK II*

Dit sou ideaal wees indien die program waarmee die taaldata in die databasis opgeneem en verder verwerk word, ook gebruik kon word vir die regstreekse verwerking daarvan tot woordeboekteks (Tompa en Raymond 1989: 14 e.v.). Dit was aanvanklik ook die voorneme met *LEXI*. Aangesien *dBASE IV* se woordverwerkingsfasiliteite egter nie naastenby vergelykbaar is met dié waarvan die redaksie in *MS Word 5* tydens fase I van die rekenariseringsproses gewoond geraak het nie, is die beoogde *LEXI-WAT II*-program vir die totstandbrenging van die woordeboekteks laat vaar ten gunste van 'n baie praktiese en suksesvolle oplossing: die Buro se redaksionele veldstruktuur (die struktuur waarvolgens al die inligtingstipes in 'n WAT-artikel binne ooreenstemmende inskrywingsvelde ingetik word) is in die *MS Word 5*-woordverwerkingsprogram geredupliseer. Ten einde dit van die programstruktuur van *LEXI-WAT I* te onderskei, word dit die *LEXI-WAT II*-veldstruktuur genoem.

Die gerekenariseerde proses van manuskrip maak verloop dus soos volg: Onverwerkte data in *DATABANK I* word na behoefte met *LEXI-WAT I* geselekteer en daaraan onttrek. 'n Spesiale program dra dit daarna regstreeks en

met behoud van alle teksformatering na die woordverwerkingsomgewing oor. Die redakteurs verwerk dit dan binne die *LEXI-WAT II*-veldstruktuur in *MS Word 5*. Hierdie veldstruktuur word met die druk van 'n eenvoudige kode opgeroep sodat dit sigbaar op die skerm verskyn. Die gegewe volgorde van die inligtingsvelde binne die struktuur word streng gehandhaaf. Deur die veldstruktuur met die druk van 'n verdere kode in verskuilde teks om te sit terwyl die woordeboekteks in leesbare modus bly, kan die redakteur 'n indruk kry van hoe die artikel in sy finale gedrukte vorm sal vertoon. Die manuskrip maak nou deel uit van *DATABANK II*, vanwaar dit bv. na die reprografiese afdeling afgevoer kan word.

Hierdie ontwikkeling maak dit vir die redaksie moontlik om die woordeboekmanuskrip in 'n bekende omgewing en met gebruikmaking van die program se voortreflike woordverwerkingsfasiliteite tot stand te bring. Na verwagting sal dit die redaksionele produksietempo aanmerklik versnel omdat onverwerkte data nou nie meer met die hand oorgeskryf of oorgetik hoef te word nie maar elektronies en sonder die insluiping van foute vanuit *DATABANK I* in *LEXI-WAT II* ingetrek kan word.

Redaksionele manuskrip wat so tot stand kom, maak dadelik deel uit van die sogenaamde *DATABANK II*. Uit hierdie databank kan met gebruikmaking van enige versoenbare databasisprogram ook ander onttrekkings as vir reprografie gedoen word, bv. vir die lewering van taaladvies na buite of vir voorsiening van sekere materiaal en inligting aan die redaksionele komponent.

11. Uiteensetting en toepassing van die *LEXI-WAT II*-struktuur

Ten einde die vordering met die *WAT* maksimaal deur gebruikmaking van die rekenaar te versnel, moes benewens die rekenarisering van nuwe en bestaande onverwerkte taalmateriaal en van die gepubliseerde *WAT*-dele, ook sekere van die gevestigde redaksionele praktyke drasties hersien word. Hierdie hersiening het o.a. betrekking op die herorganisering van die tipiese *WAT*-artikel om dit volledig rekenaarmatig te kan bewerk en die grootste hoeveelheid informasie daaraan te kan onttrek. Aan die ander kant moes die inskrywingsvelde van *LEXI-WAT II* gestruktureer word om by die redaksionele behoeftes aan te pas.

11.1 Uiteensetting van die voorgestelde *LEXI-WAT II*-veldstruktuur

Vervolgens word 'n struktuur vir die totstandbrenging van *WAT*-manuskrip op rekenaar asook vir die effektiewe, meerdoelige, rekenaarmatige onttrekking van data daaraan voorgestel. Die struktuur is bepaal deur 'n aantal tipiese artikels van uiteenlopende aard in *WAT* deel VII (Hauptfleisch 1984) en deel VIII (Hauptfleisch 1991) te ontleed met die oog op die tipe inligting wat daarin aangebiet word asook op die gebruiklikste en vir die redakteur en gebruiker die

mees praktiese volgorde waarin dit aangebied word. Die rekenaar stel streng eise wat die logiese en konsekwente hantering van sekere inligtingstipes en die hiërgargiese strukturering van betekenisonderskeidings betref, en dit het tot heelwat noodwendige veranderinge in die redaksionele stelsel gelei. 'n Voorbeeld hiervan is die homoniemnommer wat nou voor in plaas van na die lemma gegee moet word omdat dit anders soms tussen twee uitspraakvariante, bv. *kruifery*¹, *kruierery*¹, te staan sou kom en die lemmaveld dus op ongeoorloofde wyse in twee sou verdeel.³

Ofskoon die voorgestelde struktuur voorlopig so deur die redaksie toegepas word, is daar nog nie amptelik finaal tot die presiese model besluit nie. Dit staan die Buro dus vry om die struktuur te verwerp of na behoefte aan te pas.

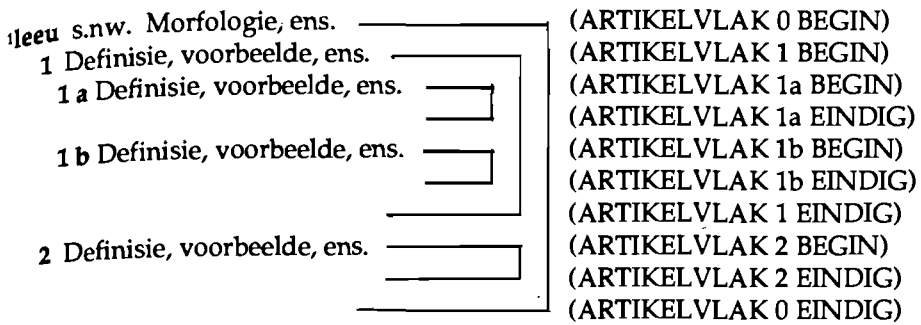
Vir doeleindes van die rekenaar word alle velde begrens deur 'n veldopening en 'n veldafsluiting tussen skerp hakies. Die veldopening en die veldafsluiting word deurgaans van mekaar onderskei deur die skuins strepie wat na 'n bepaalde kant toe hel, bv.:

- (1 α) <ARTIKELVLAK ?/>
 (2) <BETEKENISNOMMER /><BETEKENISNOMMER \>
 (3) <HOMONIEMNOMMER /><HOMONIEMNOMMER \>
 (4) <LEMMA /><LEMMA \>
 (1 Ω) <ARTIKELVLAK ?\>

Die teks word tussen die binneste twee skerp hakies ingesleutel.

Uiteengeplaaste veldgrense soos onder (1 α) en (1 Ω) hier bo dui aan dat (1 α) en (1 Ω) alle velde tussen hulle omvat, met ander woorde, dat al daardie velde (met hulle inhoud) in hierdie ARTIKELVLAK-veld (1 α)-(1 Ω) genes is. Die hele veldstruktuur is trouens op hierdie hiërgargiese of nestingsbeginsel gebaseer. Dié beginsel kom daarop neer dat 'n bepaalde veld een of meer ander kan omsluit, wat ook meebring dat die hele struktuur al dieper in homself herhaal kan word. Hierdie herhalende onderverdeling blyk die duidelikste uit die volgende vereenvoudigde skematiese voorstelling:

³ Die outeur se opregte dank aan mnr. B.A. Nieuwoudt vir sy onderrig in die toepassing van die nestingsbeginsel en sy wenke vir die rekenaarmatige strukturering van die WAT se inligtingstipes. Die volgende opmerking van Landau (1984: 276) is hier toepaslik: "The editor often begins these lengthy discussions with the idea that because the computer analysts are ignorant of dictionaries he must go through a tedious period of instructing them; but after several days of talks, he realizes with a jolt that he is the one being instructed, and not just in computer logic but in the logic of his own lexicographic ideas. It is humbling yet in the long run a beneficial exercise."

Ter wille van ruimtebesparing en oorsigtelikheid word alle velde en subvelde slegs deur die tiperende naam, dus enkel en sonder die hakies en skuins strepies, aangedui. Die Buro se afgekorte veldname word gebruik. Waar hulle nie-erkende afkortings bevat of nie deursigtig is nie, word die vol vorm tussen hakies verstrekk. Die woordeboekgebruiker sien hierdie veldstruktuur nooit as sodanig in die uiteindelige woordeboek nie, maar wel die inhoud van die velde, en dan ook maar ten dele. Daarom word die velde hier vanuit die oogpunt van die leksikograaf uiteengesit, met ander woorde, daar word kursories aangedui watter soort inligting 'n redakteur van die Buro daarin moet verstrekk in die proses van manuskrip maak. Daar word nie orals voorbeelde gegee of presies gewys hoe die inligting vormlik aangebied word nie.

A. VASTE VELDE (PLEKGEBONDE BINNE DIE STRUKTUUR)

(1α) ARTIKELVLAK

Die begingrens van die veld wat die logiese vlak van die hele artikel of van 'n artikelafdeling, bv. die betekenisonderskeiding, aandui. Die nommer wat in verskuilde teks in hierdie begingrens (die artikelvlak-opening) aangebring word, moet nie met die reële, gedrukte nommer in die BETEKENISNOMMER-veld verwar word nie. Die nommering van 'n artikel begin altyd by 0. Slegs wanneer daar verskillende betekenisonderskeidings voorkom, word subnummers in hierdie veld aangegee, streng volgens die nestingsbeginsel soos hier bo uiteengesit is.

(2) BETEKENISNOMMER

Die reële betekenisnommer, soos dit gedruk moet word. Dit korreleer logies maar nie tipografies nie met die nommer by ARTIKELVLAK. Die logiese artikelvlak aanduiding 0 kry nooit die reële teenhanger 0 in die BETEKENISNOMMER-veld nie.

Betekenisonderskeidings word alfanumeries aangedui, bv. I en 1 a i. Betekenisstoepassings (of gebruikstoepassings) word konsekwent van

- eg. onderskei deurdat dit met hakies om elke eenheid van die nommer gegee word, bv. (1)(a)(i).
- (3) **HOMONIEMNOMMER**
Homoniemaanduiding in die vorm van 'n verhewe syfertjie voor die lemma.
- (4) **LEMMA**
Definiendum (leksikale, subleksikale of multileksikale item) met toepaslike klemaanduiding.
- (5) **SORTEERLEMMA**
Herhaling van die lemma in sy basiese vorm, bv. sonder enige klem-aanduiding. Dit word vir rekenaarsoeke toegte gebruik en word nie in die woordeboek gedruk nie.
- (6) **UITSPRAAK**
Fonetiese transkripsie, maar nie klem nie, word hier gegee.
- (7) **WOORDSOORT**
Woordsoortaanduiding, wat verkieslik by alle soorte lemmas gegee behoort te word. Die Buro verstrek dit egter nie by subleksikale en multileksikale lemmas nie.
- (8) **MORFOLOGIE**
Morfologiese inligting (verbuigings-, vervoegings- en iteratiewe vorme), met of sonder spesifieke gebruikskwalifikasies.
- (9) **SINTAKSIS**
Sintaktiese inligting, bv. oor predikatiewe of attributiewe gebruik, vaste sintaktiese volgorde of geykte sintaktiese verbindings.
- (10) **REGISTER**
Stilistiese en sosiostilistiese etikette, bv. *eufemisme, klanknabootsing, kollektief; en geselstaal, skertsend, verhewe, neerhalend, seksisties, rassisties, skeltaal, vloek, plat, vulgêr.*
- (11) **SPESIALITEITSVELD**
Vak-, dissipline-, beroeps- en groepsaanduidende etikette, bv. *plantkunde, skeepvaart, hekelwerk, krieket en kerk-, vissers-, skool-, studente- en kindertaal.*
- (12) **TYDSAANDUIDING**
Temporele etikette, bv. *histories, verouderd, verouderend.*
- (13) **ANDER ETIKETTE**
Streektaalaanduiding en gebruiklikheidsetikette, bv. *streektaal, onge woon.* Eersgenoemde maak die invul van die veld **GEOGRAFIESE VOORKOMS** verpligtend.

- (14) **WISSELVORME**
 Vermelding van of verwysing na een of meer gelykwaardige of ongelikwaardige leksikale items wat ten opsigte van uitspraak en skryfvorm variante van die betrokke lemma is maar dieselfde betekenis het. Wisselvormvermeldings, bv. "Ook *tasaterwater*", word in leesbare teks gegee en sal dus in die gedrukte WAT op hierdie plek in die artikel verskyn. Wisselvormverwysings, bv. "Sien KASATERWATER", word hier in verskuilde teks gegee en sal dus nie in die gedrukte woordeboek op hierdie plek in die artikel sigbaar wees nie. Dit word in verskuilde teks gegee uitsluitlik met die oog op rekenaarmatige onttrekking, bv. vir die maak van 'n wisselvormwoordeboek. Vir die WAT in gedrukte vorm word die wisselvormverwysings wel in leesbare teks in die DEFINISIE-veld herhaal.
- (15) **LOS-VAS**
 Vermelding van 'n moontlike losgeskrewe vorm van die lemma, bv. van *krom buig* onder die lemma *krombuig*.
- (16) **ETIMOLOGIE**
 Etimologiese inligting m.b.t. onveranderde ontlening (bv. by *establishment*), volksetimologie (by *katjiepiering*), afleidings van eiename (by *klistron*, *krabbel*) en Afrikaanse letterwoorde (by *vigs*).
- (17) **DEFINISIE**
 Definiens of verklaring.
- (18) **GRAFIKA**
 'n Verwysing na 'n rekenaarlêer wat 'n illustrasie of 'n tabel bevat. Dié grafiese materiaal word tydens die drukproses outomaties op die aangeduide plek in die teks ingetrek.
- (19) **SINONIEME**
 Volwaardige sowel as gedeeltelike sinonieme van die lemma. 'n Definiens wat in die vorm van 'n sinoniemverwysing in die DEFINISIE-veld staan, word in verskuilde teks in hierdie veld herhaal met die oog op rekenaarmatige onttrekking, bv. vir die maak van 'n sinoniemwoordeboek.
- (20) **SEMANTIESE OPPOSISIE**
 Antonieme en ander semanties teenstellende, maklik met die lemma verwarbare leksikale items.
- (21) **KOLLOKASIES**
 Geykte of tipiese verbindings in frasevorm, bv. m.b.t. werkwoord- en voorsetselgebruik. Sintakties vormvaste verbindings word egter onder SINTAKSIS gegee.

- (22α) **VOORBEELDE**
Poëme (wat uit gebruiksvoorbeelde saamgestel word) en gedokumenteerde sitate. Binne hierdie veld kan enigeen of almal van die onderstaande subvelde genes word, in die volgorde soos aangegee. Elke formele sitaat word verder gestruktureer binne die spesifieke Sitaat-, Outeur- en Bronsubvelde met die oog op bv. rekenaarmatige statistiese ontleding van aangehaalde materiaal.
- (23) **Nabepaling**
Subveld, ingelui deur 'n aanlopie, bv. "As nabepaling", vir voorbeelde waarin die lemma, bv. die b.nw. goed, as 'n nabepaling na bv. *alles, iets, min, niks, veel* voorkom.
- (24) **Byw.**
Subveld, ingelui deur 'n aanlopie, bv. "Ook soms byw.", vir voorbeelde waarin die lemma in 'n bywoordelike toepassing gebruik word, terwyl die res van die betekenisvlak 'n ander woordsoortlike funksie beskryf.
- (25) **Selfst.**
Subveld, ingelui deur 'n aanlopie, bv. "Ook soms selfst. met meervoudige betekenis", vir voorbeelde waarin die lemma in 'n selfstandige toepassing gebruik word, terwyl die res van die betekenisvlak 'n ander woordsoortlike funksie beskryf.
- (26) **Werkw. (Werkwoordelik)**
Subveld, ingelui deur 'n aanlopie, bv. "Ook soms werkw.", vir voorbeelde waarin die lemma in 'n werkwoordelike toepassing gebruik word, terwyl die res van die betekenisvlak 'n ander woordsoortlike funksie beskryf.
- (27) **Fig.**
Subveld, ingelui deur 'n aanlopie, bv. "In fig. verband", vir voorbeelde waarin die lemma in 'n figuurlike verband gebruik word.
- (28) **Ander aanlope**
Subveld vir ander aanloopgevalle as die voorafgaande wat nie van 'n stilistiese aard is nie, bv. "I.d. negatief", "In 'n ou bron", "Ook as stofnaam", "Ook soms byv.", "Soms i.d. verkleiningsvorm met bykomende modale waarde", "Van nie-tasbare dinge".
- (29) **Styl**
Subveld waarin aanlope van stilistiese aard, maar nie Fig.- en Selfst.-gevalle nie, gegee word, bv. "Metonimies gebruik", "Van vermenslikte diere", "Met persoonifikasie", "Ook soms met omsetting v.d. voorwerp as onderwerp".

- (22Ω) **VOORBEELDE**
Dit sluit die veld vir voorbeelde af.
- (30) **GEOGRAFIESE VOORKOMS**
Verpligte aanduiding van die plek, omgewing of streek van voorkoms in die geval van streektaal — sien **ANDER ETIKETTE**. Die geografiese voorkoms kan egter ook blyk uit die subveld "Streektaalvb." — s.d.
- (31) **VGL.**
Vgl.-verwysings. Sulke verwysings is deur die nestingsbeginsel aan 'n artikelvlak gekoppel. Hulle kan dus betrekking hê op een of meer volledige artikelvlakke, bv. betekenisonderskeidings, maar nie op spesifieke inskrywings binne so 'n artikelvlak nie. Vir laasgenoemde word die subveld "Spes. vgl." gebruik.
- (32) **OPMERKINGS**
Enige nuttige inligting oor onreëlmatige of eiesoortige taalverskynsels waarvoor nie reeds d.m.v. 'n inskrywingsveld voorsiening gemaak is nie, of wat bykomend tot of verhelderend van reeds vermelde inligting is, word hier in die vorm van 'n opmerking verstreken met die aanloop "OPM." gemerk. Dit word net soos die Vgl.-gevalle deur die nestingsbeginsel aan 'n artikelvlak gekoppel en kan dus op een of meer artikelvlakke slaan. Deur pertinente verwysing kan dit op enige ander veld se inhoud kommentaar lewer. Dit kan egter nie fisies binne 'n ander veld genes word nie. Vir so 'n spesifieke opmerking binne 'n ander veld moet die subveld "Spes. opm." gebruik word.
- (33α) **UITDRUKKINGS**
Veld waarin gespesialiseerde en idiomatiese uitdrukkinge binne die onderskeie subvelde opgeneem word.
- (34α) **Gespesialiseerd**
Beginmerker van die subveld vir alle gespesialiseerde uitdrukkinge.
- (35α) **Gespes. vlak (Gespesialiseerde vlak)**
Subveld waarin die logiesevlaknommer van die gespesialiseerde uitdrukking in verskuilde teks aangebring word.
- (36) **Gespes. soekwoord**
Die soekwoord van die gespesialiseerde uitdrukking word hier aangebring.
- (37) **Gespes. uitdr.**
Die gespesialiseerde uitdrukking in sy basiese vorm word hier gegee.

- (38) Gespes. register
Sosiostilistiese etikette by die gespesialiseerde uitdrukking, bv. *gesels- taal, skertsend, verhewe, neerhalend, seksisties, rassisties, plat, vulgêr*, kom in hierdie subveld.
- (39) Gespes. spes.-veld (Gespesialiseerde spesialiteitsveld)
Spesialiteitsveld vir vak-, dissipline-, beroeps- en groepsaanduidende etikette wat by die gespesialiseerde uitdrukking aangegee word. Die etikette is van dieselfde tipe as by SPESIALITEITSVELD — s.d.
- (40) Gespes. tydsaand. (Gespesialiseerde tydsaanduiding)
Tydsaanduiding in die vorm van temporele etikette, bv. *histories, ver- ouderd, verouderend*, by die gespesialiseerde uitdrukking.
- (41) Gespes. ander etik. (Gespesialiseerde ander etikette)
Streektaalaanduiding en gebruiklikheidsetiketete, bv. *streektaal, onge- woon*, by die gespesialiseerde uitdrukking.
- (42) Gespes. los-vas
Vermelding van 'n moontlike vasgeskrewe vorm van die gespesiali- seerde uitdrukking.
- (43) Gespes. etim.
Etimologiese inligting by die gespesialiseerde uitdrukking.
- (44) Gespes. def.
Definiens of verklaring van die gespesialiseerde uitdrukking.
- (45) Gespes. sin.
Sinonieme van die gespesialiseerde uitdrukking word hier gegee.
- (46) Gespes. opp. (Gespesialiseerde opposisie)
Semantiese opposisies van die gespesialiseerde uitdrukking word hier gegee.
- (47) Gespes. vbe. (Gespesialiseerde voorbeelde)
Poëme en gedokumenteerte sitate met die gespesialiseerde uitdruk- king. Elke formele sitaat word verder gestruktureer binne die spesi- fieke Sitaat-, Outeur- en Bronsubvelde.
- (48) Gespes. aanloopvbe.
Subveld vir voorbeelde wat ingelui word deur aanlopies, bv. "In 'n ou bron". Verskillende aanloopgevalle by 'n gespesialiseerde uit- drukking word saamgegroepeer. Elke formele sitaat word verder ge- struktureer binne die spesifieke Sitaat-, Outeur- en Bronsubvelde.
- (49) Gespes. geogr. voorkoms
Verpligte aanduiding by 'n gespesialiseerde uitdrukking van die plek, omgewing of streek van voorkoms in die geval van streektaal.

Die geografiese voorkoms kan egter ook blyk uit die subveld "Streektaalvb." — s.d.

- (50) Gespes. vgl.
"Vgl."-verwysings by 'n gespesialiseerde uitdrukking. Dit is deur die nestingsbeginsel aan die logiese artikelvlak van so 'n uitdrukking gekoppel. Nie "Vgl." nie maar die subveld "Spes. vgl." moet dus gebruik word waar 'n verwysing betrekking het op spesifieke inskrywings binne die artikelvlak.
- (35Ω) Gespes. vlak
Afsluiting van die subveld waarin die logiesevlaknommer van die gespesialiseerde uitdrukking in verskuilde teks aangebring word.
- (34Ω) Gespesialiseerd
Eindmerker van die subveld vir alle gespesialiseerde uitdrukkings.
- (51α) Idiomaties
Beginmerker van die subveld vir alle idiomatiese uitdrukkings.
- (52α) Idiom. vlak
Subveld waarin die logiesevlaknommer van die idiomatiese uitdrukking in verskuilde teks aangebring word.
- (53) Idiom. soekwoord
Die soekwoord van die idiomatiese uitdrukking word hier gegee.
- (54) Idiom. uitdr.
Die idiomatiese uitdrukking in sy basiese vorm word hier gegee.
- (55) Idiom. register
Sosiostilistiese etikette, bv. *geselstaal*, *skertsend*, *verhewe*, *neerhalend*, *seksisties*, *rassisties*, *plat*, *vulgêr*, by die idiomatiese uitdrukking kom in hierdie subveld.
- (56) Idiom. tydsaand. (Idiomatiese tydsaanduiding)
Tydsaanduiding in die vorm van temporele etikette, bv. *histories*, *verouderd*, *verouderend*, by die idiomatiese uitdrukking.
- (57) Idiom. ander etik. (Idiomatiese ander etikette)
Streektaalaanduiding en gebruiklikheidsetiketette, bv. *streektaal*, *ongewoon*, by die idiomatiese uitdrukking.
- (58) Idiom. los-vas
Vermelding van 'n moontlike vasgeskrewe vorm van die idiomatiese uitdrukking.
- (59) Idiom. def.
Definiens of verklaring van die idiomatiese uitdrukking.

- (60) **Idiom. vbe. (Idiomatiese voorbeelde)**
Poëme en gedokumenteerte sitate met die idiomatiese uitdrukking. Elke formele sitaat word verder gestruktureer binne die spesifieke Sitaat-, Outeur- en Bronsubvelde.
- (61) **Idiom. aanloopvbe.**
Subveld vir voorbeelde wat ingelui word deur aanlopiers, bv. "In 'n ou bron". Verskillende aanloopgevalle by 'n idiomatiese uitdrukking word saamgegroep. Elke formele sitaat word verder gestruktureer binne die spesifieke Sitaat-, Outeur- en Bronsubvelde.
- (62) **Idiom. geogr. voorkoms**
Verpligte aanduiding by 'n idiomatiese uitdrukking van die plek, omgewing of streek van voorkoms in die geval van streektaal. Die geografiese voorkoms kan egter ook blyk uit die subveld "Streektaal-vb." — s.d.
- (52Ω) **Idiom. vlak**
Afsluiting van die subveld waarin die logiesevlaknommer van die idiomatiese uitdrukking in verskuilde teks aangebring word.
- (51Ω) **Idiomaties**
Eindmerker van die subveld vir alle idiomatiese uitdrukkings.
- (33Ω) **UITDRUKKINGS**
Dit sluit die uitdrukkings se veld af.
- (63) **SAMESTELLINGS**
Veld vir onverklaarde samestellings en onverklaarde afleidings. Klem en woordsoort word aangedui. Ook die volgende tipe afleidings kan vir hierdie hantering oorweeg word: *hidrotakties* (onder HI-DROTAKSIE), *kerkhofwaarts* (onder KERKHOF), *kieserskap* (onder KIESER), *kramming* (onder KRAM), *krateragtig*, *-vorm*, *-vormig* en *-vorming* (onder KRATER), *kropvattery* (onder KROPVAT). Verder verdien morfologiese inligting en SPESIALITEITSVELD-etiket hier oorweging.
- (64) **AFKORTINGS**
Afkortings van die lemma vir sover dit onmiddellik en sonder moeite tot die redaksie se beskikking is. Hierdie veld word bloot ingevul (in verskuilde teks) vir rekenaarmatige onttrekking. Indien 'n afkorting egter gelemmatiseer word, moet dit in die veld LEMMA ingevul word.
- (65) **ENGELS**
Die Engelse vertaalekwivalent vir sover dit onmiddellik en sonder moeite tot die redaksie se beskikking is. Dit word in verskuilde teks gegee en is bedoel vir rekenaarmatige onttrekking. Dit word dus nie in die WAT opgeneem nie.

- (66) **ANDER TALE**
Veld vir *besondere, onreëlmatige of tiperende* vertaalekwivalente in Duits, Latyn, Nederlands en inheemse Suid-Afrikaanse tale. Dit word in verskuilde teks gegee, met die erkende afkorting vir die betrokke taal tussen hakies. Dit is bedoel vir rekenaarmatige onttrekking en word dus nie in die WAT opgeneem nie.
- (67) **KOMMENTAAR**
Kommentaar vir huishoudelike gebruik, bv. onthounotas, motiveerings, moontlike alternatiewe formulering. Dit kom in verskuilde teks en word dus nie in die WAT opgeneem nie.
- (68) **BRONNE**
Geraadpleegde bronne, bv. vir die etimologie of by definiëring, word hier vermeld. Dit is vir huishoudelike gebruik. Die besonderhede kom in verskuilde teks en word dus nie in die WAT opgeneem nie.
- (69) **SUBVLAKAANLOOP**
Veld vir enige aanloop wat 'n subvlak soos dié vir betekenistoepasings inlui.
- (1Ω) **ARTIKELVLAK**
Dit sluit die betrokke artikelvlak af.

B. VRYE VELDE (NIEPLEKGEBONDE BINNE DIE STRUKTUUR)

- (70) **Taksonomie**
Wetenskaplike name. By soortonderskeiding word slegs die familie-, geslags- en soortnaam gegee. Dié subveld met sy inskrywing word binne die DEFINISIE- of Gespes. def.-veld genes.
- (71α) **Sitaat**
Die begingrens van die sitaatsubveld. Elke formele sitaat word in so 'n veld gegee, bv. met die oog op rekenaarmatige statistiese ontleding van aangehaalde outeurs en bronne.
- (72) **Outeur**
Die outeur van die sitaat word hier gegee.
- (73) **Bron**
Die afgekorte bron van die sitaat word hier gegee.
- (71Ω) **Sitaat**
Die eindgrens van die sitaatsubveld.
- (74) **Streektaalvb.**
Die subveld waarin die streek aangedui word waarin die spesifieke gebruiksvoorbeeld opgeteken is.

- (75) Spes. vgl.
Vrye veld wat in enigeen van die vaste velde ingevoeg kan word en waardeur 'n inskrywing in so 'n vaste veld met enige ander inskrywing vergelyk kan word. "Vgl." lui so 'n vergelyking in.
- (76) Spes. opm.
Vrye veld wat in enigeen van die vaste velde ingevoeg kan word en waarin 'n opmerking spesifiek oor 'n inskrywing in die betrokke vaste veld gegee kan word. So 'n spesifieke opmerking word altyd deur "Opm." ingelui.

11.2 Redaksionele toepassing van die *LEXI-WAT II*-veldstruktuur

Vervolgens word 'n verkorte voorbeeld van manuskrip wat binne hierdie veldstruktuur geskep is, gegee om aan te toon wat die redakteur voor hom op die rekenaarskerm sien en hoe hy enkele van die velde moet invul. Waar van een artikelvlak na 'n volgende beweeg moet word, hoef hy bloot die sjabloon van al die velde deur die druk van 'n kode binne die bestaande artikelvlak te herhaal. Velde wat nie ingevul word nie, word uitgegee. Teksformatering vind op die gewone manier ooreenkomstig die redaksionele stelsel plaas. Teks wat nie in die gedrukte weergawe van die woordeboek opgeneem moet word nie, bv. al die veldgrense, die redakteur se huishoudelike kommentaar en bronverwysings, verskyn in verskuilde teks en word gevolglik nie gedruk nie. Dit sou wel deel kon uitmaak van 'n eventuele elektroniese woordeboek, bv. op laser-skyf.

```
<ARTIKELVLAK 0/>
  <LEMMA />leeu'bos <LEMMA \>
  <SORTEERLEMMA />leebos<SORTEERLEMMA \>
  <WOORDSOORT />s.nw. <WOORDSOORT \>
  <ARTIKELVLAK 1/>
  <ARTIKELVLAK 1a/>
    <BETEKENISNOMMER />1 a <BETEKENISNOMMER \>
  <MORFOLOGIE />(ook i.d. vorm leebossie) <MORFOLOGIE \>
  <DEFINISIE />Inheemse struik,
  <Taksonomie /> Zygophyllum morgsana (fam. Zygophyllaceae)<Taksonomie \>,
  tot 1 m hoog met vlesige liggroen blare, liggeel blomme en viervlerkige doos-
  vrugte; <DEFINISIE \>
  <SINONIEME />sin. skilpadbos; vetbos (minder gebruiklik).<SINONIEME \>
  <ARTIKELVLAK 1a \>
  <ARTIKELVLAK 1b/>
  <BETEKENISNOMMER />b <BETEKENISNOMMER \>
```

<DEFINISIE />Inheemse wydvertakkende bos of goed gevormde boom,
 <Taksonomie /> *Salvadora angustifolia* (fam. *Salvadoraceae*)<Taksonomie \>,
 met 'n growwe vaal bas en smal blougroen of vaalgroen effens vlesige blare
 en ronde vruggies. <DEFINISIE \>
 <ARTIKELVLAK 1b \>
 <ARTIKELVLAK 1 \>
 <ARTIKELVLAK 2 />
 <BETEKENISNOMMER />2 <BETEKENISNOMMER \>
 <DEFINISIE />Enige bos waarin leeus graag hou: <DEFINISIE \>
 <VOORBEELDE />
 <Sitaat />Hulle (die leeus) (soek) skuiling in die doringlose ruie leebos
 <Outeur />(O. Pirow: <Outeur \>
 <Bron />Sjangani, 1953, 31). <Bron \>
 <Sitaat \>
 <Sitaat />Hoe goed het ek die haak-en-steekplate ... later leer ken! Dit was die leeu-
 bos van Ngésomit
 <Outeur />(Sangiro: <Outeur \>
 <Bron />Simba, 1944, 29).<Bron \>
 <Sitaat \>
 <ARTIKELVLAK 0 \>

Die gedrukte weergawe van bostaande rekenaarmanuskrip lyk dan soos volg:

leeu'bos s.nw.

1 a (ook *i.d. vorm* leebossie) Inheemse struik, *Zygophyllum morgsana* (fam. *Zygophyllaceae*), tot 1 m hoog met vlesige liggroen blare, liggeel blomme en viervlerkige doosvrugte; sin. *skilpadbos*; *vetbos* (minder gebruiklik).

b Inheemse wydvertakkende bos of goed gevormde boom, *Salvadora angustifolia* (fam. *Salvadoraceae*), met 'n growwe vaal bas en smal blougroen of vaalgroen effens vlesige blare en ronde vruggies.

2 Enige bos waarin leeus graag hou: *Hulle* (die leeus) (soek) skuiling in die doringlose ruie leebos (O. Pirow: Sjangani, 1953, 31). *Hoe goed het ek die haak-en-steekplate ... later leer ken!* Dit was die leebos van Ngésomit (Sangiro: Simba, 1944, 29).

11.3 Voordele van die LEXI-WAT II-veldstruktuur

Die doelmatige gestruktureerdheid van die inskrywingsvelde van LEXI-WAT II blyk een van die belangrikste winste van die hele rekenariseringsprojek te wees. Manuskripskepping binne dié struktuur in MS Word 5 lei vanself tot 'n sistematiese werkmethode en tot 'n streng georganiseerde, afgebakende en eenvormige aanbiedingswyse wat sowel die redakteur as die woordeboekgebruiker dien. Die redakteur hoef nie kosbare redaksionele tyd te bestee aan die be-

paling van die volgorde van inligtingstipes nie en die gebruiker leer gou waar hy sy inligting konsekwent in die artikel sal vind.

Ook vergemaklik die doelmatige gestruktureerdheid personeelopleiding en spesialisering binne spanverband in dié sin dat 'n bepaalde redakteur 'n spesifieke veld in verskillende artikels kan invul om die taak te leer bemeester of juis omdat hy 'n spesialis in dié werk is. Verder is 'n gestruktureerde skerm 'n groter aansporing tot werk as 'n blanko vel papier.

Data kan ook met gebruikmaking van *LEXI* of enige ander kragtige databasisprogram veldgewys aan *DATABANK II* onttrek word, bv. vir die lewering van taaladvies of die studie van taalverskynsels.

Ten slotte outomatiseer die gestruktureerdheid van *DATABANK II* grotendeels die samestelling van kleiner satellietprojekte. So 'n samestellingsproses sou uit 'n paar eenvoudige stappe bestaan: Die rekenaar word die instruksie gegee om bv. al die lemmas te soek en uit te druk waarby daar in die *REGISTER*-veld die etiket "*(seksisme)*" vermeld word, om sodoende outomaties 'n lys van seksistiese terme te verskaf. Of die rekenaar kry die instruksie om al die lemmas te soek waarby daar onder *SPECIALITEITSVELD* die etiket "*(rugby)*" voorkom; daarby moet dan die betrokke definisie en die Engelse vertaalekwivalent uit hulle onderskeie velde gehaal en alles gedruk word vir die outomatiese produksie van 'n tweetalige woordeboek van rugbyterme met Afrikaanse definisies. Op dieselfde koste-effektiewe wyse kan sinoniem-, streektaal-, vaktaal-, kollokasie- en uitdrukkingswordeboeke saamgestel word.

Dit sal vir die Buro 'n nuttige bykomende inkomstebron kan vorm, veral in die lig van die ondervinding van die OUP met die *OED*: "Dit is onmoontlik om die geld wat aan die *OED* bestee is, ooit uit sy verkoopsprys te verhaal. So 'n projek kan nooit 'n lonende projek wees nie. Dit moet deur ander projekte gedra word" (Van Schalkwyk 1991: 8). Die OUP verhaal dan ook inderdaad die geld wat hy op die nuwingsgewende *OED*-projek verloor, dubbel en dwars uit sy verkope van kleiner woordeboeke, veral die *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, waarvan reeds meer as vyftien miljoen eksemplare van die hand gesit is (Shenker 1989: 95).

12. Oordrag van manuskrip na die reprografiese afdeling

Een van die groot frustrasies van die Buro is die feit dat geen *WAT*-manuskrip wat met gebruikmaking van persoonlike rekenaars geskep is, tans in elektroniese vorm, bv. op rekenaarskyf, na die drukkerij gestuur kan word vir regstreekse oordrag in 'n rekenaarsetmasjien nie. Die situasie is eenvoudig dat die Buro se huidige eksterne drukker nog nie vir hierdie stap gereed is nie en verkies om alles met die hand oor te set. Dit lei vanselfsprekend tot menslike fouttering en het 'n vertragende en duur proses van herhaalde proeflees en korrigering tot gevolg.

Hierdie breuk in die produksieprosesse maak dus een van die belangrikste rekenariseringsvoordele vir die Buro ongedaan en kan nie langer bekostig word nie.

Die Buro is gevolglik van voorneme en tegnies reeds in staat om die WAT vanaf deel IX self uit te gee. Die voltooide manuskrip sal dan regstreeks uit LEXI-WAT II langs die rekenaarnetwerkstelsel na sy eie reprografiese afdeling oorgedra en in die vorm van 'n kantoorpublikasie in bladsye uitgelê en vir proefleesdoeleindes gedruk word. Vir die uitleg word gebruik gemaak van MS Word 5. Die reduplisering van die Buro se veldstruktuur vir woordeboek-inligtingstipes in MS Word 5 het dus meegebring dat die manuskrip van meet af aan in dié formaat tot stand kom en gevolglik net so in die vorm van 'n kantoorpublikasie uitgegee kan word. Dit het die verdere voordeel dat alle laat teksveranderinge onmiddellik deel uitmaak van die finale teks van DATA-BANK II. Die teksveranderinge hoef dus nie in sowel die woordverwerkingsteks as die databasisteks aangebring te word nie.

Drukwerk word op 'n laserdrukker in die PostScript-standaard gedoen. Dié standaard verseker dat die redaksioneel vasgestelde bladuitleg presies in daardie vorm op enige PostScript-drukker of -setmasjien weergegee sal word. Die resultate wat met hierdie prosesse behaal is, het alle kwaliteitsverwagtinge oortref.

Nadat die Buro die bladsye finaal opgemaak het, vind daar dus geen ingryping in die teks meer plaas nie en word alle verdere insluiping van foute so uitgeskakel.

Die enigste prosesse wat dan nog buite die Buro sal plaasvind, is moontlik die maak van hoëkwaliteitdrukstukke en die fotografering daarvan, en daarna die grootskaalse druk- en bindwerk. Dit is egter al tegnies moontlik om die maak van drukstukke uit te skakel omdat teks wat in PostScript-formaat uitgelê is, tans regstreeks van rekenaarskyf af op 'n drukkersfilm vasgelê kan word, d.w.s. sonder gebruikmaking van 'n kamera.

Volgens alle berekening sal die Buro se eie bladuitleg baie tyd en geld bespaar.

13. Ten slotte

Die sukses van enige projek kan bepaal word deur die mate waarin dit aan die gestelde verwagtinge of doelwitte voldoen, gemeet teen koste en tyd. Volgens hierdie maatstaf kan beweer word dat die rekenariseringsprojek van die Buro van die WAT tot dusver baie suksesvol verloop het. In die kort bestek van minder as vier jaar is die meeste van die verwagte voordele van rekenariseringsprojek van die Buro (vergelyk paragraaf 3) behaal of lê hulle goed binne bereik. Die voordele vir die gebruiker (vergelyk paragraaf 4) sal eers realiseer as die eerste rekenaarmatig geproduseerde dele van die WAT op die mark kom.

Verder word ver wag dat die rekenaar soos geen ander hulpmiddel nie in toenemende mate sal meehelp om die voltooiing van die WAT te bespoedig en die projek op 'n lonende grondslag te plaas.

Bibliografie

- Aitken, A.J. 1978. Historical Dictionaries, Word Frequency, Distribution and the Computer. *Cahiers de Lexicologie* 32: 28-47.
- Alberts, Mariëtta. 1991. Die LEXI-program. *LVSA: Byblad* 10(1): 38-68.
- Berg, Donna Lee, Gaston H. Gonnet en Frank Wm. Tompa. 1988. *The New Oxford English Dictionary Project at the University of Waterloo*. Waterloo, Ontario: UW Centre for the New Oxford English Dictionary.
- De Tollenaere, F. 1963. *Nieuwe wegen in de lexicologie*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- DSNA Newsletter 1990, 14(1): 4.
- Gray, J.C. 1986. Creating the Electronic New Oxford English Dictionary. *Computers and the Humanities* 20: 45-49.
- Harteveld, P. 1988. Die rekenariser ing van die werksaamhede van die Buro van die WAT. *Die Taalpraktisyn* 2: 10-27.
- Harteveld, P. en B.A. Nieuwoudt. 1989. *Die rekenariser ing van die werksaamhede van die Buro van die WAT. Verslag van samesprekings gevoer en aanbevelings gedoen oor die voortsetting van die rekenariseringsproses binne die struktuur van die RGN se LEXI-projek*. Ongepubliseerde verslag. Stellenbosch: Buro van die WAT.
- Hauptfleisch, D.C. (Red.). 1984. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal. Sewende deel. KOM - KOR*. Pretoria: Die Staatsdrukker.
- Hauptfleisch, D.C. (Red.). 1991. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal. Agtste deel. KOS - KYW*. Stellenbosch: Buro van die WAT. (Op die pers.)
- Jackson, Howard. 1988. *Words and Their Meaning*. Londen: Longman.
- Landau, S.I. 1984. *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. New York: The Scribner Press
- Oitana, C. 1982. Introduction to Session II: New Technologies. Goetschalckx, J. en L. Rolling (Reds.). 1982. *Lexicography in the Electronic Age: Proceedings of a Symposium held in Luxembourg, 7-9 July 1981*: 47-50. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- Redaksie, Buro van die WAT. 1989. *Verslag oor die strategiese beplanning vir die Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal*. Ongepubliseerde verslag. Stellenbosch: Buro van die WAT.
- Shenker, Israel. 1989. Annals of Lexicography: The Dictionary Factory. *The New Yorker* 3 April 1989: 86-100.
- Swanepoel, P.H. en R. Morris (Reds.). s.j. *Die rekenariser ing van leksikografiese prosesse (WORDNET-projek)*. LEXINET en die rekenariser ing van taal. Verslag 1. Ongepubliseerde tussentydse verslag. Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing (INTAK).
- Swanepoel, P.H. en R. Morris (Reds.). 1988. *Die rekenariser ing van leksikografiese prosesse. WORDNET-projek van die LEXINET-program*. Verslag LEXI-4. Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.

- Tompa, Frank Wm. en Darrell R. Raymond.** 1989. *Database Design for a Dynamic Dictionary*. Waterloo, Ontario: UW Centre for the New Oxford English Dictionary.
- Van Schalkwyk, D.J.** 1991. *Verslag oor die oorsese inligtingsreis van dr. D.J. van Schalkwyk 3-27 Mei 1991*. Ongepubliseerde verslag. Stellenbosch: Buro van die WAT.
- Van Sterkenburg, P.G.J. (Red.)**. 1976. *De Nederlandse lexicologie tussen handwerk en machine*. Groningen: H.D. Tjeenk Willink.
- Van Sterkenburg, P.G.J.** 1984. *Van woordenlijst tot woordenboek: Inleiding tot de geschiedenis van woordenboeken van het Nederlands*. Leiden: E.J. Brill.

Die aard en aanbieding van die leksikografiese definisie*

F.J. Lombard, *Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal*

Abstract: The Nature and Presentation of the Lexicographical Definition.

The lexicographical definition is still the most important entry in a dictionary article. It is important that this significant entry, like other dictionary entries, should rely on the dynamics of real language. To achieve this, it is necessary that the lexicographer must base his definitions on citations from the spoken and written language. This important aspect of lexicography is touched on. I also take a look at different ways that the lexicographer can use to compile definitions. The best known methods probably are genus and differentiae definitions, synonym definitions, circle definitions and descriptive definitions. Various criteria can be applied to test the lexicographical definition. I limit myself to comprehensiveness, clarity, accuracy, consistency, autonomy, objectivity and neutrality, which I believe to be the most important criteria.

Keywords: LEXICOGRAPHICAL DEFINITION, REAL LANGUAGE, GENUS AND DIFFERENTIAE DEFINITIONS, SYNONYM DEFINITIONS, CIRCLE DEFINITIONS, DESCRIPTIVE DEFINITIONS, COMPREHENSIVENESS, CLARITY, ACCURACY, CONSISTENCY, AUTONOMY, OBJECTIVITY, NEUTRALITY, COMPONENTIAL ANALYSIS, USER-FRIENDLINESS, POLYSEMY

Opsomming: Die leksikografiese definisie word steeds beskou as die belangrikste inskrywing in 'n woordeboekartikel. Soos by ander woordeboekinskrifings, is dit belangrik dat hierdie sentrale inskrywing by die taalwerklikheid moet aansluit. Om dit te bereik, moet die leksikograaf sy definieë sover moontlik op voorbeeldmateriaal uit die geskrewe en gesproke taalgebruik baseer. Na hierdie onderliggende aspek van die leksikografiese definisie word daar gekyk. Daar word ook aandag gegee aan enkele maniere waarop die leksikografiese definisie aangebied kan word. Van hierdie maniere is die genus-differentiae-definisie, die sinoniemdefinisie, die sirkeldefinisie en die deskriptiewe definisie waarskynlik die bekendste. Na die verskeie kriteria wat toegepas kan word by die beoordeling van definieë word daar ook gekyk. Van hierdie kriteria word volledigheid, helderheid, akkuraatheid, konsekwenheid, selfstandigheid, objektiwiteit en neutraliteit aan bod gestel, aangesien hulle na my mening die betekenisvolste kriteria is.

* Hierdie artikel is 'n verkorte en aangepaste hoofstuk uit 'n D.Litt.-verhandeling 'n *Metaleksikografiese fundering van Afrikaanse skoolwoordeboeke* wat in Desember 1990 deur die Universiteit van Stellenbosch aanvaar is.

Sleutelwoorde: LEKSIKOGRAFIESE DEFINISIE, TAALWERKLIKHEID, GENUS-DIFFERENTIAE-DEFINISIES, SINONIEMDEFINISIES, SIRKELDEFINISIES, DESKRIPTIEWE DEFINISIES, VOLLEDIGHEID, HELDERHEID, AKKURAAATHEID, KONSEKWENTHEID, SELFSTANDIGHEID, OBJEKTIEWITEIT, NEUTRALITEIT, KOMPONENSIËLE ANALISE, GEBRUIKERSVRIENDELIKHEID, POLISEMIE

1. *Inleidend*

Woordeboeke word die meeste vir betekenisverklaring gebruik. Omdat die leksikografiese definisie steeds as die sentrale inskrywing van 'n woordeboek-artikel beskou word, is definiëring van lemmas een van die belangrikste take van die leksikograaf.

Die soort definisie wat in woordeboeke gebruik word, staan bekend as die leksikografiese definisie. Volgens Eksteen (1967: 12) berus dié definisie op sekere historiese feite. Robinson (1950: 45) sê in dié verband: "Lexical definition is a form of history. It refers to the real past. It tells what certain persons meant by a certain word at a certain less or more specified time and place. In a 'modern' dictionary the time meant is the most recent period down to the instant of writing and there is a strong expectation that the same persons will continue to use this word in the same way for a considerable time after the publication of the dictionary." Alhoewel die leksikografiese definisie nie sonder meer gelyk aan die leksikale definisie is nie, is hulle in die konteks hierbo dieselfde.

Robinson dui hierbo een van die belangrikste aspekte van die leksikografiese definisie aan. 'n Definiens word naamlik saamgestel nadat die betekenis van 'n leksikale item ontleed is. Die optrede van die leksikale item in die taalgebruik van sprekers en skrywers moet in ag geneem word by die betekenisontleding daarvan. Dit is die leksikograaf se plig om die definiens van 'n leksikale item uit die taalwerklikheid te "distilleer". Die skep van 'n leksikografiese definisie berus daarom nie op die vindingrykheid van die leksikograaf nie, maar op drie persone se betrokkenheid, naamlik die leksikograaf self, die gebruiker vir wie die betekenis gedefinieer word, en die gebruiker wat aan die woord sekere betekenis heg (Eksteen 1967: 15). As daar nie voldoende aandag gegee word aan die derde persoon nie, sal 'n woordeboek ontspoor deurdat dit nie berus op objektiewe weergawe van die taalgebruik nie.

'n Definiens is dus uiteindelik niks anders as 'n beskrywing van wat gebruikers van 'n woord daarmee bedoel het nie. Die leksikograaf se formulering is 'n verwoording van die abstraksie wat hy gemaak het uit die gemeenskaplike wete van taalgebruikers. Gove, aangehaal in Eksteen (1965: 85), laat hom soos volg hieroor uit: "... a definition, to be adequate, must be written only after analysis of usage".

2. Enkele maniere waarop gedefinieer kan word

2.1 Genus-differentiae-definisies

'n Tradisionele en eenvoudige manier waarop gedefinieer kan word, kom van Aristoteles se analise dat die woord wat gedefinieer moet word, beskryf kan word deur gebruik te maak van 'n genus en differentiae. Baie leksikograwe en leksikoloë glo dat dit die beste en eenvoudigste metode is wat gebruik kan word.

Gove (1985: 58, 59) wys daarop dat die woord wat gedefinieer of die voorwerp wat beskryf moet word, die beste binne die essensiële bewoording van die genus en differentiae van 'n analitiese definisie georiënteer kan word. By die genus-differentiae-metode word die woord eers in 'n oorkoepelende klas (die genus) geplaas en dan word dit deur unieke kenmerke (die differentiae) van alle ander dinge in daardie klas onderskei (Landau 1984: 120). Dié werkwyse is so eenvoudig dat dit die leksikograaf tot 'n oorvereenvoudigde definiens kan verlei. Hierdie manier van definieer vereis daarom dat die leksikograaf sy genus en die daaropvolgende differentiae sorgvuldig moet kies sodat sy gebruikers nie moeite het met die verstaan van enige aspek van die definiens nie. Die leksikograaf word by die gebruik van dié metode van definieer in sekere gevalle verplig om meer differentiae, wat neerkom op (noodsaaklike) saakbesonderhede, aan te bied.

Dié manier van definieer het daarom sy beperkinge. Dit kan byvoorbeeld nie geredelik op alle abstrakte begrippe toegepas word nie. Gove se stelling hierbo is dus 'n oorvereenvoudiging. Soms is die differentiae doodgewoon te skamel om onderskeidend genoeg te wees. 'n Voorbeeld wat hier genoem kan word, is *Nasionale Woordeboek* (voortaan NW) se hantering van *kwikstertjie*: "*voëltjie met 'n wipperige stert*". Die genus plaas dadelik diegene wat onbekend is met kwikstertjies in die prentjie, maar die differentiae is te skamel, want daar is ander voëls wat ook hulle sterte wip. As sodanig slaag die definiens net ten dele.

Die genusaanduiding moet volkome duidelik en verstaanbaar wees sodat dit die lemma reeds skerp afbaken en vir die gebruiker plaas (Gove 1985: 59). In die bogenoemde geval is die genus skerp afgebaken, maar die probleem lê in die differentiae wat nie onderskeidend genoeg is nie. Gove wys ook daarop dat die genuswoord deur modifiseerders bepaal of beperk moet word sonder dat die oriëntasie daarvan in die gedrang gebring word. By die definiëring van *leeu* of *tier* is die genuswoord byvoorbeeld *roofdier*, en 'n modifiseerder wat hier sal tuis behoort, is *groot* omdat daar ander roofdiere is wat baie kleiner is as leeus en tiere, byvoorbeeld *luiperds*, *jagluiperds*, *rookatte*, *jaguars*, *bergleeus*, *ensovoorts*. Die leksikograaf moet versigtig wees dat hy nie te moeilike modifiserende woorde gebruik in sy poging om die genuswoord akkuraat te plaas nie.

In bogenoemde geval sal daar nog differentiae aangebied moet word omdat "groot roofdier" nie 'n adekwate definiens van *tier* of *leeu* is nie.

Dié genus-differentiae-metode van definieer is kontrasterend van aard. Deur gebruik te maak van 'n genus word soortgelyke sake in 'n kategorie geplaas en daardeur word die verskille, soos aangedui deur die differentiae, skerp in kontras gestel. Volgens Ayto (1983: 90) moet die genus, om maksimale definiërende krag te hê, nie te algemeen en nie te spesifiek wees nie. Die wins van dié soort definiens is die eenvoud daarvan en die plasing van die lemma in 'n breë semantiese kategorie wat meebring dat die gebruiker onmiddellik georiënteer word (deur die genus). Dit is dus 'n gebruikersvriendelike definiens.

Louw (1985: 60) stel ook 'n tipe analitiese definisie voor waarin hy drie betekenis-komponente onderskei waarvan veral die eerste twee vir die leksikograaf deurslaggewend kan wees by die maak van 'n definiens. Die drie komponente wat Louw onderskei, is 'n gemeenskaplike, 'n diagnostiese en 'n supplementêre komponent. Die gemeenskaplike komponent word verteenwoordig deur 'n baie algemene betekeniswaarde, met ander woorde iets wat die lemma wat gedefinieer word, gemeenskaplik met ander leksikale items kan hê. As sodanig verteenwoordig die gemeenskaplike komponent 'n soort genus. Die diagnostiese komponent vernou die betekenisbeskrywing aansienlik, en as dit nodig sou wees om die lemma nog akkurater te plaas, dan kan die supplementêre komponent, wat meer detail gee, aangewend word. Die twee komponente kom dan rofweg met differentiae ooreen. Volgens Gouws (1985: 36) kan die gebruik van dié betekenis-komponente die leksikograaf in staat stel om sy betekenisverklaring te verbeter.

As voorbeeld sou die lemma *motorfiets* kon dien. 'n Kort definiens daarvan sou die volgende kon wees: "Tweewielige kragaangedrewe voertuig, gewoonlik groter en kragtiger as 'n bromponie". *Voertuig* is hier 'n gemeenskaplike betekenis-komponent met byvoorbeeld *fiets*, *bromponie*, *skip*, *trein*, *vliegtuig*, *motor*, ensovoorts. *Tweewielig* is 'n diagnostiese komponent wat *motorfiets*, *bromponie* en *fiets* onderskei van die ander vervoermiddels. Om *motorfiets* van *fiets* en *bromponie* te onderskei, is daar verdere diagnostiese komponente nodig. *Kragaangedrewe* onderskei *bromponie* en *motorfiets* van *fiets*, en *groter en kragtiger* onderskei *motorfiets* van *bromponie*.

'n Definiens van *jagluiperd* sou as verdere voorbeeld kon dien: "baie vinnige, gespikkelde roofdier, kleiner as 'n luiperd". *Roofdier* is 'n gemeenskaplike betekenis-komponent. Die deel van die definiens, *gespikkeld*, *baie vinnig*, *tree* as diagnostiese komponent op en onderskei 'n jagluiperd van 'n leeu, *tier*, *rooikat*, ens., maar *gespikkeld* en *baie vinnig* beskryf 'n jagluiperd waarskynlik nog nie genoegsaam nie. Vir die gebruikers wat nou al kon uitmaak dat die definiens afstuur op óf 'n luiperd (wat volgens die oordeel van baie mense ook heel vinnig is), óf 'n jagluiperd, moet nog inligting gegee word en die frase, *kleiner as 'n luiperd*, tree hier diagnosties op en plaas die dier akkuraat vir die gebruiker.

Een komponent kan in bepaalde gevalle sowel gemeenskaplik as diagnosties wees. Die komponent *dier* kan byvoorbeeld van toepassing wees op 'n leeu, 'n koedoe, 'n muis, 'n olifant, 'n skaap, 'n hond, 'n koei, ensovoorts (gemeenskaplik), en die komponent onderskei ook enigeen van bogenoemde van byvoorbeeld plante of mense (diagnosties).

2.2 Sinoniemdefinisies

2.2.1 Inleidend

Een van die bondigste maniere waarop lemmas in woordeboeke gedefinieer word, is deur middel van sinonieme. In so 'n geval is die definiens 'n sinoniem van die definiendum.

Dit gebeur dikwels dat woordeboeke van sinoniemdefiniense gebruik maak ter wille van bondigheid. Hoe kleiner die woordeboek dan ook is, hoe meer is dit die geval (Zgusta, 1971: 261). Die betekenis van die definiendum word in die geval van sinoniemdefiniense nie verklaar nie, maar deurdadig daar 'n sinoniem van die definiendum aangebied word, word die gebruiker verwys na 'n ander lemma wat as betekenisverklaring van die definiendum kan dien. By die verwysde lemma word die sinoniem (vanwaar verwys is) ná die definiens aangebied. Tussen die twee optredes bestaan daar 'n aantoonbare wisselwerking wat deur die toepassing van kruisverwysing ekplisiet gemaak word.

Volgens Geeraerts en Janssens (1982: 20) is die eenvoudigste soort definiens wat in die leksikografie gebruik kan word, juis die sinoniemdefinisie. Hulle verkies die analitiese definisie bo die sinoniemdefinisie omdat die analitiese definisie volgens hulle baie meer genuanseer is as die sinoniemdefinisie. Volgens hulle word 'n woord se gebruiksmoontlikhede beter teenoor mekaar afgebaken deur die analitiese definisie as deur 'n sinoniemdefinisie. Hierdie siening is nie noodwendig juis nie. 'n Sinoniemdefinisie waarvan die kruisverwysing korrek is, is 'n bondige en ondubbelsinnige wyse van definiëring met 'n kruisverwysende waarde na 'n omvattender artikel waarin gebruiksmoontlikhede ook teenoor mekaar afgebaken word.

2.2.2 *Probleme rondom sinoniemdefinisies*

Daar kan probleme rondom die aanwending van sinoniemdefinisies voorkom, onder andere probleme vir die gebruiker, en opstellers van woordeboeke sal deeglik moet besin of hulle die gebruiker werklik tegemoet kom as hulle sinoniemdefiniense aanbied wat weliswaar kort is, maar wat soms 'n vlag is wat nie altyd die lading dek nie. Bondigheid behoort as beginsel nie voorkeur bo helderheid en akkuraatheid te kry nie, maar ongelukkig gebeur dit soms met die aanbied van sinoniemdefiniense. Korrekte sinoniemdefinisies waarby

sirkeldefiniëring deur 'n onbesproke kruisverwysingsstelsel vermy word, is egter 'n ekonomiese en sinvolle wyse van definiëring.

Zgusta (1971: 90) noem drie aspekte van leksikale betekenis: die denotasie wat verwys na die aanwysbare eienskappe van die ding of konsep wat gedefinieer word, die konnotasie wat verwys na geassosieerde eienskappe, en die omvang van toepassing wat verwys na die konteks(te) waarin 'n woord gebruik kan word. Hy voer aan dat woorde slegs sinoniem is as die woorde ten opsigte van al drie hierdie aspekte ooreenstem.

Bäcklund (1985: 65) sluit by Zgusta aan as hy daarop wys dat baie sprekers verkeerdlik glo dat sinonieme min of meer uitruilbaar is terwyl hulle in werklikheid duidelik van mekaar onderskei kan word deurdat sekere kontekste net die aanwending van een sinoniem kan toelaat terwyl 'n ander sinoniem in die konteks geblokkeer word. Ook Gouws (1985: 41) en Kipfer (1984: 67) noem dat daar besware teen die sinoniemmetode kan wees omdat daar dikwels klein verskille is tussen woorde wat as sinonieme beskou word. Die leksikograaf moet tussen sinonieme wat gedeeltelik ooreenkom en sinonieme wat absoluut ooreenkom, onderskei. Absolute sinonieme kan mekaar volgens Gouws in alle kontekste vervang terwyl dit nie die geval met gedeeltelike sinonieme is nie.

Baie woordeboeke bied woorde as absolute sinonieme aan terwyl hulle net gedeeltelik sinoniem met mekaar is. Twyfelagtige sinoniemparadigmas word ook na die definieërs aangebied. Aangesien daar min woorde is wat werklik volledig sinoniem met mekaar is, moet die leksikograaf baie omsigtig te werk gaan wanneer hy van sinoniemdefiniëring gebruik maak. Die feit dat sommige "sinonieme" minder sinoniem is as wat die leksikograaf vermoed, is nie al problematies ten opsigte van sinoniemaanbieding nie. Dit gebeur dikwels dat 'n leksikograaf een definiendum in terme van 'n ander verklaar en dat die definieërs van die laaste definiendum weer na die eerste verwys word. In so 'n geval het 'n mens met 'n sirkulêre betekenis-aanbieding te make. So 'n werkwyse help die gebruiker natuurlik niks, want die definiendums word nie vir hom verklaar nie. Al wat hy te wete kom, is dat twee definiendums deur die opsteller as sinonieme beskou word.

In handwoordeboeke soos *Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (voortaan HAT) en die NW kom daar baie sirkulêre sinoniemdefiniërs voor en dit gebeur ook soms dat 'n woord waarna as sinoniemdefiniërs verwys is, nie as verklaarde lemma opgeneem word nie. Sinonieme of byna-sinonieme is ook dikwels polisemies van aard en hulle behoort eers ondubbelsinnig gemaak te word voordat hulle gebruik kan word. Vergelyk die voorbeeld van *mobiel* wat hieronder gebruik word. Normaalweg kan sinonieme ondubbelsinnig gemaak word deur goeie kruisverwysing waarin die nommer van die betekenisonderskeiding wat gebruik word, vir die gebruikers aangedui word.

Sirkulariteit is 'n wesenlike gevaar by die maak van definieërs. Die NW bied die volgende by *meubel* aan: "*stuk huisraad bv. 'n tafel, stoel, kas, bed; meubelstuk*". By *huisraad* word die volgende aangebied: "*meubels en ander toerusting*

waarmee 'n woonhuis ingerig word". By *meubel* word daar dus verwys na *huisraad* en by *laasgenoemde* word daar na *meubel* verwys. Omdat hierdie definiense nie volledig sirkulêr is nie, sal die gebruiker waarskynlik nie probleme ervaar met die dekodering daarvan nie. Hierdie soort sirkulariteit is nie so ernstig as wat dit in die geval van sinoniemdefiniense is nie. Die NW se aanbieding van *ma* wat na *moeder* verwys word en *moeder* wat na *ma* verwys word, is veel ernstiger as bogenoemde. Nog 'n voorbeeld van sulke sirkulariteit in die NW is te vinde by die behandeling van *matroos* en *seeman*.

In baie van die gevalle wat met behulp van sinoniemdefiniense hanteer word, kan een sinoniem nie 'n lemma goed genoeg plaas nie en daar moet dan meer van hulle betrek word om die gebruiker tegemoet te kom. So 'n lys sinonieme gee nie ondubbelsinnig leiding oor betekenis nie. Onkundige gebruikers sal sonder meer aanneem dat sulke sinonieme in alle gevalle uitruilbaar is, wat beslis nie die geval is nie. Magay (1988: 174) wys daarop dat 'n reeks sinonieme wat as definisie aangebied word, dikwels vir die gebruiker misleidend kan wees. Dit is ook moeilik om te glo dat reekse sinonieme ten opsigte van konnotasie, denotasie en konteks met mekaar sal ooreenstem. Die doel van sinoniemdefiniëring, naamlik ruimtebesparing en eenvoud van aanbieding, word in die geval van so 'n reeks sinonieme geweld aangedoen en daar kan net sowel van 'n gewone definisie gebruik gemaak word, veral aangesien die gebruiker waarskynlik meer daarby gaan baat.

Daar moet onderskei word tussen die lysing van 'n reeks sinonieme as definiens en die aanbied van 'n sinoniemparadigma ná 'n definiens. In die eerste geval probeer die opsteller 'n lemma definieer deur van 'n aantal sinonieme gebruik te maak (waarskynlik omdat een sinoniem nie goed genoeg is nie). In die tweede geval word die leksikale betrekkings tussen die definiens en 'n reeks sinonieme geëkspliseer.

Sinoniemdefiniense is nie altyd akkuraat nie en dit kan sake vir die gebruiker bemoeilik. As voorbeeld dien die geval *mobiel* soos wat die NW dit aanbied: "*beweeglik, beweegbaar*". Dit is die eerste betekenisonderskeiding van *mobiel* wat die NW aanbied. By *beweegbaar* word daar geen verklaring gegee nie (dit word onverklaard gegee). As die gebruiker *beweeglik* naslaan, word hy met vyf betekenisonderskeidings gekonfronteer en daar word geen leiding gegee oor watter van hierdie onderskeidings by *mobiel* aansluit nie.

Die ervare gebruiker sal waarskynlik aanvoel dat die eerste betekenisonderskeiding wat aangegee word, naamlik "*wat beweging toelaat; beweegbaar*", die betekenis is wat sinoniem is met *mobiel*, maar vir onervare gebruikers is so 'n aanbiedingwyse nie ideaal nie. 'n Eenvoudige definiens wat by *mobiel* gegee kan word, en wat gebruikers onder geen illusie ten opsigte van die betekenis laat nie, is die volgende: "wat maklik beweeg of beweeg kan word".

Nog 'n voorbeeld wat aansluit by dié van *mobiel*, is dié van *monotoon*. In die NW en HAT word *monotoon* met *eentonig* verklaar. Omdat *eentonig* die bykomende betekenisonderskeiding het van "vervelend", en daar in die handwoordeboeke nie leiding gegee word oor die betekenisaspek van *eentonig* waar-

op *monotoon* slaan nie, kan daar eerder 'n eenvoudige definiens by *monotoon* aangebied word: "op een toon of toonhoogte; sonder om die toon af te wissel".

Sinoniemdefiniense laat ook ruimte vir foutiewe gegewens om deur te glip. Die geval *maermerrie* soos deur die NW aangebied, kan in hierdie verband vermeld word. By *maermerrie* word na *skeenbeen* verwys maar die gebruiker raak nie daar geholpe nie aangesien by *skeenbeen* weer na *tibia* verwys word. By *tibia* 1 word die volgende definiens aangebied: "*grootste middelbeen van die onderbeen van 'n werweldier; skeenbeen*". Dit is feitelik korrek dat 'n mens se *maermerrie* die *skeenbeen* of *tibia* is, maar by die definiens van *tibia* (waarna by *maermerrie* met 'n ompad verwys is) word daar melding gemaak van *werweldiere*, met ander woorde dit is volgens die NW moontlik dat diere ook *maermerries* kan hê, maar dit is te betwyfel of daar buite menslike verband na *maermerries* verwys word.

Nog 'n probleem wat by sommige woordeboeke voorkom, is dat sekere lemmas met 'n sinoniemdefiniens gedefinieer word, maar die sinoniem waarna verwys word, dan nie verklaar word nie. In die NW word byvoorbeeld na *fi-neerhout* verwys as *beleghout*, maar laasgenoemde word nie gedefinieer nie. By *majeur* word verwys na *groottertstoonsoort*, maar dit word ook nie verklaar nie. Ook die HAT maak hom hieraan skuldig: by *mineraal II* word verwys na *delfstofhoudend*, maar dit word nie verklaar nie.

'n Probleem wat ook soms by sinoniemdefiniense voorkom, is verkeerde verwysing in die geval waar die sinonieme woord wisselvorme het. Om dié probleem te illustreer, kan daar gewys word op die hantering deur die NW van *horingstof*. Dié term word na *keratine* verwys, maar die onoplettende gebruiker sal dié term dalk nie opspoor nie omdat die inskrywing onder *keratien* is. *Keratine* (en *seratien*) word wel ook naas *keratien* aangegee, maar daar is geen rede hoekom *horingstof* nie direk na *keratien* verwys is nie aangesien dit alfabeties voor *keratine* is en daar boonop voorkeur aan die *ien*-skryfwyse (bo die *ine*-skryfwyse) gegee word.

2.2.3 Die ideale posisie

Die ideaal ten opsigte van sinoniemdefiniëring is dat die kruisverwysing-sisteem die gebruiker so tegemoet moet kom dat hy geen probleme sal hê met die opspoor en verstaan van die sinoniem waarna hy verwys word nie. By die definiendum wat deur middel van 'n sinoniem verklaar word, word die gebruiker na 'n ander definiendum verwys. In die geval van verskeie polisemiese waardes behoort daar na 'n bepaalde betekenisonderskeiding verwys te word. By die sinoniemdefiniendum moet die verwysde definiendum dan volledig verklaar word.

In woordeboeke behoort gestreef te word na die gebruik van absolute sinonieme in sinoniemdefinisies. Absolute sinonieme kom egter selde voor. Twee sinonieme soos *garansie* en *waarborg* stem byvoorbeeld (onder andere) nie ten opsigte van toepassingsomvang ooreen nie. *Garansie* is minder gebruiklik

as *waarborg*. As *garansie* na *waarborg* verwys word, behoort die verskil in gebruikstatus deur 'n etiket uitgewys te word. In dié geval kan 'n *minder gebruiklik-etiket* by *garansie* oorweeg word.

Waar daar twyfel oor die sinonimiteit van twee definiendums bestaan, kan afsonderlike definiense eerder gemaak word. In die geval van die NW se hantering van *blikaspaai* is daar 'n voorbeeld van twyfelagtige sinonimiteit. Die NW bied *wegkruipertjie* as sinoniemdefiniens van *blikaspaai* aan, maar die twee kinderspeletjies is nie presies dieselfde nie. Die NW se hantering daarvan is dus nie honderd persent akkuraat nie.

2.3 Sirkel- en deskriptiewe definisies

Volgens Gouws (1989: 117) kom sirkeldefiniëring voor wanneer die definiens 'n deel van die definiendum, of 'n afleiding of grondwoord daarvan bevat. Hierdie soort definiëring kan dus net slaag as daar 'n volledige definiens van die deel van die definiendum, die afleiding of grondwoord daarvan gegee word. In dié opsig fouteer die NW met *kurettasie*: "*chirurgiese skraping, verwydering; bewerking d.m.v. 'n kuret*". In hierdie geval is *kuret* die grondwoord, maar dit word nie in die NW verklaar nie.

Die sirkeldefinisie word hoofsaaklik vanweë ruimteoorwegings aangebied. In die HAT word *feminis* byvoorbeeld in terme van *feminisme* gedefinieer: "Voorstander van die feminisme". *Feminisme* word dan volledig gedefinieer: "Strewe na gelyke regte vir vrou en man". Die NW gee *feminis* onverklaard en net *feminisme* word verklaar.

Gouws (1989: 114) wys ook op deskriptiewe definisies waar die betekenis van die definiendum aangedui word sonder dat die betekenisverhoudinge wat die definiendum met ander leksikale items kan hê, aan bod gestel word. So 'n definiens is dus 'n onafhanklike eenheid waarin die betekenisverklaring wat aangebied word, nie op enigiets anders steun nie.

Dié soort definisie kan baie gebruik word in 'n woordeboek wat arm is aan makrostrukturelemente. Indien *feminisme* nie in 'n kleiner woordeboek verklaar word nie, en *feminis* wel, is 'n deskriptiewe definisie die aangewese uitweg: "iemand wat 'n voorstander daarvan is dat vroue dieselfde geleentheid en regte as mans moet hê".

3. Definiëringskriteria

3.1 Inleidend

Aangesien definiense in 'n belangrike mate die gehalte van 'n woordeboek bepaal, is dit nodig om kennis te neem van dié aspekte van definiëring wat goeie woordeboekdefiniense tot gevolg het.

Een van die kriteria wat Arnold (1980: 73) gebruik in die beoordeling van 'n woordeboek, is die kwalitatiewe faktor, en een van die vereistes wat ten opsigte van kwaliteit gestel is, is volledige, akkurate, kort, helder en kontemporêre definieë. 'n Woordeboek wat sulke definieë aanbied, is dus kwalitatief op 'n hoër vlak as 'n woordeboek wat oortree ten opsigte van hierdie kriteria. Gates (1986: 84) en Heliel (1987: 144) sluit by Arnold aan as hulle aandui dat 'n goeie definieë akkuraat, duidelik en bondig moet wees. Gates wys daarop dat 'n definieë toepaslik na styl en inhoud moet wees vir die uiteindelijke gebruiker. Die gebruiker en veral ook die wete wie die gebruiker is, word hier weer sentraal geplaas.

Hierbo is genoem dat definieë volledig, akkuraat, kort en helder moet wees en in die praktyk beteken dit die volgende: 'n definieë is volledig as dit die werklik tersaaklike inligting volledig aanbied sonder om noodsaaklike besonderhede te verswyg. Dit is akkuraat as dit 'n lemma semanties presies en ondubbelsinnig vir die gebruiker kan plaas. Dit is kort wanneer onnodige besonderhede nie vermeld word nie en net die semantiese essensie aangebied word en dit is helder as dit aangebied word in 'n taal wat die gebruiker verstaan. Kontemporêre definieë is dié wat voldoen aan die eise van die tyd waarin die woordeboek geskryf word.

As daar gesê word dat 'n definieë aan die eise van die tyd moet voldoen, word daar nie gesuggereer dat so 'n definieë tydsgebonde moet wees nie. Dit is juis definieë wat in 'n sekere sin tydloos is wat beter standhou as ander. Sommige definieë moet laat blyk dat die tydsfaktor belangrik is. As die lemma *krygsmakker* byvoorbeeld gedefinieer word, moet die definieë blyke gee daarvan dat dit gaan om 'n makker wat saam in 'n oorlog was of saam in 'n oorlog is. In die WAT word hierdie inligting aangebied: "Makker, kameraad wat saam in 'n oorlog, kryg betrokke is (was)". Die definieë kan egter eenvoudiger (en steeds tydloos) gestel word sonder om enige onakkuraathede te bevat: "Makker in 'n oorlog".

Deur spesifieke tydsverwante aspekte in 'n definieë in te bou, ontstaan die moontlikheid dat dit vinnig kan verouder. Die definieë wat egter vir die gebruiker anachronisties voel, is waarskynlik nie aangepas by die tyd nie, en 'n gebruiker wat 'n ou woordeboek raadpleeg, sal dit dan waarskynlik ook so ervaar. Die leksikograaf kan baie doen om te sorg dat sy woordeboek nie vinnig verouder nie.

3.2 Volledigheid

3.2.1 Inleidend

'n Woordeboekopsteller kan ten opsigte van die definieë wat hy aanbied, op 'n hele paar maniere fouteer. Rondom die volledigheid van definieë kan op twee maniere gefouteer word: deur óf te volledig óf onvolledig aan te bied.

Dagenais (1984: 62), Hulbert (1955: 69), Heliel (1987: 134) en Petöfi (1976: 28) vermeld die beginsel van adekwaatheid ten opsigte van definiense. Daarmee bedoel hulle dat 'n adekwate definiens alles wat nodig is, moet bevat om die betrokke lemma uniek te definieer, sodat daardie lemma van alle ander onderskei word. Die semantiese essensie van die lemma moet gegee word en dit moet geskied sonder dat daar onnodige inligting aangebied word.

Landau (1984: 121, 131) wys ook daarop dat die definiens die essensie van dit wat gedefinieer word, moet vasvang. Volgens hom moet die lemma so gedefinieer word dat die vraag: "wat is dit?" onmiddellik beantwoord kan word. As die woordeboek nie genoegsame inligting onmiddellik kan verskaf nie, slaag hy nie in sy doel nie. Baie woordeboekopstellers fouteer hier omdat die saak en die woord verwar word. Volgens Landau moet die belangrikste aspek van die definiens dus eerste kom en dit wat insidenteel is, later. Dit is natuurlik te bevraagteken of insidentele gegewens in 'n leksikografiese definisie tuis behoort.

3.2.2 Onvolledigheid

Handwoordeboeke maak hulle meermale skuldig aan onvolledige definiense wat oneksplisiet of nie genoegsaam verklaar is nie. Die lemma *muis* wat deur die NW bloot verklaar word as "'n klein knaagdiertjie", is tipies van die onadekwate definiering wat meermale in handwoordeboeke voorkom. So 'n definiens onderskei nie 'n muis van so iets soos byvoorbeeld 'n marmot wat ook 'n klein knaagdier is nie.

Nog 'n voorbeeld van 'n definiens wat meer inligting benodig, is dié van *mandaryn* soos aangebied deur die NW en HAT. Die NW bied die volgende aan: "*nartjie*" (by betekenis 2), terwyl die HAT aanbied: "Soort nartjie; *Citrus reticulata*" (by *mandaryn*²). Meer inligting behoort verskaf te word as dié van die twee handwoordeboeke.

Ook by *markies*, *marmot* en *marsbanker* is die definiense van die NW onvolledig. By *markies* word aangebied "*adellike titel; markgraaf*", by *marmot* "*mak knaagdiertjie*" en by *marsbanker* "*soort seevis*". Eksplisiet definiense wat gegee kan word, is die volgende: "'n edelman wat tussen 'n hertog en 'n graaf in rang is"; "'n mak knaagdier, bietjie groter as 'n eekhorning, en met 'n reguit stert" en "'n vis met 'n blou-groen bolyf en 'n silwer onderlyf wat veral aan die Weskus voorkom".

Die hantering van die NW en HAT van die lemma *naelskraap* kan 'n onvolledige aanpakwyse illustreer. Die definiens wat in die NW daarvoor aangebied word, is die volgende: "*net-net, met min speling*". Die HAT bied weer die volgende aan: "*Hittete, amper, byna*". In die geval van die NW se definiens word daar nie voorsiening gemaak vir *naelskraap* in die betekenis van "amper" of "byna" soos in die sin *dit was so naelskraap of die motor het omgeslaan* nie. Die HAT maak weer nie voorsiening vir dié betekenis van *naelskraap* soos dit in *naelskraap aan die dood ontkom* voorkom nie. In dié geval beteken *naelskraap*

natuurlik "net-net". Ironies genoeg word bogenoemde frase in die HAT gebruik, maar die definiens maak nie voorsiening vir die frase nie. Vergelyk byvoorbeeld wat gekry sal word as die vervangingsbeginsel toegepas moet word in dié frase: *Hulle het hittete, amper, byna aan die dood ontkom*. As die HAT "net-net" as bykomende definiens van *naelskraap* aangebied het, dan het die vlag die hele lading gedek.

Nog 'n geval wat deur die HAT en NW op onvolledige wyse gehanteer word, is dié van *middellyn*. Al betekenis wat deur albei woordeboeke hier aangedui word, is die lyn wat 'n sirkel in twee gelyke dele verdeel. Die meeste mense wat hieroor genader is, het aangedui dat 'n *middellyn* vir hulle die lyn is wat 'n sportveld in twee gelyke dele verdeel. 'n Woordeboek behoort so verteenwoordigend te definieer dat daar geen verwarring oor *middellyn* is nie: "lyn wat iets in twee gelyke dele verdeel, byvoorbeeld 'n sirkel of 'n sportveld". Ook die lemma *misvat* word deur die HAT net eenduidig verklaar (die NW bied dit nie aan nie), terwyl die betekenisonderskeiding wat die HAT weglaat, vir die meeste mense die algemeenste is. Volgens die HAT is *misvat* die volgende: "Verkeerd opvat, begryp". Twee betekenisonderskeidings kan aangebied word: "om nie raak te vat nie" en "om verkeerd op te vat of te verstaan".

By die lemma *lugdiens* kan 'n vollediger definiens aangebied word as dié van die HAT (die NW het die lemma nie opgeneem nie). Die HAT se definiens van *lugdiens* is die volgende: "Diens met vliegtuie; vliegdiens". Die volgende kan aangebied word: "'n gereelde diens van lugvervoer" (wat analoog is aan busdiens), en "'n maatskappy wat so 'n diens lewer".

3.2.3 Oorvolledigheid

Die keerkant van onvolledige definiense is oorvolledige definiense waarin onnodige saakbesonderhede aangegee word. Die aanbied van sulke ekstralinguïstiese gegewens in 'n woordeboek is swak leksikografiese praktyk, en dit veroorsaak dat definiense moeiliker verstaanbaar is omdat dit moeilik is om te onderskei tussen gegewens wat werklik ter sake is en dit wat nie ter sake is nie. Die verwarring tussen woord en saak kan allerlei interessante maar rampspoedige gevolge hê (Odendal 1979: 30, 32).

As konnotasies en assosiasies sowel as betekenis-toepassings en saakbesonderhede toegelaat word om deel van die betekenis-aanbieding te word, lei dit dikwels tot te veel fyn betekenisonderskeidings wat versplintering van betekenis in die hand werk. Op dié wyse word die betekenisoordrag verswaar. Te veel betekenisonderskeidings getuig van 'n vlak semantiese analise.

Alle assosiasies en konnotasies, behalwe dié wat gemeenskaplik is (wat dus eintlik al denotasie is) moet in definiense vermy word. In die WAT is daar heelwat definiense met die bewoording *dikw. m/d bygedagte aan/van*. Die inligting wat dan gegee word, is dikwels konnotasies, en nie deel van die werklike betekenis van die lemma nie. Alhoewel 'n woordeboekgebruiker daarop geregtig is om semantiese inligting én inligting oor die gebruik van 'n woord te kry,

moet daar 'n onderskeid gemaak word tussen leksikale betekenis en buite-linguistiese gesuggereerde of geassosieerde "betekenisonderseidings". Die onvoldoende onderskeid tussen linguistiese en buite-linguistiese eienskappe kan onder andere meer polisemiese onderskeidings suggereer as waaroor 'n bepaalde woord werklik beskik. Benewens die feit dat die betekenisoordrag verswaar word, lei dit ook tot ensiklopedisiteit. In 'n definieus moet alleen linguisties gemotiveerde inligting aangebied word. Kontekstuele getuieus moet in voorbeeldsinne tereg kom.

Dit is nie verkeerd van die leksikograaf om te streef na die grootste mate van volledigheid en korrektheid in die hantering van sy definieus nie, maar omdat die gemiddelde taalgebruiker 'n woord kan gebruik sonder om al die eienskappe van die saak wat daarmee verband hou, te ken, en omdat die leksikograaf in elk geval nie al die saakbesonderhede wat met 'n woord verband hou, kan gee nie, het dit geen sin om 'n ensiklopediese werkwys te volg nie. Katz (1972: 60) beweer die volgende: "Meaning must be an abstraction from the variable features of the things referred to by a term: the meaning of a word must represent only the invariant features by virtue of which something is a thing, situation, activity, event or whatever of a given type. Otherwise no word could ever be used again with the same meaning with which it is used at any one time, since there is always some difference in what is referred to from one time to the next."

Dit is moontlik om 'n woord op 'n volledige en korrekte wys vir die gebruiker duidelik te maak sonder om saakbesonderhede daaroor te verstrek. Die voorbeeld van *branderplank* wat hieronder aan bod kom, kan dit illustreer.

Een van die slaggate waarin leksikograwe dikwels trap, is dié van oorspesifieke en saakgerigte definiering. Vergelyk in dié verband die WAT se definieus van *branderplank*: "Lang smal plank, van voor effens gebuig, deur strandgaste vir branderry gebruik". Omdat spesifieke saakbesonderhede hier vermeld is, en nie die funksie en tipiese gebruik nie, het die definieus verouder. 'n *Branderplank* is naamlik nie meer lank en smal nie, maar eerder kort en breed. Die voerpunt is nie effens gebuig nie, maar gepunt. Die saakbesonderhede van 'n *branderplank* het dus intussen verander, en dit kan weer verander. 'n *Branderplank* word ook nie net deur strandgaste gebruik nie. In die geval van *branderplank* word daar ook gefouteer deur die samestelling uit die som van sy komponente te verklaar. 'n *Branderplank* is meer as net 'n plank. *Branderplank* kan gedefinieer word as "vaartuig waarmee branders in die staande posisie gery word".

Om té analities te definieer, is gevaarlik, want dit laat die deur vir die opname van saakbesonderhede wyd oop, en baie leksikograwe fouteer dan ook in dié verband deur te ensiklopedies te definieer. Hanks (1979: 33) wys op dié gevaar wanneer hy 'n vergelyking tref tussen die hanteringswys van twee woordeboeke van die lemma "*door*" waar die een definieus sintakties oorbelas is terwyl die ander een 'n goeie balans tref tussen "volheid" en leesbaarheid. Genoeg referensiële inligting moet vir die gebruiker gegee word om die defi-

niens maklik te snap, maar nie alle inligting hoef gegee te word nie. Nie 'n volle analise nie, maar eerder 'n tipering is dikwels genoegsaam. Hiermee word een van die belangrikste kriteria van 'n goeie definieus aangedui: dit moet die mees tipiese kenmerke van gebruik en konteks aanbied sonder om té analities te wees. Die definieus moet volledig wees sonder om oorvolledig te wees.

'n Metode wat met vrug aangewend kan word om saakbesonderhede te beperk, is dié van komponensiële analise. Alhoewel daar steeds in 'n analitiese definieus saakbesonderhede genoem word, kan daar met behulp van dié metode slegs die noodsaaklikste(s) vermeld word om 'n subordinaat van ander te onderskei wat onder dieselfde superordinaat kan ressorteer.

As voorbeeld sou die lemma *motorfiets* kon dien. 'n Kort definieus daarvan sou die volgende kon wees: "tweewielige kragaangedrewe voertuig, gewoonlik groter en kragtiger as 'n bromponie". *Voertuig* is hier 'n gemeenskaplike betekeniskomponent met byvoorbeeld *fiets*, *bromponie*, *skip*, *trein*, *vliegtuig*, *motor*, ensovoorts. *Tweewielig* is 'n diagnostiese komponent wat *motorfiets*, *bromponie* en *fiets* onderskei van ander vervoermiddels. Om *motorfiets* van *fiets* en *bromponie* te onderskei, is daar verdere diagnostiese komponente nodig. *Kragaangedrewe* onderskei *bromponie* en *motorfiets* van *fiets*, en *groter en kragtiger* onderskei *motorfiets* van *bromponie*.

3.2.4 Oorspesifisering

Woolf (1973: 256) wys daarop dat definieus té spesifiek kan wees. Die gevaar van oorspesifisering is volgens Woolf dat definieus onakkuraat kan wees of vinnig kan verouder. In ons tegnokratiese eeu verander dinge baie vinnig en dit waarvan 'n voorwerp gemaak is, kan môre of oormôre byvoorbeeld deur 'n ruimte-eeuse materiaal vervang word. Dit is daarom noodsaaklik dat leksikografe saakbesonderhede wat wel nodig is, so sal aanbied dat die moontlikheid van verandering nie uitgesluit word nie en dat hulle die saakbesonderhede wat nie absoluut nodig is nie, uit hulle woordeboeke moet weer.

As die leksikograaf wat *kruk* (die soort waarmee invalides voortbeweeg) 'n hele aantal jare gelede moes definieer byvoorbeeld gespesifiseer het dat 'n kruk van hout is, sou sy definieus net vir 'n paar jaar op akkuraatheid aanspraak kon maak, want krukke word deesdae veral van metaal gemaak. Die spesifikasie oor waarvan 'n kruk gemaak is, is in elk geval onnodig, want nie die materiaal waarvan dit gemaak is nie, maar die funksie daarvan is werklik ter sake. Die leksikograaf moet probeer om 'n sekere tydloosheid in sy definieus in te bou, en dit kan dikwels bereik word deur nie te veel te spesifiseer nie, dit wil sê deur saakbesonderhede wat nie werklik bydra tot die identifisering en plasing van die saak wat gedefinieer word nie, weg te laat. Dit sal die leksikograaf ook baat om op hoogte te bly van tegnologiese ontwikkeling. Dit sal verseker dat hy nie so maklik ontspoor in sy betekenis-aanbieding nie. Alhoewel geredeneer kan word dat betekenis-aanbieding nie deur saakontwikkeling geraak behoort

te word nie, kan dit tog voorkom dat 'n fundamentele verandering van 'n saak die betekenis aanbieding daarvan kan beïnvloed.

'n Geval waar té spesifiek gedefinieer word, en waar dié definiens nie alle moontlikhede dek nie, is die definiens van *bajonetsluiting* in die NW: "soort koppeling waarby 'n stuk met pennetjies in 'n stuk met twee gleuwe gedraai word". Dié definiens is sekerlik van toepassing op die bajonetsluiting tussen 'n gloeilamp en die lamp waarin dit bevestig word, maar dit is nie van toepassing op die bajonetsluiting tussen kameras en kameralense nie. 'n Beter definiens sou die volgende wees: "'n stewige koppeling tussen twee silindriese voorwerpe wat bewerkstellig word deurdat die uitsteeksels van die een in die gleuwe van die ander sluit".

Nog 'n geval waar daar te spesifiek gedefinieer word, is die NW se hantering van *maan*: "die aarde se satelliet". Ook die HAT se definiens is in hierdie geval te spesifiek. Daar is ander mane in die ruimte behalwe die een wat om die aarde wentel, en vir dié moontlikheid moet toegelaat word: "'n kleiner hemelliggaam wat om 'n groter een draai, veral die een wat om die aarde draai".

'n Definiens is eintlik 'n kompromie tussen spesifieke akkuraatheid en die mate van insluitbaarheid. Betekenis word geabstraheer uit 'n groot aantal gebruiksmoontlikhede en die leksikograaf moet daarom 'n balans vind deur 'n definiens so spesifiek as moontlik aan te bied terwyl dit versoenbaar is met 'n realistiese breë betekenisomvang (Landau 1984: 148). Volgens Zgusta (1971: 253) moet die definiens algemeen genoeg wees om al die moontlikhede te impliseer sonder dat almal eksplisiet genoem hoef te word. Dit moet spesifiek wees sonder om té spesifiek te wees. In die WAT word daar dikwels te veel gespesifiseer. Vergelyk die volgende definiens van *kontakspoor*: "By 'n elektriese trein, veral 'n moltrein — spoor, metaalstaaf tussen of langs die spoorstawe en ewewydig met hulle, op of naby die grondvlak op isolatore bevestig, wat stroom a/d trein lewer d.m.v. 'n kontakskaaft". Die volgende definisie is meer veralgemenend en tiperend: "Spoor wat elektriese stroom lewer aan vervoermiddels".

In die meerderheid gevalle is oorspesifieke definiense geneig om ensiklopedies te wees, of te grens aan die ensiklopediese.

3.3 Helderheid

3.3.1 Inleidend

In 'n ondersoek wat gemaak is oor die sosiale impak van woordeboeke in die Verenigde Koninkryk, het Quirk (1973: 86, 87) gevind dat daar veral ten opsigte van definiense heelwat verbeteringe voorgestel is. Van die voorstelle wat gemaak is, het laat blyk dat daar veral 'n groot behoefte aan helderheid was. Die respondente het gevoel dat definiense minder gekompliseer of onhelder, herhalend, gedetailleer en gefragmenteer behoort te wees.

Die kriterium van helderheid bring mee dat die leksikograaf na eenvoud in sy definiense moet streef. Woolf (1973: 257) wys daarop dat die leksikograaf selfs gespesialiseerde terme so moet definieer dat dit nie net deur deskundiges verstaan kan word nie, maar ook deur leke.

Dit is geen geringe taak om eenvoudig te werk te gaan in die definiëring van ingewikkelde konsepte nie, en Zgusta (1971: 255) noem dat tegniese terme van die moeilikste dinge is om te definieer. Die definiense daarvan moet volgens hom allereers korrek wees, die objekte moet korrek beskryf word en die algemeen aanvaarde idee van wat die objekte is, moet gereflekteer word. Zgusta noem ook dat leksikale eenhede wat plante en diere moet beskryf, probleme veroorsaak wat met dié van tegniese terme ooreenkom, aangesien hulle (veral in kleiner woordeboeke) in algemene terme beskryf moet word. Wat Zgusta hier sê, is sekerlik waar, maar dit is nie alleen tegniese terme wat moeilik is om te definieer nie. Dit kom dikwels voor dat ander, gewoner lemmas veel moeiliker is om te definieer as "eksotiese" lemmas.

Evans (1969: 217) wys op dié idiosinkrasie rondom definiëring as hy noem dat dit soms maklik is om iets wat uniek, snaaks of nuut is te beskryf, maar dat dit dikwels moeilik is om die gewone te definieer omdat juis die gewoonheid van iets dikwels vereis dat ongewone terme gebruik moet word om dit deeglik of genoegsaam te definieer. Hanks (1979: 34) sluit daarby aan as hy beweer dat selfs alledaagse woorde die leksikograaf moeilikheid kan gee. Miskien kon hy bygevoeg het dat dit veral die alledaagse woorde is wat moeite gee. Die kriterium wat ook in dié geval geld, is duidelik: alle lemmas, eenvoudig of ingewikkeld, moet vir die teikengebruiker so helder en eenvoudig as wat dit maar kan gedefinieer word. Die vermoë om iets helder te formuleer, moet deel wees van 'n woordeboekopsteller se mondering.

3.3.2 *Verstaanbaarheid*

Dit lyk nodig dat volledigheid en akkuraatheid van definiense ook met helderheid getemper moet word, anders kan daar 'n situasie ontstaan waar die aangebode definiens baie volledig en akkuraat gedefinieer is, maar nie verstaanbaar genoeg nie. In 'n artikel oor leksikografie en die pedagogiese implikasies daarvan, beklemtoon Cowie (1980: 205) die belangrikheid van die balans tussen volledige en akkurate behandeling aan die een kant, en maklike verstaanbaarheid en gebruik aan die ander kant van definiense.

Baie leksikoloë plaas 'n hoër premie op helderheid as op enigiets anders, selfs leksikografiese juistheid. Dat helderheid net so belangrik is as akkuraatheid, word onderskryf deur Hanks (1979: 35) wat daarop wys dat sekere definiense absoluut korrek aangebied word, maar op 'n onverstaanbare wyse. Aangesien die meeste gebruikers van woordeboeke waarskynlik ten opsigte van baie van die definiense wat aangebied word leke is, kan die leksikograaf volgens Hanks 'n minder presiese definiens aanbied wat meer verstaanbaar is

eerder as 'n presiese definiens wat onverstaanbaar is. Die ideaal sal natuurlik wees om presies *en* eenvoudig te werk te gaan, en dit is nie onmoontlik nie.

3.3.3 *Implikasies van 'n helder aanbieding*

'n Helder formulering vra van die leksikograaf 'n doelbewuste poging om sy gebruikers tegemoet te kom by die aanbieding van die definiense in sy woordeboek. Volgens Eksteen (1965: 151-154) kom dit daarop neer dat die leksikograaf alle slordighede, byvoorbeeld ten opsigte van die sinsbou, spelling en woordorde, uit sy produk moet weer. Hy moet ook onnodige woorde weglaat en presies te werk gaan in sy formulering. 'n Onvermoë om helder te formuleer, het 'n ingewikkelde definiens tot gevolg, en definiense word juis aangebied om iets vir 'n gebruiker te ontsluit, en nie om dit te verduister nie.

Neubauer (1984: 117) sluit aan by die idee dat definiense in eenvoudige en helder taal moet wees en hy wys op 'n paar dinge wat gebruikers (in dié geval vreemdetaalgebruikers) van monolinguale woordeboeke ontevrede maak by die raadpleeg daarvan: "Some of the reasons for this kind of negative attitude towards monolingual dictionaries by users consist of low-level circularity and of using words for the explanations of a headword which are more difficult than the words to be explained. An established strategy for avoiding these particular pitfalls ... consists of controlling the vocabulary used in the explanations."

In hierdie opsig sal dit help as die gekontroleerde woordeskat waarvan Neubauer praat, sodanig is dat iets wat vir die gebruikers vreemd is, vir hulle beskryf kan word in terme wat vir hulle bekend is. Quine (1973: 249) en Wierzbicka (1985: 337) beweer dan ook dat dit die doel van 'n verklarende woordeboek is om onbekende woorde vir die gebruiker bekend te maak deur elke woord te definieer met behulp van woorde wat 'n groter frekwensie het, en wat dus meer bekend is. Definiense moet in natuurlike taal aangebied word om betekenisvol te wees (Wierzbicka 1985: 336).

Die woordeskat wat in definiense gebruik word, moet egter nie lukraak gekies word nie, omdat dit tot probleme soos 'n sirkulêre aanbieding kan lei. Woorde wat in definiense gebruik word, kan nie op 'n ad hoc-wyse gekies word nie. Die definiëring van komplekse konsepte in terme van eenvoudiger konsepte is die enigste manier waarop insig in betekenis verkry kan word (Wierzbicka 1985: 337, Landau 1984: 134, Kipfer 1984: 65 en Leech 1981: 206, 207). Om onbekende terme deur middel van meer bekende terme te beskryf, word 'n metataal benodig en daarvoor moet die leksikograaf volgens Wierzbicka (1985: 337) bereid wees om deur heelwat definiense te werk.

Die beginsel dat elke woord wat in 'n definiens gebruik word, elders gedefinieer moet word, word dikwels deur woordeboeke geïgnoreer, en dit dra by tot onheldere definiense. Die leser kan met reg verwag om 'n woord wat in 'n definiens gebruik word en wat hy nie verstaan nie, elders op te spoor. As 'n gebruiker 'n woord in 'n definiens van 'n woordeboek nie verstaan nie, is dit 'n

aanklag teen die metataal van die woordeboek, want dit moet voorsiening maak vir 'n eenvoudige en akkurate "taal" waarin gedefinieer kan word. Zgusta (1971: 257) beweer ook dat die woorde waarmee gedefinieer word, in die woordeboek moet verskyn. Die definiens moet volgens hom ook nie woorde bevat wat moeiliker is as die woord wat gedefinieer word nie en daar mag ook nie argaïese, dialek- of vulgêre woorde daarin gebruik word nie. Die definiendum moet ook nie in die definiens gebruik word nie (Zgusta 1971: 257, Landau 1984: 121).

Hierdie laaste opmerking van Zgusta en Landau word deur verskeie ander leksikoloë ondersteun, en tog maak Collins se *COBUILD Essential English Dictionary* met groot vrug van die definiendum as onderwerpsnaamwoordstuk in die definiens gebruik. Die definiense wat aangebied word, bestaan ook nie almal uit een sin nie. Dit lyk wenslik dat leksikografiese konvensies nie so star moet wees dat konvensie ten koste van bruikbaarheid moet geld nie. 'n Voorbeeld van COBUILD se definisie-aanbieding is die hantering van *popper*: "A popper is a device for fastening clothes. It consists of two pieces of plastic or metal, one with a small lump on it and the other with a small hole in it. You press the two bits together in order to fasten the popper." Dit is egter 'n vraag of bogenoemde definiens nie langs konvensionele weë korter en net so verstaanbaar aangebied kan word nie.

In kleiner woordeboeke is dit dikwels moeilik om al die woorde wat in die definiense gebruik word, ook te definieer. Dié reël word soms uit noodsaak verbreek omdat die leksikograaf oorweging moet gee aan ruimtebesparing. Een van die belangrikste faktore wat op die spel kom by definiëring is juis die gebrek aan ruimte. Dit is dikwels 'n beperkende faktor, maar die gebrek aan ruimte dwing die leksikograaf hopelik tot 'n bondige maar akkurate definiens — en dit is goeie leksikografiese praktyk. As die leksikograaf nie ál die woorde wat in sy definiense gebruik word, kan opneem nie (vanweë ruimteoorwegings) dan moet hy in elk geval baie seker maak dat die taal van sy definiense so eenvoudig as moontlik is.

3.3.4 Implikasies van omslagtigheid

Omdat 'n heldere uiteensetting deur 'n uitvoerige en lang aanbieding gekniehalter kan word (die kans dat 'n omslagtige definiens helder gaan wees, is baie skraal), gaan die kriterium van helderheid saam met bondigheid.

Van Schalkwyk en Kroes (1979: 103) en Eksteen (1965: 154) bied inderdaad die twee kriteria naas mekaar aan. Die gebruiker kan die beste gedien word deur 'n kort en helder definiens en daarom moet daar ter wille van helderheid voorkeur aan die kortste definiens gegee word, behalwe as dit nie die betekenis van 'n woord duidelik weergee nie. Landau (1984: 137) noem ook dat definiense woordekonomies moet wees. Volgens hom bestaan die kuns van definieer nie slegs in die vermoë om woorde te analiseer en te verstaan nie maar ook in

die pittige en kernagtige weergee van die betekenis daarvan. Elke definiens moet dus die meeste sê met die minste aantal woorde.

Omdat so baie gegewens in 'n woordeboek hanteer moet word, is dit wenslik dat die verklarings wat aangebied word, so bondig is as wat dit maar kan. In handwoordeboeke is bondigheid 'n voorvereiste, want ruimteoorwegings laat nie 'breedsprakigheid' toe nie. Bondigheid geld egter nie slegs vir die kleiner woordeboeke nie; dit kan met vrug in groter verklarende woordeboeke gebruik word. As die leksikograaf by die definiëring van 'n woord dit in gedagte hou dat hy net daardie onderskeidende kenmerke hoof aan te bied wat so 'n woord van alle ander (van byvoorbeeld dieselfde klas) onderskei, sal daar waarskynlik vanselfsprekend woordekonomies te werk gegaan word. 'n Omslagtige definiens dra waarskynlik swaar aan ekstralinguistiese gegewens.

3.3.5 Verkeerde leksikografiese aannames

Omdat daar dikwels onheldere definiense in handwoordeboeke voorkom, lyk dit of daar eintlik 'n veronderstelling gemaak word dat die gebruikers daarvan altyd ervaar is.

'n Voorbeeld van so 'n handwoordeboekdefiniens waarmee selfs 'n ervaar gebruiker probleme sal hê, is dié van *mise-en-scène* in die NW: "*toneelinrigting, -skikking*". Nóg *toneelinrigting* nóg *toneelskikking* word in die NW verklaar. 'n Woordeboekskrywer wat aanneem dat sy gebruikers uit die samestellende dele van 'n lemma 'n sinvolle afleiding moet maak soos wat die NW dit heel duidelik in bogenoemde geval van sy gebruikers verwag, maak ongeregverdigde aannames omtrent sy gebruikers.

By die NW word *muf* verwys na *skimmel* en *witroes*. Laasgenoemde word nie verklaar nie en by die tweede betekenis van *skimmel* word die volgende aangebied: "*muwwerigheid wat op ontbindende stof groei*". Die gebruiker wat wou weet wat *muf* is, word nie veel gehelp nie, want as hy nie weet wat *muf* is nie, sal hy ook nie weet wat *muwwerigheid* is nie (laasgenoemde word nie verklaar nie).

Dit is moontlik dat leksikograwe definiense helderder vir hulle teikengebruikers kan aanbied as wat sommige handwoordeboeke dit doen. Wat gevra word, is 'n gerigtheid op eenvoud en bondigheid, selfs in die definiëring van die ingewikkeldste konsep.

3.4 Akkuraatheid

'n Deel van enige leksikograaf se taak is om aan sy teikengebruikers akkurate inligting in sy definiense te gee. Ongelukkig begaan leksikograwe dikwels foute wat onakkurate definiense tot gevolg het.

Magay (1988: 172) wys daarop dat die aanbod van gebruiksleiding een van die leksikograaf se grootste dilemmas kan wees. By die definiëring van 'n lemma moet die leksikograaf byvoorbeeld kan voorsien dat die woord van toe-

passing is op sekere dinge en op ander nie. Daar kan byvoorbeeld in die geval van die lemma *kragtig* gepraat word van 'n *kragtige motor*, maar nie van *kragtige tee* nie. Die woord *sterk* daarenteen, kan ten opsigte van tee gebruik word, maar waarskynlik nie so geredelik ten opsigte van 'n voertuig nie. Die leksikograaf moet probeer om beperkings van woorde wat oënskynlik min of meer dieselfde beteken, reeds in sy definieëns te ondervang deur die nodige gebruikseleiding daarin te probeer suggereer. Deur akkuraat te definieer, kan baie van die vaaghede wat soms in definieëns voorkom, ondervang word.

By die NW en HAT kom daar soms onakkurate definieëns voor omdat sekere noodsaaklike inligting verswyg word en/of doodgewoon foutief is of omdat daar verkeerd geformuleer word. Die NW bied byvoorbeeld die volgende definieëns van leeu: "*grootste roofdier van die katagtige diere*". Dié definieëns is twyfelagtig, want sommige tiesoorte is groter as die leeu.

By *malaria* word in die NW beweer dat die siekte deur 'n muskiet veroorsaak word: "*koors van tropiese gebiede wat deur 'n muskiet veroorsaak word*", maar dit is onakkuraat; die siekte word deur 'n virus veroorsaak waarvan die draer 'n sekere soort muskiet is. Die definieëns kan soos volg lui: "'n koorssiekte wat in tropiese gebiede voorkom en waarvan die draer 'n muskiet is". Die taak van die leksikograaf is egter groter as om net feitelik akkuraat te reflekteer. Hy moet ook die taalwerklikheid reflekteer, en dit sluit aan by mense se persepsies oor *malaria*. As die meeste mense aanvoel of glo dat *malaria* deur 'n muskiet veroorsaak word, dan moet die leksikograaf dit so aanbied. In so 'n geval sal daar twee betekenisonderskeidings aangebied kan word; die feitelik korrekte en die perseptueel korrekte. Dit is egter 'n vraag of die twee betekenisonderskeidings op 'n semantiese vlak onderskei kan word.

By *maansiek* is die definieëns wat die NW aanbied, nie akkuraat nie (en gevaarlik dogmatis): "*kranksinnig*". 'n Definieëns wat meer neutraal en feitelik is, is die volgende: "wat ly aan 'n soort senukwaal wat saamval met die fases van die maan". By *muskeljaatkat* fouteer die NW deur daarna te verwys as 'n soort knaagdier, terwyl dit 'n klein roofdiesoort is wat veral op knaagdiere jag maak.

Die definieëns wat die HAT en NW van *mensvreter* aanbied, is te beperkend en nie algemeen genoeg nie. In albei gevalle word daar slegs vir mense voorsiening gemaak, maar dit kom dikwels voor dat sekere diere in mensvreters ontaard, byvoorbeeld leeus of tiere. Deur akkuraat te reflekteer, kan die volgende verkry word: "iemand of iets, byvoorbeeld 'n roofdier, wat mensvleis eet of vreet". Nog 'n definieëns van die NW wat nie onderskeidend genoeg is nie, en dus nie akkuraat genoeg gedefinieer is nie, is dié van *lugskip*: "*lugvaartuig wat ligter as lug is; zeppelin*". Die definieëns van die NW maak nie onderskeid tussen 'n lugballon en lugskip nie, want 'n lugballon is ook 'n lugvaartuig wat ligter as lug is. Dié verskil kan ondervang word deur aan te toon dat 'n lugskip aangedryf en beheer word deur enjins terwyl dit nie die geval met 'n lugballon is nie. Dit is ook twyfelagtig of die sinoniem wat deur die NW by

lugskip aangebied word, naamlik *zeppelin*, akkuraat is. Alle lugskepe kan nie as *zeppelins* kwalifiseer nie aangesien slegs die Duitse lugskepe so bekend was.

Twee lemmas wat ook op bedenklike wyse deur die NW hanteer word, en wat myns insiens onakkuraat is, is *bloedvergieting* en *boetiek*. By *bloedvergieting* word die volgende aangebied: "*handeling van mensebloed te laat vloei in oorlog, deur moord, ens.*". In hierdie geval is die beswaar dat *bloedvergieting* nie soseer 'n handeling is nie maar dat dit 'n toestand verteenwoordig. *Boetiek* word gedefinieer as "*modieuse winkeltjie, ingestel op jong mense*". Of 'n winkel modieus kan wees, is oop vir kritiek, maar boetiëks is lankal nie meer "winkeltjies" nie, en die klandisie is nie net jong mense nie.

Om te verseker dat sy definiense akkuraat is, moet die leksikograaf ook sorg dat daar geen dubbelsinnigheid in sy definiense voorkom nie omdat dit gebruikers op dwaalspore kan laat beland. Petöfi (1976: 28) en Landau (1984: 138) wys daarop. Dit kom daarop neer dat 'n woord wat meer as een betekenis onderskeiding het, nie in 'n definiens gebruik moet word nie. In so 'n geval moet die definiens eerder omskryf word, of anders moet die betekenis wat in die bepaalde geval geaktiveer moet word, duidelik uit die konteks kan blyk soos dit in die res van die definiens gesuggereer word. Vergelyk in dié verband die voorbeeld van *eentonig* onder 2.2.2 (hierbo).

3.5 Konsekwentheid

'n Terrein waarop die leksikograaf die gebruiker tegemoet kan kom en wat ook gebruikersvertroue positief beïnvloed, is konsekwentheid en bestendigheid ten opsigte van die aanbieding van definiense. Volgens Kipfer (1984: 69) sal die professionele woordeboekmaker baie klem plaas op groepsdefiniëring en die sorg waarmee verwante terme gedefinieer word. As die leksikograaf byvoorbeeld die term *Januarie* definieer, dan behoort hy die ander maande van die jaar op dieselfde wyse te hanteer. 'n Goeie woordeboek is daarom konsekvent in die aanbieding van definiense wat 'n soortgelyke wyse van hantering vra.

3.6 Selfstandigheid

Dit is 'n ideale situasie as die teikengebruiker by die eerste definiens wat hy raadpleeg, geholpe kan raak (met die uitsondering van poliseme), dit wil sê dit behoort nie nodig te wees om nog definiense te raadpleeg om een betekenis te wete te kom nie.

Landau (1984: 145, 146) kom tot die gevolgtrekking dat elke definiens 'n wêreldjie op sy eie moet verteenwoordig. Elke definiens behoort volkome afsonderlik van elke ander definiens te wees en dit moet 'n klein, aparte opstel van sy eie wees wat genoeg leidrade gee ten opsigte van die konteks sodat daar by die gebruiker geen verwarring is omdat 'n vollediger verwysingsraamwerk ontbreek of die woord vir hom totaal vreemd is nie. In 'n woordeboek moet elke definiens in staat wees om op sy eie pote te staan.

Die NW se aanbieding van *metrum* is 'n voorbeeld van 'n onselfstandige definiens. By *metrum* word *versmaat* as sinoniemdefiniens aangebied, maar in die definiens van *versmaat* word daar verwys na *voete* en die onkundige gebruiker sal dus by *voet* verder moet gaan soek om die definiens van *versmaat* te verstaan. By *voet* 6 word verwys na *versvoet*, maar dit word nie gedefinieer nie.

In 'n poging om die betekenis van *metrum* te begryp, moes die gebruiker dus deur verskillende definiense werk net om te stuit op iets wat nie verklaar word nie. Dit is nie goeie leksikografiese praktyk nie. Die leksikograaf kan baie probleme van dié aard uitskakel deur selfstandiger te definieer.

3.7 Objektiviteit en neutraliteit

Die opsteller van 'n woordeboek moet pragmaties en objektief te werk gaan. Hierdie werkwyse moet ook neerslag vind in die definiense wat hy aanbied.

Odendal (1978: 65) wys daarop dat die leksikograaf by definiëring aan die eis van objektiviteit moet voldoen. Dit vra twee dinge van die leksikograaf: hy moet hom nie tussen die woord en die definiens plaas deur dit emosioneel in te kleur nie, en hy moet nie preskriptief te werk gaan nie. Die leksikograaf moet nie 'n definiens emosioneel inkleur nie, maar deskriptiwiteit kan hom in sekere gevalle van betekenaanbieding probleme verskaf. Dit kan naamlik gebeur dat werklik waargenome taalgebruik die leksikograaf in sy definiensaanbieding verlei.

Die werklik waargenome taalgebruik waarop die leksikograaf sy definiense wil baseer, kan vir hom sekere gemeenskaplike konnotasies suggereer wat in (privaat)gesprekke sonder skade genoem kan word en wat in geskrewe tekste gemotiveerd deurgegee kan word sonder dat dit aanstoot gee, maar wat nie sonder meer in die woordeboek aangebied kan word nie, selfs nie eers met 'n etiket nie. Daar kan maklik na 'n nie-Jood (veral in sy afwesigheid) as 'n Jood verwys word, maar om die konnotasie onderliggend aan daardie gebruik van *Jood* in 'n woordeboek te reflekteer, is om moeilikheid te soek.

In hierdie opsig moet die leksikograaf versigtig (en selfs preskriptief) te werk gaan. Woordeboeke moes in die verlede regstellings maak omdat sekere sensitiewe konnotasies in definiense aangebied is. Die leksikograaf kan hom verweer deur te sê dat hy maar net die gemeenskaplike konnotatiewe wete van die taalgebruikers verwoord het (wat as sodanig reeds denotasies is), maar waar dit andersins goeie leksikografiese praktyk is, kan dit rondom sensitiewe sake teen 'n woordeboek tel as die woordeboek maar net die taalgebruik reflekteer.

Ten opsigte van potensieel emosionele woorde behoort die leksikograaf dus sy neutraliteit te handhaaf. Die leksikograaf moet ook volgens Eksteen (1965: 150) die gebruiksevalle waarop hy sy definiens gaan baseer, met goeie oordeel en wetenskaplikheid benader.

4. *Riglyne*

Die volgende riglyne kan in woordeboeke gevolg word vir die verkryging van goeie definiense:

- (1) Alle definiense moet op die taalwerklikheid gebaseer word.
- (2) Alleen semantiese inligting moet in die definiens aangebied word. Dit vereis dat slegs essensiële inligting en geen insidentele inligting nie, gegee moet word; dat saakbesonderhede, konnotasies, assosiasies en gebruikstoepassings en -leiding in definiense vermy word; dat 'n tipe en die funksionele aanwending eerder as fisiese kenmerke (saakbesonderhede) as onderdele van 'n definiens aangebied word.
- (3) Definiense moet tydloos wees, behalwe dié wat historisiteit moet reflekteer.
- (4) Definiense moet feitelik korrek wees en ook persepsies van die gebruikers reflekteer.
- (5) Definiense moet objektief en neutraal wees, dit wil sê sonder persoonlike vooroordele en nie ideologies, rassisties, religieus of seksisties gelade nie.
- (6) Alle definiense moet maklik begrypbaar wees. Dit vereis dat definiense kort en maklik leesbaar moet wees; helder en eenvoudig geformuleer moet wees; sonder sintaktiese vervattings, reekse sinonieme en dubbelsinnige woorde moet wees; 'n metataal moet hê wat aansluit by die laagste geïdentifiseerde gebruikersklas; makliker as die definiendum moet wees; uit woorde bestaan wat elders verklaar word; nie sirkelvormig moet wees nie, en nie in telegramstyl geskryf moet wees nie.
- (7) Definiense moet ter wille van eenvormigheid in 'n kanonieke vorm gereflekteer word, dit wil sê veral in die enkelvoud en in die teenwoordige tyd.
- (8) Samestellings moet nie sonder meer uit die som van hul dele gedefinieer word nie.
- (9) Waar moontlik, moet in 'n oorkoepelende klas gedefinieer word, dit wil sê by 'n diersoort behoort daar genoem te word of dit gaan om 'n roof-, huis-, soog- of werwdier, ensovoorts.
- (10) Definiense moet eerder algemeen as spesifiek wees.

Verwysings

A. Woordeboeke

- De Villiers, M. et al. 1985⁶. *Nasionale Woordeboek*. Kaapstad: Nasou.
- Odendal, F.F. et al. 1979². *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Doornfontein: Perskor.
- Schoonees, P.C. / F.J. Snijman / D.C. Hauptfleisch (Reds.). 1950-1984. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Sinclair, J.M. (Red.). 1988. *Collins COBUILD Essential English Dictionary*. Londen: Collins.

B. Ander Bronne

- Arnold, D.I. 1980-81. College-Level Dictionaries and Freshman Composition. *Dictionaries* 2-3: 69-79.
- Ayto, J.R. 1983. On Specifying Meaning. Hartmann, R.R.K. (Red.). 1983: 89-98.
- Bäcklund, U. 1985. "Almost" and "Nearly", Dynamic and Static Meaning. *Cahiers de Lexicologie* 57(2): 65-120.
- Cowie, A.P. 1980-81. Lexicography and its Pedagogic Applications. *Applied Linguistics* 2(3): 203-206.
- Dagenais, L. 1984. Two principles in Definitions of an Explanatory-combinatorial Dictionary. Hartmann, R.R.K. (Red.). 1984: 58-66.
- Eksteen, L.C. 1965. *Die leksikale definisie. 'n Leksikografiese ondersoek*. Ongepubliseerde D.Litt.-proefskrif. Universiteit van Pretoria.
- Eksteen, L.C. 1967. Die grondslag van gebruik in die verklarende leksikografie. *Taalfasette* 4: 12-18.
- Evans, B. 1969. But What's a Dictionary for? Hogins, J.B. en R.E. Yarber (Reds.). 1969: 212-223.
- Gates, E. 1986. Preparation for Lexicography as a Career in the United States. Ilson, R. (Red.). 1986: 82-88.
- Geeraerts, D. en J. Janssens. 1982. *Wegwijs in woordenboeken*. Assen: Van Gorcum.
- Gouws, R.H. 1985. Die omvattende sinchroniese woordeboek as taalkundige handleiding. *S.A. Tydskrif vir Taalkunde* 3(3): 21-47.
- Gouws, R.H. 1989. *Leksikografie*. Pretoria: Academica.
- Gove, P.B. 1985. Subject Orientation within the Definition. Zgusta, L. (Red.). 1985: 58-70.
- Hanks, P. 1979. To What Extent Does a Dictionary Definition Define? *ITL* 45-46: 32-38.
- Hartmann, R.R.K. (Red.). 1983. *Lexicography: Principles and Practice*. Londen: Academic Press.
- Hartmann, R.R.K. (Red.). 1984. *LEXeter '83 Proceedings*. Tübingen: M. Niemeyer.
- Heliel, M.H. 1987. Definitions of Linguistic Terms in an English - Arabic Dictionary. *Dictionaries* 9: 133-148.
- Hogins, J.B. en R.E. Yarber. (Reds.). 1969. *Language: An Introductory Reader*. New York: Harper and Row.
- Hulbert, J.R. 1955. *Dictionaries: British and American*. Londen: André Deutsch.

- Hlson, R. (Red.). 1986. *Lexicography: An Emerging International Profession*. Manchester: Manchester University Press.
- Katz, J.J. 1972. *Semantic Theory*. New York: Harper and Row.
- Kipfer, B.A. 1984. *Workbook on Lexicography*. Exeter: A. Wheaton and Co. Ltd.
- Landau, S.I. 1984. *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. New York: The Scribner Press.
- Leech, G. 1981. *Semantics*. New York: Penguin Books.
- Louw, J.P. (Red.). 1985 *Lexicography and Translation*. Kaapstad: Bybelgenootskap van S.A.
- Magay, T. 1988. On Some Problems of the Bilingual Learner's Dictionary. Snell-Hornby, M. (Red.). 1988: 171-177.
- McDavid, R.I. Jr. en A.R. Duckert (Reds.). 1973. *Lexicography in English*. Annals of the New York Academy of Sciences 211. New York: The New York Academy of Sciences.
- Neubauer, F. 1984. The Language of Explanation in Monolingual Dictionaries. Hartmann, R.R.K. (Red.). 1984: 117-123.
- Ondedal, F.F. 1978. Die gesag van die woordeboek. Snyman, H. (Red.). 1978: 65-77.
- Ondedal, F.F. 1979. Plus positief en plus negatief. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 19(1): 24-41.
- Otto, A.N. 1989. *Kriteria vir 'n Afrikaanse aanleerderwoordeboek*. Ongepubliseerde D.Litt.-verhandeling. Universiteit van Stellenbosch.
- Petöfi, J.S. 1976. Lexicology, Encyclopedic Knowledge, Theory of Text. *Cahiers de Lexicologie* 29(2): 25-41.
- Quine, W.V. 1973. Vagaries of Definition. McDavid, R.I. Jr. en A.R. Duckert (Reds.). 1973: 247-250.
- Quirk, R. 1973. The Social Impact of Dictionaries in the U.K. McDavid, R.I. Jr. en A.R. Duckert (Reds.). 1973: 76-88.
- Robinson, R. 1950. *Definition*. Oxford: Clarendon Press.
- Snell-Hornby, M. (Red.). 1988. *ZüriLEX '86 Proceedings*. Tübingen: Francke Verlag.
- Snyman, H. (Red.). 1978. *Uit vier windstreke*. Kaapstad: Nasou.
- Van Schalkwyk, D.J. en G. Kroes. 1979. *Doeltreffende Afrikaans*. Goodwood: Nasou.
- Wierzbicka, A. 1985. *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor: Karoma Publishers, Inc.
- Wolf, H.B. 1973. Definition: Practice and Illustration. McDavid, R.I. Jr. en A.R. Duckert (Reds.). 1973: 253-258.
- Zgusta, L. 1971. *Manual of Lexicography*. Den Haag: Mouton.
- Zgusta, L. (Red.). 1985. *Probleme des Wörterbuchs*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Wat maak ons met die skarminkel in die jonkmanskas, of: aspekte van die gesag van die woordeboek¹

F.F. Odendal, *Departement van Afrikaans, Randse Afrikaanse Universiteit*

Abstract: Aspects of the Authority of the Dictionary. It is a well-known fact that the man in the street looks upon the dictionary as a final and undisputed authority. This means the lexicographer carries an immense responsibility. In particular, his linguistic facts must be above suspicion. How difficult it is always to ascertain these facts, is illustrated with respect to a number of cases. Special attention is also focused on the problem of shift in meaning still in drift. Subsequently, the question of the opposition descriptive/prescriptive is discussed. Most linguists pay lip-service to the point of view that a dictionary may only be descriptive. The author tries to demonstrate that no dictionary complies with this requirement: the omission of a word or a form is in itself a prescription; furthermore the language of the educated, of a certain respected class is described, not that of all speakers. The user of the dictionary demands guidance, and clear guidance at that. The author takes the position at present, in contrast to his previous stance, that the lexicographer, in particular the writer of a desk dictionary, must not hesitate to give this clear guidance, i.e. be prescriptive, even in a blatant manner if need be.

Keywords: AUTHORITY OF THE DICTIONARY, RESPONSIBILITY, SHIFT IN MEANING, OPPOSITION DESCRIPTIVE/PRESCRIPTIVE, DESK DICTIONARY, USER-GUIDANCE, LEXICOGRAPHY

Opsomming: Dit is algemeen bekend dat die gewone taalgebruiker 'n buitengewone gesag aan die woordeboek toeken, wat 'n geweldige verantwoordelikheid op die skouers van die leksikograaf plaas. Veral die taalkundige gegewens moet bo verdenking wees. Hoe moeilik dit is om altyd hierdie gegewens te bekom, word aan die hand van 'n vyftal voorbeelde geïllustreer. Spesiale aandag word verder gevestig op die probleem van die verskuiwing in betekenis wat nog nie vol-

¹ Oorspronklik in gewysigde vorm gelewer as inleiding tot 'n bespreking by 'n Leksikografiesimposium, Stellenbosch, Julie 1990. Die artikel dra nog die onvermydelike tekens daarvan dat dit as referaat voorberei is.

As ek hierdie bydrae opdra aan my vriend, akademies en andersins, vanaf 1944, as medeleksikograaf sedert 1958, as mede-Taalkommissielid sedert 1971, en as sekretaris van die Taalkommissie sedert 1981, dan is dit nie net om dank te betuig vir die verrykende vriendskap, samewerking en lojaliteit wat ek deur al die jare van hom kon ondervind nie, maar ook met die hartgrondige wens, en in die vertrouwe dat die bydrae van Niël Hauptfleisch, die beskeie maar so buitengewoon deeglike werker op ons vakgebied, in die toekoms steeds duideliker en na werklike waarde erken sal word.

tooi is nie. Vervolgens word die kwessie van die teëstelling deskriptief/preskriptief aan die orde gestel. Die meeste taalkundiges bring lippediens aan die standpunt dat 'n woordeboek net deskriptief mag wees. Skrywer probeer aantoon dat geen woordeboek hieraan voldoen nie: reeds die weglaat van 'n woord of vorm is al preskripsie; verder word die taal beskryf van die opgevoede, of 'n bepaalde gerespekteerde groep, nie van alle sprekers nie. Die gebruiker van die woordeboek eis leiding, en dan ook duidelike leiding van die leksikograaf. Skrywer stel hom tans, anders as vroeër, op die standpunt dat die woordeboekmaker, by name die maker van 'n handwoordeboek, nie moet skroom om hierdie leiding duidelik te gee nie, dus preskriptief moet wees, indien nodig selfs op blatante wyse.

Sleutelwoorde: GESAG VAN DIE WOORDEBOEK, VERANTWOORDELIKHEID, VERSKUITWING IN BETEKENIS, TEËSTELLING DESKRIPTIEF/PRESKRIPTIEF, HANDWOORDEBOEK, GEBRUIKERSLEIDING, LEKSIKOGRAFIE

1. Skrywer hiervan het baie jare gelede (Odendal 1978) 'n referaat wat baie raakpunte met hierdie artikel het, afgesluit met die bekende aanhaling uit Hulbert (1960: 11): "The authority of dictionaries is only that of the men who made them." As ek nou, in teëstelling met destyds, hierdie woorde my uitgangspunt maak, dan is dit omdat ek die kalklig wil laat val op die geweldige verantwoordelikheid wat die leksikograaf op hom neem of op hom afgedruk kry (vgl. ook weer onlangs Gouws 1989: 16).

Wat bepaal hierdie verantwoordelikheid? Hill (1970: 245) het beweer: "For the general public, dictionaries are the most important books that can be written about language." Om nog een uitspraak aan te haal: "No reference book, perhaps no book of any kind except the *Bible*, is so widely used as 'the dictionary'" (Hulbert 1960: 9) (Vgl. ook Branford 1981: 17). Dit is algemene kennis in die kring van leksikograwe. Dit is ook geen nuus dat die gewone spreker 'n byna onverklaarbare en kinderlike, maar onwrikbare geloof in "die" woordeboek het nie. Van die toestand in Amerika het McDavid gepraat van "the endemic American lexicolatry, a tendency to attribute literal divine inspiration to all details of a dictionary". Dit is bekend hoedat argumente besleg word, selfs hofuitsprake gebaseer word op "wat die woordeboek sê". Dit is een ding om hierdie feit(e) intellektueel te aanvaar; dit is moontlik iets anders om dit persoonlik te belewe. 'n Goeie vriend, 'n hoogs kritiese professor aan die natuurwetenskaplike kant, verklaar op 'n dag teenoor my dat hy die werkwoord "sommee" onnadenkend jare in sy klasse gebruik het in die sin van ongeveer "'n som maak; optel". Om die een of ander rede slaan hy die woord in *HAT* na en vind dat die betekenis daar as "dagvaar" aangegee word. Die resultaat? Hy gebruik nie meer "sommee" in sy klasse nie. Hierdie vriend gee my in beginsel byna nooit gelyk as ek 'n stelling maak nie, maar iets wat in 'n woordeboek — toevallig myne — staan, dit aanvaar hy wel, al gaan dit in teen sy vasgelegde gebruik, en waarskynlik ook teen sy intuïsie.

Alhoewel uitsprake en ervarings soos die voorafgaande *ad infinitum* uitgebrei kan word, is dit stellig oorbodig om verdere bewyse aan te voer vir die

ontslag, die eerbied wat die gewone taalgebruiker vir 'n woordeboek het en daarmee meegaande die verantwoordelikheid wat die leksikograaf op hom neem.

1.1 Daar sit egter meer hier agter, en dit is moeilik om te weet hoe 'n mens hierdie situasie moet hanteer; miskien sterker gestel: die hoof moet bied. Dit is naamlik 'n feit, reeds deur Hulbert (1960: 10) genoem, dat "the non-bookish layman almost invariably supposes that one dictionary is as good, as authoritative, as another". Dit is ongelukkig ook so dat nie net die "non-bookish layman" uit onkunde of luiheid (naamlik om verskillende woordeboeke te vergelyk) hierdie opvatting het nie. Dit is natuurlik wél so dat sommige gebruikers beter ingelig is as ander op grond van opleiding, agtergrond e.d.

'n Mens moet jou egter geen illusies maak dat woordeboeke slegs deur sê nou maar gegradueerdes of selfs gematrikuleerdes gebruik word nie. Dit bly 'n verbasende feit dat in soveel huise een van die weinige boeke 'n woordeboek is, hoe verouderd ook al. (Ewe verbasend is dit, natuurlik, in hoeveel huise daar nie 'n woordeboek is nie.)

Die blokraaiselmode het natuurlik verder die gebruik en besit van 'n woordeboek laat posvat, maar dit is geen normale verskynsel nie, en plaas ook na my mening geen verantwoordelikheid op die leksikograaf nie. Sy gesag in hierdie verband is volkome toevallig.

1.2 Wat egter wel die geval is, is die feit wat Gouws (1989: 14) duidelik, maar amper in die verbygaan stel, naamlik dat dit veral die *taalkundige* gesag van 'n woordeboek is wat bo verdenking moet wees. En om hierdie taalkundige gegewens altyd en altyd juis in die hande te kry, veral by die maak van 'n handwoordeboek met al die beperkings wat aan so 'n taak ten grondslag lê, is 'n probleem van 'n ander orde, alhoewel Hauptfleisch (1985: 211) in beginsel natuurlik volkome reg is as hy die redakteur van *HAT* tereg wys t.o.v. foute van allerlei aard wat in sy publikasie "verwarrend, misleidend ... en onvolledig" is.

Om die voorafgaande nie in die lug te laat hang nie, wil skrywer graag die problematiek illustreer aan die hand van enkele gevalle van uiteenlopende aard wat hulle in die nabye verlede aan hom opgedring het. Daar steek nog steeds 'n groot stuk waarheid in Meyer de Villiers (1959: 8) se woorde van lank gelede: "Dit is waarskynlik die belangrikste taak van die taalkundige om die 'taalgevoelens', daardie skynbaar geheimsinnige bron van kennis (van die taal) op te spoor en bloot te lê." Maar let wel: "op te spoor" en "bloot te lê", wat vir my beteken: wetenskaplik na te gaan en uiteen te sit.

Wat volg, is slegs illustratief; ander (stelling ook beter) voorbeelde lê vir die gryp.

1.2.1 skarminkel:² Volgens ons woordeboeke dui die woord 'n lang skraal man aan, soos *Van Dale* dan ook "bevestig".

Enkele optekeninge uit die versameling van *WAT* skyn hierdie betekenis te ondersteun. Ek gee enkeles: "Flip ... vind 'n maer, skraal skarminkel van 'n man, met weggesonke oë, hol wange, 'n yl ligte snor en wit winkbroue." (H.S. van Blerk: *Los donkies*, 1950: 229); "'Haai, Jaap Rooidam!' skree hy vir 'n skarminkel van 'n kêrel wat eenkant oor die toonbank druip." (W.A. de Klerk, *Die Huisgenoot*, 1947); "Kinders wat ooit uit 'n huwelik tussen ons gebore word, sal bleek skarminkels wees, baie geniaal ..." (Wille Martin, *Die Huisgenoot*, 1959); "Hy is 'n bleek skarminkel wat teen geen noordewind se aanslae sal bly staan nie." (Earl Martin, *Die Huisgenoot*, 1959).

Ander optekeninge weer laat twyfel oor wat presies met *skarminkel* bedoel word. Daar kan egter weinig twyfel bestaan oor wat Johan van Wyk (*Beeld* 2/8/90) onder die woord verstaan as hy beweer dat hy en oudpresident P.W. Botha verskeie kere gebots het, en: "... ek het dikwels onder sy tong deurgeloopt en by geleentheid het hy my as 'n 'skarmonkel' bestempel." Nou is dit interessant dat navrae by 'n behoorlike groep sprekers van uiteenlopende plekke van herkoms, opleiding en ouderdom, met die uitsondering van 'n enkele egpaar, almal sonder huiwering beweer het dat 'n *skarminkel* 'n persoon is van "min of meer ongure geaardheid, 'n nikswerd, selfs ook 'n skelm (maar darem nie 'n werklike boef nie)". Verdere navraag in die rigting van die betekenis wat die woordeboeke aangee, het volkome negatiewe reaksies uitgelok.

Wat het hier plaasgevind? Hoe hou die twee uiteenlopende betekenisverband met mekaar? Wanneer sou die ongunstige betekenis ontstaan het? (*Het Zuid Afrikaansche Tijdschrift* van Januarie 1889 het dit al oor: "Ek wil naar di Kaap, jou Engelse skarmenkel", maar wat sou die betekenis hier wees? Dit lyk bra na die ongunstige.)

Meer natuurlik nog: wat besluit die woordeboekmaker hieroor? En sou dit hom nie ernstig kwalik geneem kon word as hy nie op een of ander wyse op die ongunstige betekenis afgekomm het nie?

1.2.2 geeu: Een van ons jonger digters skryf van "die geeu van die meeu" (mooi assonansie):

Die oggendson spaander
van die water weg
met die geeu van meeu
(Johann de Lange: *Wordende naak*, 1990: 14)

² Dank aan my en die gehuldigde se goeie vriend, prof. Ernst van Heerden, wat my aar.dag op hierdie en die volgende geval gevestig het.

Die woord was vir my heeltemal onbekend, en *HAT* het dit (dan ook) nie (wel "ken" ons natuurlik, veral seker die medici, die woord *geuehonger*, maar dan stellig ook maar uit woordeboeke). Nederlandse woordeboeke en minstens een vertalende Afrikaans-Engelse woordeboek verseker ons dat die betekenis van *geeu* "gaap" is. Uit die verband van die gedig sou mens *geeu* egter eerder interpreteer as 'n weergawe van die gekrys van die voëls. Wat staan die leksikograaf te doen?

1.2.3 'n Ander tipe probleem ondervind mens by *jonkmanskas*. Die afgelope paar jaar word die woord nogal dikwels gehoor en gelees. Daar bestaan geen twyfel van watter tipe meubelstuk gepraat word nie (vgl. ook Koos Prinsloo in "Die jonkmanskas" uit die bundel *Jonkmanskas*, 1982), en die kas (die saak) is baie lank bekend. Dit is 'n kas van ongeveer skouerhoogte, met twee laaie bo, en daaronder hangruimte afgesluit deur 'n dubbeldeur. Oorspronklike en nagmaakte eksemplare van dié meubelstuk pryk vandag in baie huise, dikwels as vertoonstuk in die sitkamer of ingangsportaal, uitgevoer in geel- en stinkhout. Maar die naam? Terloops, al die boeke oor ou Kaapse meubels (in Engels) gebruik die Afrikaanse woord. Een boek praat self van 'n *jonkvroukas* vir 'n soortgelyke maar effens ander kas. In hierdie geval is die hangruimte bo en die laaie onder.

Die *saak* is dus heel bekend. Vanwaar egter die woord? Dit kom nie in Nederlandse woordeboeke voor nie en ook nie in die Afrikaanse nie, by name nie in *WAT* nie (wel tog in die jongste *Tweetalige Woordeboek* met die vertaling "single clothes cupboard"). Die oudste optekeninge in die woordversameling van *WAT* is twee uit 1967, daarna 1972; die oudste by die *Dictionary of South African English* in Grahamstad van 1973.³ Ek het die waarheid so effens skuins gehou — soos Langenhoven sou gesê het — toe ek beweer het *jonkmanskas* kom nie in *WAT* voor nie: dit kom wel voor, maar in die voorlopige byvoegsel, en die sitaat wat die woord steun, is een van die optekeninge uit 1967 waarna hierbo verwys is. Dit bewys vir my dat die woord inderdaad onbekend was toe J oorspronklik opgestel is, en die persoon wat J bewerk het, was juis iemand wat met toewyding aandag gegee het aan wat 'n mens "kultuurwoorde" of "kontreiwoorde" van hierdie aard kan noem. Die raarste van alles is dat die inskrywing in *WAT* se byvoegsel as etiket het (*waarskynlik n/d Engels*). Wat dit alles moet impliseer, is moeilik te agterhaal, maar dit sou kon beteken dat *jonkmanskas* 'n vertaling is van *bachelor's chest*, wat nie 'n *jonkmanskas* is nie. En die definisie in *WAT* se byvoegsel is veel nader aan dié van *bachelor's chest* as van *jonkmanskas*.

'n Interessante voetnoot by hierdie voorbeeld — wat dan trouens ook die probleem van die leksikograaf in dergelike gevalle onderstreep — is die feit dat

³ Dank aan mnr. D.C. Hauptfleisch van die *WAT* en dr. Jean Branford van die *Dictionary of South African English* vir hierdie en ander gegewens.

so baie informante met groot sekerheid beweer dat hulle die woord *jonkmanskas* goed en lank (bv. uit hul jeug) ken. Sodra daar egter pertinente vrae gevra word, verdwyn die sekerheid baie gou. Soos elke navorser weet, is dit geen groot kuns om jou informant met jou gewaande meerdere kennis of jou twyfel te verwar of tot onsekerheid te "dwing" nie. Nogtans.

1.2.4 *klip*: HAT¹ het as eerste betekenis van *klip* gehad: "rots in die see". Volgens my was dit doodgewoon onsin. Stel jou voor: "Die skip het op 'n klip geloop". Hierdie "Nederlandse" onderskeiding is dus by die verwerking van HAT² geskrap, alhoewel die nuwe redakteur wel bewus was dat reste van hierdie betekenis nog voortleef in 'n topografiese naam soos *Hangklip*. Scholtz (1972: 134) stel dit baie duidelik dat "rots in die see" die *Nederlandse* betekenis is, maar wel ook dat hierdie betekenis voortleef in die verbinding *blinde klip* ("ondersese rots"). WAT se behandeling van *klip* in hierdie verband is "interessant". Daar word gepraat van "Fig. en in figuurlike verband met beklemtoning van sekere eienskappe of ervaringsaspekte soos ... gevaar wat dit as rots vir skepe inhou". Die voorbeeld wat hierdie gebruik moet steun, is: "Op hierdie klip (nl. die vraag vir watter taalvorm, Afrikaans of Hollands, geywer sou word) kon die eerste Taalkongres al gestrand het." Die skrywer? Rob Antonissen!

Wat staan 'n leksikograaf egter te doen as so 'n uitmuntende kenner van Afrikaans soos D.J. Opperman telkens in *Joernaal van Jorik* verwys na die "neushoring van skerp klip", "verby die kwaai klip met sy wind en skuim" (1949: 9, 49), waarmee klaarblyklik verwys word na Kaappunt (wie weet miskien ook na Kaap Agulhas?), maar bepaald na 'n "rots in die see". (Terloops, *klip* en *skip* rym natuurlik "lekker".) Eienaardig ook dat op bladsye 58 en 60 weer die woord *rots* in dié verband na vore kom.

1.2.5 *laf*: Volgens ons Afrikaanse woordeboeke het "laf" die onderskeidings van "smaakloos" en "verspot"; bepaald egter nie van "lafhartig" nie, "de gewone bet." in Nederlands volgens Van Dale. By Van Wyk Louw word *laf* egter telkens gebruik in 'n betekenis wat volgens my interpretasie niks anders as "lafhartig" kan wees nie:

Die infante praat met Dias:
 Dias, ons staan verslae. Jy wil nie sien nie ...
 As óns dan *laf* is, daar staan jou manne nog:
 praat self met hulle; óns raad het jy verwerp.

(Dias, 1952: 34)

Dias praat:
Tog sal ek praat:
nie hierdie *lawwes* gaan my inkeer bring nie.
Kom hier, jy! Sal jy gaan waar ek beveel?

(Dias, 1952: 35)

... oor die graf
van dié onsalige biskop van Reggio, waar
die eenvoudiges en sondaars net te *laf* is
om te spu (of te genadiglik met
nederigheid geseën)

(Tristia, 1962: 51)

Germanicus vra:
Jy's dubbeld trouloos, Piso?
Piso antwoord:
Ontrou, ontrou
aan hierdie *lawwe* eeu!

(Germanicus, 1956: 100)

Maar *ék*, o Heer, nooit mag ek *laf*
buig voor die eeu, die nuwe menslikheid.
("Die hond van God", *Gestaltes en diere*, 1942: 36)

En voorbeelde van 'n dergelike gebruik van "laf" by Van Wyk Louw kan vermeerder word.

1.2.6 'n Mens kan korter gaan oor enkele ander maar moontlik ewe interessante gevalle:

1.2.6.1 *Beeld* van 8/2/91 sê: "Lloyd Webber ... en Madeleine Gurden, 'n *ruiterin*, het trou aan mekaar beloof ..." Daar is stellig grammaties geen beswaar in te bring teen *ruiterin* nie. Afgesien daarvan dat *HAT*, *Nasionale Woordeboek* en die jongste *Van Dale* dit nie vermeld nie, en dit algemeen bekend is dat die gebruik van sg. "vroulike vorme" sterk aan die afneem is, is Combrink (1990:

15-16) se getuienis "verdoemend". Onder die ruim 37 vorme op *-in* wat hy as moontlik bestaanbaar in Afrikaans aangee, word *ruiterin* nie vermeld nie, en, soos Combrink tereg opmerk, het vroulike vorme op *-in* onproduktief geword — en ook ongebruiklik. Uiteindelik vind hy net 15 *-in*-woorde wat nog gebruiklik is in Afrikaans, en dan reken hy nog ruim. Maar die *Tweetalige Woordeboek* ken wél *ruiterin*. Vir dié wat wil bespiegel, is hier heerlike ruimte.

1.2.6.2 M.E.R. laat 'n mens met 'n netjiese probleem as sy in *My beskeie deel* (1972: 39) sê: "want ek was nog klein en *onnosel* toe my moeder ons halsoorkop in die Engelse Kerk oorgetel het". Nou is ons darem nie so *onnosel* om nie te weet wat "onnosel" bv. in Middelnederlands beteken het nie. Vergelyk ook maar *HAT* wat as bet. 2 nog aangee:

(*veroud.*) Onskuldig, sonder sonde: 'n *Onnosele babatjie*. *Onnosele-Kinderdag* (R.K.), 28 Desember (kindermoord op onskuldige kinders in Bethlehem). [Terloops die geboortedag van die outeur — veel sy hom dus vergewe.]

WAT se versameling het — mens sou byna kon sê eienaardig — weinig gegewens om *onnosel* = onskuldig te steun. Interessant is die opmerking in Van der Merwe se *Die korrekte woord* (s.v. *onskuldig* x *onnosel*) — egter, ewe interessant, weggelaat in die herbewerking van Ponelis — "dat ons vandag nog (praat) van 'n *onnosele bloedjie* bedoelende 'n onskuldige kindjie."

1.2.6.3 Laat ons afsluit met twee laaste voorbeelde uit die talle wat geparadeer kan word: Wat gemaak met Van Wyk Louw se "Donkewerk is konkel" (*Germanicus*, 1956: 2) wat na my wete nêrens anders opgeteken is nie, en wat gemaak met die toenemende gebruik van *aldus* in 'n koerant soos *Beeld* (6/2/91), wat tog boog op sy versorgde taalgebruik (sy dit dan soms na eie reëls): "Aldus 'n Britse militêre woordvoerder is 'n derde van Irak se belangrikste brûe ... vernietig ..."

1.3 Hopelik is die dilemma van die woordeboekmaker genoegsaam geïllustreer deur die voorafgaande. Hierdie dilemma is nog veel groter vir die handwoordeboekmaker wat nie oor genoegsame tyd, personeel, infrastruktuur beskik nie as wat die geval is by die maker van die standaardwoordeboek (of wat nou ook omvattende woordeboek genoem word): hy wil graag verantwoordelik te werk gaan, wil graag die gesag wees wat gebruikers van hom verwag — en hy weet, sonder om aanmatigend te wees, dat sy woordeboek veel meer deur die gewone gebruiker geraadpleeg gaan word as die omvattende woordeboek — maar die middele ontbreek dikwels, soms ook die

moed om 'n bepaalde besluit te neem. (Hierdie gebrek aan moed moet nie slegs negatief beoordeel word nie. Dit is ook so dat as die woordeboekmaker sy gebruikers, veral sy konserwatiewe gebruikers te ver vooruit is, hy juis daardeur aan gesag kan inboet. Tussen die duiwel en die diep blou see.)

Die meeste voorbeelde wat hierbo genoem is, vind op die een of ander wyse aansluiting by die lastige verhouding tussen Afrikaans en Nederlands, alhoewel hulle verskillende probleemfasette verteenwoordig. Wie nie oortuig is van watter probleem Nederlands vir die Afrikaanse leksikograaf skep nie, moet maar 'n bietjie gaan navors hoeveel Nederlandse invloed nog in ons woordeboeke gefossiliseer gebly het. Twee ander probleemtipies kan kortliks aangeraak word: die een wat meer spesifiek Afrikaans raak, die ander meer algemeen. Die meer algemene word ook deur Zgusta (1980: 5) genoem, nl. dat wanneer 'n verskuiwing in betekenis besig is om plaas te vind, wanneer dit wat as fout beskou is, so algemeen geword het dat dit die normale (begin) word, *wanneer* in hierdie proses besluit wie dat die fout nie meer fout is nie? Die verskynsel kom natuurlik oral ter wêreld voor. In Afrikaans kan verwys word na *belangeloos*, *verban* (vs. *verbied*), *uitstaande* (in fig. betekenis), *plasties* as s.n.w., *pensionaris*, die klemaanduiding by woorde op *-kus* en *-ci*, iemand van raad *bedien* (i.p.v. *dien*). Dit is inderdaad een van die lastigste oordele vir 'n leksikograaf om te vel.

Tweedens word alles in Afrikaans daardeur bemoeilik dat Engels so 'n sterk invloed het. Waar staan ons met "'n probleem *aanspreek*", met *spaar-* in *spaarwiel*, *spaar sleutel*, *spaar kamer* ("vrykamer" bly lastig, alhoewel lekker); *geboortemerk*, *blatant*, *braaf*, *inhandig*, *skedule*, en so *ad nauseam*. En dan praat 'n mens nie eers van suiwer, onverdunde oorname uit Engels nie, soos *establishment*, *happening*, *cowboy*, *soul*, *underground*, *blues*, *gay*, *lingerie*, *understatement*, *tekkie*, *dribbel*. Waar trek wie die streep?

Daar sou ook nog aandag geskenk kon word aan modewoorde soos *in-* en *uitfaseer*, *eskaleer*, *motiveer*, *implementeer*, *prioriteit* en die lastige posisie waarin hulle, soos slengwoorde, die leksikograaf plaas. Dit is 'n probleem op sy eie (vir wie dit wel 'n probleem is) en verg moontlik 'n aparte bespreking.

1.4 'n Mens sou kon sê die probleme is skynprobleme — vra by WAT wat die optekeninge is, en baie gevalle los hulle self op. Maar klaarblyklik kan dit in die praktyk nie so werk nie.

Wat na my mening wel waar is, is dat die Afrikaanse leksikograaf baie gelukkig is dat hy soveel hulp van die Taalkommissie en sy AWS ontvang — nie net t.o.v. die uiters belangrike rol wat die Taalkommissie gespeel het by die standaardisasie van Afrikaans nie, maar ook vir die gesag wat die woordeboekmaker vir hom self kan toe-eien op grond van die gesag van die Taalkommissie indien hy laasgenoemde se uitsprake aanvaar en volg. Om net enkele gebiede te noem: naas natuurlik spelling as sodanig, ook die keuse van wisselvorme, die aangee van morfologiese en semantiese gegewens, die weglaat van bepaal-

de woorde, en noem maar op. Maar al die leksikograaf se probleme is nog lank nie hierdeur opgelos nie. En hiermee wil ook nie gesê word dat die Taalkommissie al die wysheid in pag het nie: hy kan ook maar teenstrydige en foutiewe besluite neem. Hy bly wel 'n vaste verwysingsraamwerk.

2. 'n Punt waaraan onvermydelik aandag gegee moet word, is dié van deskriptiwiteit versus preskriptiwiteit. Op die oog af is hierdie stelling eintlik heel eenvoudig: óf jy stel jou op die standpunt dat slegs beskryf word wat die werklike, lewende taal van vandag is, d.w.s. van die tyd waarop die woordeboek opgestel word, óf jy het jou eie hebbelikhede en voorkeure, jy hou ook (veral) vas aan 'n vergange tydperk, en jy skryf voor: so móét dit; wat nie so is nie, is fout. Anders gestel: jy aanvaar dat die hoogste gesag die sprekers van die taal is, of jy neem 'n soort elitistiese standpunt in van waaruit *jy* dekreteer hoe gepraat (en geskryf) moet word. (Dat allerlei fasette van die probleem nog ernstige aandag geniet, toon Milroy en Milroy (1985).)

Was dit maar so eenvoudig! 'n Bespreking van norme as sodanig is nie hier van pas nie, want dit sal oortree op die gebied van ander deelnemers (vgl. voetnoot 1). Daar moet egter wel op gewys word hoeveel lippediens daar in hierdie uiteenlopende standpunte is, hoeveel heiligheid (soms sinies) verkondig word, en hoe, na my mening, 'n absolute standpunt nóg teoreties nóg prakties werkbaar is.

2.1 Waarskynlik die bekendste dispuut in ons tyd oor die verhouding deskriptief/preskriptief was dié wat gewentel het om die verskyning van Webster³ in 1961. Hierdie geskil is goed bekend, en dit is stellig nie nodig om die leser verder daarmee te verveel nie. Dit is goed om net weer te benadruk dat die kern van die stryd gegaan het om die vraag wat 'n woordeboek moet doen: deskriptief of preskriptief wees.

Ons weet almal dat die hoofredakteur, Gove, gekies het vir die deskriptiewe en dat hy daarom "toegewings" gemaak het wat vir baie onaanvaarbaar was. *Ain't* is natuurlik die bekendste voorbeeld. Daar skyn 'n opvatting te wees dat Gove sy tyd vooruit was (vgl. o.a. Gouws 1989: 22). Die vraag is: *wie* se tyd? Dit is nie 'n uitgemaakte saak vir my dat Gove bv., hoe vaag ook al, 'n tipe aansluiting by die sosiolinguïste en variasie-taalkundiges van 'n dekade en meer later gevind het nie. Na my mening het hy eerder by die idees van die strukturaliste aangesluit (bv. by Hall se "Leave your language alone"). Want dit is werklik opvallend dat die verdedigers van Webster³ die linguïste van die strukturele skool was. Wat wel waar is, is dat die gewone man agtergelaat is, dat hy nie ryp was om te aanvaar wat hy as 'n tipe laksheid ervaar het nie. Dat Gove nie kon vooruitsien na die TGG nie, is volkome verstaanbaar, want die transformasionaliste het — ek oorvereenvoudig natuurlik — hulle nie met die lewende taal besig gehou nie, maar met die probleme van 'n artifiële taal (vir

sover dit leksikograwe betref) van die geïdealiseerde, eentalige moedertaal-spreker, 'n nie-bestaande spreker wat vir die woordeboekmaker en sosiolinguïst in elk geval oninteressant is.

Waarom ek nie dink Gove was sy tyd *taalkundig* vooruit nie, is die feit dat een van die swakhede van Webster³ juis is dat sy etikette nie voldoende was nie, dat hy sy lesers onbedoeld tog ietwat in die duister gelaat het oor die presiese status van 'n woord, of verwag het dat hulle té presies sal gaan lees, moontlik 'n oorskatting van sy gebruikerskorps. Wie werklik noukeurig lees wat by *ain't* staan, sal veel minder ontsteld wees as dié leser wat sonder meer uitgaan van die standpunt dat net omdat 'n woord of vorm in die woordeboek opgeneem is, dit daarom vir gebruik by elke geleentheid "erken" is.

Ek verwyf Gove niks: ons is almal en altyd kinders van ons tyd.

2.2 Waar bring dit ons alles? Uit die Webster³-gedoe het dit duidelik geblyk dat die gebruikers van woordeboeke 'n *gesaghebbende uitspraak* wil hê, dat hulle 'n *voorskrif* wil hê: waarom anders raadpleeg hulle dan 'n woordeboek?⁴ WIE se gesag en voorskrif moet dit wees? Die gewone gebruiker is nie daarin geïnteresseerd nie, solank hy maar sy voorskrif het. Ons kan hierdie eis nie onderskat nie.

Waar laat dit ons as perpetreerders van woordeboeke? Klaarblyklik kan ons nie sommer hendsop en sê: "my gebruikers wil dit hê en ek gee hulle dit" nie. Dit sou 'n soort hoereerdery wees.

Maar dan moet ons ook eerlik met ons self wees: wie, wat hom of haar al met die praktiese leksikografie besig gehou het, kan eerlik sê dat die manier waarop hy gewerk het, volkome berus het op wat die *gebruik* is, dat in elke opsig die taalgebruik van die spreker die een en enigste is wat weergegee is?

3. Dit is natuurlik die strewe van elke verantwoordelike leksikograaf om so ver moontlik kennis te neem van en ag te slaan op die werklikheid van die taalgebruik om hom. Maar daar word myns insiens te gladweg hieroor heen-geskeer. Slegs een voorbeeld is nodig om die stelling te bevestig. Nadat Barnhart twee bladsye van tevore nog sê: "Authority, then, rests in the scholar who edits the dictionary," sluit hy sy artikel (1980: 41) oor die norm in woordeboeke af, byna buite verband, met die woorde: "The real 'authority' on a matter of English usage is the speaker or the writer; the dictionary can only provide him with facts about the usage of other speakers, writers, and readers by which he can check his judgement." Só kan 'n mens nie rondval nie.

⁴ In die loop van die bespreking na aanleiding van hierdie inleiding het die gedagte na vore gekom dat werke soos *Die korrekte woord* en *SARA* moontlik juis 'n aanklag is teen die woordeboekmakers, naamlik dat lg. se leiding nie duidelik genoeg is nie.

3.1 Die diskrepansie tussen suiwer teorie en die praktyk kom natuurlik na vore in die uitsprake van byna almal, alhoewel dit vir my soms lyk asof nie almal bewus is van die diskrepansie nie: die taalgebruik waarop geroem word dat dit weergegee word, is naamlik nie die taal van enige en elke gebruiker nie, maar die taal van 'n uitgelese groep, t.w. die sg. opgevoede sprekers. Skrywer het voorheen (Odendal 1978: 73) hierop gewys, bv. op Faris se uitspraak: "Almost all dictionaries have been on the aristocratic side", of op Robinson wat praat van die weergee van die taal van 'n "preferred group of persons", of "the vocabulary of a respected class". Selfs Gove noem Webster³ "an authority" gebaseer op die gebruik in "general cultivated conversational usage", en die uitspraakleidiings is dié van die "standard speech of educated Americans".

Verlede jaar sê Gouws (1989: 22-23) (en tereg): "In 'n sekere mate sal woordeboeke altyd preskriptief wees omdat bepaalde taalnorme ook in die woordeboek gehandhaaf en gevestig word." Effens later: "Korrektheid moet gebaseer wees op die werklike taalgebruik van opgevoede sprekers."

3.2 In die verbygaan kan daarop gewys word dat etikette deur sommige ook as preskriptief beskou word. Persoonlik sien skrywer dit anders: vir so ver die etiket korrek is, is dit die weergawe juis van een van die belangrikste aspekte van die gebruik van die woord, naamlik wat sy status is, waar hy gepas gebruik kan word, of hy sensitief is, en sommige lede van die taalgemeenskap of selfs sprekers van ander tale kan beledig en grief, ens., ens.

Hieraan kan 'n mens toevoeg: die uitgebreide en meer konsekwente gebruik van etikette is waarskynlik een van die grootste winste van die jongste leksikografiese praktyk; en waaraan 'n mens verder kan toevoeg: ook een van die moeilikste doenighede, miskien omdat intuïsie hier so dikwels 'n rol (moet) speel. Met laasgenoemde word bedoel: die gegewens oor die (presiese) status van die woord is doodgewoon nie altyd voorhande nie, en dan moet die leksikograaf maar na sy beste vermoë op eie kennis staatmaak.

3.3 In hoe 'n mate ons verder deskriptief is, blyk daaruit dat reeds die weglating van bepaalde woorde, vorme of betekenisse al 'n preskripsie of, erger nog, 'n proskripsie is. As *HAT* nie *komper* opneem nie, of nie by *klerikaal* die betekenisonderskeiding "klerklik" aangee nie, dan skryf hy voor. Manson (1973: 208) het gepraat van "this silent censorship".

4. As ons dit met mekaar — al is dit net gedeeltelik — eens is dat ons tog op die een of ander wyse preskriptief is, kom die kernvrae van hierdie bespreking na vore: in hoe 'n mate en op watter wyse mag en kan voorgeskryf

word, en hoe gaan dit die gesag van die woordeboek, van 'n bepaalde woordeboek raak?

4.1 Toe vroeër gesê is dat ons ons rig op die taal van "opgevoede" sprekers, is die probleem nog nie opgelos nie. Want wie is die "opgevoede" sprekers? In Afrikaans is die probleem baie groot, lyk dit my. Maar nou gaan dit oor die norm as sodanig, en daarvoor het hierdie bydrae dit nie. 'n Mens kan natuurlik vir jou jou eie kenniskorps stig soos die *American Heritage Dictionary* gedoen het met sy paneel van 104 (vgl. Odendal 1978: 72), maar niemand het die geloofs-briewe van die groep of individuele lede kon nagaan nie, en almal weet vandag dat dit hier minstens gedeeltelik om 'n foefie gegaan het om Webster³ by te kom.

4.2 Maar gestel ons kom deur hierdie en ander besprekings nader aan 'n begrip van wat ons norme is of kan wees, of gestel ons dink ons weet in elk geval wat ons norme is, hoe gaan ons dit hanteer? Gaan ons nog altyd voorgee dat ons slegs deskriptief is? En as ons gaan erken dat ons ook preskriptief is, hoe openlik, miskien selfs hoe blatant gaan ons ons preskripsie aanbied? Ek wil erken dat ek in die loop van die laaste dekade tot ander, miskien meer drastiese insigte gekom het as voorheen. Dit het vir my al duideliker geword dat die gebruikers van wat ons "gebruikerswoordeboeke" kan noem, ondubbelsinnige leiding kan verwag. Hulle sien en beskou die woordeboek as 'n werklike gesagsbron, soos ons aan die begin gesê het, maar dan wil hulle ook hê daardie gesag moet hulle nie halfpad in die steek laat nie. In moderne terminologie: die woordeboek moet ook "gebruikersvriendelik" wees. Dit het my verder werklik verbaas hoeveel steun van taalkundekollegas gekry is vir die gedagte dat duidelike voorskrif nie uit die bouse is nie.

Daarom voel ek vandag dat ek by 'n herbewerking van *HAT komper* nie net gaan weglaat nie — want die gebruiker kan dalk dink die opsteller het dit net vergeet, of die woord het dalk net weggeval (en die raarste dinge val inderdaad weg). Daar moet dus pertinent gesê word dat dit nie 'n term is wat deur die Taalkommissie erken en deur rekenaarkundiges gebruik word nie. Daar behoort ook geen rede meer te wees om skuldig te voel om te sê dat *klerikaal* nie "klerklik" beteken nie, of dat "dit kom handig in" as 'n Anglisisme beskou word, of moontlik onder Engelse invloed in Afrikaans beland het nie (om dié tegemoet te kom wat 'n hekel aan die gebruik van "Anglisisme" het). Aan die ander kant is dit stellig nie nodig om *hardwerkend* en *halfhartig* as (*Angl.*) aan te dui soos *Nasionale Woordeboek* dit nog wil hê nie. Hoe is dit gestel met *in jou knoppies wees*, soos so baie studente jou laat toekom?

Hierdie preskriptiwiteit stel moontlik die hoogste van alle eise aan die leksikograaf: dat sy preskripsie taalkundig gefundeer en verdedigbaar sal wees

(en nie net idiosinkraties nie). Wat hierdie gefundeerdheid alles behels, is 'n onderwerp vir 'n aparte referaat.

Waaroor daar vir my minder duidelikheid is, is of die omvattende woordeboek hom dieselfde vryheid moet of mag veroorloof as die handwoordeboek. Sy opdrag is immers anders? Nog 'n aparte hoofstuk.

5. Ten slotte: ek wil graag hê my woordeboeke moet werklik gesag hê en met "my woordeboeke" bedoel ek nie woordeboeke waarby ek persoonlik toevallig gemoed is nie: ek bedoel woordeboeke waarby Afrikaans te pas kom.

So 'n gesag is natuurlik nie afdwingbaar nie, en ek sou dit ook nie so wou sien nie. Dit sou 'n kwade dag wees as dit wel afdwingbaar is: die woordeboeke moet so gesaghebbend wees dat gebruikers hulle *wil* volg, sodat hulle kan hê, in Barnhart (1980: 34) se woorde, "the power to influence action, opinion or belief".

Verwysings

- Barnhart, C.L. 1980. What Makes a Dictionary Authoritative? Zgusta, L. (Red.). 1980. *Theory and Method in Lexicography*: 33-42. Columbia: Hornbeam.
- Branford, W. 1981. The Lexicographer and Society. Sinclair, A.J.L. (Red.). *Kongresreferate van die Linguistevereniging van Suider-Afrika*: 17-32. Bellville: Universiteit van Wes-Kaapland.
- Combrink, J.G.H. 1990. *Afrikaanse morfologie*. Pretoria: Academica.
- De Villiers, M. 1959. Norme en afwykinge in die taal. *Annale van die Universiteit van Stellenbosch* 28, B: 1-3.
- Gouws, R.H. 1989. *Leksikografie*. Pretoria: Academica.
- Hauptfleisch, D.C. 1985. Taalnormering in woordeboeke: 'n Praktykgerigte perspektief. Botha, R.P. en M. Sinclair. 1985. Norme vir taalgebruik. *Spil plus* 10: 201-237.
- Hulbert, J.R. 1960. *Dictionaries British and American*. Londen: Andre Deutsch.
- Milroy, J. en L. Milroy. 1985. *Authority in Language*. Londen: Routledge and Kegan Paul.
- Manson, S.C. 1973. Restrictive Labels — Descriptive or Prescriptive? McDavid, R.I. Jr. en A.R. Duckert (Reds.). 1973. *Lexicography in English*. *Annals of the New York Academy of Sciences* 211: 208-212. New York: The New York Academy of Sciences.
- Odendal, F.F. 1978. Die gesag van die woordeboek. Snyman, Henning (Red.). 1978. *Uit vier windstreke*: 65-77. Goodwood: Nasou.
- Scholtz, J. du P. 1972. *Hollands-Afrikaans in die agtiende eeu*. Goodwood: Nasou.
- Zgusta, L. 1980. Some Remarks on the Context of Lexicography. Zgusta, L. (Red.). 1980. *Theory and Method in Lexicography*: 3-29. Columbia: Hornbeam.

Woordeboek en gebruik: 'n bose kringloop

A.F. Prinsloo, *Taalbuuro, Suid-Afrikaanse Uitsaaikorporasie (SAUK)*

Abstract: Dictionary and Usage: A Vicious Circle. This study examines the statement that the practice of compiling Afrikaans explanatory and translating dictionaries by excerpting from published material has created a vicious circle that results in the exclusion from dictionaries of lexical items regarded as standard language by educated mother-tongue speakers of Afrikaans. The reason for this is that language in excerpted publications (books, magazines, newspapers) is usually sub-edited to a greater or lesser degree by language practitioners who in turn follow the prescriptions of dictionaries. The result is a vicious circle that is entrenched further by lexicographical standardizing techniques such as exclusion or negative labelling. The three main issues discussed in the study are (a) prescriptions to the prescribers (lexicographers); (b) the treatment of sixteen lexical items in dictionaries and language manuals; (c) results of an empirical investigation of these sixteen cases among five groups of educated mother-tongue speakers (102 respondents in all). The conclusion is that Afrikaans explanatory and translating dictionaries do not yet reflect the usage of these cases (and by implication many others).

Keywords: USUAL, ACCEPTABLE, UNUSUAL, UNACCEPTABLE, RESPONSE, EXCERPTION, CIRCLE, LABELLING, RESPONDENTS, QUESTIONNAIRE, DIGLOSSIA, STANDARD LANGUAGE, LEXICOGRAPHY

Opsomming: Dié studie ondersoek die stelling dat Afrikaanse verklarende en vertalende woordeboeke as gevolg van die ekserpering van bykans uitsluitlik gepubliseerde stof 'n bose kringloop tot stand bring waardeur leksikale items wat deur opgevoede moedertaalsprekers van Afrikaans as standaardtaal beskou word, uit die woordeboek geweier word. Die taalgebruik in die geëkserpeerde publikasies (boeke, tydskrifte, koerante) word naamlik altyd in mindere of meerdere mate taalversorg deur taalpraktisyne wat op hulle beurt weer die voorskrifte van die woordeboek volg. Hierdeur kom 'n bose kringloop tot stand wat in die woordeboek verder verskans word deur leksikografiese normeringstegnieke soos weglating en/of afwysende etikettering. Veral drie sake word in dié studie bespreek, naamlik (a) die voorskrifte aan die voorskrywers (die leksikografe), (b) die behandeling van sestien leksikale items in woordeboeke en taalhandleidings, en (c) die resultate van 'n empiriese ondersoek van dié sestien gevalle onder vyf groepe opgevoede moedertaalsprekers ('n totaal van 102 respondente). Daar word tot die gevolgtrekking gekom dat Afrikaanse verklarende en vertalende woordeboeke tot dusver nie die gebruiklikheid van dié gevalle (en by implikasie ook van talle ander) weerspieël nie.

Slutelwoorde: GEBRUIKLIK, AANVAARBAAR, ONGEBRUIKLIK, ONAANVAARBAAR, RESPONS, EKSERPERING, KRINGLOOP, ETIKETTERING, RESPONDENTE, VRAELYS, DIGLOSSIE, STANDAARDTAAL, LEKSIKOGRAFIE

Enige waarnemer van gesproke Afrikaans kom te staan voor die verskynsel dat die moedertaalspreker, selfs (of juis) die "opgevoede" moedertaalspreker, sekerre woorde of uitdrukkings of kollokasies gebruik wat nie as Standaardafrikaans beskou word nie, al sou die spreker andersins as 'n standaardspreeker getipeer kan word.

Die meeste van hierdie taalgebruiksitems, hoe gebruiklik ook al, word nie in woordeboeke aangetref nie. Die oorsaak vir hierdie toedrag van sake vorm die vertrekpunte van hierdie studie, naamlik (a) dat die beginsel van gebruik as norm vir die opname van leksikale items in woordeboeke irrelevant word wanneer die geringste moontlikheid bestaan dat dié items Engelse invloed vertoon; (b) dat Afrikaanse verklarende en vertalende woordeboeke as gevolg van die ekserpering van bykans uitsluitlik gepubliseerde stof nie genoegsaam rekenskap gee van die Standaardafrikaanse spreektaal nie; en (c) dat aangesien die geëkserpeerde publikasies (boeke, tydskrifte, koerante) altyd in mindere of meerdere mate taalversorg word deur taalpraktisyns wat op hulle beurt die norme van die woordeboek toepas, 'n bouse kringloop tot stand kom. As die woordeboek 'n leksikale item nie opneem nie, of afwysend etiketteer (byvoorbeeld as "ongewenste Anglisme"), gaan die taalversorger dié item ten alle koste uit publikasies weer — en gaan die ekserpeerder van die publikasies nie die item aanteken nie omdat dit nêrens verskyn nie.

Met verwysing na die behandeling van die "steurendste Anglismes" in hulle taalhandleiding, sê Combrink en Spies (1986: 14): "... Ook hier geld die goue reël vir alle skrywers: *hou 'n goeie woordeboek byderhand en slaan na, selfs wanneer jy nie twyfel nie.*" Die gewone taalgebruiker besef gewoonlik nie dat woordeboeke nie alle leksikale items van 'n taal kan opneem nie, en beskou dus die weglating van 'n item as aanduiding dat dit nie bestaan nie. Dat dit wel kan bestaan, maar deur die leksikograaf as Anglismes beskou en dus weggelaat word, is waarskynlik nie deel van die gewone taalgebruiker se kennis van woordeboeke nie.

Dat daar wel 'n Anglismevrees by Afrikaanssprekers bestaan, blyk duidelik uit vraag 11 in die vraelys (Tabel 6) waar 'n beduidende persentasie van die proefpersone die Afrikaanse werkwoord *oorkóm* (met die betekenis van "te bowe kom") as onaanvaarbaar bestempel — dit word gesien as 'n direkte vertaling van die Engelse werkwoord "overcome". Dit is betekenisvol dat die vraelys ingevul is sonder dat woordeboeke geraadpleeg kon word — waarin dié item as gewone Standaardafrikaans erken word. Hoewel *oorkom* met dié betekenis uit Nederlands na Afrikaans gekom het, is Van der Merwe en Ponelis (1982: 16) se opmerking oor Anglismes hier van toepassing: "... daar moet onthou word dat Engels ook baie verrykend op Afrikaans ingewerk het: gesonde, ewewigtige oordeel is nodig want 'n heksejag op Engelse beïnvloeding gaan ons beslis nie ver bring nie."

Om bogemelde vertrekpunte te toets, is daar enersyds gekyk na die voorskrifte vir leksikograwe oor die stof waarop die woordeboek gebaseer behoort te word, en andersyds die menings van 102 respondente ingewin oor leksikale items waarvan die gebruik deur woordeboeke en taalhandleidings grotendeels afgekeur word. Inligting oor die vraelyste, die respondente en die resultate word in die tweede en derde afdeling van hierdie studie verstrekk.

A. Voorskrifte aan die voorskrywers

Daar bestaan vandag eenstemmigheid dat die gesag van die woordeboek deur die gewone taalgebruiker as volstrek aanvaar word. Dit word nie verder bere-deneer nie: Sedert Odendal (1978) daaroor begin skryf het, het die gedagterig-tig sodanig verander dat daar vandag aanvaar word dat woordeboeke ook 'n preskriptiewe funksie het (dit moontlik ook nog altyd gehad het).

Die aanvaarding van dié toedrag van sake word ook duidelik daarin weerspieël dat Gouws (1989: 13) in sy aanvangsparagraaf die volgende sonder verdere argumentasie as die siening van die gewone taalgebruiker kan stel: "'n Publikasie met *woordeboek* in sy titel verkondig die absolute waarheid ... Woordeboeke ... word vir die volle spektrum van taalkundige probleme geraadpleeg. Die woordeboek word dan werklik vir so 'n gebruiker 'n bron van taalkundige inligting en die gesag van die woordeboek staan bo alle verdenking."

Om tot 'n definisie van "gewone taalgebruiker" en van "opgevoede moedertaalspreker" te kom, kan probleme oplewer. Of outeurs, redakteurs, taalversorgers e.d.m. as gewone taalgebruikers of as opgevoede moedertaalsprekers beskou moet word, is nie werklik hier ter sprake nie: almal aanvaar egter die gesag van die woordeboek — 'n stelling wat getoets kan word aan enige taalburo wat erns maak met Afrikaans.

As 'n woordeboek dus 'n leksikale item nie opneem nie, ervaar die gebruiker daarvan dit as 'n afkeuring van die betrokke item. Hoewel dit hoogstens 'n persepsie by die gebruiker kan wees, is dit vir hom die taalwerklikheid: As 'n woord nie in die woordeboek verskyn nie, bestaan dit nie en mag dit dus ook nie gebruik word nie. In talle gevalle ken die gebruiker die *betekenis* van 'n woord — hy wil slegs weet of die woordeboeke sanksie daaraan verleen. (Slegs in enkele gevalle word die weglating beskou as 'n teken dat die woordeboek hom nie *teen* 'n sekere item uitlaat nie, en dat dit dus Standaardafrikaans is: 'n *argumentum e silentio*.)

Op dieselfde gesaghebbende wyse beïnvloed die woordeboek die gebruiker deur middel van etikettering. Die vrees vir Anglisismes is by die Afrikaansspreker so ingeburger dat etikette soos (in stygende orde van ongewenstheid) onder *Engelse invloed, waarskynlik na die Engels, Anglisisme, ongewenste Anglisisme* die betrokke leksikale item vir gebruik ongeskik verklaar — asof dit weggelaat is. Volgens Gouws (1988: 9) word "etikette ... so gekies dat dit een of ander afwyking van die standaardtaal moet merk, d.w.s. 'n bepaalde beperking op die gebruik van die lemma". Sy bespreking van stilistiese etikette (1988: 32

e.v. en 1989: 204 e.v.) dek ongelukkig nie dié wat met Anglisismes verband hou nie.

Dit is duidelik dat die opname van sogenaamde Anglisismes 'n dilemma in die Afrikaanse leksikografie skep. Enersyds is daar die eis aan die leksikograaf dat *gebruik* as grondslag vir opname moet dien; andersyds rus daar die tradisionele verpligting op hom dat Engelse invloed uit Afrikaans geweer moet word. Die probleem is dat die taalkontaksituasie in Suid-Afrika daartoe lei dat Engels toenemend die taalgebruik van Afrikaanse moedertaalsprekers beïnvloed. Dit is duidelik waarneembaar in *gesproke Afrikaans* — in geskrewe Afrikaans, soos reeds gesê is, word die Engelse invloed deur middel van die woordeboek en taalhandleiding se voorskrifte beperk.

Die vraag wat hieruit ontstaan, is of die Afrikaanse taal op pad is na 'n toestand van 'diglossie' wat Zgusta (1971: 226-227) as volg bespreek: "If we are dealing with a language that has a very strong diglossia, i.e. if the written texts differ vastly from the spoken ones, we have two possible courses of action. Either we can decide that we shall compile a dictionary of the literary standard national language, ... or we decide that we shall take into consideration the spoken forms, too; in the latter case, it is necessary to explore the spoken variety as a language of its own, i.e. excerpt the oral texts, etc."

In 'n voetnoot meld hy (Zgusta 1971: 227) egter: "If there is such a situation in a language, the spoken form is usually on the verge of becoming the medium of written communications also."

Gouws (1989: 30) wys daarop dat die benadering van Gove in Webster³ tot die weergawe van taal in 'n woordeboek daartoe gelei het dat "al hoe meer aandag gegee is aan die woordeboek as neerslagplek van *werklike taalgebruik* [my kursivering — AFP]. 'n Woordeboek moet *gebruik* weergee".

Hy verwys na die *Collins COBUILD*-woordeboek (1987) wat saamgestel is "deur 'n keuse te doen uit 'n verteenwoordigende versameling gesproke en geskrewe Engelse tekste ..."

Dit is op hierdie besondere punt waar die onderhawige studie aansluit: Nieteenstaande die voorskrifte aan die voorskrywers (by wyse van spreke) vind gesproke Afrikaanse taalgebruik in baie gevalle nie neerslag in Afrikaanse verklarende en vertalende woordeboeke nie. Dié stelling is ondersoek deur middel van 'n vraelys waarin die menings van 102 respondente oor 16 leksikale items verkry is. Die keuse van die items in die vraelys en groepe respondente, die behandeling van die items in woordeboeke en taalhandleidings, die resultate van die vraelysopname en die geldigheid van die vraelys word vervolgens bespreek.

B. Die empiriese studie

Die keuse van die items:

Die items bestaan hoofsaaklik uit "taalfoute" wat oor 'n tydperk van sewe jaar (1984-1990) deur die SAUK se Komitee vir Taaladvies aangestip is. Die Komitee het meer as drie dekades gelede ontstaan as 'n komitee van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns om 'n wakendê ogie oor die Afrikaanse taalgebruik van die radio te hou. Die Komitee is intussen uitgebrei, maar behandel nog steeds elke twee maande taalkwessies en "taalfoute" onder die leiding van vier senior Afrikaanse taalkundiges. Dit vervul 'n onontbeerlike funksie omdat die sake op die agenda in die meeste gevalle nuut is, d.w.s. (nog) nie in woordeboeke en taalhandleidings bespreek word of in die AWS verskyn nie.

Oor die tydperk van sewe jaar het sowat 240 items herhaaldelik voorgekom: daaruit is ongeveer 150 gekies en aan twee proefgroepe voorgelê (groep A en C — tabel 1 en 3 onderskeidelik) om hulle mening oor die gebruiklikheid of ongebruiklikheid, aanvaarbaarheid of onaanvaarbaarheid van die taalgebruiksitems uit te spreek. Op grond van dié resultate is die sestien items gekies wat deur die groepe as die gebruiklikste beskou is en ook 'n hoë mate van aanvaarding geniet het.

Daar moet onmiddellik ook vermeld word dat sekere items deur meer as 90 persent van die proefpersone as gebruiklik beskou is, maar vir ongeveer 80 persent van hulle onaanvaarbaar was, bv. *huidiglik*, *hy groei 'n baard* e.a.

Die sestien items wat aan die vyf groepe respondente voorgelê is, is:

1. Inflasie het *gekom om te bly*
2. 'n Klag/aanklag teen iemand *lê*
3. Tom P. sal die rekord *breek*
4. Die tellings is in die *twintigs*
5. Doen aansoek *vir* die pos
6. Sy het 'n *sê* in die saak
7. Dit *dien geen doel* nie
8. Soldate *op* die grens
9. Buite orde *reël*
10. Die rivier is *in vloed*
11. Probleme *oorkóm* ("te bowe kom")
12. Te oordeel *aan*
13. Hy doen *by* Heilbron aan
14. 'n Belofte *maak*
15. Vonnisse *gelyktydig* uitdien
16. *Melkskommel* (bruismelk)

Die keuse van die proefgroepe:

Die proefgroepe het bestaan uit persone wat Afrikaans minstens tot op derdejaarsvlak aan 'n universiteit of kollege bestudeer het, of andersins indiensopleiding oor 'n tydperk van jare ondergaan het, byvoorbeeld in die skryf van Afrikaanse tekste by radio en televisie.

Met hierdie keuse is daar probeer om juis die menings van 'n aantal "bagemiddeld opgevoede" Afrikaanse moedertaalsprekers te verkry. Die feit dat daar persone was wat by sommige items moes vra wat die betrokke taalfout is, dui daarop dat "gewone moedertaalsprekers" (sê byvoorbeeld Afrikaanssprekers wat na matriek geen verdere onderrig in die taal ontvang het nie) se menings na alle waarskynlikheid nog nader aan die boonste perke van gebruiklikheid en aanvaarbaarheid sou lê.

Die sestien items in woordeboeke en taalhandleidings:

Die afkortings van die titels van woordeboeke en taalhandleidings wat in hierdie bespreking gebruik word, is: GW — *Groot Woordeboek*, RD — *Reader's Digest Afrikaans-Engelse Woordeboek*, HAT — *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaans Taal*, NW — *Nasionale Woordeboek* en WAT — *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*; SARA — *Sakboek van regte Afrikaans*, KW — *Die korrekte woord*, JW — *Die juiste woord*, VW — *Voorsetselwoordeboek* en KG — *Die Kennis gids tot moderne Afrikaans*. As 'n publikasie nie by 'n leksikale item vermeld word nie, beteken dit dat dit nie in die betrokke werk(e) opgeneem is nie. (Die *Verklarende Afrikaanse Woordeboek* is buite rekening gelaat om verskeie redes: een daarvan is dat items uit vreemde tale (bv. *courtoisie*, *cui bonum*, *faillissement* en talle meer) en Afrikaanse woorde wat deur die meeste sprekers as onfatsoenlik of plat beskou word (bv. *kak*) sonder enige etiket opgeneem is, waarmee te kenne gegee word dat dit leksikale items van Standaardafrikaans is.)

1. ... gekom om te bly

Die GW se inskrywing by "come to stay" is dit het 'n blywende plek gekry; RD: dit sal bly; die HAT, NW en WAT bevat geen inskrywing nie.

2. 'n klag/aanklag lê

GW: 'n aanklag indien

RD: indien/inbring

HAT: indien

WAT: 'n klag indien — maar met die interessante verskynsel dat die tweede sitaat dit weerspreek: "Ek is baie lus om 'n klag van kin-

deroverwaarlosing teen julle twee te lê (H.S. v. Blerk: Son, 1965, 37)."

KW: "Naas 'n klag inbring teen iemand het 'n klag lê onder Engelse invloed gevestig geraak" (bl.104).

KG: "'n Aanklag word ingedien of inbring, nie 'gelê' nie" (bl. 13).

3. ... 'n rekord breek

GW: slaan, verbeter

RD: breek (verbeter, slaan). In 'n kantlynaantekening verskyn die volgende: "Previously frowned-upon expressions with *rekord* that are now *firmly established* [my kursivering — AFP] as a part of the vocabulary of Afrikaans are: 'n *rekord breek* (break a record) ..." (bl. 435).

HAT en NW: slaan, verbeter

SARA: "'n *Rekord breek* is stewig ingeburger en word ook in Van Dale erken. Van Dale gee ook *slaan*, maar dis moeilik te begryp hoe enige van die gewone betekenis van die woord in Afrikaans hier van toepassing kan wees" (bl. 135).

KW: "'n *Rekord* word *geslaan* en nie *gebreek* nie" (bl. 164).

Nieteenstaande die RD en SARA se uitsprake, blyk uit Tabel 6 dat sowat 90 persent van die respondente dié item as gebruiklik beskou het, maar dat meer as 46 persent dit nog steeds onaanvaarbaar vind.

4. ... in die twintigs

GW, RD, HAT: twintigerjare, in die twintig

NW: twintigerjare

WAT: dertiger jare [sic]. Dit word egter as 'n *germanisme* aangedui.

SARA: "Toe hy in sy 'twintigs' ... was. Met goeie Afrikaans soos *oor die veertig ... in sy veertigerjare* het ons hierdie esserige Engelse vorm nie nodig nie" (bl. 34).

KW: "*Sy is in haar twintigs ... is anglisisties* [sic] vir: *Sy is so in die twintig*" (bl. 128).

5. ... *aansoek doen vir*

GW, RD, HAT, NW, WAT, KG: om

SARA: "*Aansoek doen om* word aangevoel as formeel, maar dit is meestal 'n formele handeling en daarom moet *om* voorkeur geniet. *Aansoek doen* [vir] 'n betrekking kom baie voor. Omdat *vir* sy

- terrein so uitbrei, is dit moontlik nie net Engelse invloed nie" (bl. 3-4). Kyk ook die opmerking in die KW hier onder.
- KW:** "Let ... daarop dat jy aansoeke *om* 'n betrekking vra, nie *vir* nie ... tog kan 'n mens nie loskom van die vraag of jy ... nie bloot met 'n tipiese Afrikaanse vorm te make het nie" (bl. 17). [Opmerking: Van der Merwe en Ponelis (bl. 148) merk oor die voorsetsel op: "Keer op keer word gevind dat die gangbare voorsetsel in Afrikaans heeltemal afwyk van dié in ouer en selfs moderne Nederlands ... Vir Afrikaans, en veral vir die voorsetsel, stel ek my al hoe meer op die standpunt dat ons die Afrikaanse taalgevoel (wat berus op 'n bepaalde *taalpatroon*) in eerste instansie in aanmerking moet neem en eers in tweede instansie moet kyk wat die ouer taaltoestande ons te leer het." — AFP.]
- VW:** aansoek doen *om* (*vir*) 'n betrekking. Taljaard en Smit se verduideliking van woorde in ronde hakies is soos volg: "Woorde en uitdrukkings tussen ronde hakies kan as alternatiewe vir die laaste woord *voor* die hakies gebruik word". Dit val op dat *vir* nie op dieselfde wyse as *by* en *op* in die geval van "*aan* (*by*, *op*) die grens" behandel word nie. Daar word *by* en *op* onafhanklik ingeskryf, aldus:

aan: *aan* (*by*, *op*) die grens
by: sien *aan*
op: sien *aan*

Miskien verdien *vir* in hierdie stadium in dié woordeboek nog nie volle standaardstatus nie.

6. ... 'n *sê* *hê* in 'n *saak*

- GW, HAT:** seggenskap *hê*
RD: 'n *sê* *hê* in 'n *saak*
NW: seggenskap *hê*. As sinoniem word egter aangedui: ('n) *sê*.
WAT: Die kaartkorpus bevat 18 opgawes van *sê* as s.nw. in hierdie verband.
SARA: "*Sê* as naamwoord staan onder verdenking ... 'Jy (het) hier geen [*sê*] (seggenskap) nie'. Hier moet *sê* liewer vermy word" (bl. 139-140).
KW: "Ek het geen *sê* daarin nie (Angl.) = ... *seggenskap* nie" (bl. 169).
KG: "**seggenskap** — Dit beteken '*beslissingsreg*' en kan nie deur *sê* as selfstandige naamwoord vervang word nie. *Sê* kan wel 'n naamwoordsfunksie *hê*, maar dan in 'n verband soos '*sy sê sê*'" (bl. 151).

7. ... *dien geen doel nie*

- GW: geen nut hê nie, vir niks deug nie
 RD: dien nêrens toe nie, geen nut hê nie
 HAT: waartoe dien dit? *Opmerking:* "Vir die anglisisme [sic] *dit dien geen nuttige doel nie* kan gebruik word *dit het geen nut nie, is nutteloos.*"
 NW: dien nêrens toe nie, is van geen nut nie
 WAT: dien nêrens toe nie
 SARA: "Dit [dien geen doel] nie is 'n onnodige Anglisisme. Afrikaans: Dit help nie, het geen nut nie, is nutteloos" (bl. 37).
 KG: "'Die doel dien' is 'n Anglisisme wat vermy moet word" (bl. 50).

8. ... *op die grens*

- RD: aan die grens
 WAT: aan, by, op die grens
 SARA: "'n Huis staan *aan* die see, *by* die see of *langs* die see ... In Engels word hier *on* gebruik wat in foutiewe Afrikaans letterlik vertaal word as [*op*]" (bl. 120-121).
 VW: Dié woordeboek erken *aan, by* en *op* (kyk by item 5 hierbo).
 KG: "*Is dit aan die grens of op die grens?* Tensy dit letterlik en presies *op* die grenslyn is, moet *aan* oorweeg word. Maar dit kan tot misverstand lei. As verneem word dat 'die soldaat *aan* die grens is', kan dit beteken dat die soldaat òf sy land help verdedig òf in transe uitgebars het. 'n Uitweg is '*by* die grens', wat presies sê wat '*aan* die grens' sê, sonder ruimte vir misverstand" (bl. 72-73).

9. ... *buite orde reël*

- GW, RD: buite die orde verklaar
 HAT: buite die orde reël
 KW: "... Vermy ook die volgende Anglisismes: Die voorsitter het hom *buite orde* gereël (korrek: ... het hom *buite die orde verklaar*" (bl. 153).
 KG: "As iets '*buite die orde* verklaar word', beslis die voorsitter van 'n vergadering dat 'n bepaalde punt ... Let op die verpligte '*die*' in al die gevalle" (bl. 133).

10. ... *die rivier is in vloed*

RD: riviere in vloed [*Opmerking:* Aan die Afrikaanse kant van dié woordeboek verskyn "riviere in vloed" en dit word vertaal met *rivers in flood*. Aan die Engelse kant word "the river is in flood" vertaal met "die rivier is vol of kom af of lê kant en wal" — AFP.]

HAT: 'n rivier in vloed

NW: Betekenis 2 by *vloed*: "Oorstroming. Die rivier is in — " [lees *vloed*].

VW: *in*: die rivier is *in* vloed / the river is *in* flood [*Opmerking:* Aangesien dit hier om die voorsetsel gaan, wonder 'n mens watter ander voorsetsels moontlik is. Dit lyk of die opstellers eerder die *aanvaarbaarheid* van die hele item wou aandui — AFP.]

11. ... 'n *probleem oorkóm* (met klem op *-kom*)

RD: sy moeilikhede oorkom

HAT: te bowe kom

NW: (ong.) baasraak, oorwin [*Opmerking:* Die NW se toeligting by "(ong.)" is: "Hierdie afkorting staan vir *ongewoon*. Daarmee word nie bedoel dat die woord 'n vakterm is nie, maar dat dit nie algemeen bekend of gebruiklik is nie" — AFP.]

WAT: Die kaartkorpus van die WAT het die volgende opgawes: gevare, siektes, probleme (5), beperktheid, moeilikheid (5), terugslag, agterstand, struikelblok (2), tekort, droefheid, leemtes oorkom.

KW: "Gewoonlik word aangevoer dat hierdie werkwoord net in die volgende gebruike toelaatbaar is: Jy moet *oorkom* na ons toe; Dit het my al dikwels *oorgekóm*; ... Hierteenoor word dan beweer dat oorkom in die betekenis 'oorwin; te bowe kom' onder invloed van Engels *overcome* staan. Dis egter onjuis. WNT gee 'n hele paar voorbeelde van hierdie gebruik aan. Dit is dus volkome korrek om jou *moeilikhede te oorkom*, iemand se *besware te oorkom*" (bl. 147).

KG: "Met die klem op die tweede lettergreep is dit sinoniem met 'te bowe kom'" (bl. 130).

12. ... *te oordeel aan*

GW, RD, HAT: volgens, na

NW: na

WAT: Die kaartkorpus van die WAT het die volgende opgawes: *te oordeel na* (16), *aan* (6), *volgens* (1).

SARA: "Te oordeel *na* (sy voorkoms), is die vaste uitdrukking. Dáár kan niks anders as *na* gebruik word nie" (bl.119).

KW: Hoewel dit in die KW nie om die voorsetsel gaan nie, maar om die gebruik van *oordeel* naas *beoordeel*, is die voorbeeld: "Om te *oordeel na* wat jy sê ..." (bl. 146-147).

VW: *te oordeel na*

KG: "Die uitdrukking is 'te *oordeel na*' (nie 'aan' nie)" (bl. 130).

13. ... *doen by H. aan*

GW: die Kaap aandoen

RD: 'n hawe aandoen

HAT: die skip het Kaapstad aangedoen

NW: die skip doen twee hawens aan

WAT: "OPM. *By 'n hawe ... aandoen* is 'n foutiewe gebruik; die juiste vorm is sonder voorsetsel."

SARA: "Ons skip het Kaapstad aangedoen, sonder 'by'. Maar: *Ek moet ... by my suster AANGAAN, met by*" (bl. 1).

KW: "Onderweg na Indië het die skepe gewoonlik Kaapstad ... *aangedoen* ... Ons sal dit wel as 'n Anglisisme beskou waar ons 'n voorsetsel daarby haal: Op pad Kaapstad toe het ek *by* Bloemfontein *aangedoen*" (bl. 2).

JW: Hiemstra (bl. 11) beskou dit as 'n kontaminasievorm van *aangaan by* en *aandoen*, en ook as Anglisisties.

VW: *by: by* iem. [lees: iemand] aandoen

by 'n plek aandoen

KG: "'n Skip *doen 'n hawe aan* (sonder voorsetsel). Andersins: 'n skip *gaan by 'n hawe aan*" (bl. 11).

14. 'n *belofte maak*

GW, RD, WAT: 'n *belofte doen*, *aflê*

NW: *aflê*

SARA: "Iemand 'n *belofte doen*, klink plegtig, maar word beskou as die enigste regte vorm" (bl. 20).

15. ... *vonnisse gelyktydig uitdien*

GW, RD: Die Engelse bywoord "simultaneously" word vertaal met *tege-lykertyd*. In Afrikaans behoort dit dus te wees: "Die vonnisse sal *tege-lykertyd* uitgedien word."

KG: "*gelyktydig* — dit beteken 'wat tot dieselfde tydvak behoort' of 'wat op dieselfde tydstip gebeur', bv. '*gelyktydige* (d.w.s. *tydgenootlike/kontemporêre*) skrywers' of 'die treine kom *gelyktydig*

aan'. In laasgenoemde geval kan dit ook *tegelykertyd, tegelyk of gelyk wees*" (bl. 67).

16. *melkskommel*

GW: bruismelk, roomsmelk, skuimmelk

RD: bruismelk, roomsmelk

HAT, NW: bruismelk

WAT: bruismelk [maar het "Vgl. roomsmelk"]. In die kaartkorpus van die WAT is daar egter soveel opgawes met *melkskommel* dat dit kwalik weggelaat sou kon word.

C. *Die vraelys*

Daar is reeds vroeër in dié studie aangedui dat die sestien leksikale items aan 102 respondente voorgelê is en dat elke item beoordeel moes word op grond van sy gebruiklikheid (G) of ongebruiklikheid (OG), aanvaarbaarheid (A) of onaanvaarbaarheid (OA) vir die respondent. "Gebruiklikheid" is soos volg verduidelik: "Met 'gebruiklik' word bedoel dat u die besondere stukkie taal redelik dikwels hoor — al is dit nie noodwendig deel van u eie taalgebruik nie."

Daar moet op gelet word dat geen druk op die respondente geplaas is om elke item volledig te beoordeel nie. Dit was opvallend dat persone hulle dikwels nie oor die gebruiklikheid en/of aanvaarbaarheid al dan nie van 'n spesifieke item wou uitlaat nie. As gevolg hiervan klop die getalle dus nie altyd nie, byvoorbeeld: In Tabel 1, item 4 het 21 uit die 23 respondente die item as "gebruiklik" beoordeel, maar 0 as "ongebruiklik", waar 'n mens eintlik sou verwag dat twee persone (die verskil tussen 21 en 23) dit as sodanig sou aangedui het. Op dieselfde wyse het 13 respondente dié item as "aanvaarbaar" beskou, maar slegs 5 (in plaas van die verwagte 10) het aangedui dat dit "onaanvaarbaar" was.

Hierdie verskynsel is in die bepaling van die persentasies verreken: die syfers het in elk geval so goed gekorreleer dat dit nie die gevolgtrekkings raak nie.

Groep A

Groep A het bestaan uit 23 persone — onder meer twee lede van die Taalkommissie, 'n redakteur en 'n senior joernalis van 'n Johannesburgse Afrikaanse middagkoerant, 'n voormalige hoof van publikasies by die WNNR met dekadelange ervaring van redigering, 'n medesamesteller van 'n voorsetselwoordeboek, 'n mederedakteur van die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*, 'n ervare aanbieder van televisienuus, 'n hoof van 'n Afrikaanse radiodiens en twee van

sy omroepers, en vier dames in 'n Johannesburgse voorstad wat elkeen oor 'n B.A.-graad met Afrikaans as hoofvak beskik.

Tabel 1: Gebruiklikheid van 16 leksikale items

Groep A: 23 respondente — maksimum response: 368

(Afkortings: G = gebruiklik A = aanvaarbaar OG = ongebruiklik

OA = onaanvaarbaar)

	Vraag	G	A	OG	OA
1.	Inflasie het <i>gekóm om te bly</i>	20	14	3	9
2.	'n Klag/aanklag teen iemand <i>lê</i>	21	17	2	6
3.	Tom P. sal die rekord <i>breek</i>	20	10	3	13
4.	Die tellings is in die <i>twintigs</i>	21	13	0	5
5.	Doen aansoek <i>vir</i> die pos	21	18	0	4
6.	Sy het 'n <i>sê</i> in die saak	21	19	0	1
7.	Dit <i>dien geen</i> doel nie	22	17	0	3
8.	Soldate <i>op</i> die grens	21	19	0	1
9.	Buite orde <i>reël</i>	20	20	3	3
10.	Die rivier is <i>in vloed</i>	21	18	0	1
11.	Probleme <i>oorkóm</i> ("te bowe kom")	20	19	1	1
12.	Te oordeel <i>aan</i>	20	14	1	5
13.	Hy doen <i>by</i> Heilbron aan	21	17	2	6
14.	'n Belofte <i>maak</i>	21	21	0	0
15.	Vonnisse <i>gelyktydig</i> uitdien	23	20	0	3
16.	<i>Melkskommel</i> (bruismelk)	23	23	0	0
TOTAAL		336	279	15	61

Bespreking van Tabel 1

Dit val op dat dié groep nie die maksimum getal response (368) gelewer het nie. 95,3% (351) het oor die gebruiklikheid van die sestien items gehandel, waarvan 95,7% (336) bevestigend was. Hierteenoor het 92,4% oor die aanvaarbaarheid gegaan, met 82% wat bevestigend was.

Die item wat deur die meeste respondente van Groep A as onaanvaarbaar beskou is, is nr. 3: "Tom P. sal die rekord *breek*".

Al die respondente het item 16 (*melkskommel*) aanvaarbaar gevind.

Die response as persentasies van die maksimum kan soos volg opgesom word:

- G: 91,3% (wissel van 86,9 tot 100)
- A: 75,8% (wissel van 43,5 tot 100)
- OA: 16,6% (hoogste is item 3 - 56,3)

Groep B

Groep B het bestaan uit 18 nuusskrywers by SAUK-televisie.

Tabel 2: Gebruiklikheid van 16 leksikale items
Groep B: 18 respondente — maksimum response: 288
 (Afkortings: G = gebruiklik A = aanvaarbaar OG = ongebruiklik
 OA = onaanvaarbaar)

Vraag	G	A	OG	OA
1. Inflasie het <i>gekom om te bly</i>	13	8	5	10
2. 'n Klag/aanklag teen iemand <i>lê</i>	15	10	3	8
3. Tom P. sal die rekord <i>breek</i>	15	7	3	11
4. Die tellings is in die <i>twintigs</i>	13	11	5	7
5. Doen aansoek <i>vir</i> die pos	16	13	2	5
6. <i>Sy het 'n sê</i> in die saak	17	14	1	4
7. Dit <i>dien geen doel</i> nie	17	14	1	4
8. Soldate <i>op</i> die grens	16	17	2	1
9. Buite orde <i>reël</i>	16	14	2	4
10. Die rivier is <i>in vloed</i>	17	14	1	4
11. Probleme <i>oorkóm</i> ("te bowe kom")	17	13	1	5
12. Te oordeel <i>aan</i>	17	13	1	5
13. Hy doen <i>by</i> Heilbron aan	14	7	4	11
14. 'n Belofte <i>maak</i>	17	17	1	1
15. Vonnisse <i>gelyktydig</i> uitdien	17	13	1	5
16. <i>Melksommel</i> (bruismelk)	17	15	1	3
TOTAAL	254	200	34	88

Bespreking van Tabel 2

Groep B het die maksimum getal response (288) gelewer — 'n moontlike aanduiding dat 'n nuusskrywer 'n besluit MOET neem, of gewoon 'n baie besliste mening oor taalsake nahou. Dit word dan ook daarin weerspieël dat hierdie groep verreweg die hoogste gemiddelde syfer (30,6%) vir die *onaanvaarbaarheid* van die items opgelewer het. Dit was veral ten opsigte van items 1, 2, 3 en 13.

Hierteenoor het 17 van die 18 respondente items 8 ("soldate *op* die grens") en 14 ("n belofte *maak*") aanvaarbaar gevind.

Die response as persentasies van die maksimum kan soos volg opgesom word:

G:	88,2% (wissel van 72,2 tot 94,4)
A:	69,4% (wissel van 38,9 tot 94,4)
OA:	30,6% (hoogste is item 3, 13 - 61,1)

Groep C

Groep C het bestaan uit twee groepe studente aan die Universiteit van Stellenbosch en enkele van die dosente van wie twee lede van die Taalkommissie is of was. Honneursstudente in Afrikaans en senior studente in die vertaalkunde het die vraeys voltooi.

Tabel 3: Gebruiklikheid van 16 leksikale items
Groep C: 23 respondente — maksimum response: 368
 (Afkortings: G = gebruiklik A = aanvaarbaar OG = ongebruiklik
 OA = onaanvaarbaar)

Vraag	G	A	OG	OA
1. Inflasie het <i>gekom om te bly</i>	19	15	1	4
2. 'n Klag/aanklag teen iemand <i>lê</i>	21	16	0	2
3. Tom P. sal die rekord <i>breek</i>	22	18	0	14
4. Die tellings is in die <i>twintigs</i>	20	14	1	7
5. Doen aansoek <i>vir</i> die pos	23	20	0	2
6. Sy het 'n <i>sê</i> in die saak.	21	19	0	3
7. Dit dien <i>geen</i> doel nie	22	22	0	0
8. Soldate <i>op</i> die grens	21	20	0	2
9. Buite orde <i>reël</i>	19	18	4	5
10. Die rivier is in <i>vloed</i>	22	21	0	1
11. Probleme <i>oorkóm</i> ("te bowe kom")	20	15	2	4
12. Te oordeel <i>aan</i>	22	19	0	3
13. Hy doen <i>by</i> Heilbron aan	21	17	2	6
14. 'n Belofte <i>maak</i>	22	22	0	0
15. Vonnisse <i>gelyktydig</i> uitdien	17	16	5	6
16. <i>Melkskommel</i> (bruismelk)	22	22	0	0
TOTAAL	334	294	15	49

Bespreking van Tabel 3

Die lede van dié groep het ook nie die maksimum getal response gelewer nie. Daar was 349 oor die *gebruiklikheid* van die items waarvan 334 (95,7%) bevestigend was. Oor die *aanvaarbaarheid* was daar 343 response waarvan 294 (85,7%) bevestigend was.

Die groep het veral van die ander daarin verskil dat hulle items 4, 9, 13 en 15 meer onaanvaarbaar as item 3 beskou het. Hierteenoor het 22 uit die 23 respondente items 7, 14 en 16 as aanvaarbaar aangedui.

Die response as persentasies van die maksimum kan soos volg opgesom word:

G:	90,8% (wissel van 73,9 tot 100)
A:	79,9% (wissel van 60,9 tot 95,7)
OA:	13,3% (hoogste is item 4 - 30,4)

Groep D

Groep D het bestaan uit 15 omroepers van Radio Suid-Afrika (met uitsondering van die persone wat in groep A was).

Tabel 4: Gebruiklikheid van 16 leksikale items
Groep D: 15 respondente — maksimum response: 240
 (Afkortings: G = gebruiklik A = aanvaarbaar OG = ongebruiklik
 OA = onaanvaarbaar)

	Vraag	G	A	OG	OA
1.	Inflasie het <i>gekom om te bly</i>	15	11	0	4
2.	'n Klag/aanklag teen iemand <i>lê</i>	14	14	1	1
3.	Tom P. sal die rekord <i>breek</i>	14	7	1	7
4.	Die tellings is in die <i>twintigs</i>	12	9	3	6
5.	Doen aansoek <i>vir</i> die pos	15	14	0	1
6.	Sy het 'n <i>sê</i> in die saak	14	11	1	4
7.	Dit <i>dien</i> geen doel nie	15	15	0	0
8.	Soldate <i>op</i> die grens	15	13	0	2
9.	Buite orde <i>reël</i>	14	13	1	2
10.	Die rivier is <i>in vloed</i>	14	14	1	1
11.	Probleme <i>oorkóm</i> ("te bowe kom")	12	9	3	6
12.	Te oordeel <i>aan</i>	12	11	3	4
13.	Hy doen <i>by</i> Heilbron aan	9	7	6	8
14.	'n Belofte <i>maak</i>	15	14	0	1
15.	Vonnisse <i>gelyktydig</i> uitdien	15	15	0	0
16.	<i>Melkskommel</i> (bruismelk)	13	13	2	2
TOTAAL		218	190	22	49

Bespreking van Tabel 4

Op een na (by item 3 ten opsigte van *aanvaarbaarheid*) is die maksimum getal response deur dié groep gelewer. Weer eens is items 3 en 13 as die onaanvaarbaarste beskou.

Al die respondente het items 7 en 15 as aanvaarbaar beskou.

Die response as persentasies van die maksimum kan soos volg opgesom word:

G:	90,8% (wissel van 60,0 tot 100)
A:	79,2% (wissel van 46,7 tot 100)
OA:	20,4% (hoogste is item 13 - 53,3)

Groep E

Groep E het bestaan uit 23 nuusskrywers by SAUK-radio.

Tabel 5: Gebruiklikheid van 16 leksikale items

Groep D: 23 respondente — maksimum response: 368

(Afkortings: G = gebruiklik A = aanvaarbaar OG = ongebruiklik
OA = onaanvaarbaar)

Vraag	G	A	OG	OA
1. Inflasie het <i>gekom om te bly</i>	23	20	0	3
2. 'n Klag/aanklag teen iemand <i>lê</i>	23	20	0	3
3. Tom P. sal die rekord <i>breek</i>	19	11	4	12
4. Die tellings is in die <i>twintigs</i>	16	14	6	8
5. Doen aansoek <i>vir</i> die pos	20	13	2	7
6. Sy het 'n <i>sê</i> in die saak	23	21	0	2
7. Dit <i>dien geen doel</i> nie	19	18	1	2
8. Soldate <i>op</i> die grens	23	18	0	5
9. Buite orde <i>reël</i>	18	15	4	7
10. Die rivier is <i>in vloed</i>	20	19	1	2
11. Probleme <i>oorkóm</i> ("te bowe kom")	12	15	11	8
12. Te oordeel <i>aan</i>	22	22	1	1
13. Hy doen <i>by</i> Heilbron aan	18	15	5	8
14. 'n Belofte <i>maak</i>	22	21	1	2
15. Vonnis <i>gelyktydig</i> uitdien	23	22	0	1
16. <i>Melkskommel</i> (bruismelk)	23	22	0	1
TOTAAL	324	286	36	72

Bespreking van Tabel 5

Dié groep het ook nie die maksimum getal response (368) gelewer nie. Van die 97,8% van die maksimum ten opsigte van *gebruiklikheid* was 90% bevestigend. Van die 97,3% ten opsigte van *aanvaarbaarheid* was 79,9% bevestigend.

Item 3 is verreweg as die onaanvaarbaarste beskou, terwyl 22 van die 23 respondente van mening was dat items 12, 15 en 16 aanvaarbaar is.

Die response as persentasies van die maksimum kan soos volg opgesom word:

G:	88,0% (wissel van 52,2 tot 100)
A:	77,7% (wissel van 47,8 tot 95,7)
OA:	19,6% (hoogste is item 3 - 52,2)

Tabel 6: Gebruiklikheid van 16 leksikale items
Groep D: 102 respondente — maksimum response: 1632
 (Afkortings: G = gebruiklik A = aanvaarbaar OG = ongebruiklik
 OA = onaanvaarbaar)

Vraag	G	A	OG	OA
1. Inflasie het <i>gekom om te bly</i>	90	68	9	30
2. 'n Klag/aanklag teen iemand <i>lê</i>	94	77	6	20
3. Tom P. sal die rekord <i>breek</i>	90	53	11	47
4. Die tellings is in die <i>twintigs</i>	82	61	15	33
5. Doen aansoek <i>vir</i> die pos	95	78	4	19
6. Sy het 'n <i>sê</i> in die saak	96	84	2	14
7. Dit <i>dien geen doel</i> nie	95	86	2	9
8. Soldate <i>op</i> die grens	96	87	2	11
9. Buite orde <i>reël</i>	87	80	14	21
10. Die rivier is in <i>vloed</i>	94	86	3	9
11. Probleme <i>oorkóm</i> ("te bowe kom")	81	71	18	24
12. Te oordeel <i>aan</i>	93	79	6	18
13. Hy doen <i>by</i> Heilbron aan	83	63	19	39
14. 'n Belofte <i>maak</i>	97	95	2	4
15. Vonnisse <i>gelyktydig</i> uitdien	95	86	6	15
16. <i>Melkskommel</i> (bruismelk)	98	95	3	6
TOTAAL	1466	1249	122	319

Samevatting van groepe A tot E

Ten opsigte van *gebruiklikheid* is 97,3% (1588) van die maksimum getal response gelewer waarvan 92,3% (1466) aangetoon het dat die 16 items oor die algemeen as *gebruiklik* ervaar word.

Ten opsigte van *aanvaarbaarheid* is 96,1% (1568) van die maksimum getal response ontvang waarvan 79,7% (1249) aangetoon het dat die 16 items oor die algemeen vir die respondente *aanvaarbaar* is.

Die behandeling van die leksikale items in die woordeboeke en taalhandleidings (hierna WTh) word vervolgens opsommend teenoor die gegewens in die *vraelys* gestel:

1. ... *gekom om te bly*

Die WTh bevat nie dié item nie; slegs die Engelse weergawe verskyn in die GW en RD. Dit is interessant dat 88,2% (90) van die respondente dit as *gebruiklik* beskou het — hoewel dit nie in woordeboeke voorkom nie. Sowat 30% (30) van die respondente het dit *onaanvaarbaar* gevind.

2. ... 'n *klag/aanklag lê*

Met die uitsondering van die KW keur die WTh dit af: eersgenoemde beskou dit as "gevestig" — maar onder Engelse invloed. Die WAT bevat een sitaat met *lê* wat sy voorskrif ten gunste van *indien* weerspreek.

Vraelys: 92,2% (94) van die respondente vind dit *gebruiklik*; 75,5% (77) vind dit *aanvaarbaar*.

3. ... 'n *rekord breek*

Die RD en SARA beskou dié item as Standaardafrikaans — dié twee bronne word gesteun deur die resultate van die *vraelys*: 88,2% (90) van die respondente ervaar dit as *gebruiklik*. In teenstelling hiermee heers die gesag van die WTh nog steeds oor die taalgebruiker: 46,1% (47) van die respondente vind dit *onaanvaarbaar*.

Die verskynsel dat 10,8% (11) van die respondente dit as "onbruikbaar" aangedui het, moet opgeweeg word teenoor die feit dat dit tog in die WTh behandel word asof dit *gebruiklik* is — anders sou dit waarskynlik deur dié *vraagbake* geïgnoreer word.

4. ... *in die twintigs*

Die WTh keur dit uitsonderingloos as Anglisisme af. 80,4% (82) van die respondente beskou dit as *gebruiklik* en 59,8% (61) aanvaar dit as *standaardgebruik*.

5. ... *aansoek doen vir*

Die KW, en SARA laat die moontlikheid oop dat hierdie *vir* in wese Afrikaans is. Die VW beskou dit as Afrikaans naas *om*. 93,1% (95) van die respondente ervaar dit as gebruiklik en vir 76,5% (78) is dit aanvaarbaar.

6. ... *'n sê hê in 'n saak*

Die WTh keur dit hoofsaaklik af ten gunste van *seggenskap hê* (die RD is die uitsondering). Dié item is egter goed verteenwoordig in die kaartkorpus van die WAT. Wat die *vraelys* betref: 94,1% (96) van die respondente ervaar dit as gebruiklik; 82,4% (84) is tevrede dat dit aanvaarbaar is.

7. ... *dien geen doel nie*

Die WTh keur dit deur die bank af as Anglisisme. Vir 93,1% (95) van die respondente is dit gebruiklik; vir 84,3% (86) is dit ook aanvaarbaar.

8. ... *op die grens*

Van die WTh het die WAT en VW *op* naas *aan* en *by*. 94,1% (96) van die respondente ervaar dit as gebruiklik; 85,3% (87) beskou dit as aanvaarbaar.

9. ... *buite orde reël*

Die HAT is die enigste van die WTh wat *buite die orde reël* het. Dit is interessant dat dié woordeboek die "verpligte" *die* aandui: dit is nie deur enige van die respondente geopper nie: hulle ervaar duidelik die vorm soos dit as item 9 hierbo verskyn. 85,3% (87) het dit as gebruiklik aangedui en 78,4% (80) as aanvaarbaar.

Die feit dat 13,7% (14) dit as ongebruiklik beskou, kan moontlik daaraan toegeskryf word dat die item redelik min buite vergaderings gebruik word en dat 'n aantal respondente dit dus nie dikwels hoor nie.

10. ... *die rivier is in vloed*

In die WTh verskyn dit in die RD (aan die Afrikaanse kant), HAT, NW en VW. Die taalhandleidings bevat nie inskrywings hieroor nie. Die RD vertaal dit egter van die Engelse kant af met "die rivier is vol of kom af of lê kant en wal".

Die meeste respondente ervaar dit ook as gebruiklik en beskou dit as aanvaarbaar.

11. ... 'n probleem oorkóm

Hierdie item is ingesluit om die respondente se gevoel vir *vermeende* Engelse invloed te bepaal. Die WTh keur dit oorweldigend goed — die enigste sweempie van teenspraak is die NW wat dit as "ongewoon" etiketteer (waarmee bedoel word dat dit "nie algemeen bekend of gebruiklik" is nie).

Die response lewer veelseggende antwoorde op. Die 79,4% (81) van die respondente wat dit in teenstelling met die NW as "gebruiklik" bestempel, verteenwoordig die laagste gebruiklikheidsyfer onder die 16 items. 23,5% (24) respondente het dit as onaanvaarbaar beoordeel. Die vermeende invloed van Engels (die werkwoord "overcome"?) is waarskynlik die rede hiervoor.

Nog 'n interessante verskynsel is die verband wat daar bestaan tussen sommige OA- en OG-response. Dit geld veral items 3, 4, 9, 11 en 13. Die rede daarvoor is nie duidelik nie — miskien is die respondent bewus van die teorie dat *gebruik* die maatstaf vir die insluiting van 'n leksikale item in die woordeboek (en dus vir aanvaarbaarheid) is. As hy die item dus nie as gebruiklik ervaar nie, is dit ook nie aanvaarbaar nie. (Die ander interessante moontlikheid is dat die respondent die item onaanvaarbaar vind, en dus besluit dat dit ongebruiklik behoort te wees.)

12. ... te oordeel aan

Behalwe enkele opgawes van *te oordeel aan* in die WAT se kaartkorpus, is die WTh eenparig in hulle afkeuring van dié item. 91,2% (93) van die respondente vind dit gebruiklik en 77,5% (79) aanvaarbaar.

13. ... doen by H. aan

Benewens die VW keur alle WTh's dit af, hoofsaaklik omdat dit as 'n Anglisme beskou word. Die respondente gee baie duidelik te kenne dat hierdie item nie naastenby so aanvaarbaar is as die meeste ander nie: hoewel 81,4% (83) van hulle dit as gebruiklik ervaar, beskou 38,2% (39) dit as onaanvaarbaar. Miskien is dit ook veelseggend dat hierdie item die enigste onder die 16 proef-items is wat deur al 102 respondente beoordeel is, ten opsigte van gebruiklikheid sowel as aanvaarbaarheid.

14. 'n belofte maak

Die WTh is eenparig dat *aflê*, *doen* die enigste korrekte vorms is. Die proefgroepe beskou hierdie item egter as volstrek gebruiklik en aanvaarbaar: 95,1% (97) dui eersgenoemde en 93,1% (95) laasgenoemde aan. Slegs drie persone wou nie 'n mening uitspreek nie.

15. ... *vonnisse gelyktydig uitdien*

Die WTh is ook hier eenparig dat *tegelykertyd* gebruik moet word. Die respondente verskil daarvan: 93,1% (95) ervaar *gelyktydig* as gebruiklik en 84,3% (86) beskou dit as aanvaarbaar.

16. *melkskommel*

Hierdie woord verskyn nêrens in die WTh nie. 96,1% (98) van die respondente meen dit is gebruiklik; 93,1% (95) vind dit aanvaarbaar. Daar is egter genoeg opgawes in die kaartkorpus van die WAT wat opname sal verseker.

D. Die geldigheid van die response

Voordat enige gevolgtrekking uit die studie aangebied word, moet die geldigheid van die vraelys kortliks bespreek word.

Wissing (1989:125-130), in 'n ondersoek na die aanvaarbaarheid van vraelyste in die taalkunde, stel die vraag so (bl. 126): "Watter argumente sou mens kon aanvoer dat die eienskappe van een groep studente (byvoorbeeld 'n klas studente in Afrikaans-Nederlands) verteenwoordigend is van die eienskappe van die sprekers van SA?"

Sy vertrekpunt is 'n aanname wat ook vroeër in hierdie studie gestel is: "Daar kan met redelike sekerheid aanvaar word dat byna-gegradueerde Afrikaanssprekende studente van Afrikaans grotendeels sprekers is van SA [lees: Standaardafrikaans]" (bl. 126).

Verder kom Wissing tot die gevolgtrekking dat die response van groepe studente aan verskillende Suid-Afrikaanse universiteite dermate ooreenstem dat "die proefpersone van enige universiteit in so 'n ondersoek gebruik sal kan word. 'n Voorbehoud is dat die groep nie te klein moet wees nie" (bl. 129). Hy meld dan 'n arbitrêre syfer van 50.

Verder meen hy (bl. 127) dat "dit eintlik nie gaan oor hoe naby aan mekaar die groepe se response ... lê nie (alhoewel dit op sigself ook betekenisvol kan wees) maar slegs of al die onderskeie groepe soortgelyk reageer".

Die response van die vyf groepe in die onderhawige studie lê so naby aan mekaar dat daar met groot stelligheid aanvaar kan word dat die response van groepe A en C verteenwoordigend is van die vyf groepe gesamentlik, ook wat die ander sowat 140 items soos *huidiglik*, *verhaal op e.d.m.* betref wat in die eerste vraelys vervat is.

Die response word dus as geldig aanvaar.

E. Gevolgtrekkings

1. Die opname van leksikale items in Afrikaanse verklarende en vertalende woordeboeke berus in talle gevalle nie op gebruik soos wat in die leksikografieteorie te kenne gegee word nie. As dit so was, sou die items in die vraelys in dié woordeboeke verskyn het (item 11 verskyn reeds daar).

2. Waar sekere items wel op grond van gebruik opgeneem is, word dit deur middel van 'n etiket as 'n Anglisisme gemerk, waardeur die gebruik daarvan in Standaardafrikaans beperk word. Die gesag van die woordeboek is so sterk dat selfs vermeende Anglisismes (soos *oorkom* — item 11) by 'n groot persentasie opgevoede Standaardafrikaanssprekers onder verdenking staan. In hierdie opsig is dit ook insiggewend om daarop te let dat die item *siende dat* (wat volstrek deur die WTh as Anglisisme vir *aangesien* afgewys word) volgens die kaartgewens by die WAT reeds in die taalgebruik van Van Riebeeck en Trichardt te vinde is.

'n Voorskrif soos "vermy liewer as 'n ongewenste Anglisisme" neem in die geval van die proefitems beslis nie die gebruiklikheid van die item, of die aanvaarding daarvan deur die taalgemeenskap in ag nie.

3. Die hoë vlak van aanvaarbaarheid van die sestien proefitems dui ook daarop dat die opname van dié items geïnhibeer word op ander gronde as dié van gebruiklikheid.

4. Die feit dat die items in dié studie gemeet is aan hulle voorkoms in *gesproke Afrikaans*, soos ervaar en aanvaar deur die proefpersone, en dat die Afrikaanse leksikografie grotendeels afwysend daarteenoor staan (met die uitsondering van item 11) dui op 'n ernstige gebrek in die opname van verteenwoordigende items van die gesproke Standaardregister.

5. Aangesien juis woordeboeke (en in mindere mate taalhandleidings) deur taalpraktisyne (redigeerders, proeflesers e.d.m.) gebruik word om "foute" uit geskrewe of gepubliseerde tekste te weer, en hierbo aangedui is dat dié vraagbake juis talle gebruiklike en aanvaarbare leksikale items óf nie opneem nie, óf afwysend etiketteer, volg dit dat 'n bose kringloop tot stand kom: Hoofsaaklik geskrewe of gepubliseerde tekste word by die opstel van 'n woordeboek geëkspeer — en dié tekste is op hulle beurt weer aan die hand van daardie woordeboek taalversorg.

6. Op grond van Wissing (1989) se bevindings kan ook gesê word dat nie slegs die 16 items van die onderhawige studie ter sprake is nie, maar ook die sowat 140 ander items van die voorlopige vraelys wat deur groepe A en C ingevul is. Die omvang van die gaping tussen woordeboek en gesproke Standaardafrikaans word daardeur aansienlik vergroot.

Wanneer moet 'n woordeboek sy opnamebeleid wysig, en miskien belangriker, waarom?

Die antwoord op die eerste deel van die vraag is: wanneer dit duidelik is dat sekere leksikale items *gebruiklik* is.

En waarom? Om te voorkom dat daar mettertyd 'n toestand as gevolg van diglossie ontstaan dat 'n puristiese, leksikografiese vorm van die Standaardtaal in verklarende en vertalende woordeboeke gaan verskyn wat deur weinig sprekers benut word ('n beskrywing wat Latyn ewe goed pas).

Dankbetuiging

Dank is verskuldig aan die persone wat vraelyste ingevul het, waaronder my kollegas by Radio Suid-Afrika en Televisie- en Radionuus; studente aan die Universiteit van Stellenbosch en sekere lede van die Taalkommissie en die Komitee vir Taaladvies. Die WAT het soos gewoonlik die kaartversameling tot my beskikking gestel — dankie daarvoor. Dank ook aan mnr. Johan Gloy van die SAUK se Taalburo vir hulp met onder meer die verwerking van die response.

Bibliografie

- Combrink, Johan en Johan Spies. 1986. *SARA. Sakboek van regte Afrikaans*. Kaapstad: Tafelberg.
- De Villiers, M., J. Smuts, L.C. Eksteen en R.H. Gouws. 1987⁷. *Nasionale Woordeboek*. Kaapstad: Tafelberg.
- Du Plessis, E.T. 1981². *Die kennis gids tot moderne Afrikaans*. Kaapstad: Human en Rousseau.
- Gouws, R.H. 1988. Die gebruik van etikette as leksikografiese hulpmiddel. *SATT, Geleentheidsuitgawe* 6: 1-56.
- Gouws, R.H. 1989. *Leksikografie*. Pretoria: Academica.
- Hiemstra, L.W. 1980. *Die juiste woord*. Kaapstad: Tafelberg.
- Kritzinger, M.S.B. en F.J. Labuschagne (Reds.). 1980⁷. *Verklarende Afrikaanse Woordeboek*. Pretoria: Van Schaik.
- Kritzinger, M.S.B., P.C. Schoonees, U.J. Cronjé en L.C. Eksteen (Reds.). 1986¹³. *Groot Woordeboek*. Pretoria: Van Schaik.
- Odendal, F.F. 1978. Die gesag van die woordeboek. Snyman, Henning (Red.). 1978: 65-77
- Odendal, F.F. (Hoofred.). 1984². *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Johannesburg: Perskor.
- Reader's Digest. 1988³. *Afrikaans-Engelse Woordeboek*. Kaapstad: Reader's Digest.
- Snyman, Henning (Red.). 1978. *Uit vier windstreke*. Kaapstad: Nasou.
- Taljaard, P.J. en W.K. Smit. 1987². *Voorsetselwoordeboek*. Pretoria: De Jager-HAUM.
- Van der Merwe, H.J.J.M. en F.A. Ponelis. 1982⁶. *Die korrekte woord*. Pretoria: Van Schaik.
- Wissing, D.P. 1989. Steekproewe: 'n Kan of 'n moet vir die taalkunde. *SATT* 7(3): 125-130.
- Zgusta, L. 1971. *Manual of Lexicography*. Den Haag¹ Mouton.

Polisemie in die woordeboek — 'n kognitiewe perspektief

P.H. Swanepoel, *Departement Afrikaans, Universiteit van Suid-Afrika*

Abstract: Polysemy in the Dictionary — a Cognitive Perspective. The main purpose of this article is to explicate Geeraerts's claim (cf. Geeraerts 1983b, 1990a) that prototype semantics is well suited as a basis for lexicographical metatheory. With Geeraerts's view of prototype semantics and the metalexicographical principles expounded in Zgusta (1971) as a framework, a systematic analysis is given of various aspects of polysemy in the dictionary, e.g. the basic approach to lexical categories as classical categories, views on the prototype structure of polysemous items, the problem of monosemic prototype categories vs. polysemous prototype categories, the need for schemas, and the ways in which the multi-dimensional semantic structure of lexical categories are mapped onto dictionary entries. It is shown that Zgusta (1971) constantly relativizes his proposed lexicographical metatheory as a result of some of the basic attributes of polysemous categories, viz. their vague internal and external boundaries and their complex internal semantic structure.

Keywords: LEXICOGRAPHICAL METATHEORY, POLYSEMY, LEXICAL CATEGORIES, PROTOTYPE SEMANTICS, PROTOTYPE CATEGORIES

Opsomming: Die hoofdoel van hierdie artikel is om 'n uiteensetting te gee van Geeraerts (1983b, 1990a) se aanspraak dat prototipesemantiek 'n adekwate begroning vir die leksikografiese metateorie is. Uitgaande van Geeraerts se uiteensetting van prototipesemantiek en die metaleksikografiese beginsels wat in Zgusta (1971) uiteengesit word, word daar 'n sistematiese ontleding gegee van verskeie aspekte van polisemie in die woordeboek, bv. die benadering van polisemiese kategorieë as klassieke kategorieë, die standpunte oor die prototipestruktuur van polisemiese kategorieë, die probleem van monosemiese prototipekategorieë teenoor polisemiese prototipekategorieë, die behoefte aan die skemabegrip en die verskillende maniere waarop die multidimensionele semantiese struktuur van leksikale items op woordeboekartikels afgebeeld word. Daar word aangetoon hoe Zgusta (1971) telkemale sy voorgestelde leksikografiese metateorie relativer met betrekking tot van die vernaamste kenmerke van polisemiese kategorieë, nl. hulle vae interne en eksterne grense en hulle komplekse interne semantiese struktuur.

Sleutelwoorde: LEKSIKOGRAFIESE METATEORIE, POLISEMIE, LEKSIKALE KATEGORIEË, PROTOTIPESEMANTIEK, PROTOTIPEKATEGORIEË

1. *Inleiding*

Die term **polisemie** word op algemene wyse in die taalkunde gebruik om te verwys na die verskynsel dat twee of meer semanties verwante betekenison-

derskeidinge met dieselfde woordvorm geassosieer word. Op die leksikale vlak kom hierdie soort betekenisvariasie voor by leksikale items (soos **huis**, **was** en **oor**), subleksikale vormelemente (bv. die betekenisvariasie van **-huis-** as lid van komposita soos **motorhuis** en **kleinhuisie**) en by meerwoordlekseme (bv. idiomatiese uitdrukkings wat sowel 'n letterlike as 'n idiomatiese interpretasie kan hê).

Die beskrywing van die polisemiese struktuur van die leksikale items van 'n taal is die primêre taak van die verklarende leksikografie — 'n taak wat met mindere en meerdere mate van sukses in die magdom omvattende en beperkte, sinchroniese en/of historiese eentalig-verklarende woordeboeke uitgevoer word. Ten spyte van die sukses waarmee leksikograwe hierdie taak uitvoer, is die verskynsel leksikale polisemie en die linguisties-teoretiese en die metaleksikografiese begroning daarvan sekerlik een van die vernaamste probleme waarmee daar in die verskillende gebiede geworstel word.¹

Die hoofdoel van hierdie artikel is om nader in te gaan op die onderstaande stelling van Geeraerts, nl. (i) dat die prototipeteorie (afgekort: PT) van leksikale kategorieë wat binne die raamwerk van die kognitiewe semantiek (afgekort: KS) ontwikkel is (en aan die ontwikkel is), 'n empiries- en verduidelikend-adekwate teorie van leksikale polisemie daarstel, en (ii) dat hierdie teorie as teoretiese begroning vir 'n metaleksikografiese teorie van leksikale polisemie kan dien.

Geeraerts meld in hierdie verband:

... it is only with the advent of prototype theory that contemporary linguistics developed a valid model for the polysemy of lexical items. This is perhaps the single most appealing characteristic of prototype theory: here at last is a descriptive approach to lexical meaning in which our pretheoretical intuitions about gradedness, fuzziness, flexibility, clustering of senses, etc. receive due attention. (Geeraerts 1989b: 591)²

En:

... prototype semantics is well suited as a theoretical basis for lexicographical metatheory, since it accurately models the kind of semantic

¹ Getuie hiervan is die magdom artikels in die taalkunde en die leksikografie oor die verskillende fasette van hierdie onderwerp (vgl. Zgusta en Farina 1988 vir 'n volledige lys van die leksikografie-geïntereerde artikels).

² Geeraerts (1989b: 590) brei soos volg op hierdie lys semantiese verskynsels uit wat in die prototipeteorie hulle regmatige deel kry:
The fuzzy boundaries of lexical categories, the existence of typicality scales for the members of a category, the flexible and dynamic nature of word meanings, the importance of metaphor and metonymy as the basis of that flexibility.

phenomena that lexicographers have to face up to in their pragmatically restricted descriptive activities ... (Geeraerts 1990a: 210)

Geeraerts poneer in hierdie verband 'n algemene adekwaatheidskriterium vir die keuse van 'n gepaste linguistiese teorie vir die begronding van die metaleksikografie as hy beweer:

For one thing, lexicographical metatheories had better abandon all hope of building an adequate theory of lexicography on a linguistic basis that does not conform with their own experience; in particular, extant attempts to impose a structuralist conception of semantic structure on the methodology of lexicography should be rejected as misguided: there are now simply much more suitable semantic theories available. (Geeraerts 1990a: 210)

Gegee die breë empiriese begronding van die leksikografie, voorsien Geeraerts dat daar noodsaaklikerwys 'n wedersydse wisselwerking tussen linguistiese teorievorming en die leksikografie moet bestaan, d.i. dat linguistiese teorieë nie alleen 'n invloed op die leksikografiese praktyk moet uitoefen nie, maar dat die empiriese bevindinge van die leksikografie — gegee die onregstreekse relasie tussen leksikografieteorie en -praktyk — ook bepaalde eise en beperkinge aan semantiese teorievorming sal moet opleë.³

Geeraerts se opmerkings hier bo moet mens beoordeel teen die agtergrond van die volgende: (i) die gespanne verhouding wat tot nog toe tussen die leksikografie en die teoretiese linguistiek bestaan het; (ii) die huidige metaleksikografiese begronding van die leksikografie, en polisemie dan in die besonder; en (iii) die wyse waarop die KS as alternatief vir bestaande semantiese teorieë beskou kan word.

Die spanning waarvan daar in (i) sprake is, setel hoofsaaklik daarin dat daar in verskillende semantiese teorieë dikwels aan die soort verskynsels en probleme verbygegaan word waarmee die leksikograaf gekonfronteer word in

³ Uitgaande van die standpunt dat woordeboeke 'n beskrywing gee van die aktueringe van 'n woordbetekenis en hulle strukturele verband binne die betekenseenheid, toon Geeraerts in feite aan dat woordeboeke in die praktyk deur die aannames van die prototipeteorie gelei word en dat nie die leksikografiese praktyk nie, maar slegs die teoretiese begronding daarvan aanpassings verg (vgl. Geeraerts 1983c: 198). In Geeraerts (1983a: 2) word verklaar:

Prototype theory is corroborated by the empirical findings of lexicography, and that, in this respect, it is eminently suited as a framework for dictionary making.

Geeraerts (1990a: 210) meld ook in hierdie verband:

But the rapprochement could not be unidirectional: it would seem that prototype semantics might profit a lot from a closer acquaintance with the detailed descriptions of prototypical structures contained in large-scale traditional dictionaries as the *Woordenboek der Nederlandsche Taal*.

die ontleding en beskrywing van polisemiese kategorieë in lewende taalgebruik (vgl. Geeraerts 1987a: 1-2).⁴ In die leksikografie is hierdie leemtes in die verlede (en word hulle sekerlik vandag nog) oorkom deur op eklektiese wyse 'n metaleksikografie te konsipieer om die taak van die ontleding en leksikografiese beskrywing van leksikale semantiese variasie aan te pak. Vir hierdie doel word daar gesteun op van die meer bruikbare en insiggewende uitgangspunte en teoretiese apparatuur van die bestaande leksikaal-semantiese teorieë, "gut feelings" en tradisionele praktyke, soos vereis en beperk deur die pragmaties-funksionele doelstellings van die verskillende soorte woordeboeke en die inligtingsbehoefes van die verskillende kategorieë woordeboekgebruikers.

Die implikasie van Geeraerts se stelling hier bo is dus dat die kognitiewe prototipeteorie, vanweë die begroning daarvan in die soort empiriese verskynsels en probleme van die leksikografie, 'n beter teoretiese raamwerk vir die begroning van die metaleksikografie daarstel as ander raamwerke, in die besonder strukturalisties-georiënteerde raamwerk.

Hierdie stelling roep 'n aantal vrae op waarop daar in hierdie artikel in meer besonderhede ingegaan sal word. Die eerste hiervan sentreer om die vraag na die besondere variant van die prototipeteorie wat hier ter sake is en hoe dié in teoretiese en empiriese begroning van strukturalisties-georiënteerde semantiese teorieë verskil. Geeraerts neem as besondere vertrekpunt in sy verskillende artikels (vgl. die bronnelys vir besonderhede) vier hoofkenmerke van prototipekategorieë wat in verskillende variante of weergawes van prototipeteorieë aan die orde gestel word. Die KS vorm egter geen teoretiese of deskriptiewe homogene paradigma nie (vgl. Rudzka-Ostyn 1988; Geeraerts 1989b), nog minder is daar slegs een opvatting van die kernbegrippe "prototipe" en "prototipekategorie"⁵ soos wat dit as relevant vir die leksikografie beskou kan word. Geeraerts meld self dat die begrip "prototipeteorie" as 'n prototipe-

4 Geeraerts (1987a: 1-2) meld in hierdie verband:

... linguistic theories have only rarely devoted attention to lexicography, and to the linguistic facts revealed by it. As an empirical discipline that yields a large-scale overview of language, lexicography is very much aware of the difficulties and vicissitudes of actual linguistic data, i.e. of all the irregularity and vagueness that is often ignored by linguists as being theoretically irrelevant, but that forms the most important part of the lexicographer's daily experience of language. The theoretical preference for regularity and simplicity has pushed the lexicographers away from linguistics by leaving them without adequate models to deal with vague and irregular facts, a development that is already implicit in Bloomfield's definition of the lexicon as the set of *irregularities* of the language.

5 Geeraerts (1989b: 606) isoleer dit as een van die hooftake van die verdere teoretiese ontwikkeling van die kognitiewe linguistiek "to sort out and compare the diverse phenomena that have been lumped together under the label of prototypicality, and the various ways in which these may be incorporated into semantic theories".

se begrip hanteer moet word vir sover as wat "There are ... central as well as more peripheral examples of prototypical theories" (1989b: 602).⁶

Teen hierdie agtergrond word daar in hierdie artikel gepoog om 'n uiteensetting te gee van die "Geeraertsiaanse" weergawe van PT, wat duidelikhedshalwe binne van die sentrale aannames van KS gesitueer word om sodoende van die belangrikste verskille daarvan met strukturalistiese teorieë uit te lig. Die hoofdoel van hierdie uiteensetting is eenvoudig om die besondere variant van PT nader te belig, maar dan ook om, waar nodig, dit teen die leksiografie-teorie en -praktyk te spieël en om uiteindelik die heuristiese waarde van die teorie vir die leksikografiepraktyk aan te toon.

Die tweede probleem het te make met die adekwaatheid van die bestaande metaleksikografiese begroning van polisemie. Verskeie outeurs is van mening dat die leksikografie hom as 't ware in 'n teoretiese vakuum bevind. Wierzbicka (1990: 366) meld in hierdie verband:

... lexicography has always lacked a theoretical basis ... Lexicographers have grappled with their 'practical' tasks without any theoretical framework ... Given this lack of help from semantic theory, it is the lexicographers' achievements, not their failures, which are truly remarkable.

So 'n stelling moet mens egter met die nodige omsigtigheid behandel. Die feit dat daar in bestaande semantiese teorieë geabstraheer word van die soort taalgebruiksprobleme wat sentraal in die leksikografie staan, impliseer nie dat die leksikografie self geen teoretiese basis het nie. In die samestelling van enige woordeboek word die leksikograaf voor die feit gestel dat hy 'n aantal prinsipiële besluite moet neem oor hoe die verskynsel van leksikale betekenisvariasie afgebaken moet word, hoe hierdie beskouinge die ontleding van betekenisvariasie-in-konteks sal rig, en uiteindelik ook oor hoe hierdie verskynsel op die makro- en die mikrostrukturele vlak beskryf gaan word. Hiervoor formuleer hy, al sy dit net vir homself en 'n woordeboekredaksie, 'n aantal metaleksikografiese riglyne, waarvan sommige direk linguisties van aard is en ander op die vlak van pragmaties-funksionele oorweginge lê.

⁶ Problematiese aspekte van die uitgangspunte en begrippe van die prototipeteorie kom aan bod in verskeie artikels in Tsohatzidis (1990). Van hierdie kritiek raak aan wesentlike aspekte van die prototipeteorie as begroning vir 'n leksikaal semantiese teorie. Van die punte wat geopper word, is bv. die geldigheid van die psigoleksikale metodologie wat gevolg word en die interpretasie van die gelewerde resultate; die relevansie van die psigoleksiale bevindings vir 'n teorie van leksikale semantiek; die wyse waarop die begrip "prototipe" ingespan word om die gebrek aan die voorspellende krag van geponeerde definisies te ondervang; die deureenhaspeling van leksikale kategorieë sonder inagneming van hulle wesentlike konseptuele verskille; die vae kriteria waarvolgens gevalle van monosemie van polisemie onderskei kan word.

Wat die linguisties-teoretiese begroning van polisemie betref, sou mens, maar dan ook gedagtig aan die gevaar van ooreenvoudiging, kon sê dat daar in die leksikografie op 'n minimale teoreties-analistiese raamwerk gesteun word, waarvan die kernkonsepte aan die histories-filologiese semantiek (vgl. byvoorbeeld konsepte soos "figuurlike" vs. "letterlike" betekenisonderskeidinge; "primêre" vs. "sekondêre" betekenisonderskeidinge; "betekenisverruiming" (-generalisasie), "betekenisverenging" (-spesialisering) en "betekenisverskuiwing") en die strukturele semantiek (vgl. byvoorbeeld konsepte soos "betekeniskenmerke", "semantiese velde", "komponensiële analise", ens.) ontleen is. Vgl. in hierdie verband bv. Ayto (1983), Landau (1984) en Zgusta (1971).

Hierdie feit neem egter nie weg dat daar tot op hede geen algemeen aanvaarde en homogene leksikografiese teorie van polisemie is nie, of dat bestaande metaleksikografiese uitgangspunte as "adekwaat" beskou hoef te word nie. Die vraag wat dus by mens opkom, is of PT inderdaad teoreties en deskriptief 'n beter raamwerk daarstel as bestaande metaleksikografiese raamwerke. Lehrer (1990: 370), wat in hierdie verband bv. besonder skepties is ten opsigte van die aanname in PT van die vaagheid van kategorieë, sê die volgende:

Working lexicologists and lexicographers have long been aware of fuzziness and have tried to cope with it. Therefore, it seems that the effect of PT on the average working semanticist may not be so great after all. The semanticist still constructs definitions, and the features of definitions may be arranged in order of importance. What differs is that the status of the features may change from necessary to probable or possible.

Geeraerts (1989c: 292) maak bv. ook die besondere sterk aanspraak dat die insig dat polisemiese leksikale items tipies die vorm aanneem van betekenis-klosters rondom sentrale betekenisonderskeidinge as 't ware een van die groot ontdekkings van KS is,⁷ terwyl dit by 'n herlees van 'n werk soos Zgusta (1971) maar te duidelik blyk dat daar in sy besondere, maar strukturalisties-georiënteerde metaleksikografie allerlei teoreties-konseptuele aanpassings gemaak word om juis hierdie bekende feit te akkommodeer.

Soos Geeraerts egter al verskeie kere self opgemerk het, is dit problematies om afleidinge van 'n teoretiese aard uit die leksikografiese praktyk te maak omdat

⁷ Geeraerts (1989c: 292) meld:

Specifically, recent developments in lexical semantics have convincingly shown that the canonical form of polysemous categories is one in which semantically distinct applications of a word are clustered round one or more central meanings ... This prototypical conception of lexical semantic structures accords very well with the conclusions that may be drawn from lexicographical practice ..."

- (i) nie alle teoretiese uitgangspunte wat in die leksikografie verdedig word noodsaaklik ook in die praktyk neerslag vind nie (en omgekeerd);
- (ii) bestaande teorieë dit wat al lankal in die leksikografiepraktyk bestaan, dikwels net versterk, sanksioneer of linguisties-teoreties plaas, sodat dit moeilik is om uit die woordeboekpraktyk te bepaal presies wat teoreties as "nuut" of eie aan die leksikografieteorie beskou kan word;⁸
- (iii) die woordeboekpraktyk, naas teoretiese, ook deur pragmaties-funksionele oorweginge gestuur word, wat in hierdie geval aan die beskrywing en weergawe van polisemiese betekenisvariasie allerlei beperkinge op die implementeerbaarheid van teoretiese oorwegings lê, selfs al sou sulke oorweginge 'n rigtinggewende rol in die ontleding van betekenisvariasie kon speel (vgl. Geeraerts 1983a: 1, 1990a: 197 e.v.).⁹

Teen hierdie agtergrond word daar in hierdie artikel ook in meer besonderhede ingegaan op die wyse waarop die uitgangspunte en konsepte van die prototipeteorie by 'n besondere metaleksikografie, nl. dié van Zgusta (1971), aansluit respektiewelik daarvan verskil, en hoe hierdie uitgangspunte en insigte in

⁸ Geeraerts (1989b: 608, voetnoot 9) wys self daarop dat ... as a theory about the (radial, clustered, dynamically flexible) structure of polysemy, prototype theory is to a considerable extent a rediscovery of views that were paramount during the prestructuralist era of the development of lexical semantics, and that lingered on below the surface in the structuralist and transformationalist periods.

As teorie inkorporeer KS uitgangspunte van verskeie ander tradisies van semantieknavorsing (vgl. Geeraerts 1989b: 607 en 1988b).

⁹ Op grond hiervan kom Geeraerts (1987a: 2) dan tot die slotsom dat 'n adekwate leksikografieteorie enersyds 'n skakel met die teoretiese linguistiek moet lê, en andersyds dat dit 'n teoretiese basis vir die begroning van die pragmatiese funksie van woordeboeke moet bied. Een van die wyses waarop so 'n teorie hieraan kan voldoen, skets Geeraerts (1987: 2) soos volg:

This can be done by showing how the actual diversity of dictionaries consists of a choice from among theoretically defined alternative objects or points of view of linguistic description, and how particular choices are determined by functional considerations. Hence, there will be three main parts to a theory of lexicography: first, an overview of the lexicographically available choices with regard to the information to be included in the dictionary and with regard to the way of representing it; second, a theoretical part showing how those alternatives can be connected with linguistically definable aspects of language; and third a functional part showing how the choice among those alternatives is determined by pragmatic considerations, i.e. by the pragmatic function of the lexicographical work. In a sense, theoretical lexicography has to show how actual dictionaries are situated at the intersection of theoretical and pragmatic considerations.

die leksikografiepraktyk neerslag vind. Een van die verrassende aspekte by die herlees van Zgusta (1971) is juis hoe hy vanweë die problematiese aspekte van die empiriese gegewe allerlei metaleksikografiese aanpassinge maak — aanpassinge wat ten nouste aansluit by teoretiese en metodologiese uitgangspunte van kognitiewe prototipeteorieë. En ook vanuit hierdie perspektief sal daar in hierdie artikel aangetoon word dat die teorie allerlei alternatiewe bied van waaruit ou leksikografiese probleme opnuut bekyk kan word.

Vanweë die beperkte omvang van hierdie artikel word daar net in meer besonderhede ingegaan op die breë kategorie-opvattinge in die raamwerk van die kognitiewe semantiek. Kategorie-interne relasies, soos metonimie, metafoor en beeldskematiese uitbreidings word dus vir eers buite beskouing gelaat.

2. Die struktuur van leksikale kategorieë

2.1 Konsepte en kategorieë

Een van die sentrale aannames in KS oor leksikale betekenis is dat die konsepte wat met leksikale items geassosieer word as kategorieë gekonseptualiseer kan word. Oor die psigoleksikale begronding hiervan meld Brown (1990: 17):

People create categories by assigning the same name or label to different things. When speakers of a language are in general agreement with respect to the different entities to which a single term applies, the pertinent category is a component of natural language.

As sodanig funksioneer konseptuele kategorieë wesentlik as patroonherkende meganismes met behulp waarvan entiteite in die werklikheid geklassifiseer word in groepe wat as verwant of gelyk beskou word. Hierdie kategoriserende funksie behels dat daar bepaal word of 'n spesifieke entiteit lid is van 'n konsep/kategorie of lid van 'n subversameling van 'n ander konsep/kategorie.

Die terme **konsep** en **kategorie** word in hierdie verband soms as sinonime gebruik. Ander algemene gebruike is die term **konseptuele kategorie** (ter onderskeiding van die opvatting dat kategorieë buite menslike kennis sou bestaan) en die term **leksikale kategorieë** (ter onderskeiding van ander kategorieë soos sinskategorieë).

In die breë kan dit gestel word dat daar in KS ondersoek gedoen word na

- (i) die beginsels wat kategorisering bepaal, d.i. die beginsels wat die groepering van entiteite in klasse met soortgelyke lede bepaal; en
- (ii) die struktuur van konsepte/kategorieë, om sodoende te bepaal hoe konsepte/kategorieë in menslike kennis geberg en gerepresenteer word en watter kognitiewe funksies hulle verrig.

Op die leksikaal-semantiese vlak is die hoofdoel van KS om te bepaal watter kategoriemodelle leksikale kategorieë onderlê, d.i. hoe monosemiese en polise-miese leksikale kategorieë intern gestruktuur is en op watter gronde die verwantskap van die betekenisonderskeidings, -toepassings en -nuanses van polisemiese kategorieë berus.

In die ondersoek na die kategorieestruktuur van leksikale items word daar in KS verskillende kategorie-tipes of -modelle onderskei wat almal vir die leksi-kografie van belang is, nl. die sg. "klassieke" of Aristoteliaanse kategoriemodel, die prototipekategorieemodel en kategorisering op grond van skematisering.

2.2 Klassieke kategorieë

Die grootste deel van die navorsing binne KS oor die struktuur en status van 'n leksikale kategorie is ingegee deur die dominansie van die klassieke kategorie-beskouing op gebiede soos die taalkunde, kognitiewe sielkunde en kunsmatige intelligensiestudies. In KS word die bestaan van leksikale kategorieë/items met 'n klassieke kategorieestruktuur nie ontken nie — die navorsing oor prototipekategorieë demonstreer in feite

- (i) die onhoudbaarheid daarvan om *alle* leksikale kategorieë as klassieke kategorieë te beskou,¹⁰ en
- (ii) die onhoudbaarheid van sommige van die uitgangspunte van die komponensieële betekenisanalise waarmee die klassieke kategoriebeskouing geassosieer word.

2.2.1 Hoofkenmerke

Langacker (1988c: 133) som die klassieke kategoriebeskouing soos volg op:

... a category is defined by a fixed set of properties or features. These attributes are necessary and sufficient conditions for category membership, affording absolute predictability in this regard; if an entity possesses all the criterial properties, it is a member of the class; otherwise it is not. Class-membership is consequently an all-or-

¹⁰ Lakoff (1987: 95-96) noem die volgende as een van die kenmerke van menslike kategorisering:

No Common Properties: Categories on the whole need not be defined by common properties. On the other hand, common properties seem to play a role in characterizing the basic schemas within a given category (edible plant, human male, human female).

Lakoff maak dus voorsiening daarvoor dat die sentrale lid/lede van 'n kategorie in terme van 'n versameling noodsaaklike en afdoende kenmerke gedefinieer sou kon word. Vgl. in hierdie verband egter die bespreking in Geeraerts (1987b) oor die kategorie-konsepsie wat hierdie siening onderlê.

nothing affair; there are no degrees of membership, nor does a category display any significant internal structure.

Geeraerts (1989b: 587) haal Rosch en Mervis (1975) in hierdie verband aan waarin hulle die volgende kenmerke aan klassieke kategorieë toeskryf:

... most traditions of thought have treated category membership as a digital, all-or-none phenomenon ... that categories are logical bounded entities, membership in which is defined by an item's possession of a simple set of criterial features, in which all instances possessing the criterial attributes have a full and equal degree of membership.

Aan die beskouing van die interne struktuur van 'n klassieke kategorie lê dus die volgende aannames ten grondslag:

- (i) dat leksikale kategorieë rigiede grense het of logies gebonde entiteite is, d.i. nie vae grense het nie, en gevolglik
- (ii) dat klaslidmaatskap rigied op 'n binne-buite-basis beslis word;
- (iii) (a) dat die kriterium vir klaslidmaatskap in terme van 'n versameling (vaste) noodsaaklike en afdoende definiërende kenmerke omskryf kan word; (b) dat alle lede in 'n kategorie hierdie kenmerke deel; en ten slotte (c) dat die aanwesigheid van hierdie versameling kenmerke dit moontlik maak om klaslidmaatskap op 'n absolute wyse te voorspel;
- (iv) dat leksikale kategorieë intern nie gestruktureerd is nie (aangesien gelyke status vir lede wat dieselfde kenmerke deel, geponeer word).

Aan die basis van hierdie kategoriebeskouing lê die onderskeid wat in die klassieke kategoriebeskouing tussen essensiële, definiërende ("criterial") of linguistiese kenmerke en toevallige, nie-definiërende kenmerke getref word. Ter illustrasie: die essensie van menswees kan saamgevat word in die kenmerke "twee-voetige dier". Ander kenmerke, soos haarkleur, tipiese kleredrag, ens. is toevallige kenmerke en speel nie 'n sentrale rol in ons konseptualisering van menswees of in die bepaling daarvan of 'n bepaalde entiteit inderdaad 'n mens is of nie. (Vgl. Taylor 1989: 22.) Verder word daar aanvaar dat 'n konsep soos MENS, wat met die leksikale vorm *mens* geassosieer word, gedefinieer kan word deur 'n uiteensetting van die essensiële, definiërende kenmerke daarvan. Die definiërende status van hierdie kenmerke setel dan juis daarin dat hulle attribute noem "that are each indispensable for the definition in question, and that taken together suffice to delimit that concept from all others" (Geeraerts 1989b: 588). Die definiërende aard van hierdie kenmerke bestaan wesentlik uit twee komponente, nl. hulle noodsaaklikheid ("necessity") en hulle afdoendheid ("sufficiency"):

On the one hand, a definition of a category specifies a sufficient set of conditions for any one thing to belong to that category, if the joint presence of the listed conditions guarantees that the item in question is a member of the extension of the category. On the other hand, each of the conditions mentioned in the definition is necessary to the extent that its absence guarantees that any one thing is not a member of the extension of the category. (Geeraerts 1987b: 275)

Afdoendheid is 'n kenmerk van die versameling kenmerke as 'n geheel, terwyl noodsaaklikheid van elkeen van die onderskeie kenmerke of voorwaardes geld. Gevolglik kan mens die uitgangspunt dat kategorieë aan die "necessity-cum-sufficiency"-vereiste moet voldoen, soos volg stel: kategorieë kan/moet gedefinieer word in terme van 'n afdoende versameling noodsaaklike kenmerke/voorwaardes vir kategorieliidmaatskap.

Indien enige entiteit nie aan enigeen van die definiërende kenmerke van 'n kategorie Y voldoen nie, dan is so 'n entiteit nie 'n lid van die kategorie Y nie. Die definiërende kenmerke is saam afdoende om 'n kategorie te definieer sodat elke lid/entiteit wat aan elkeen van die essensiële kenmerke voldoen *ipso facto* lid van die kategorie is.

Die tweede aanname ten opsigte van kenmerke is dat hulle binêr van aard is. Hierdie aanname steun op die uitgangspunt dat 'n entiteit nie sowel 'n kenmerk kan besit as dit nie kan besit nie. 'n Entiteit besit 'n kenmerk of nie en dit behoort gevolglik tot 'n kategorie of nie. Alle kenmerke definieer dus ook 'n kategorie of hulle definieer nie 'n kategorie nie, d.i. 'n kenmerk is óf aanwesig óf afwesig in 'n kategorie en hulle kan ten opsigte van 'n kategorie net een van twee waardes aanneem, nl. [+] of [-].

Uit die voorafgaande volg dan die twee verdere aannames, nl. dat kategorieë duidelike grense het en dat alle lede van 'n kategorie gelyke status het.

As 'n kategorie eers tot stand gekom het, dan verdeel dit enige versameling entiteite in dié wat tot die kategorie behoort (op grond van die definiërende kenmerke daarvan) en dié wat nie daartoe behoort nie. Geen tussengevalle word erken nie, d.i. 'n entiteit kan nie in bepaalde opsigte of in 'n sekere mate lid van 'n kategorie wees nie. Gegee dat daar geen grade van kategorieskap bestaan nie, volg dit dat alle lede gelyke status ten opsigte van hulle lidmaatskap van 'n kategorie het, d.i. geen entiteite kan beter lede of voorbeelde van die kategorie as ander wees nie.¹¹

11 Taylor (1989: 54-55) wys daarop dat die klassieke kategoriebeskouing net twee grade van kategorieskap onderskei, nl. lid of nie-lid. In die geval van prototipekategorieë is lidmaatskap 'n kwessie van graad. Pogings is al aangewend om variërende grade van lidmaatskap met die klassieke kategoriebeskouing te versoen deur te aanvaar dat ten minste sommige kenmerke gradeerbaar is, d.i. dat hulle een van 'n reeks waardes tussen 0 en 1 kan aanneem. 'n Kandidaat vir hierdie soort kenmerk is die gradeerbare adjektiewe, soos

Uit bostaande kenmerke volg dit dat 'n kategorie volgens die klassieke kategoriebeskouing as 'n polisemiese kategorie beskou moet word indien (i) dit betekenisvariasie vertoon, en (ii) dit nie moontlik is om die relevante, *verwante* betekenisonderskeidings in terme van 'n versameling oorkoepelende kenmerke te definieer wat die noodsaaklike en afdoende voorwaardes beskryf vir die gepaste gebruik van die leksikale item nie, of wat as basis kan dien vir die insluiting respektiewelik uitsluiting van individuele betekeniswaardes as synde deel van die betrokke leksikale item al dan nie.

Die teorie van konsepvorming wat hierdie uitgangspunt onderlê, is dat konsepvorming 'n proses van veralgemening (abstrahering) is waarvolgens individuele verskille tussen lede geneutraliseer word deur hulle gemeenskaplike identiteit, soos bepaal deur die gesigspunt van waaruit die klassifikasie plaasvind. Leksikale betekenis sal hiervolgens altyd maksimaal algemene subversamelings van die ekstensie van 'n kategorie verteenwoordig waarvoor 'n gemeenskaplike kern gedefinieer kan word.

In die klassieke kategoriebeskouing word ooreenkoms gemeet in terme van die aantal kenmerke wat entiteite deel. En vir sover kenmerke universele, objektiewe status het, word oordele oor ooreenkoms nie met subjektiwiteit besmet nie. Ooreenkoms word gereduseer tot objektief verifieerbare gedeeltelike of volle identiteit.

2.2.2 *Problematiese aspekte*

Al aanvaar mens die bestaan van klassieke leksikale kategorieë, waarvan wetenskaplike terme en leksikale items wat natuurlike soorte definieer dikwels as voorbeelde genoem word, is die klassieke kategoriebeskouing nie sonder probleme nie. Die meeste hiervan het te make met die status en aard van die betekeniskenmerke wat as definiërende kenmerke voorgehou word.

Die eerste van hierdie probleme is die aanname dat definiërende kenmerke gelykgestel word aan die versameling linguïstiese kenmerke en die nie-definiërende of toevallige kenmerke aan nie-linguïstiese of ensiklopediese kenmerke.

[LANK]. 'n Woord sal dan sekere grade van vaagheid vertoon in dié mate waarin van hierdie gradeerbare kenmerke die betekenis daarvan definieer.

Kognitiewe semantici verwerp egter hierdie benadering omdat die soort vaagheid wat met die kategorie [LANK] geassosieer word net oppervlakkig vergelykbaar is met die prototipe-effekte van prototipekategorieë. Die vaagheid van sommige kategorieë, soos SPEL, BEKER en MEUBELSTUK, kan nie aan die vaagheid van enige van hulle definiërende kenmerke toegeskryf word nie. Daarby is die vaagheid van 'n kategorie soos LANK die resultaat van 'n komplekse aantal faktore en nie net van dié afgemete hoogte van iets nie. Die wyse waarop 'n entiteit gekonseptualiseer word, en die konteks waarin dit waargeneem word, speel 'n ewe belangrike rol.

Die kriterium dat linguisties definiërende kenmerke betekenisonderskeidend werk, faal sodra enige sogenaamde nie-linguistiese kenmerk die basis vir betekenisuitbreiding binne 'n kategorie vorm of betekenisonderskeidend tussen kategorieë sou funksioneer. Geeraerts (1989b: 589) illustreer eersgenoemde geval aan die hand van die volgende voorbeeld:

Take the case of metaphorization: before *lion* acquires the meaning 'brave man', the feature 'brave' is not structurally distinctive within the semasiological structure of *lion*, and hence, it has to be considered encyclopedic according to structuralist theories. But if it can be accepted ... that the metaphorical extension of *lion* toward the concept 'brave man' is not just a question of diachronic change, but is merely an effect of the SYNCHRONIC flexibility of lexical items, the feature clearly acquires semantic status. If ... such synchronic metaphorical extensions may be based on any allegedly encyclopedic attribute, the distinction between semantic and encyclopedic concepts as a whole falls.

Die onderskeid tussen linguistiese (d.i. sg. definiërende/essensiële kenmerke) en ensiklopediese (of: nie-definiërende) kenmerke is sinchronies gesien dus eenvoudig irrelevant aangesien polisemiese betekenisuitbreiding óf op ensiklopediese óf linguistiese kenmerke gebaseer kan wees. Die hoofpunt hier is dat die verwantskap op grond waarvan nuwe betekeniswaardes tot 'n polisemiese kategorie gereken kan word op sowel sg. ensiklopediese as linguistiese kenmerke gebaseer kan wees, in welke geval enigeen van die twee as definiërende kenmerke van die kategorie beskou kan word (vgl. Geeraerts 1989b: 594).

Verwerp mens die onderskeid tussen linguistiese en nie-linguistiese kenmerke, dan verval die onderskeid tussen analitiese en sintetiese sinne ook daarmee. Soos Haiman (1980) en Taylor (1989) aantoon, is die probleem waar, en op grond van watter kriteria mens die lyn kan trek tussen dit wat 'n spreker weet op grond van sy kennis van 'n taal en dit wat hy weet op grond van sy vertroutheid met die wêreld. Taylor (1989: 81-83) wys bv. daarop dat sin (i) as analities waar aanvaar word:

- (i) Honde is diere

d.i. as waar op grond van ons suiwer linguistiese kennis van die betekenis van die woorde *hond* en *dier*. Die vraag is egter wat die status van 'n sin soos (ii) is waarin 'n reeks attribute genoem word wat almal as "waar" van die kategorie HOND sou kon geld:

- (ii) Honde het vier bene/ 'n stert/ kan blaf/ miaau nie/ het nie horings nie

Die vraag is of hierdie sin waar is op grond van die linguistiese betekenis van die leksikale item **hond** of op grond van dit wat ons van honde (in die algemeen) weet. Aanvaar ons dat hierdie sin analities is, dan impliseer dit dat ons die kenmerke [BESIT VIER BENE], [KAN BLAF] en [-BESIT VAN HORINGS] tot die lys van noodsaaklike en afdoende definiërende kenmerke van **hond** moet toevoeg. Dit sou egter die weg open vir 'n onbepaald lange definisie van die kategorie, aangesien die kenmerke in (ii) met 'n onbepaalde aantal kenmerke aangevul kan word. Die vraag is verder of die kenmerk [DIER] in die analitiese sin (i) wesentlik verskil van die kenmerke wat in sin (ii) uitgelig word. Die punt is dat ons aanvaarding van die feit dat 'n sin soos (i) noodwendig waar is, self die gevolg is van diepgesetelde opvattinge oor die innerlike samestelling van die natuurlike soorte hond en dier en van die wyse waarop hierdie soorte in 'n taksonomiese hiërargie tot mekaar staan. (i) kan dus nie analities wees in die sin dat die waarheid daarvan los staan van ons eie begrip van die verhouding waarin sake in die werklikheid tot mekaar staan nie. Kortom: ons kennis van **HOND** word op wesentlike wyse bepaal deur 'n hele omvattende kognitiewe kompleks of domein waarbinne daar nie streng tussen linguistiese en nie-linguistiese kenmerke onderskei kan word nie.¹²

Hierdie feite dwing mens tot 'n woordbetekenis wat breedweg ensiklopedies en konseptueel¹³ van aard is. Al die bogenoemde kenniselemente vorm 'n matriks vir ons mentale representasie van die konsep **HOND** en dit verskaf die rasionaal vir die afbakening en kategorisering van die soort skepsels waarna as honde verwys kan word.

Die ervaring en kulturele agtergrond van taalgebruikers maak 'n wesentlike deel van hierdie konseptuele kennis uit. Die betekenis van 'n groot aantal woorde kan bv. net beskryf word in terme van en teen die agtergrond van spesifieke kulturele norme of gebruike: verskeie van die attribute van **koppie** het bv. te make met kulturele norme vir die drink van warm vloeistowwe. As taal een van die basiese kognitiewe instrumente van die mens is, dan kan dit nie los van hierdie kognitiewe funksie, d.i. die interpretasie, ordening, berging en uitdrukking van menslike ervaring — individueel en kultureel-kollektief — bestudeer word nie.

Die tweede probleem is die kriterium vir verwantskap (en dus vir kategorieelidmaatskap) omdat dit nie duidelik is of alle definiërende kenmerke in die bepaling van identiteit ter sake is en of net sekere kenmerke vir hierdie doel ge-

12 Taylor (1989: 82) meld ten opsigte van hierdie voorbeelde dat

Our concept "dog" is not independent of our knowledge about dogs — about the status of dogs as a species within the animal kingdom, about different breeds of dog, about their appearance and behaviour, their relationship with humans, and so on.

13 'n Leksikale item/eenheid word in KS gesien as 'n gekonvensionaliseerde simboliese eenheid met 'n semantiese en 'n fonologiese pool. Gekonvensionaliseerde leksikale betekenis is dus gelyk aan die (gekonvensionaliseerde) konseptuele representasie wat met leksikale vorme geassosieer word.

selekteer moet word nie (vgl. Lyons 1977:553). Sou mens bv. die kenmerk [VIERPOTIG] as 'n definiërende kenmerk van HOND beskou, lewer dit 'n probleem op vir die kategorisering/benoeming van 'n hond waarvan een been afgesit is. So 'n hond hou nie op om 'n hond te wees nie, sodat die definiërende status van hierdie kenmerk onmiddellik in die gedrang is. Verder raak dit die status van al die ander sg. definiërende kenmerke, omdat daar altyd een of ander eksemplaar van die kategorie sou kon voorkom waarby een of meer van hierdie kenmerke ontbreek of waarin dit van die betrokke kenmerk in 'n bepaalde opsig afwyk, sonder dat die betrokke eksemplaar noodwendig as lid van die betrokke kategorie uitgesluit sal word (vgl. ook Taylor 1989: 81-83).

Taylor (1989: 64) illustreer hierdie feit verder met die definiëring van die konsep DRIEHOEK, wat as 'n tipiese klassieke kategorie beskou word: **drie-hoek** word tipies soos volg gedefinieer:

... a triangle is a figure enclosed by three straight lines.

Maar:

... While the number of sides to the figure might well be a matter of either-or, the straightness of these sides is a matter of similarity to a prototype. Suppose I draw a triangle, freehand. The sides will almost certainly not be straight; they might not even join up. The figure would not be a very good example of a triangle. Yet it could still be called a triangle, and could serve as an adequate illustration of the meaning of the word *triangle* in a foreign language classroom.

Die derde problematiese aanname is dié dat definiërende kenmerke 'n kategorie rigied afbaken. Definieer mens HOND, soos in NWB, in terme van die kenmerke "sag- tot grofharige, vleisetende soogdier en landroofdier, veral as huisdier aangehou", dan baken dié kenmerke afsonderlik en gesamentlik nie die konsep HOND van ander kategorieë af nie. Die meeste katte vertoon bv. alle of die meeste van die betrokke kenmerke sodat die versameling kenmerke as sodanig nie spesifiek genoeg is om die betrokke leksikale item uniek van kat te onderskei nie.

Dit is een van die mites van die klassieke teorie dat alle konsepte gereduseer kan word tot versamelings binêre primitiewe. Die onhoudbaarheid van hierdie siening blyk duidelik as mens probeer om 'n eenvoudige, maar komplekse attribuut soos [VERMOË OM TE VLIEG] probeer ontleed in terme van die konstituerende attribute daarvan. Soos Taylor (1989: 62) aantoon, verdwyn die grense tussen die vermoë om te vlieg en om nie te vlieg nie sodra mens dit op vlieënde entiteite van toepassing probeer maak:

Suppose we define [ability to fly] as the ability for fairly rapid self-propelled motion through the air. Let us take each of these sub-

attributes in turn. How much external assistance does an object have to have before it loses its capacity for self-propelled motion? Does a stone thrown into the air possess this attribute? Presumably it does, but not in the required sense. And if motion through the air is not self-propelled, is [ability to fly] thereby precluded? Consider the case of gliders and hot air balloons. Secondly, how fast does an object have to move before its motion can be described as fairly rapid? Does a hot air balloon satisfy this requirement? Finally, for how long does an object have to be airborne, and what distance does it have to be from the ground, for one to be able to say that it moves through the air? Does an athlete doing the high jump qualify? To what extent, then, can one say that gliders, hot air balloons, stones thrown into the air, and jumping athletes exhibit the attribute [ability to fly]?

Soos hierdie voorbeeld toon, kan definiërende kenmerke self gradeerbaarheid, vaagheid van toepassing en selfs 'n prototipiese struktuur vertoon, m.a.w. al poneer mens vir 'n kategorie 'n versameling definiërende attribute, waarborg dit nie dat die bepaling van lidmaatskap in 'n kategorie 'n eenvoudige saak sal wees nie.

2.2.3 'n Leksikografiese perspektief

Uit die bespreking in Zgusta (1971: 27 e.v.) blyk dit dat Zgusta in sy uitgangspunt by die klassieke kategoriebeskouing aansluit en dat hy hierdie kategorie-model as model vir alle leksikale items aanvaar, ongeag of hulle polisemies of monosemies is.

Oor die ontstaan van leksikale kategorieë meld hy:

Obviously, the human mind is capable of abstracting from many individual and different occurrences of a "thing" a general notion also new occurrences of the members of the class. Such a notion is, then the designatum, a component of the lexical meaning of a word. (Zgusta 1971: 28)

Ten opsigte van die designatum is die leksikograaf se taak om die definiërende kenmerke ("criterial features") te abstraher wat die designatum konstitueer:

The designatum can be visualized as consisting of the criterial features, corresponding to these criterial qualities, both if it pertains to a part of the material world and if it does not.

A good part of the lexicographer's research is concerned with establishing criteriality, with the task to find what is criterial and what is

not, with the necessity to discover the criterial features as precisely as possible. (Zgusta 1971: 29)

Hierdie definiërende kenmerke vorm die basis vir ons oordeel of 'n bepaalde voorwerp met 'n betrokke leksikale item benoem kan word (Zgusta 1971: 28-29) (of tot die betrokke kategorie gereken kan word). Ter illustrasie: vir die gebruik van **table** is die definiërende kenmerke dat "the respective piece of furniture must form a flat, roughly horizontal surface on which things can be put and which is supported by one or more legs" (1971: 29). Hierdie kenmerke vorm die kernbetekenis van 'n kategorie en geld as sodanig vir alle lede van die kategorie.

Afwykende betekeniswaardes word in terme van afwykinge van die versameling definiërende kenmerke/kernbetekenis gedefinieer, maar alle betekenisonderskeidings "have the criterial qualities of their designata and vary only in the non-criterial respects" (Zgusta 1971: 48). Die aanvaarding van 'n kernbetekenis vir al die lede van 'n kategorie bring dan ook noodwendig mee dat hoe meer uiteenlopend die lede van 'n kategorie is, hoe abstrakter en vaer die designatum daarvan moet wees om sodoende al die lede te akkommodeer. Hierdie punt word geïllustreer deur Zgusta (1971) se verduideliking van die status (figuurlik of nie) van die gebruik van **bondage** in die uitdrukking *the years of my bondage* as verwysing na 'n ongelukkige huwelik:

The answer to this question depends on how we conceive the designatum of the word **bondage**: if we conceive it so that the subject's being a slave or a serf or tenant is criterial to it, then we have here a case of the figurative use, because the unhappy husband was neither a slave, nor a serf, nor a tenant of his wife. If, on the other hand, we do not conceive this as criterial for the designatum, then the designatum necessarily becomes much broader and the actual signification of the expression quoted, occasional as it is in this application, can be conceived as corresponding to the normal meaning as established in the system; if we accept this position we should probably classify this case as a contextual nuance. (Zgusta 1971: 52)

Die assimilasie van nuwe betekenisonderskeidings tot 'n kategorie lei dus tot verdere veralgemening van die designatum/kernbetekenis van 'n kategorie. Vgl. die volgende:

What if the joke about **bondage** is frequently repeated? The new application will tend to become a part of the system. What if there are many similar cases of such applications, say **bondage** in reference to the blind love to a woman, in reference to the fanatical subservience to an idea or so? We will tend, in that case, to conceive the

designatum as broader, with less specific criterial features. (Zgusta 1971: 53)

Ten spyte van die aanvaarding van die klassieke kategoriemodel as uitgangspunt vir leksikale kategorieë voeg Zgusta (1971: 29-32) ook allerlei kwalifiserings aan sy opvatting van klassieke kategorieë toe, in die besonder wat die status van die definiërende kenmerke betref. Zgusta wys daarop dat

- (i) daar geen universele inventaris definiërende kenmerke bestaan wat vir alle tale geld nie;
- (ii) wat definiërend in een taal is, dit nie noodwendig ook in 'n ander taal is nie; en
- (iii) aspekte van die buitelinguistiese wat in een taal definiërend is, dit nie noodwendig ook in 'n ander taal is nie.

Die aanvaarding van die taak van die leksikograaf as die soeke na definiërende kenmerke impliseer egter nie dat Zgusta (1971) hom in beginsel of uitsluitlik tot die strukturalistiese semantiek as teoretiese raamwerk verbind nie. In hierdie verband wys hy daarop dat

... the lexicographer will be well advised not to be too much impressed by the basic uncertainty concerning the nature of lexical meaning. The problem of the nature of meaning is certainly broader than the lexicographer's tasks; it is probably even broader than the purely linguistic investigation, since it requires a combination of linguistic, psychological, philosophical, and other approaches. The lexicographer's activity, however, can be conceived as a rather pragmatic one, at least in this respect. (Zgusta 1971: 24)

Met die voorafgaande spel Zgusta as 't ware 'n konseptualisering uit van hoe die leksikografiese metateorie noodwendig daar sal uitsien: gegee die basiese onsekerhede oor die aard van leksikale betekenis en die veelheid van perspektiewe van waaruit betekenis noodwendig benader moet word, sal die leksikograaf hom nie wesentlik met teoretiese probleme bemoei nie, maar vanuit die praktyk self, in die besonder die problematiese aspekte van die betekenisdata, op eklektiese wyse omgaan met wat teoreties aan bod is. Die feit dat hy in die aansluiting by 'n semantiese raamwerk hom ook nie uitsluitlik op die strukturalisme rig nie, blyk uit sy persoonlike voorkeur, "which is a rather psychological one" (Zgusta 1971: 24). Hierdie uitgangspunt word veral gemanifesteer in die wyse waarop Zgusta in sy uiteensetting voortdurend bewus is van die konseptuele digotomieë in die teoretiese apparaat van die leksikograaf en die wyse waarop die semantiese data nie altyd netjies in sulke rigiede klasse en entiteite verdeel kan word nie. In hierdie verband onderskei hy as 't ware tussen die ideaal-tipes uitgangspunt (wat in sommige gevalle wel direk in die data

weerspieël word) en die minder ideale gevalle (of minder prototipiese gevalle) waar digotomiese teoretiese uitgangspunte en die vae, skalêre aard van die data nie bymekaar uitkom nie. Vergelyk bv. Zgusta (1971: 54):

The lexicographer will be well advised to have the contradistinction systemic :: occasional as sharply distinguished as possible, in his notional framework. On the other hand, the lexicographer would probably mishandle his data if he tried to treat them with a greater degree of distinctive precision than that which is inherent in the facts of language. It is a fact that the usage vacillates around a focus of what is most usual (and it is this focus which is considered the norm).

Die gaping tussen teorie en praktyk wat dikwels aan die leksikografie toegeskryf word, kan mens dan ook na hierdie feit toe terugvoer, nl. dat die beskikbare teoretiese apparaat, en dan in die besonder die klassieke kategoriemodel, nie die feite van taalgebruik kan verreken nie.

Een belangrike uitvloeisel vir die leksikografie van die bespreking in 2.2.2 is die onhoudbaarheid van 'n leksikale semantiek wat as "suiwer linguisties" gekonsipieer word. In KS word daarenteen 'n leksikale semantiek aanvaar wat breedweg as "ensiklopedies" bestempel kan word. Aangesien hierdie besondere opvatting van die leksikale semantiek 'n groot deel van die bespreking hieronder lê, word daar eers op enkele aspekte van hierdie teorie ingegaan.

2.2.4 Leksikale semantiek — 'n kognitiewe alternatief

Teen die agtergrond van die voorafgaande word daar in KS aanvaar dat die betekenis van 'n leksikale item slegs relatief ten opsigte van ('n) bepaalde kognitiewe domein/domeine¹⁴ gedefinieer kan word. Die konseptualisering van die leksikale item **doelskop** vooronderstel bv., as een van die kognitiewe domeine daarvan, 'n groot hoeveelheid kennis wat met die reëls en doelstelling van

14 Komplekse kognitiewe domeine oorvleuel na inhoud en struktuur met entiteite wat ander navorsers met terme soos *frames*, *scripts*, *schemata*, *scenes*, *scenarios*, *geïdealiseerde kognitiewe modelle*, ens. aandui. Taylor (1989:87) onderskei in hierdie verband soos volg:

In the following, 'frame' will refer to the knowledge network linking the multiple domains associated with a given linguistic form. We can reserve the term 'script' for the temporal sequencing and causal relations which link events and states within certain action frames.

en, in navolging van De Beaugrande en Dressler:

frames constitute 'global patterns' of 'common sense knowledge about some central concept', such that the lexical item denoting the concept typically evokes the whole frame. In essence, frames are static configurations of knowledge. Scripts, on the other hand, are more dynamic in nature. Typically, scripts are associated with what we have referred to earlier as basic level events such as 'do the washing up' and 'visit the doctor', which are structured according to the expected sequencing of subordinate events. (Taylor 1989: 87-88)

rugby verband hou; die betekenis van *elmoog* word deels gekarakteriseer deur die posisie daarvan binne die oorkoepelende konfigurasie van die menslike arm; die begrip *April* kan slegs gedefinieer word teen die agtergrond van die komplekse begrip van maandsiklusse wat 'n jaar verdeel.¹⁵

Daar bestaan ook geen vaste of universele versameling kognitiewe domeine nie — enige faset van ons mentale ervaring of konseptuele wêreld kan potensieel in hierdie funksie optree. Langacker (1988b: 56) gee die volgende voorbeeld: die woord *flits* denoteer 'n kort, intense en moontlik diffuse ligsensasie. Vir die beskrywing van die betekenisstruktuur van hierdie leksikale item moet daar dus verwys word na tyd, kleurruimte (veral die graad van helderheid) en die omvang van die visuele veld. Sommige leksikale items hou verband met omvattende, selfs oop matrikse. Die karakterisering van die betekenisstruktuur van *mes* vereis bv. verwysing na die vorm daarvan (tipiese vorms van messe), wat die domein van ruimte vooronderstel; die funksie van 'n mes as instrument om mee te sny; die opvatting van tipiese snyhandelinge; die grootte en gewig van messe; die vervaardigingsmateriaal; kulturele assosiasies met messe, ens. Die bindende element in al hierdie diverse domeine is die rol wat die gednoteerde entiteit van *mes* in almal van hulle speel.

So 'n ensiklopediese benadering bring egter ook 'n demarkeeringsprobleem mee omdat mens bv. nie sou wou aanvaar dat alles wat 'n individu oor honde weet ewe relevant vir sy konsep HOND is nie. In KS word daar wel aanvaar dat die gekonvensionaliseerde betekenisonderskeidinge van 'n leksikale item elkeen 'n bepaalde profielstelling (afbakening) is binne so 'n kennisdomein (matriks).¹⁶ In beginsel kan enige stukkie kennis, selfs die mees bizarre, in 'n

15 Hierdie standpunt staan in teenstelling met dié van die relasionele strukturalisme wat aanvaar dat die betekenis van 'n leksikale item gedefinieer word deur die relasies wat dit met ander leksikale items onderhou (vgl. Lyons 1977).

16 Ander kenmerke van kognitiewe domeine is die volgende:

(i) Kognitiewe modelle is nie amorf konstruë nie maar besit interne struktuur (proposisionele, beeldskematiese, metaforiese modelle en metonimiese modelle) (vgl. Lakoff 1987).

(ii) Sommige kennisdomeine is linguïsties meer relevant as ander; die relevansie van 'n domein/domeine (of onderdele daarvan) kan egter varieer na gelang van die konteks. Enige so 'n domeinverandering kan tot betekenisveranderinge lei of die grond vir betekenisvariasie wees.

(iii) Kennisdomeine is geïdealiseerde, kognitiewe modelle: hulle verteenwoordig idealiseringe (abstraksies) van die waargenome/ervaarde, is die produk van menslike ervaring en as sodanig deel van die mens en hulle dien op verskillende vlakke as modelle vir kategorisering en argumentasie (vgl. Lakoff 1987).

Epistemologies gesien word daar in KS aanvaar dat konseptuele kategorieë nie objektiwisties nie maar eksperensieel van aard is. Daarmee word aangeneem dat konseptuele kategorieë nie eenvoudig afspieëlings is van kategorieë wat objektief in die wêreld, los van die mens bestaan nie, maar direk ingegee word deur aspekte van die menslike psigologie en daarom

kognitiewe domein opgeneem word, solank as wat hierdie assosiasie deur 'n voldoende aantal mense aanvaar word. Die vraag is dus nie waar die lyn tussen linguistiese en ensiklopediese kennis getrek moet word nie, maar wat in enige taalgemeenskap as gekonvensionaliseerde kennis beskou kan word (Taylor 1989: 89). Daar word dus aanvaar dat die agtergrondskennis vir die beskrywing van woordbetekenisse 'n netwerk van gedeelde, gekonvensionaliseerde en selfs in 'n mate geïdealiseerde kennis uitmaak wat gewortel is in kulturele opvattinge en gebruike.

Gegee die definiërende aard van omvattende domeine word daar aanvaar dat die betekenis of kennis van die betekenis van een leksikale item, soos **tandeborsel**, nie afhanklik is van die bestaan van of kennis van ander leksikale items nie, soos bv. **haarborsel** of **vloerborsel** — 'n leksikale item soos **tandeborsel** kry sy betekenis uit die rol wat tandeborsels in mondhygiëne speel en nie van paradigmatische kontraste met ander lede in die sisteem nie. Die begrip **TANDEBORSEL** het m.a.w. niks te make met die manier waarop mense hulle hare of vloere borsel nie (vgl. Taylor 1989: 80-81).

'n Linguistiese item kry die betekenis daarvan deur 'n spesifieke deel of konfigurasie in die relevante domein te profileer of uit te lig. Profilering behels die strukturering van 'n domein met behulp van 'n bepaalde skema of versameling sodanige skemas. Ons sal sê dat enige leksikale item so 'n skema op 'n domein afdruk. Ter illustrasie: die konsepte **WEEK**, **DAG** en **MAANDAG** kom na vore as 'n bindende skema wat sekere dele in die domein van tyd profileer of afbaken. 'n Opeenvolgingskema struktureer die konsep **WEEK** in 'n opeenvolging van diskrete entiteite (dae).

Die betekenis van sommige leksikale items, soos **op** en **af**, kan mens verduidelik deur verwysing na 'n enkele domein; die betekenis van ander leksikale items vereis egter gelyktydige verwysing na verskillende domeine. Ter illustrasie: die betekenis van **gholfbal** vereis verwysing na die vorm daarvan (gholfballe is gebonde entiteite in 'n driedimensionele ruimte) sowel as die kleur, grootte, materiaal, ens. daarvan. Maar die volledige verstaan van die betekenis van hierdie woord vereis ook verwysing na die reëls en aktiwiteite van die spel gholf (vgl. Taylor 1989: 85).

Aangesien sommige van hierdie domeine meer prominent as ander kan wees, onderskei Langacker (1987) verder tussen primêre en sekondêre domeine. In die gewone betekenis van die woord **sout** is die domein van kos die primêre domein: **sout** is 'n substansie wat by sekere voedselsoorte gegooi word om die smaak daarvan te verbeter. Die chemiese samestelling daarvan is in hierdie sin slegs van sekondêre belang.

nie los van hierdie ervaringskontekste bestudeer kan word nie. Een van die belangrike uitvloeiels van hierdie anti-objektivistiese uitgangspunt is dat denotasie gesien word as die relasie tussen 'n leksikale betekenisstruktuur en 'n ervaringsgebaseerde konseptuele kognitiewe domein (nie die werklikheid nie) (vgl. Lakoff 1982: 99; Geeraerts 1989a: 344-345).

Volgens Lakoff (1987) moet die betekenis van 'n woord soos **moeder** bv. teen ten minste vyf sulke domeine verstaan word, nl.

- (i) die genetiese domein: 'n moeder is 'n vroulike persoon wat genetiese materiaal aan die kind gee;
- (ii) die geboortedomein: 'n moeder is die persoon wat geboorte aan die kind skenk;
- (iii) die voedingsdomein: 'n moeder is die een wat 'n kind voed en grootmaak;
- (iv) die genealogiese domein: 'n moeder is die naaste bloedverwant; en
- (v) die huweliksdomein: 'n moeder is die vrou van die man.

Al vyf hierdie domeine is dan ook relevant in die wyse waarop 'n woord soos **moeder** van **vader** verskil en nie, soos die strukturaliste aanvoer, net die kenmerke [+MANLIK] en [-MANLIK] nie.

Ter illustrasie: die vyf domeine van moederskap hier bo vorm die moeder-"raam" waarin hierdie domeine saamval: hiervolgens het die moeder 'n seksuele verhouding met die vader, raak verwagting, skenk geboorte aan die kind, en voed hom en maak hom groot, terwyl sy met die vader getroud bly. So 'n scenario is natuurlik hoogs geïdealiseer vir sover dit van die nie-tipiese instansierings van moeders abstraher (bv. surrogaatmoeders, moeders wat kinders aanneem, enkelmoeders, werkende moeders, ens.), maar dit is teen hierdie model wat die prototipiese moeder gedefinieer word. Ander nie-tipiese instansierings vorm met ander woorde perifere lede van die kategorie MOEDER soos hier bo gedefinieer. So 'n kognitiewe domein beliggzaam uiteindelik diepgesetelde opvattinge oor die rol en funksie van die gesin in 'n gemeenskap, wat vir sommige as die norm vir die kategorie as sodanig kan geld. Ander kan hierdie raam/kognitiewe model natuurlik verwerp. Enige so 'n model kan inhoudelik met die tyd verander en dit hoef nie noodwendig wetenskaplik geverifieerde kennis van die wêreld in te sluit nie.

Die voorafgaande uitgangspunte oor die aard van leksikale betekenis is in die eerste plek van besondere belang vir die begroning van 'n teorie van die leksikografiese definisie. Dit open 'n perspektief waarin sowel linguistiese as ensiklopediese kenmerke in definisies gelegitimeer word. Die uitgangspunt vir definisies is met ander woorde die omvattende konseptuele strukture wat sprekers op konvensionele wyse met leksikale items assosieer. 'n Soeke na die definiërende kenmerke van 'n leksikale kategorie, soos gedefinieer in die klassieke kategoriemodel hier bo, word dus verwerp.

Omgekeerd bied die voorafgaande 'n breër verwysingsveld as die binêre, komponensieël ontledingstegniek vir die ontleding van die inhoud, die verwantskappe en verskille van die definisies wat daar in woordeboeke ter beskrywing van die verskillende betekenisonderskeidings van 'n leksikale item geponeer word — in die besonder dan ook dat betekenisverwantskap in die geval van leksikale items as sodanig binne die raamwerk van konseptueel-kog-

nitiewe kennisdomeine benader kan word. Hierdie uitgangspunte legitimeer m.i. alreeds die bestaande leksikografiese definisiepraktyk waarin daar kenmerke uit die verskillende relevante kognitiewe domeine vir die definiëring van die verskillende betekenisonderskeidinge van 'n woord betrek word. 'n Paar eenvoudige voorbeelde ter illustrasie:

In NWB word daar die volgende geënkapsuleerde definisie van **sout** gegee waarin die eerste betekenisonderskeiding teen twee kognitiewe domeine (en nie bv. teen ander soorte water of ander soorte chemiese middels nie) gedefinieer word, nl. ons kennis van seewater as soutwater en die ekstraksie van sout uit seewater, en ons kennis van die gebruik van sout as smaakmiddel:

1. *chemiese bestanddeel wat aan seewater sy kenmerkende smaak gee, veral die gekristalliseerde vorm hiervan verkry deur verdamping; kombuis-sout, toegevoeg aan kos om die smaak te verbeter.*

'n Tweede voorbeeld: Die woord **moeder** word NWB in die eerste betekenisonderskeiding slegs teen die genealogiese model gedefinieer as "1. *ma. Die — van vier kinders*". As tweede betekenisonderskeiding word gegee "2. *oorsprong, bron*", wat 'n betekenisverbreiding binne die genealogiese domein is. HAT gee by laasgenoemde die voorbeeldsin **Ledigheid is die moeder van alle kwaad**.

Naas bogenoemde twee betekenisonderskeidinge word daar in HAT ook 'n derde uitgesonder, nl. "Vrou wat soos 'n moeder sorg", wat weer 'n betekenisverbreiding is binne die voedings-/versorgingsdomein. Laasgenoemde vooronderstel egter 'n betekenisonderskeiding van **moeder** as "die een wat haar gebore kinders versorg", maar wat nie in een van die twee woordeboeke opgeneem is nie.

Vgl. in hierdie verband ook die definisies in HAT en NWB van bv. **vader** en **week**,¹⁷ waaruit die praktyk duidelik blyk dat daar alreeds in die leksikografie teen die agtergrond van breër gekonsipieerde kognitiewe domeine gedefinieer word.

3. *Prototipekategorieë*

Teenoor die model van klassieke kategorieë staan die model van prototipekategorieë (afgekort: PTKe), waarvan die interne struktuur en kognitiewe begroning die hoofondersoeksobjek van KS vorm.

¹⁷ Die implikasies van die uitgangspunte van die KS vir die leksikografiese definisie is 'n veel omvattender onderwerp wat nie hier verder aandag sal kry nie. In die besonder sou mens ook op die pragmaties-funksionele oorweginge en beperkinge moes ingaan wat aan die leksikografiese definisie opgelê word.

'n Vinnige blik laat blyk dat PTKe feitlik in elke opsig van klassieke kategorieë verskil. Die volgende word bv. as kenmerke van PTKe geponeer: vae grense tussen kategorieë (en intern tussen lede van kategorieë); verskille in die prominensie van attribute¹⁸ en graad van lidmaatskap in die kategorie; relasies van analogie en oorkoepelende ooreenkoms tussen die alternatiewe betekenisonderskeidings; en 'n trossing van betekenisonderskeidings of betekenis-toepassings rondom sentrale gevalle (prototipes) wat omring word deur minimaal afwykende perifere gevalle.

In sy uiteensetting van betekenisvariasie in taalgebruikskontekste vertoon Zgusta (vgl. Zgusta 1971: 36-74) 'n besondere sensitiewe vir juis die bogenoemde kenmerke van polisemiese kategorieë, en dan in die besonder vir die probleme wat dit veroorsaak as mens met 'n klassieke kategoriekonsepsie en digotomies en rigied afgebakende teoretiese begrippe poog om betekenisvariasie te verantwoord. Hy beklemtoon telkens die vaagheid van grense tussen betekenisonderskeidings en funksies van leksikale items (vgl. Zgusta 1971: 36-38); die vaagheid in oordele oor die status van betekenisonderskeidings (bv. oor die interpretasie van 'n betekenisonderskeiding as synde letterlik of figuurlik; vgl. Zgusta 1971: 52); die stabiliteit, maar dinamiese plooibaarheid, van polisemiese kategorieë, d.i. hulle aanpassingsvermoë om aan nuwe stilistiese behoeftes en behoeftes aan benoemingsmoontlikhede te voldoen (vgl. Zgusta 1971: 54-55); die onmoontlikheid om oorkoepelende definisies vir alle polisemiese kategorieë te definieer (vgl. Zgusta 1971: 66); en die inherente strukturering van 'n kategorie in terme van dominante en minder dominante lede (vgl. Zgusta 1971: 65-66). Verder gee Zgusta (1971: 275-282) uitgebreid aandag aan die sg. "lineariteitsprobleem", d.i. die probleme waarvoor die leksikograaf te staan kom as hy poog om die wesentlik multidimensionele semantiese struktuur van leksikale kategorieë in 'n geskrewe woordeboekartikel weer te gee.

In die uiteensetting van hierdie problematiese gegewe van polisemiese kategorieë hou Zgusta egter voortdurend die pragmatiese voor oë, d.i. die feit dat die leksikograaf bepaalde besluite moet neem met die oog op die samestelling van die woordeboek (en uiteindelik ook die vereistes wat daaraan deur gebruikers gestel word). Zgusta (1971: 64) meld in hierdie verband bv.:

The lexicographer will see in his practice that the single senses (usually with the exception of the terminological ones) overlap or that there are many borderline cases ... But though it is an error if the lexicographer tries to make the single senses more sharply distinguished from each other than is indicated by the data, the establish-

18 As mens dus wel van attribute praat in die prototipeteorie word daarmee nie die atomiese semantiese komponente van die klassieke teorie bedoel nie, maar wel die dimensies op grond waarvan entiteite vir identiteit/ooreenkoms beoordeel word. Attribute beliggaam in hierdie sin "the commonality (that speakers) perceive in arrays of fully specified, integrated units" (Langacker 1987: 22).

ment of the single senses and their organization are, on the other hand, among the lexicographer's cardinal tasks.

Zgusta (1971) maak op verskeie plekke die punt dat die leksikograaf hom in sy ontleding en aanbieding van die data nie deur sy teoretiese raamwerk moet laat mislei nie. In die besonder ten opsigte van polisemie:

The first of these dangers is that the lexicographer might try to put all his data into the pigeonholes of the categories which were discussed above, disliking the idea that there are always borderline cases. Worse than that, he might try to posit only a few patterns of polysemy and then try to arrange all his data in all his items *only* according to these few schemes. (Zgusta 1971: 66)

En:

He will know that the single direct and figurative senses of some words can be put into contradistinction with sufficient clarity, while they overlap in the case of other words. In short, the lexicographer will know that the variety of patterns in which the polysemous meaning of the lexical units can be organized is caused not only by the presence or absence of different properties and by their different combinations, but also by the fact that the same quality can be present in different words in widely differing degrees. (Zgusta 1971: 67)

En:

The situation, its description and presentation is frequently even more difficult, because the applications form a continuum with observable peaks but unclear boundaries. (Zgusta 1971: 74)

Die kernpunt ten opsigte van die voorafgaande is egter dat Zgusta nie self 'n omvattende en koherente linguistiese teorie ontwikkel n.a.v. die problematiese empiriese gegewe nie, of in besondere diepte op elkeen van hierdie probleemverskynsels ingaan nie. En dit is dan juis in hierdie opsig dat die KS as teoretiese alternatief en begroning aangebied word.

Gegee dat polisemiese kategorieë in KS as prototipekategorieë ontleed word, word daar in die onderstaande gepoog om die kenmerke van hierdie kategorieë nader te ekspliseer. Hierdie kenmerke vra om sistematiese uiteensetting omdat (i) nie alle prototipekategorieë in gelyke mate al die onderstaande kenmerke vertoon nie, d.i. onderstaande kenmerke kan nie as 'n versameling afdoende en noodsaaklike kenmerke vir PTKe beskou word nie; en (ii) nie

alle kategorieë wat prototipe-effekte vertoon, nie intuïtief as polisemies beskou word nie.

3.1 Hoofkenmerke

Geeraerts (1989b) gee uitgebreid aandag aan die vier hoofstruktuurkenmerke wat aan prototipiese kategorieë toegeskryf word (en waarin dit van klassieke kategorieë verskil). Die vier kenmerke is die volgende:

- (i) Prototipekategorieë kan nie gedefinieer word met behulp van 'n enkele versameling definiërende, d.i. noodsaaklike en afdoende kenmerke nie.
- (ii) Prototipekategorieë vertoon 'n familieverwantskapstruktuur. In die algemeen gestel neem hulle struktuur die vorm aan van 'n speekkatogorie ("radial set"), bestaande uit geklosterde en oorvleuelende betekenisonderskeidinge, -nuanses en -toepassing.
- (iii) Prototipekategorieë vertoon grade van kategorieelidmaatskap — nie elke lid is ewe verteenwoordigend van die kategorie nie.
- (iv) Prototipekategorieë het vae grense. (Vgl. Geeraerts 1989b: 592-593.)

3.1.1 Afwesigheid van 'n oorkoepelende definisie

Die eerste kenmerk verwys na die feit dat dit in die geval van prototipekategorieë nie moontlik is om 'n oorkoepelende definisie te gee wat al die onderskeie betekeniswaardes daarvan ondervang nie. Hierdie feit word die duidelikste geïllustreer indien 'n leksikale kategorie op die intensionele vlak naas een of meer letterlike betekenisonderskeidinge, ook een of meer figuurlike of metaforiese betekenisonderskeidinge vertoon. Ter illustrasie: die woord *kat* het onder meer die volgende betekenisonderskeidinge: "klein, viervoetige huisdier wat muise vang" en "snipperige, naywerige vrou" (vgl. NWB). Die uiteenlopende aard van die twee betekeniswaardes bring mee dat daar nie 'n enkele oorkoepelende definisie gegee sou kon word wat altwee hierdie betekenisonderskeidinge ondervang nie, alhoewel hulle op grond van semantiese verwantskap tot 'n enkele leksikale item *kat* gereken word.

Pogings om so 'n oorkoepelende definisie vir al die lede van 'n PTK op te stel, is meestal nie suksesvol nie omdat

- (i) die geïsoleerde kernbetekenis gewoonlik nie algemeen genoeg is om van alle betekenisonderskeidinge, -nuanses en -toepassing van 'n leksikale item rekenskap te kan gee nie, en/of
- (ii) die kernbetekenis nie spesifiek genoeg is om die betrokke leksikale item uniek van ander leksikale items in 'n taal te onderskei nie;
- (iii) daar in die soeke na kernbetekenisse geabstraheer word van die tussenliggende betekeniswaardes van 'n leksikale item, d.i. dié

- betekeniswaardes wat nie binne die grense van die skerp afgebakende betekenisonderskeidinge val nie maar die oorgange tussen betekeniswaardes enkapsuleer;
- (iv) daar geabstraheer word van wesentlike semantiese kenmerke waarsonder mens nie rekenskap kan gee van die seleksiebeperkinge op leksikale items nie;¹⁹
- (v) daar slegs 'n definisie verskaf word van die prototipe van 'n kategorie of die sentrale betekenisonderskeiding, met verontagsaming van die meer perifere lede/betekenisonderskeidinge.²⁰

Gegee die kritiek op die soeke na afdoende en noodsaaklike kenmerke, volg dit ook dat watter kenmerke ook al in definisies ter sake gestel word, hulle nie as noodsaaklik en afdoende beskou kan word nie.

In die geval van PTKe berus verwantskap van lede nie op identiteit nie maar op analogie, d.i. gedeeltelike identiteit of ooreenkoms (Geeraerts 1987b: 280). Langacker (1988d: 133-134) beklemtoon ook hierdie feit in sy beskrywing van die kategoriebeskouing wat die prototipeteorie onderlê:

Because there is no specific checklist of criterial features, membership in a category is not subject to absolute predictability (indeed, there need be no significant features that are shared by all class members). Whether an entity qualifies depends on the judgement of the categorizer, and his tolerance in accepting members that diverge from the prototype. There is no fixed limit on how far something can depart from the prototype and still be assimilated to the class, if the categorizer is perceptive or clever enough to find some point of resemblance to typical instances.

19 Dirven en Taylor (1988) gee die volgende voorbeeld: die ongrammatikaliteit/onaanvaarbaarheid van die uitdrukking *'n hoë sigaret kan nie herlei word na enige eienskappe van die item *hoog* nie, maar is die resultaat van ons daaglikse ervaring van (en dus ons konseptualisering van) sigarette as gestalt-objekte. Ons verwys bv. na 'n lang sigaret ongeag of 'n sigaret in 'n horisontale of vertikale posisie gehou word. Sigarette word dus wesentlik in hulle dimensie as lang of kort entiteite gekonseptualiseer en die beperkinge op die gebruik van 'n leksikale item volg direk uit so 'n geassosieerde en gekonvensionaliseerde kognitiewe struktuur (vgl. Dirven en Taylor 1988: 394).

20 Wierzbicka (1990) volg in haar kritiek op die "misbruik" van die begrippe "prototipe" en "prototipisiteit" onder meer hierdie strategie om aan te toon dat dit moontlik is om (in sommige gevalle alans) afdoende en noodsaaklike definisies vir PTKe te gee. Volgens Geeraerts (1989b: 602) word die afwesigheid van noodsaaklike en afdoende definisies (wat die plooibare toepassingsmoontlikhede van kategorieë konstitueer) in gevalle soos hierdie egter omseil deur op die prototipiese kern van 'n kategorie te konsentreer en om die probleem van die geklosterde en speekaard van polisemiese leksikale items te omseil.

Soos reeds hier bo vermeld, beklemtoon Zgusta (1971) die feit dat vir bepaalde polisemiese kategorieë daar geen oorkoepelende definisie formuleerbaar sou wees nie. In die leksikografiese praktyk vind mens dan ook dat daar eerder oormatig tussen die verskillende betekenisonderskeidings gedifferensieer word, maar andersyds ook dat die strewe na ekonomie in baie gevalle lei tot die opstel van disjunktiewe definisies, d.i. definisies waarin verskillende betekenisonderskeidings, -toepassing en -nuanses as 'n disjunksie van betekeniswaardes in 'n enkele definisiesin saamgevat word wat soms, maar soms nie, deur kommas en/of kommapunte van mekaar geskei word.

'n Illustrasie hiervan is bv. die eerste betekenisonderskeiding wat in WAT by **hersiening** verskaf word, nl. "handeling, proses van te hersien; verbetering, wysiging; herhaling; revisie". So 'n definisie bestaan nie eenvoudig uit 'n konjunksie van sinonieme of 'n versameling definiërende attribute nie, maar die verskillende attribute verwys na subtile semantiese verskille wat nie elkeen aanwesig is by die onderskeie voorbeeldsinne wat by hierdie enkele definisiesin verskaf word nie:

'n Saak in hersiening neem. Hersiening van voorraad. Hersiening van 'n wetsbepaling of vonnis. Hersiening van ou lesse. Grondwets-, tarief-, wets-hersiening.

Wat in gevalle soos hierdie binne die bestek van 'n enkele definisiesin saamgevat word, korrespondeer dus nie met 'n enkele oorkoepelende definisie vir die kategorie as 'n geheel nie.

Dat sulke geponeerde oorkoepelende definisies as onadekwate beskrywing vir die onderskeie lede van kategorieë aan gevoel word, word duidelik geïllustreer (al sy dit hier 'n geval van 'n semanties leë werkwoord) in die wyse waarop verdere semantiese opheldering of presisering naas die oorkoepelende definisie in die beskrywing van **hersien** (ww.) in WAT verskaf word. Vgl.:

Opnuut bekyk ten einde moontlike foute en gebreke te ontdek en te verbeter.

Meer bep. a. Nasien; verbeter; revideer ...

b. Noukeurig nagaan of iets nog a/d vereistes of behoeftes voldoen en dit dan daarmee in ooreenstemming bring; verander, wysig ...

c. (*onderwys*) [Reeds behandelde leerstof] weer noukeurig deurwerk m/d oog op 'n eksamen; herhaal.

In WAT is dit bv. praktyk om sulke pogings tot oorkoepelende definisies te presisieer met meer spesifieke betekenisonderskeidings wat ingelui word met frases soos "meer bepaald", "enigene van", "enigene van die soorte van die geslag", ens.

3.1.2 'n Familieverwantskapstruktuur

Die tweede kenmerk geld ten opsigte van die semantiese relasie tussen die verskillende betekenisonderskeidings van 'n leksikale item. Eerder as om te aanvaar dat die verwantskap van die lede/betekenisonderskeidinge van 'n PTK berus op die deel van dieselfde/identiese semantiese kenmerke, word gepoeneer dat hulle 'n familieverwantskap vertoon. Rosch en Mervis (vgl. Geeraerts 1988c: 344) verduidelik hierdie begrip soos volg:

A family resemblance relationship takes the form AB, BC, CD, DE. That is, each item has at least one, and probably several, elements in common with one or more items, but no, or few, elements are common to all items.

Vertaal in terme van die betekenisonderskeidinge, -nuanses en -toepassings van 'n polisemiese kategorie impliseer dit (i) dat nouverwante betekenisonderskeidinge nie al hulle definiërende kenmerke met mekaar gemeen het nie (in welke geval hulle identies sou wees), maar net een of meer kenmerke deel; (ii) dat nouverwante betekenisonderskeidinge of -toepassings meer kenmerke met mekaar deel as die wat verder van mekaar verwyder is in 'n afleidingsreeks.

Hou ons eers by die formule hier bo, dan word daarmee aangetoon dat die naasliggende betekenisonderskeidinge AB en BC die kenmerk B deel, maar die perifere betekenisonderskeiding DE en die eerste betekenisonderskeiding AB geen kenmerke met mekaar deel nie. Toegepas op die polisemiese geskakerdheid van *kat*: tussen die betekenisonderskeidinge "klein, viervoetige huisdier wat muise vang", "wilde dier van die kattedeslag" en "ramkat" is daar 'n groter mate van betekenisooreenkoms as tussen enige van hierdie onderskeidings en die perifere, metaforiese betekenisonderskeiding "snipperige, naywerige vrou".²¹

Die tweede kenmerk wat uit die familieverwantskapstruktuur van PTKe spruit, is dat naasmekaarliggende betekenisonderskeidinge/lede mekaar kan

²¹ Daarmee word nie geïmpliseer dat daar tussen sommige van die betekenisonderskeidinge van 'n polisemiese kategorie geen (semantiese) verwantskap bestaan nie. In so 'n geval sou mens met homonimie te make hê, al is die grens tussen polisemie en homonimie self dikwels vaag. In die geval van die relasie tussen 'n letterlike betekenisonderskeiding en ander betekenisverbreidings (soos metaforiese, metonimiese en selfs "idiomatiese verbreidings") is daar wel deeglik sprake van ooreenkoms of verwantskap, alhoewel die basis van hierdie verwantskap bv. nie eksplisiet in woordeboekdefinisies of -artikels omskryf word nie. Die kernpunt is dat verwantskap gebaseer is op afdoende ooreenkoms (familieverwantskap) eerder as op identiteit. Kernbetekeniskomponente van sentrale lede kan minder prominent of afwesig wees by perifere lede (vgl. metaforiese relasies). Metonimie berus verder nie op ooreenkoms nie maar op konseptualisering van aaneengrensing. Vgl. in hierdie verband ook die bespreking in Swanepoel (1990).

oorvleuel, d.i. vae grense het, omdat hulle een of meer kenmerke met mekaar kan deel, soos duidelik behoort te blyk uit die drie letterlike betekenisonderskeidinge van *kat* hier bo.

'n Kenmerk van die familieverwantskapstruktuur is dat die relasie tussen naasliggende betekenisonderskeidinge daarin belig word:²² elke betekenisonderskeiding of -nuanse word dus gesien in terme van die relasie daarvan tot 'n voorafgaande betekenisonderskeiding. Die verskillende betekenisonderskeidinge hou met mekaar verband deur betekeniskettings. Skematies uitgedruk: betekenisonderskeiding A hou verband met betekenisonderskeiding B op grond van een of meer gedeelde attribute of een of ander ooreenkoms. Betekenisonderskeiding B dien weer as bron vir 'n verdere betekenisuitbreiding C, wat op dieselfde wyse met betekenisonderskeidinge D en E verband hou, ens. Hierdie proses kan soos volg voorgestel word:

$$A \rightarrow B \rightarrow C \rightarrow D \rightarrow E$$

Binne die kategorie bestaan die betekenisrelasies in die eerste plek tussen die aangrensende lede, terwyl lede wat nie aangrensend is nie, in feite min met mekaar gemeen kan hê, maar wel aan mekaar verwant is via die tussenliggende betekenis-kakels. In beginsel kan enige knoop in so 'n ketting die bron wees van enige aantal betekenisuitbreidings sodat PTKe multidimensionele betekenis-konstrukte kan vorm.

Volgens Lakoff (1987: 84) is 'n PTK in hierdie opsig tipies 'n "radial category" ("speekkategorie"), wat hy soos volg omskryf:

A radial structure is one where there is a central case and conventionalized variations on it which cannot be predicted by general rules.

en

The radial structuring of categories involves the following:

- A conventional choice of center.
- Extension principles. These characterize the class of possible "links" between more central and less central subcategories. They include metaphoric models, metonymic models, image-schema-relations, etc.

²² Lakoff (1987: 95-96) beskou kettingvorming ("chaining") juis as een van die sentrale kenmerke van menslike kategorisering. Laasgenoemde omskryf hy soos volg:

Chaining: Complex categories are structured by chaining; central members are linked to other members, which are linked to other members, and so on.

Specific conventional extensions. Though each extension is an instance of the extension principles, the extensions are not predictable from the center plus the principles. Each extension is a matter of convention and must be learned. The fact that specific extensions are instances of general principles makes them easier to learn. (Lakoff 1987: 204)

Gegee dat elke betekenisonderskeiding self weer as die basis vir verdere ontwikkeling kan dien, vertoon polisemiese kategorieë intern 'n komplekse netwerkstruktuur waarin die onderskeie betekenisonderskeidings, -nuanses en -toepassings rondom bepaalde kerne gegroepeer is, en gegee dat elke betekenisonderskeiding weer self as uitgangspunt vir verdere betekenisontwikkeling kan dien, verskeie sulke kleiner, maar verbonde netwerke, waarin die lede van elke subnetwerk en lede oor die grense van subnetwerke heen inhoudelik met mekaar kan oorvleuel.

Nog twee opmerkinge oor die voorafgaande. Die eerste is dat hierdie strukturele konsepsie korreleer met die diachroniese en sinchroniese feit dat nuwe betekenisonderskeidings of -nuanses uit ander bestaande betekenisonderskeidings ontwikkel en dat dié weer as basis vir verdere betekenisontwikkeling kan dien. Die resultaat is dat enige betekenisonderskeidinge en die ontwikkelings daaruit 'n speekstruktuur vertoon met 'n sentrale betekenisonderskeiding en daaruit afgeleide betekenisonderskeidings.

Histories gesien kom so 'n leksikale speekstruktuur in die loop van die tyd tot stand; sinchronies karakteriseer dit die interne struktuur van 'n PTK. Anders gestel: sinchroniese strukturele kompleksiteit is die sinchroniese kant van die diachroniese proses van leksikale strukturering. Gegee hierdie feit word die Saussuriaanse digotomie van diachronie versus sinchronie in taalkundige teoretisering en beskrywing in KS opgehef: die dinamiese beginsels van taalverandering wat die strukturalisme net diachronies kan benader, maar wat aan die basis van die totstandkoming van interne leksikale kompleksiteit lê, word ingelyf by die sinchronies plooibare aard van leksikale konsepte.

Hierdie opheffing steun wesentlik op die insig dat die (diachroniese) meganismes van taalverandering enersyds die sinchroniese semantiese relasies tussen die gekonvensionaliseerde betekenisonderskeidings van polisemiese leksikale items beheers, maar andersyds ook die aard en grense van sinchroniese taalverandering in taalgebruikskontekste stipuleer (vgl. Geeraerts 1985b; Bartsch 1987), d.i. kensketsend is van ('n deel van) die leksikale kreatiwiteit van die taalgebruiker. Laasgenoemde setel daarin dat die taalgebruiker enersyds oor die vermoë beskik om nuwe betekenis-toepassings van 'n woord in konteks te inisieer en setel andersyds in die vermoë om sulke nuwe toepassings in konteks te interpreteer. Wat dus vanuit een gesigspunt as diachroniese verande-

ring gesien word, is met ander woorde bloot die realisering van sinchronies beskikbare moontlikhede vanuit 'n ander gesigspunt.²³

Dat dit in die leksikografiese ondersoek na die intraleksikale semantiese strukturering van leksikale kategorieë nie altyd wenslik is om 'n rigiede onderskeid of afgrensing van die diachroniese en die sinchroniese benadering tot die gegewens te handhaaf nie, is 'n sentiment wat ook Zgusta deel as hy sê dat "some unobtrusive historicism (if possible) is not out of place" (vgl. Zgusta 1971: 277, voetnoot 3).

Die tweede belangrike feit is dat die familieverwantskap tussen betekenisonderskeidings nie net tot 'n enkele kategorie beperk is nie, maar oor kategoriegrense (gegee vormlike identiteit en semantiese verwantskap) kan strek. In die meeste KG-analises word daar dus sowel op gevalle van intrakategoriele grammaties-semantiese variasie (bv. die onoorganklike en oorganklike gebruik van dieselfde woordvorm) en gevalle van heterosemie (funksiewisseling met behoud van woordvormlike identiteit of interkategoriele variasie) (vgl. Persson 1988 en Lehrer 1989) gelet. Wat dus van kardinale belang blyk te wees, is nie soseer die verskil in grammatiese funksie tussen leksikale items nie, maar wel of daar sprake van (sistematiese) semantiese verwantskappe is al dan nie tussen vormlik identiese leksikale items.²⁴

Leksikografies gesien het die voorafgaande direk betrekking op die makrostrukturele ordening/groepering van lemmas in verskillende of dieselfde woordeboekartikels. Word die alfabetiese rangskikkingsmetode aanvaar, dan moet die leksikograaf verder besluit oor hoe hy vormlik identiese leksikale items gaan hanteer, d.w.s. aan watter hy afsonderlike woordeboekartikels gaan

23 As sodanig is hierdie meganismes van leksikale ontwikkeling interpreteerbaar as *interpretatiewe beginsels*, d.i. strategieë om kontekstueel funksionele toepassings/gebruike van konsepte in terme van ons bestaande leksikale kennis te interpreteer (vgl. Geeraerts 1989b: 655-656, 659-662, en ook Bartsch 1987: 218-226 en Cruse 1986: 71-80).

Omgekeerd bied die insigte oor die aard van sinchroniese leksikale beheersing en kreatiwiteit weer 'n basis vir die ondersoek na die prosesse en meganismes van taalverandering (vgl. Geeraerts 1985b; Traugott 1985, 1986 en Sweetser 1990).

24 Die relasie van heterosemie geld bv. tussen die werkwoord *drive* (die superordinaat) en die volgende naamwoordelike kohiponimiese afleidings *drive* (N, Instance or act of V); *drive* (N, Means); *drive* (N, Location). Persson (1988: 277) onderskei ten opsigte van die relasie van heterosemie ook tussen transkategoriele heterosemie (bv. tussen *drive* (Ww) en die drie naamwoordelike afleidings) en gevalle van subkategoriele heterosemie, d.i. die relasie tussen betekenisonderskeidings wat binne dieselfde woordsoortkategorie deur funksiewisseling ontstaan, bv. tussen *stand* (onoorganklike werkwoord) en *stand* (oorganklike, kousatiewe werkwoord). Vir lg. gebruik hy die term *synsemy* wat wesenlik 'n vertikale relasie (of kategorie-interne relasie) van verwantskap is tussen 'n fonologies identiese superordinaat en 'n subkategoriele hiponiem. Hierteenoor is heterosemie 'n horisontale betekenisrelasie tussen fonologies-identiese kohiponime van 'n gemeenskaplike superordinaat (vgl. Persson 1988: 278).

wy en watter gevalle hy binne 'n enkele woordeboekartikel gaan beskryf. Verskillende moontlikhede doen hulle in hierdie verband voor, maar daar bestaan in alfabeties gestruktureerde, verklarende woordeboeke 'n aantal algemene tradisionele opsies.

Die eerste is dat homonimiese leksikale items in aparte woordeboekinskrywings hanteer word. Struktureel sou hierdie ordeningsmetode die linguistiese aanname kon beliggaam dat vormlik-identiese lemmas wat in verskillende woordeboekartikels beskryf word, inderdaad nie semanties met mekaar verband hou nie, maar verteenwoordigend is van verskillende leksikale items.²⁵

In die gevalle van funksiewisseling word hoofsaaklik een van twee metodes gevolg: na gelang van die onderskeie woordsoorte waartoe die vormlik identiese leksikale item behoort, word 'n aparte woordeboekinskrywing aan elke woordsoortkategorie gewy (soos in die geval van homonimie), of die verskillende woordsoortlike gebruike word onder 'n enkele woordeboekinskrywing hanteer.

Die vraag is nou of die keuse van enige van hierdie metodes enige teoreties-linguistiese implikasies/korrelasies het. Vanuit die perspektief van semantiese verwantskap sou dit 'n voor die hand liggende keuse wees om gevalle van interkategoriale verwantskap binne die domein van 'n enkele woordeboekinskrywing te hanteer. Struktureel word daarmee dan gesinjaleer dat gevalle van nie-semantiese verwantskap (homonimie) struktureel onderskei word van dié van semantiese verwantskap oor woordsoortkategorieë heen.

'n Gewoon pragmaties-funksionele oorweging wat egter hier 'n rol (kan) speel, is die keuse van 'n aanbiedingswyse wat dit vir die gebruiker moontlik maak om inligting in 'n woordeboek doeltreffend na te kan slaan, in welke geval die aanbieding van gevalle van homonimie en interkategoriale verwantskap op 'n gelyke voet geplaas word, d.i. 'n homonimie en die gevalle van funksiewisseling word dan elkeen in aparte woordeboekinskrywings hanteer met 'n duidelike stelsel van numerering om die afsonderlike lemmas te merk. Hierdie werkwyse het die voordeel dat die gebruiker nie deur al die inligting in 'n woordeboekartikel hoef te waad om die relevante inligting te soek nie. Met hierdie werkwyse word dit dan aan die woordeboekgebruiker oorgelaat om, indien hy inderdaad in die aspekte van semantiese verwantskap tussen vorm-

²⁵ In die woordeboekpraktik kom dit egter ook voor dat woordeboeke wat inderdaad hierdie beginsel aanvaar en woordeboekinskrywings dienooreenkomstig inrig, betekenisonderskeidings onder 'n bepaalde lemma opneem waarvan die semantiese verwantskap met die ander betekenisonderskeidings onder die enkel lemma nie duidelik is nie. Die vraag is dan of hierdie nie-verwante betekenisonderskeiding as 'n geval van homonimie beskou moet word of nie. Talle voorbeelde hiervan kom in HAT voor. 'n Eenvoudige antwoord hierop is nie moontlik nie aangesien mens eers duidelikheid moet kry oor watter interpretasie van "betekenisverwantskap" hier ter sake is, d.i. of die insluiting van so 'n betekenisonderskeiding op histories-etimologiese gronde of op sinchroniese verwantskap berus.

lik identiese leksikale items belangstel, dit self na te gaan — 'n taak wat vergemaklik word deur die feit dat die onderskeie woordeboekinskrywings alfabeties byeengeplaas is.

3.1.3 *Sentrale en perifere lede*

Die derde kenmerk hier bo ondervang die feit dat nie alle lede/betekenisonderskeidings, -nuanses of -toepassings van 'n PTK gelyke status het nie. Die asimmetrie in strukturele gewig is egter nie net beperk tot die verhouding tussen betekenisonderskeidings of -waardes onderling nie; dit geld ook ten opsigte van die betekenis-komponente van individuele betekenisonderskeidings.

Die organisasie van die betekenisonderskeidings binne 'n woordeboekartikel is een van die kernprobleme waarmee die leksikograaf ook te make het (vgl. Zgusta 1971: 275 e.v.), en soos hier onder sal blyk, word daar rondom die meerduidige interpretasie van die begrip "prototipe" of "sentrale lid" van 'n kategorie 'n hele aantal moontlikhede geopen m.b.t. die interne struktuur van polisemiese kategorieë, maar dan perspektiewe wat nie self vreemd aan die metaleksikografie is nie.

Die prominentste lid van 'n PTK staan bekend as die **prototipe** van die kategorie. Hierdie term word in die KS-literatuur egter meerduidig gebruik. In die geval van ekstensionele prototipisiteit verwys dié term na die sentrale lid/mees verteenwoordigende lid van die kategorie; ten opsigte van die kategorie voël sou 'n lid soos *mossie* bv. in hierdie sin as die prototipe van die kategorie beskou kon word. In die geval van intensionele prototipisiteit sou die prototipe in ooreenstemming hiermee die betekenisonderskeiding moes wees wat intuïtief as die dominante/primêre betekenisonderskeiding, soos tradisioneel ook in die leksikografie gedefinieer, beskou kon word. Ter illustrasie: **kat** het onder meer die volgende betekenisonderskeidings: "klein, viervoetige huisdier wat muise vang" en "wilde dier van die kattegeslag". Buite linguïstiese konteks is eg. betekenisonderskeiding die dominante een en in dié sin die mees "verteenwoordigende" een vir die kategorie as geheel. So geïnterpreteer het die term **prototipe** en die leksikografiese term **dominante/primêre betekenisonderskeiding** dieselfde denotasie. Die term **dominante betekenisonderskeiding** is egter 'n psigologiese een: "In psychological terms, the dominant sense is the one which is the first to be thought of by the majority of the speakers of a language if presented with the word in isolation, without any context" (Zgusta 1971: 64).

Soos Taylor (1989: 118) egter aantoon, word lidmaatskap in 'n speekkategorie nie beslis op grond van ooreenkoms met die sentrale lid nie, maar op grond van die kettingproses. Dus het die sentrale lid van 'n speekkategorie nie dieselfde psigologiese status as die prototiperepresentasie van 'n monosemiese kategorie soos VOëL nie. Hierbenewens kan die perifere lede van 'n speekkategorie nie vergelyk word met die perifere lede van 'n prototipekategorie nie.

Volgens Geeraerts is dit egter 'n uitvloeisel van die familieverwantskapstruktuur van PTKe dat 'n lid wat die meeste kenmerke met ander lede deel, die strukturele oorwig in 'n PTK het. In hierdie opsig is die prototipe van die kategorie die besondere lid/betekenisonderskeiding wat die meeste kenmerke met lede gemeen het. Die sentrale lid is dan die betekenisonderskeiding wat geëkspliseer moet word in terme van al die kenmerke wat lede van die kategorie deel en waarvan die nie-sentrale lede dan net een attribuut of enkele attribute met die sentrale lid deel. (Vgl. Geeraerts 1987b: 282-283.)²⁶ Hierdie verskynsel kan soos volg geïllustreer word:²⁷ die eerste betekenisonderskeiding van **vars** soos wat dit met verwysing na verskillende voedselsoorte gebruik word, het as betekenis "resent geproduseer, en as sodanig optimaal vir gebruik" (vgl. **vars brood, vrugte, groente**, ens.). Hierdie betekenisonderskeiding kan as die konjunksie van twee kenmerke ontleed word, nl. die begrip "resent, nuut, nie oud nie" en "optimaal, in 'n optimale kondisie". Hierdie twee betekenis-komponente kan egter apart geaktiveer word, bv. in 'n **vars wond** is die begrip "optimaal" nie aanwesig nie, terwyl "ongekontamineerd" in plaas van "resent geproduseer" die geaktiveerde komponent is in 'n uitdrukking soos **vars lug**. Hierdie twee kenmerke kombineer egter in die eerste betekenisonderskeiding waar **vars** van toepassing is op vrugte, brood, ens. Die sentrale lid van die kategorie is in hierdie geval dus daardie betekenisonderskeiding waarin die relevante betekeniskenmerke maksimaal oorvleuel of gelyktydig geaktiveer word.

Strukturele oorwig sou egter ook kon impliseer dat die sentrale of dominante lid as basis vir die afleiding van ander betekenisonderskeidings, -nuanses of -toepassings dien. In hierdie sin word die sentrale betekenisonderskeiding/lid (of dan die prototipe) verstaan as die betekenisonderskeiding wat as basis vir die afleiding van ander betekenisonderskeidings, -nuanses en toepassing (ge)dien (het).²⁸ So gesien, is die sentrale lid dan daardie betekenisonderskeiding waarmee die ander (synchronies) op die mees geloofwaardige en ekonomiese wyse in verband gebring kan word.

26 Dit is ook Lakoff (1987: 416-461) se uitgangspunt in sy ontleding van die setsel *over*. Die nie-sentrale betekenisonderskeidings is dié wat in een of meer attribute van die sentrale lid afwyk.

27 Die voorbeeld is hier aangepas n.a.v. 'n voorbeeld van die betekeniswaardes van *vers* in Nederlands (vgl. Geeraerts 1987b: 282-283).

28 Die identifisering van die sentrale lid van 'n PTK is volgens Taylor (vgl. Taylor 1989: 116-121) problematies as die lid wat intuïtief as die sentraalste lid aangevoel word, nie ooreenstem met die basisvlakbetekenisonderskeiding in 'n kategorie nie. *Basisvlakterme* maksimaliseer die informatiwiteit van 'n kategorie: alhoewel kategorieë op hulle grense ineen kan vloei, is die prototipiese lede van basisvlak-kategorieë maksimaal verskillend. In die geval van twee nabysynonieme is die sentrale betekenisonderskeiding daarvan egter nie maksimaal verskillend nie, d.w.s. hulle maksimaliseer nie kategorieonderskeiding nie.

In hierdie opsig korreleer die interpretasie van die term **prototipe** met wat Zgusta as die **direkte betekenisonderskeiding** van 'n kategorie aandui:

the direct sense is the sense from which other senses can, in the semantic analysis, be derived by the assumption that they are characterized by some added connotation, or by the sense being figurative, or in a similar way: they are marked, whereas the direct sense is unmarked. Direct senses will usually be those which do not belong to a special restricted language, style etc. (Zgusta 1971: 61-62)

Die interpretasie van die direkte betekenisonderskeiding as die een waarvan ander afgelei kan word, is egter meerduidig. Eerstens kan dit histories geïnterpreteer word as " *basic sense* = the most original one, from which all the other senses really developed" (vgl. Zgusta 1971: 65-66); tweedens, kan dit logies (en miskien sinchronies-analities meer relevant) geïnterpreteer word as óf "the sense from which the other senses can be derived" óf as "a general sense that covers the single senses" (vgl. Zgusta 1971: 66).

Uit die voorafgaande moet dit duidelik blyk dat daar geen eenstemmigheid oor 'n enkele interpretasie van die term **prototipe** in terme van PTKe bestaan nie. Elke interpretasie open egter 'n alternatiewe perspektief op die interne strukturering van 'n kategorie, en as sodanig ook 'n stel relevante alternatiewe wat in die leksikografie by die interne strukturering van die betekenisonderskeidinge van 'n polisemiese leksikale item 'n rol sou kon speel.

Die historiese interpretasie van die begrip "prototipe" sal baie duidelik in die geval van die eentalig-verklarende historiese woordeboek as ordeningspunt dien. Zgusta (1971: 65-66) aanvaar dat die leksikograaf in die geval van die sinchroniese woordeboek hom in die ordening/strukturering van die betekenisonderskeidinge egter moet laat lei deur die psigologistiese begrip van die dominante betekenisonderskeiding.

Vir die sinchroniese woordeboek is die probleem met die historiese interpretasie van **basiese betekenisonderskeiding** dat die historiese feite met die sinchroniese in botsing kan wees. Die historiese feite kan volgens Zgusta egter wel benut word indien daar geen ander faktore is wat vir 'n sinvolle ordening ingespan kan word nie.

Vanuit die perspektief van die sinchroniese woordeboek is die probleem met die logiese interpretasie van die begrip "basiese betekenisonderskeiding" dat verskillende betekeniswaardes as basis vir die afleiding van die ander betekeniswaardes geneem sou kon word, en ten opsigte van die tweede interpretasie is die probleem dat daar dikwels nie so 'n oorkoepelende betekenisonderskeiding in die data sal wees nie:

The logical interpretation of the term *basic sense* also causes some difficulties. Is it the sense from which the other senses can be derived, by a logical procedure, which should be regarded as the basic one? If

so, it will be impossible to find it, in the majority of cases, or there will be several candidates to the title. Or is it a general sense that covers the single senses which should be regarded as the basic one? But there will most often be no such sense observable in the linguistic data. (Zgusta 1971: 66)

Zgusta (1971: 65) noem in hierdie verband nog 'n ander probleem, nl. dat sommige woorde meer as een direkte betekenisonderskeiding het waarvan nie een duidelik as die dominante betekenisonderskeiding beskou kan word nie. Hierdie probleem kom veral voor as al die betekeniswaardes ewe min of ewe veel (vgl. byvoorbeeld *werk*) gebruik word.

Zgusta (1971: 66) kies in die geval van die sinchroniese woordeboek daarom die psigologistiese uitgangspunt vir die leksikografie:

The psychologicistic approach with the notion of the dominant sense has at least the advantage that it brings results observably based upon the way in which speakers themselves understand their own language — a factor certainly not irrelevant or foreign to the linguistic world.

Ten spyte van hierdie probleme word daar in ooreenstemming met die verskillende uitgangspunte hier bo in die leksikografie dan ook verskillende *orderingsmetodes voorgestaan*, maar spesifieke keuses word op grond van teoretiese en pragmaties-funksionele oorweginge soos die beoogde gebruiker en gebruike van die woordeboek gemaak.

Die belangrikste metodes is die volgende:

- (i) die historiese ordening, wat deur groter omvattende woordeboeke soos die WNT gevolg word, maar dan ook soos bepaal deur die beskikbaarheid van die historiese data. Meestal word die historiese benadering aangevul met die logiese of epistemologiese stelsel waar semantiese verwantskap en die konsep van 'n dominante betekenisonderskeiding die deurslag sal gee. Dié gebeur veral waar die historiese data nie duidelike uitsprake maak nie;
- (ii) die logiese ordening, waarin die dominante betekenisonderskeiding en die semantiese verwantskap van betekeniswaardes die deurslag gee. Dit het egter nie 'n onfeilbare metode tot gevolg nie omdat die toepassing van hierdie kriteria nie altyd eenduidige resultate oplewer nie. Zgusta (1971: 276 e.v.) verskaf gevolglik die onderstaande riglyne:
 - (a) Indien 'n dominante betekenisonderskeiding geïsoleer kan word, word dié eerste geplaas.

(b) Ontbreek 'n dominante betekenisonderskeiding moet die betekeniswaarde wat die breedste toepassing en geen gemerkte konnotasies het nie, eerste geplaas word. Alle ander meer gespesialiseerde, spesifieke of tegniese betekenisonderskeidings van die beperkte registers en style kom dan daarna, en wel in 'n volgorde "which seems optimal to the lexicographer: it is such an order in which those senses which follow each other usually differ from each other by fewer semantic features or by less important ones than those which are situated further apart in the sequence" (Zgusta 1971: 277).

(c) Indien meer as een dominante betekenisonderskeiding (of breë, algemene betekenisonderskeiding) geïsoleer kan word, moet hierdie dominante betekenisonderskeidings nie almal aan die begin geplaas en die perifere betekenisonderskeidings van elk daarna nie. Die mees effektiewe metode is om elke dominante betekenisonderskeiding te laat volg deur die meer gespesialiseerde, spesifieke en tegniese betekeniswaardes wat semanties daarmee verband hou.

(d) 'n Meer perifere geval is dié waar nie een van die betekeniswaardes van 'n leksikale item 'n goeie keuse as eerste kandidaat is nie (vgl. Zgusta 1971: 276, voetnoot 175). Zgusta gee dan as riglyn dat die verskillende betekenisonderskeidings in klostere van die nouste verwante betekenisonderskeidings groepeer moet word of in opeenvolging gegee moet word.

Zgusta aanvaar ten opsigte van die keuse van 'n spesifieke ordening dan ook dat die sinchroniese en die diachroniese perspektief nie streng geskei behoort te/kan word nie (vgl. Zgusta 1971: 276, voetnoot 175; 278, voetnoot 179).

Aangesien 'n PTK meer as een betekenisonderskeiding het en allerlei betekenistoepassings en -nuanses rondom elkeen hiervan kon ontwikkel het of nog kan ontwikkel, kan enige PTK bestaan uit 'n versameling sodanige betekenis-klostere. Alhoewel Geeraerts nie hierop in besonderhede ingaan nie, sou mens kan aanvaar dat elke betekenis-kloster 'n prototipe het, en dat een daarvan dan heel waarskynlik as prototipe vir die kategorie as geheel sou kon optree sodat die betekenis-klostere as sodanig ook deur bepaalde verwantskapsrelasies met mekaar verbind sou kon wees.

Laasgenoemde siening is egter problematies in die lig van die definisie van die prototipe van 'n PTK as die lid wat die maksimale aantal attribute met die ander lede van die kategorie deel. Alhoewel hierdie interpretasie vir PTKe met 'n redelik eenvoudige struktuur kon geld, kan dit egter in PTKe met 'n meer komplekse struktuur gebeur dat nie een van die lede die attribuutkorrelasie binne die kategorie maksimaliseer nie.

Dat die keuse van die prototipe van 'n PTK vanuit meer as een sodanige perspektief benader en vanuit verskillende faktore bepaal kan word, word verder onderstreep deur die soort riglyne wat mens uit Geeraerts (1985a: 215-219) kan abstraher. Twee soorte gegewens word hier in die bepaling van

die status van betekenisonderskeidings in aanmerking geneem, nl. gegewens gebaseer op die taalgebruiksdata en dié wat op introspeksie berus. Ten opsigte van eersgenoemde is die volgende van belang:

- (i) die betekenisonderskeiding wat die frekwentste in die taalgebruiksdata na vore kom (bv. die konkrete of abstrakte betekenisonderskeiding, -toepassing). Hier gaan dit spesifiek oor linguistiese frekwensies en nie om referensiële frekwensies nie;
- (ii) die produktiwiteit van die onderskeie betekeniskerne, d.i. die aantal en aard van die betekenisverbreidings van elke kern (sentrale of prototipiese lede vertoon meer toepassings en nuanses, wat by perifere lede ontbreek). As onderdeel van die produktiwiteit van 'n kern kan daar ook gelet word op verskille ten opsigte van die aantal en soort (bv. metonimiese en metaforiese verbredings) van die onderskeie kerne; of die onderlinge verhouding tussen die abstrakte en konkrete verbredings by spesifieke betekenis-toepassings en -nuanses van elke kern;
- (iii) die soort betekenisonderskeiding wat in produktiewe morfologiese afleidings figureer;
- (iv) die betekenisonderskeiding wat etimologies die prominentste figuur is.

Onder die introspektiewe data val oordele van moedertaalsprekers oor die dominante betekenisonderskeiding(e) van 'n leksikale item. In die praktyk is dit meestal so dat moedertaalsprekers se oordele oor die betekenisonderskeidings van 'n leksikale item nie in 'n een-tot-eenverhouding staan tot die feite van taalgebruik nie. Die wyse waarop dié oordele egter ter sake is, verduidelik Geeraerts (1985b: 218) soos volg:

... given the presupposition that introspection yields only a partial insight into the semantic structure of words that are investigated, we can also presuppose that it will be exactly the prototypical kinds of usage of those words, that reach the introspective consciousness of the language user. We can use the results of the introspective method as support for the prototypical hypothesis if we presuppose that prototypical kinds of usage (precisely because they are more salient than other applications) will more easily pass the threshold of conscious attention. Given this presupposition, the introspective judgements of native speakers may shed light on the question which kinds of usage are predominant within a certain concept.

Alhoewel dus nie vreemd aan die leksikografieteorie en -praktyk nie, toon die voorafgaande dat die probleem van die strukturele gewig in 'n kategorie, self vanuit verskillende perspektiewe benader kan word. Ten spyte van die voor-

keur wat Zgusta (1971) self aan die psigologiese uitgangspunt gee, beklemtoon ook hy dat in sinchroniese woordeboeke dikwels meer as een uitgangspunt in die interne strukturering van woordeboekartikels gevolg word. Bestaande poog dan ook net om hierdie alternatiewe op 'n ry te plaas; verdere ondersoek na die implementering daarvan in die woordeboekpraktik is in hierdie opsig nog nodig.

3.1.4 *Die vaagheid van grense*

Die vierde kenmerk het te make met die grense van polisemiese kategorieë. Teenoor die klassieke beskouing dat kategorieë logies gebonde entiteite is, word daar in die prototipeteorie aanvaar dat polisemiese kategorieë vae grense het. Hierdie feit volg logieserwys uit die vorige kenmerk omdat die onderskeid tussen prototipiese kerne met perifere sones impliseer dat die perifere betekenisonderskeidinge, wat die grense van kategorieë definieer, self met die betekenisonderskeidinge van aangrensende leksikale kategorieë kan oorvleuel. Andersins word die nie-rigiditeit van polisemiese kategorieë gemanifesteer in die feit (i) dat daar nie 'n enkele oorkoepelende of afdoende en noodsaaklike definisie verskaf kan word wat al die betekenisonderskeidinge, -toepassings en -nuanses van 'n polisemiese kategorie ondervang nie, en (ii) dat betekenisonderskeidinge, -toepassings en -nuanses inhoudelik oorvleuel (vgl. Geeraerts 1988c: 345-346).

Zgusta self (vgl. Zgusta 1971: 47) interpreteer die interne en die eksterne vaagheid van kategoriegrense as 'n funksie van die algemeenheid/breë toepassingsmoontlikhede wat eie aan alle leksikale items is:

the designata are usually broad (cf. how many different things can be referred to as **furniture**), frequently overlapping (cf. that it is possible to refer to the same quality of a great number of things both with the adjective **big** and **large**), and sometimes lacking clear boundaries (i.e., are not sufficiently criterial; cf. **honesty**, **justice**, etc.)

3.1.5 *Monosemiese PTKe vs. polisemiese PTKe*

'n Monosemiese leksikale item word met 'n enkele betekenisonderskeiding geassosieer, terwyl polisemie die assosiasie is van twee of meer verwante betekenisonderskeidings met dieselfde linguistiese vorm. Een van die kernprobleme in PT is die vraag of alle kategorieë wat die aangeduide kenmerke van PTKe vertoon, inderdaad polisemies is.

Geeraerts (1987b: 278) wys in hierdie verband daarop dat daar twee aspekte of perspektiewe is van waaruit 'n leksikale item as semanties monosemies (eenduidig) of as polisemies (meerduidelig) beskou kan word; die eerste is vanuit 'n analitiese perspektief, die tweede is vanuit die moedertaalsprekers se

intuïtiewe oordele oor monosemie of polisemie. Hierdie twee aspekte moet uiteengehou word omdat die twee perspektiewe, soos die verskillende perspektiewe op strukturele gewig in 'n kategorie, uiteenlopende resultate kan oplewer.

Ter illustrasie kan ons kyk na Geeraerts se ontleding van die betekenis van die leksikale item **voël** (*bird*). Die ekstensie van hierdie woord sluit ook mossies, pikkewyne, volstruise en ander voëlsoorte in. Vir sover mossies as die sentrale lid/prototipe van die kategorie beoordeel word, voldoen dit aan dié kenmerk dat die kategorie as 'n PTK gestruktureer is. 'n Verdere eienskap wat dit vertoon, is dat die ekstensionele bereik van die kategorie nie in 'n enkele oorkoepelende definisie ondervang kan word nie. Neem mens bv. NWB se definisie van **voël** as "dier met vere en vlerke", dan geld dit wel dat voëltjies soos die mossie, vink, ens. byvoorbeeld almal aan hierdie kenmerke voldoen, maar mens sou nie van pikkewyne kon sê dat hulle vere het nie. 'n Verdere onderskeid tussen lede van die kategorie is bv. dat mossies en ander klein voëltjies kan vlieg, maar volstruise nie. Wat wel uit die definisie blyk, is dat daarin slegs die kenmerke van die sentrale lid van die kategorie opgeneem word, d.i. van die mees verteenwoordigende lid van die kategorie. As sodanig is die definisie nie breed genoeg om die volle ekstensie van die woord te ondervang nie.

Die probleem is egter dat die kategorie **voël**, ten spyte van die ekstensionele prototipisiteit daarvan, intuïtief intensioneel as 'n monosemiese kategorie ervaar word sodat geen familieverbandskapstruktuur daarvoor op die intensionele vlak geponer kan word nie (gegee dat mens hier net op die letterlike betekenisonderskeiding van die kategorie let en nie op die figuurlike betekenisonderskeidinge daarvan nie). Die konsep VOËL het baie duidelik nie vae grense nie. Sprekers kan voëls van nie-voëls onderskei, maar hulle weet ook dat 'n mossie meer verteenwoordigend van die kategorie is as wat 'n volstruis is.²⁹

Hierteenoor is 'n leksikale items soos **vars** én analities én intuïtief prototipes. NWB onderskei bv. die volgende betekeniswaardes vir hierdie item:

1. pas geslag, gebak, gepluk (brood, vleis, vrugte).
2. nie sout(erig) nie (vleis).
3. kort vantevore ontstaan, gebeur (spore).
4. uitgerus (perde).
5. nuut, wat 'n ander vervang (pleister).

²⁹ Lakoff het gevolglik al voorgestel dat daar ten opsigte van konsepte met duidelike grense onderskei moet word tussen graad van lidmaatskap en graad van verteenwoordiging. Lidmaatskap in hierdie kategorie is diskreet (d.w.s. nie gegradeerd nie), maar verteenwoordiging van die kategorie is nie, aangesien sommige lede van die kategorie "meer voël" is as ander.

Die uiteenlopendheid van die betekenisonderskeidings maak dit onmoontlik om 'n maksimaal algemene en gelyktydig minimaal spesifieke definisie uit hierdie betekeniswaardes vir die kategorie as 'n geheel te abstraher. Intuïtief en intensioneel verteenwoordig vars 'n polisemiese kategorie, soos geïllustreer deur die meerledige betekeniswaardes van die leksikale item. Die implikasie is dus dat waar die perifere lede van voël intuïtief nie as semanties apart ervaar word nie, dit wel die geval is met vars.

Geeraerts (1988c, 1989b) se hoofbetoog is dus dat hierdie vier kenmerke van prototipisiteit nie noodwendig al vier teenwoordig is in die geval van kategorieë wat prototipisiteit vertoon nie en dat die eerste kenmerk alleen (of elk- een apart) nie afdoende is om polisemiese PTKe van monoseemiese PTKe te onderskei nie.

Monoseemiese PTKe deel dan juis hierdie kenmerk dat hulle semanties as vaag beskou word, en polisemiese PTKe dat hulle werklike gevalle van meerduidigheid vertoon. Wat semanties-teoreties en leksikografies dus van belang blyk te wees, is dat die ontleder/leksikograaf vir hom vooraf duidelikheid moet kry (i) oor wat met "betekenis" en "meer as een (verwante) betekenis" binne die konteks van die onderskeid tussen polisemie en monosemie bedoel word, en (ii) vanuit watter perspektief, d.i. analities of intuïtief, daar van een of meer betekenis sprake is.

Die probleem ten opsigte van wat met "meer as een betekenis" in hierdie verband bedoel word, gaan in die eerste plek daarop terug dat taalgebruik-in-konteks as vertrekpunt vir die ontleding van leksikale betekenis dien³⁰ en dat betekenisvariasie in konteks as kriterium vir die ontleder en die gewone taalgebruiker as basis dien van besluite oor die feit of 'n leksikale item meer as een betekenis het of nie.³¹

30 Een van die sentrale uitgangspunte van KG waarin dit in die besonder by die leksikografiese werkwyse aansluit, is dat leksikale betekenis empiries as gebruiksbetekenis benader word, d.i. vanuit die volledige konseptualisering daarvan in taalgebruikskontekste. Benewens die betekenisonderskeidings van 'n leksikale item, word daar dus ook aan die nie-gestabiliseerde en minder gestabiliseerde betekenisnuanses en -toepassing van 'n leksikale item aandag gegee soos wat dit in taalgebruikskontekste na vore kom. Gebruiksbetekenis vorm die beginpunt van die ontleding en klassifisering van die betekeniswaardes van leksikale items. Vanuit kontekstuele gebruik moet 'n ontleder bepaal of die afsonderlike gebruiksbetekenis nuwe betekeniswaardes/-onderskeidings van 'n leksikale item is, identiese instansierings of uitbreidings op die gekonvensioniseerde betekenisonderskeiding van 'n leksikale item.

31 Die besondere aandag in KS vir taalgebruiksbetekeniswaardes volg verder uit die feit dat dit slegs vanuit hierdie waardes moontlik is om die proses van semantiese verandering te rekonstrueer, om die subtile oorgange en oorvleueling in betekeniswaardes van 'n leksikale item te ondervang en om die sinchroniese verwantskappe en van verskille tussen betekeniswaardes rekenskap te kan gee. Soos Lakoff (1987: 418) aantoon, vorm taalgebruiksbetekeniswaardes onder meer die sentrale uitgangspunt omdat taalgebruiksgevalle self nie

Vanuit die teoretiese analitiese perspektief is die probleem dat mens met die gebruik van leksikale items in konteks met leksikale konseptualiseringe/betekeniswaardes van ongelyke status te make het, waar die variasie in status langs kontinue parameters soos semantiese onderskeidendheid en gestabiliseerdheid/gekonvensionaliseerdheid kan varieer. Alle leksikale konseptualiseringe in konteks word egter nie vanuit analitiese perspektief as van wesentlike belang beskou nie.

Geeraerts vertrek in hierdie verband vanuit 'n baie breë opvatting van die begrip "sense". Daaronder val vir hom "any type of linguistic phenomena that is semantically distinct" (Geeraerts 1983b: 4, voetnoot 9). Alhoewel enige semantiese teorie sowel van leksikale konseptualiseringe as van leksikale betekenisonderskeidende rekenskap kan gee, aanvaar Geeraerts dat slegs betekenisonderskeidende waardes ter sake is by die bepaling van die polisemiese of prototipiese status van 'n kategorie (vgl. Geeraerts 1987b: 276-277).

Vanuit analitiese oogpunt word hierdie probleem vanuit sowel die ekstensionele of die referensiële aspekte van 'n kategorie as vanuit die intensionele aspek daarvan beskou (vgl. Geeraerts 1989a: 49). In hierdie opsig word aanvaar dat nie alle referensiële betekenisverskille met semantiese onderskeidende verskille ooreenstem nie. In besluite hieroor laat die semantikus (en die leksikograaf) hom lei deur die teoretiese onderskeid wat daar tussen vaagheid en meerduidigheid getref word.

Die term *vaagheid* verwys in hierdie verband na die verskynsel dat die betekenis van 'n woord ongespesifiseerd kan wees ten opsigte van sekere toepassing/ekstensies daarvan, d.w.s nie as wesentlike deel van die betekenis daarvan 'n onderskeid maak tussen sekere waardes daarvan nie. Vergelyk bv. die feit dat 'n uitdrukking soos 'n rooi boek gebruik kan word om te verwys na boeke wat allerlei skakeringe van die kleur rooi kan vertoon. Hierdie verskille is irrelevant in die werklike betekenis van *rooi*, wat slegs omskryf kan word as "die kleur wat in die kleurspektrum geleë is tussen geel en infrarooi". Vergelyk hier ook 'n voorbeeld soos die twee betekenisonderskeidende "oom van vaderskant" en "oom van moederskant" wat vir die leksikale item oom geponeer word, maar wat nie as twee onderskeidende betekeniswaardes van die leksikale item *oom* beskou word nie.

onbeperkte semantiese variasie vertoon nie; gevolglik kan die parameters van die variasie, instansiëerings en afwykings van hierdie parameters en ooreenkomste en verskille ten opsigte daarvan slegs binne taalgebruikskontekste bepaal word.

Die taalgebruiksbenadering impliseer egter by voorbaat dat die hele konteks van uiting by die bepaling van die gebruiksbetekenis van 'n leksikale item betrek moet word. Aangesien die buite-grammatikale bydrae van die konteks tot gebruiksbetekeniswaardes deel van die gekonvensionaliseerde betekeniswaarde daarvan kan word, kan daar nie sonder meer 'n onderskeid tussen linguistiese en buite-linguistiese aspekte van 'n betekenisonderskeiding getref word nie.

'n Tweede tersaaklike voorbeeld is gevalle waar 'n leksikale item referensieel sowel 'n klas/kategorie as 'n onderdeel daarvan denoteer. 'n Voorbeeld hiervan is die gebruik van **hond** in die betekeniswaardes "familie van hondagtiges" en "reun". Volgens die referensiële kriterium is daar hier nie sprake van meerduidigheid/betekenisonderskeiding nie omdat presies dieselfde gebruiksgewalle wat die klasbetekenis van **hond** verteenwoordig, volledig saamval met dié wat die subbetekenis "reun" verteenwoordig. Volgens die referensiële benadering verteenwoordig sodanige gebruik van **hond** 'n geval van vaagheid (aangesien die woord nie gespesifiseer is t.o.v. die onderskeid manlik vs. vroulik nie).

Hierteenoor manifesteer 'n figuurlike en 'n letterlike toepassing van 'n betekenis van 'n woord 'n geval van meerduidigheid, d.i. betekenisonderskeiding. Ter illustrasie: die betekenisverskil tussen **rooi** in 'n **rooi boek** en **rooi** in **rooi simpatieë** ("in politieke sin links georiënteerd") sal as 'n geval van (polisemiese) meerduidigheid beskou word.

Taylor (1989: 99 e.v.) tref die onderskeid tussen monosemie en polisemie met verwysing na die begrip betekenisdomein. As mens 'n beroep moet doen op verskillende domeine in die definiëring van 'n bepaalde betekenisonderskeiding, of as die gebruik van 'n leksikale item 'n verwysing na verskillende domeine meebring, dan is dit 'n goeie aanduiding dat die betrokke lekseem polisemies is. **Skool** is hiervan 'n goeie voorbeeld. Van die domeine wat ter sake is, is dié van die opvoeding van kinders en die administratiewe struktuur van 'n universiteit. Die woord **vark** se betekenis kan mens ook net in terme van verskillende betekenisdomeine ekspliseer: in een betekenis het die woord te make met die klassifisering van diere, in die ander met die eetgewoontes van mense.

In sommige gevalle behels die meerduidigheid van betekenis dat dieselfde domein in terme van verskillende skemas gestruktureer word. Taylor (1989: 100) verwys na die gebruik van **hoog** in die uitdrukkings '**n hoë plafon** en '**n hoë gebou**. In al twee hierdie gevalle is die domein dié van vertikale ruimte. Maar in '**n hoë plafon** profileer **hoog** die posisie van 'n entiteit in vertikale ruimte en in '**n hoë gebou** die vertikale omvang van 'n entiteit. Volgens Taylor (1989: 100) illustreer die twee uitdrukkings twee verskillende, maar nou verwante betekenisonderskeidings van **hoog**. In hierdie geval het mens volgens Taylor dan ook met 'n polisemiese leksikale item te make.

Die verskynsel van die kontekstuele modulasië³² van betekenis (vgl. Cruse 1986: 52 e.v.) stel die ondersoeker ook voor die probleem om te bepaal watter betekenselemente van 'n woord se betekenis tot die woord self behoort en

32 Taalgebruik vertoon volgens Langacker (1988d: 142) 'n proses van "accommodation, whereby a structure is adjusted to make it compatible with its context", en hierdie aanpassings-in-konteks speel 'n belangrike rol in die ontstaan van komplekse kategorieë, d.i. in die ontwikkeling van verdere betekenisonderskeidings op (n) bestaande betekenisonderskeiding(e).

watter tot dié van die woorde wat daarmee verbonde is. Kontekstuele modulاسie stem ooreen met wat in die kognitiewe raamwerk as die proses van perspektivering geïdentifiseer word. Taylor (1989: 124) gee die volgende voorbeeld: In uitdrukkings soos die volgende word daar telkens 'n ander aspek van 'n motorraam geperspektiveer: **ek het die motor laat versien (enjin); ek het die motor gewas (bakwerk); ek het die motor gestofsuig (bekleedsel)**. In 'n geval soos hierdie word aanvaar dat **motor** nie polisemies is nie. As toets hiervoor gebruik Taylor die meerduidigheidstoets (wat polisemie sou aandui). Die verskillende geperspektiveerde betekeniskomponente kan in 'n enkele sin saamgevoeg word sonder om zeugma tot stand te bring:

Hulle het die motor gewas, gestofsuig en versien.

Een van die duideliker toetse vir meerduidigheid bestaan daaruit dat mens een betekenisonderskeiding van 'n woord kan stel en die ander kan ontken. Mens kan bv. beweer dat daar 'n vark (persoon) in jou huis is en terselfdertyd ontken dat daar 'n vark (plaasdier) in jou huis is. Hierteenoor kan mens nie sê dat daar 'n voël (= mossie) op die grasperk sit en terselfdertyd ontken dat daar 'n voël (= volstruis) op die grasperk sit nie.

Ander verfynde toetse om tussen gevalle van vaagheid en meerduidigheid te onderskei, is al voorgestel, maar hulle vereis juis die soort fyn intuïtiewe oordele oor die aanvaarbaarheid van uitdrukkings as wat die toetse veronderstel was om te ondervang. Die probleem is verder ook dat gevalle van kontekstuele modulاسie die kiem van polisemie bevat sodat taalgebruikers se oordele oor die aanvaarbaarheid van uitdrukkings in 'n groter mate onseker raak.

Alhoewel die onderskeid tussen monosemie en polisemie in beginsel duidelik is, is daar verskeie gevalle waar dit besonder moeilik is, selfs vanuit teoreties-analitiese perspektief, om te besluit of twee verskillende gebruike twee verskillende betekenisonderskeidings instansieer, of twee eksimplare aanbied van 'n enkele betekenisonderskeiding waarvan die een miskien meer sentraal staan as die ander. Taylor (1989: 100) gebruik hiervoor ook die voorbeeld van die kognitiewe domeine waarteen die woord **moeder** geprofileer word: die woord **moeder** kan gebruik word om enigeen van vyf relevante domeine (die geboortedomein, die voedingsdomein, ens.) te perspektiveer. Die vraag is dan of hierdie twee gebruike verskillende betekenisonderskeidings verteenwoordig. Enersyds perspektiveer hulle inderdaad verskillende domeine, maar aan die ander kant sou mens kon redeneer dat die geperspektiveerde domeine nog steeds verstaan word teen die konteks van die hele matriks van domeine wat prototipiese moeders karakteriseer. Surrogaatmoeders en geboorteskenkende moeders sou hiervolgens dan slegs verskillende soorte moeders wees.

Mens sou kon aanvaar dat die analitiese en intuïtiewe benadering in sommige gevalle tot dieselfde soort strukturele onderskeidings/oordele oor vaagheid vs. meerduidigheid kan lei, maar intuïtiewe oordele oor betekenisverwantskap respektiewelik -verskil kan ook teenoorgestelde resultate oplewer.

Een so 'n geval is bv. dié waar 'n lemma ook 'n ondergeskikte term van homself kan wees (vgl. die voorbeeld van **hond** hier bo). Gegee dat die taalgebruiker vanuit sy breër semantiese kennis oordele oor betekenisverwantskap en -verskil vel, sou mens tewens kon verwag dat die intuïtiewe benadering oordele sal oplewer wat van die teoreties-analitiese kan verskil. Tipiese gevalle sou bv. die volgende wees:

- (i) betekeniswaardes wat op intuïtiewe gronde as verskillend beskou word, korreleer met wat vanuit analitiese hoek gevalle van vaagheid eerder as betekenisverskil verteenwoordig;
- (ii) wat intuïtief as 'n enkele betekenisonderskeiding beskou word, word analities in meerdere betekenisonderskeidings geanaliseer; en
- (iii) intuïtiewe betekenisonderskeidings het 'n enger of breër toepassing/bereik as wat analities onderskei word.

In die praktyk is dit egter sekerlik so dat die leksikograaf hom deur sowel analitiese as intuïtiewe oorwegings in sy afbakening en strukturering van betekenisonderskeidings laat lei. Soms lei dit daartoe dat hy om analitiese redes allerlei onderskeidings tref wat vir die gebruiker nie noodwendig almal as aparte betekenisonderskeidings aandoen nie. Van die gebruiker se kant kan dit gebeur dat hy met betekenisonderskeidings in die woordeboek gekonfronteer word wat nie duidelik uit die vaaghede van werklike taalgebruikskontekste na vore kom nie, of wat nie psilogies reël aandoen nie.

Geeraerts (1989a: 57) praat in hierdie verband van die gespanne wisselwerking tussen intuïsie en ontleding in die woordeboek:

Intuïtief aangevoelde betekenisverskillen word referentieel ontleed, de daarbij gehanteerde analytiese distinkties word sistematies op de rest van de materiaal toegepast, en zorgen zo voor onderskeidings die intuïtief al minder voor de hand liggen.

Zgusta (1971: 47-60; 273-275) gaan ook uitgebreid op die verskynsel van vaagheid vs. meerduidigheid in. Naas die gevalle van vaagheid hier bo genoem, gee hy ook uitgebreid aandag aan die verskynsel van semanties leë (werk)woorde (sg. "semantic depletion"). Semantiese vaagheid is vir hom een van die primêre oorsake daarvan dat leksikograwe polisemie (betekenisveelheid) poneer waar dit nie voorkom nie, gegee dat gestabiliseerde/gekonvensionaliseerde betekenisonderskeidings die teken van die leksikograaf behoort te wees.

Dat mens in beginsel hierdie onderskeid tussen verskillende verskynsels kan tref, impliseer egter nie dat die verskynsels as sodanig in die werklike linguïstiese data uitmekaar gehou kan word nie. Zgusta (1971: 68-70) voeg hieraan 'n aantal noodsaaklike byvoegings toe, nl. (i) dat die grens tussen gevalle van funksionele meerduidigheid en die semanties leë woorde nie altyd duidel-

lik is nie (vgl. p. 68, voetnoot 84); (ii) dat gevalle van semanties leë werkwoorde grade van "leegheid" kan vertoon (vgl. p. 69, voetnoot 85) en (iii) dat die onderskeid tussen semantiese leegheid en polisemie nie altyd duidelik sal wees nie (vgl. p. 70); asook die feit (iv) dat sommige semanties leë woorde as leë woorde, maar ook as woorde met 'n volle leksikale betekenis gebruik kan word. As voorbeeld van die laasgenoemde wys hy op die gebruik van **take** in die sin:

I asked nobody for permission, but simply took it.

Hierby voeg hy dan ook nog dié opmerking:

... let us not forget that quite apart from the depletion, the meaning of a word possesses in any case a certain generality, so that what we might consider single senses are characteristic peaks in the continuum of possible applications. (Zgusta 1971: 70)

Zgusta (1971) se eie uitgangspunt oor watter betekeniswaardes ter sake is in die besluite oor monosemie vs. polisemie relatiewer hy egter ook self aan die standpunte van ander leksikograwe en die pragmaties-funksionele vereistes wat woordeboeke stel. Zgusta (1971: 274, voetnoot 159) verwys byvoorbeeld na Shcherba se opvatting "that the dictionary should indicate every single nuance of the lexical unit's meaning" — 'n standpunt wat Zgusta oënskynlik aanvaar, maar soos volg beperk: "this is justifiable only in the case of a big dictionary whose main purpose is to help the user to understand some difficult texts"; en:

It is certainly never easy and sometimes impossible to discern such different applications of a word with a general meaning from a differentiation of its senses; generally, large dictionaries can afford a more extensive ramification of the single senses in their presentation more easily than small ones. (Zgusta 1971: 274)

Bogenoemde hang saam met 'n ander metateoretiese riglyn wat Zgusta (1971: 273) poneer, nl. dat die omvang van die polisemiese geskakeerdheid op die mikrostrukturele vlak van 'n woordeboek moet korreleer met die seleksie van leksikale items op die makrostrukturele vlak. In omvattende woordeboeke sal die keuse van 'n groter aantal lemmas uit die verskillende substrata van die woordeskate gekorreleer wees/moet word met 'n omvangryker weergawe van die polisemiese geskakeerdheid van lemmas. Dialektiese, verouderde en gespesialiseerde betekeniswaardes van leksikale items sal dus bv. ook gelys word in omvattende woordeboeke. In die meer beperkte handwoordeboek wat op die standaardtaal afgestem is, sal streeks-, geografiese, verouderde en ander perifere betekeniswaardes weer nie gelys word nie.

In die praktyk word daar duidelik nie by net een van hierdie standpunte aangesluit nie — binne 'n enkele woordeboek kan daar meer as een benadering gevolg word. Ter illustrasie: in NWB ('n beperkte woordeboek) word die vae leksikale item **toestel** eenvoudig gedefinieer as "meganiese hulpmiddel, apparaat, werktuig" en 'n aantal voorbeelde van sodanige toestelle word by wyse van die voorbeeldsinne ingevoer. Hierteenoor word die ewe vae **vaartuig** gedefinieer deur die ekstensie van dié leksikale item as voorbeelde binne die definisiesin in te voer: "tuig, voorwerp waarmee op water gevaar word, soos 'n skip, boot, skuif, vlot, e.d.m.". In die geval van **oom** word die bereik van die ekstensie daarvan deur 'n disjunkte definisiesin ingevoer: "broer van die vader of die moeder".

Die kontekstuele nuanses van die semanties leë werkwoord **uitgee** word uitgebreid beskryf in NWB:

1. (geld) bestee.
2. ('n boek) publiseer.
3. (lig, hitte) uitstraal.
4. ... voorgee, maak asof. Hom — vir 'n Fransman.

Die onderskeid tussen monosemie en polisemie en tussen homonimie en polisemie kan met 'n 'n aantal duidelike gevalle geïllustreer word, maar mens het hier met 'n groot verskeidenheid onduidelike gevalle te make. Die probleem is natuurlik dat verwantskap van betekenis 'n gegradearde en subjektiewe begrip is en dat die taalondersoeker dikwels nie duidelike gevalle van taalgebruik tot sy beskikking het wat agterhaalbare oordele van verwantskap of verskil duidelik illustreer nie. Verskeie taalkundiges het dan ook al daarop gewys dat die onderskeid tussen monosemie en polisemie en dié tussen polisemie en homonimie nie in digotome terme verstaan moet word nie maar eerder as punte op 'n kontinuum. Duidelike gevalle van elke soort verskynsel vorm die eindpunte van so 'n kontinuum, maar tussenin val al die ander gevalle waar die grens nie so duidelik getref kan word nie.

So 'n skalêre benadering maak in elk geval vanuit diachroniese oogpunt sin omdat duidelike betekenisonderskeidinge met verloop van tyd kan versmelt, en omgekeerd kan duidelik verskillende betekenisonderskeidinge met verloop van tyd uit 'n enkele betekenisonderskeiding ontwikkel. Sinchronies het jy altyd met fases in hierdie prosesse te make sodat jy kan verwag om met tussengevalle gekonfronteer te word.

Vanuit leksikografiese perspektief sou mens ook 'n argument daarvoor kon uitmaak dat woordeboeke nie net sg. betekenisonderskeidende waardes van 'n leksikale item moet lys nie omdat die taalgebruiker met taalgebruik in konteks gekonfronteer word en dat hy intuïtief in die bepaling van die aantal betekeniswaardes wat 'n leksikale item sou hê, nie die onderskeid tussen betekenisonderskeidinge en kontekstuele toepassingse sistematies handhaaf nie.

3.1.6 Die lineariteitsprobleem

Zgusta (1971: 278-280) gee uitgebreid aandag aan wat Geeraerts (1990a: 198) die "lineariteitsprobleem" noem, d.i. hoe om die wesentlik multidimensionele struktuur van 'n prototipies georganiseerde konsep op die basiese lineêre ordening (van die geskrewe teks) van betekeniswaardes in 'n woordeboekartikel af te beeld. Die probleem ontstaan daarin dat in die woordeboekartikel slegs 'n lys afgebakende, opeenvolgende betekeniswaardes weergegee word, terwyl die betekeniswaardes van prototipiese konsepte bestaan uit geklosterde en deels oorvleuelende betekenisonderskeidings.

Zgusta wys ook op die feit dat die gewone lysing van betekenisonderskeidings nie die wesentlike semantiese verwantskappe/relasies tussen betekeniswaardes kan aandui nie:

The sequential presentation in the dictionary is necessarily linear, so that these different dimensions cannot be indicated; that does not, however, matter too much since it is really not necessary to express all these intricacies in the presentation. (Zgusta 1971: 280)

Zgusta (1971: 282) voeg dan ook 'n gepaste waarskuwing by:

When he prepares this articulation of the entry, the lexicographer must be aware of the fact that he is not preparing a logical classification of notions nor a scientific systematization of classes; he must stick exclusively to what he finds in the linguistic facts and present lexical meaning as a continuum the articulations of which may be strange, or insufficient or overlapping or disconnected.

Geeraerts (1990a) toon egter aan dat die aanbieding van die verskillende betekeniswaardes van 'n polisemiese leksikale item in handwoordeboeke as 'n genommerde lys van aparte betekenisonderskeidings die indruk skep dat die betekenisonderskeidings van 'n lemma na hulle referensiële toepassingsgebied maksimaal geskei kan word. Die praktyk om genommerde betekenisonderskeidings in 'n lineêre opeenvolging weer te gee, bring mee dat daar in die struktuur van die woordeboekartikel geen aanduiding van die oorvleuelende aard van betekenisonderskeidings gegee word nie. Alhoewel hierdie werkwyse in handwoordeboeke nie die leksikografiese ordening by uitstek beïiggam nie, dra dit baie by tot die verspreiding van 'n nuwe beeld van leksikaal-semantiese struktuurverhoudings. Soos Geeraerts (1990a: 205) egter tereg opmerk, impliseer hierdie aanbiedingswyse ook nie dat die leksikografie gestuur word deur 'n opvatting van leksikale polisemie waarin daar aan die probleme van perifere en afwykende betekenisonderskeidings verbygegaan word nie.

Die lineariteitsprobleem doen hom egter veral voor in die geval van groter omvattende verklarende woordeboeke (soos die WAT) waarin die leksikograaf poog om so 'n getrou en omvattend as moontlike beskrywing te gee van die polisemiese geskakeerdheid van 'n polisemiese leksikale item: veel meer gebruikstoepassing, -nuanses en minder frekwente betekeniswaardes sal dus ook in die woordeboekartikel opgeneem word sodat die klostering en oorfleueling van betekeniswaardes maksimaal sal wees en gevolglik ook struktureel afgebeeld sou moes kon word.

In die weergawe van die polisemiese geskakeerdheid van leksikale items in die omvattende woordeboek kan die leksikograaf volgens Geeraerts (1990a) egter verskillende opsies volg: hy kan eenvoudig die verskillende betekenisonderskeidings, -toepassing en -nuanses lys, of hy kan, in ooreenstemming met die ontledingspraktyk om oor sekere onderskeidings en nuanseringe te veralgemeen, slegs die hoërvlakgroeperings (in die vorm van oorkoepelende definisies) weergee. Geeraerts (1990a: 204) wys egter daarop dat sowel die navolg van die een as die ander metode deskriptief onvoldoende is. Indien mens slegs die hoërvlakabstraksies weergee, verberg mens die intuïtief geldige onderskeidings binne daardie hoofgroepe. Spesifiseer mens slegs die laevlakwaardes, dan ontken mens daarmee dat sommige van hierdie gevalle vanuit 'n definisionele oogpunt onder meer algemene definisies ondergebring kan word. Vanuit die oogpunt van beskrywende adekwaatheid lê die oplossing dus daarin dat altwee hierdie benaderings gevolg moet word, d.i. 'n beskrywing van én die basiese betekeniswaardes én die hoërvlakgroeperings waartoe hulle aanleiding gee. En dit impliseer 'n beskrywing van die geklosterde aard van hierdie groeperings.

Leksikograwe het egter allerlei tegnieke om die lineariteitsprobleem te oorkom. Die eerste hiervan is volgens Geeraerts (1990a: 206) om 'n hiërargiese struktuur op die semantiese materiaal te superponeer met 'n aanduiding van die relasies tussen die hoërvlakonderskeidings en hulle perifere waardes. So 'n hiërargie kan besonder diep loop.

'n Struktuur van hierdie aard sal egter nog steeds naby staan aan die klassieke opvatting van semantiese strukture, in die besonder die opvatting dat rigiede grense tussen verskillende toepassings van 'n konsep gehandhaaf kan word. Die punt is dat die netheid en rigiditeit van die hiërargie nie die semantiese struktuur van 'n konsep op adekwate wyse weergee nie aangesien sulke omvattender groeperings van 'n prototipiese konsep nie die vorm van 'n taksonomie aanneem nie, maar juis 'n geheel van veelvoudige oorfleueling en onsekere grense. Die taksonomiese strukture van die data beliggam egter wel die noodsaak om hoërvlakgroeperings saam met basiese spesifikasies te beskryf. Andersyds impliseer dit egter dat elkeen van die hiërargiese subversamelings rigied gedefinieerd is met geen onderlinge oorfleueling nie.

Uit die ontleding van die struktuur van woordeboekartikels blyk dit egter duidelik dat leksikograwe hiërargiese strukture op 'n nie-taksonomiese wyse gebruik om die onbepaaldheid en oorfleueling in die hiërargiese groeperings

aan te dui. Verskillende tegnieke bestaan hiervoor, waarvan elke woordeboek sy eie besondere stelsel selekteer. Geeraerts (1990a: 208-209) wys ten opsigte van die WNT daarop dat 'n verskeidenheid tegnieke ingespan word.

Kruisverwysings na ander dele van die hiërargiese struktuur word ingevoer om onderlinge verwantskappe tussen betekenisonderskeidings-, -nuanses en -toepassings aan te dui. Hierdie kruisverwysingstegniek behels egter ook dat sekere definisies aangebied word as 'n konjunksie van die betekeniswaardes/konsepte wat deur ander definisies beskryf word. Hieruit volg dat sekere definisies eksplisiet as konjunksies geformuleer word van konsepte wat in ander betekenisonderskeidings ter sake is. Geeraerts se eie voorbeeldmateriaal suggereer egter dat hierdie konjunktiewe betekenisonderskeidings 'n bepaalde (komplekse) konsep vorm wat as sodanig geaktiveer kan word in 'n taalgebruikskonteks, m.a.w. dat die konjunkte definisie nie eenvoudig net 'n analitiese hoëvlakabstrahering is wat oor hierdie onderskeie konsepte veralgemeen nie.

Hierdie aspek kan soos volg verduidelik word n.a.v. Geeraerts se ontleding van die woord **vars** (Afr. **vars**).³³ (Vgl. ook die bespreking hier bo.) **Vars** word prototipies op voedsel van toepassing gemaak in welke geval dit 'n betekeniswaarde het "resent geproduseer en in optimale toestand vir gebruik". Hierdie betekenisonderskeiding is egter self saamgestel uit twee konsepte wat ook onafhanklik geaktiveer kan word, nl. "in 'n optimale toestand" en "nuut, resent". Eersgenoemde oorkoepelende definisie is dus 'n konjunksie van twee ander betekeniswaardes van **vars** sodat dit as verwysing vir die ander twee konsepte dien.

Alhoewel die eerste betekenisonderskeiding van **vars** volgens Geeraerts (1990a: 205) werklik betekenisonderskeidend is, is lg. twee volgens hom gevalle van vaagheid wat onder die eerste betekenisonderskeiding ondervang sou kon word. Hierdie verdeling geld egter net vanuit 'n analitiese oogpunt, maar nie vanuit 'n intuïtiewe oogpunt nie omdat die meeste sprekers al drie hierdie betekeniswaardes as verskillende waardes van die betrokke leksikale item **vars** sal beskou. 'n Woordeboekartikel wat al drie hierdie betekeniswaardes lys, gee dus die polisemiese geaardheid van die betrokke leksikale item weer vanuit sowel 'n analitiese as 'n intuïtiewe oogpunt.

Die bestaan van vae grense en ligafwykende gebruikstoepassings of -nuanses word op die volgende manier gesinjaleer: 'n kernbetekenis word vir 'n groep betekeniswaardes verskaf, bestaande uit (van) die betekenis-komponente wat lede binne die groep deel. Hiermee word dus gesinjaleer dat die verskillende betekeniswaardes met mekaar oorvleuel. Vgl. in hierdie verband weer die voorbeeld van **vars** hier bo.

Die tweede tegniek wat gevolg word, is dat betekeniswaardes saamgroepeer word wat wel met mekaar verband hou, maar wat meestal nie eenduidig

33 Vgl. in hierdie verband ook die struktuurontleding van die woordeboekartikel vir die lemma **vars** in die WNT in Geeraerts (1988c).

deur 'n enkele betekenisdefinisie oorkoepel kan word nie, d.i. die spesifisiteit van die byeengeplaaste betekenisonderskeidinge word nie voldoende deur hierdie gemeenskaplike betekenis ondervang nie.

So 'n definisie van 'n gemeenskaplike of kernbetekenis moet egter so geïnterpreteer word dat al die betrokke lede nie noodwendig identies is ten opsigte van die kenmerke wat in die definisie vermeld word nie, maar wel as nuanses van die sentrale betekenis (wat in die superordinaatdefinisie verskaf word). Die subordinate betekeniswaardes word in gevalle soos hierdie saamgroepeer op grond van ooreenkoms eerder as streng identiteit ten opsigte van die superordinaatdefinisie: die superordinaatdefinisie spesifiseer net die basis van hulle ooreenkoms, nie die basis van hulle identiteit nie. In 'n gewone taksonomiese struktuur word daar gewoonlik aanvaar dat die subordinaatdefinisies kenmerke of konsepte aan die superordinaatdefinisie toevoeg (d.i. tussen hulle is daar 'n skema-instansiëringsrelasie — vgl. die bespreking hieronder). Maar volgens die prototipiese opvatting hoef die subordinaatbetekeniswaardes nie al die kenmerke te besit wat in die superordinaatdefinisie aangedui word nie aangesien hulle lidmaatskap van die kategorie kan steun op ooreenkoms eerder as op taksonomiese identiteit. Die kernbetekenis wat op hierdie wyse geabstraheer word, moet dus nie in die essensialistiese sin vertolk word nie.

Die nie-taksonomiese groepering van betekeniswaardes word ook bereik deur die gebruik van disjunktiewe definisies wat self kombinasies is van ooreenstemmende, maar aparte konsepte. Konsepte word in sulke definisies gekoppel met 'n aanduiding soos *en/of*, opsionele elemente word in definisies ingevoer en tussen hakies geplaas en oop lyste word opgeneem sodat die definisie as sodanig as disjunktief eerder as essensialisties vertolk moet word. Geeraerts (1990: 207) gee die volgende voorbeeld:

Recently produced and hence, through its taste and/or its nutritive value (pre-eminently) suited for consumption; recently harvested, caught, killed, prepared, etc, and hence not yet subject to decay.

Ook in 'n geval soos hierdie lê ooreenkoms, wat variasie en afwyking in aanmerking neem, aan die basis van die definisie en nie eenvoudig 'n taksonomiese relasie wat essensialistiese identiteit impliseer nie.

'n Algemene tegniek wat ook gevolg word, is dat 'n besonder vae oorkoepelende definisie van 'n hoofbetekenisonderskeiding verskaf word, maar dat dit dan nader gepresiseer word vir die verskillende betekenisnuanses waaroor dit veronderstel is om as veralgeming te dien. In die WNT word sulke meer spesifieke waardes ingelui met 'n frase soos *Ook wel m.betr.t.* wat ligte betekenisvariante verteenwoordig wat nie sodanig van die sentrale betekenis afwyk dat hulle as aparte betekenisonderskeidinge opgeneem word nie. In die WNT word hierdie kategorie ook ingelui met frases soos *hierbij ook, vandaar, in de volgende aanh., soms ook zooveel als.*

Dit is nie altyd moontlik om die onderskeide nuanses goed uiteen te hou nie (in die WNT soms gesinjeleer met 'n frase soos *In sommige aanhalingen moeilik te scheidende van ...*). Hieruit blyk duidelik dat die verskillende betekenisnuanseringe en -onderskeidings nie dieselfde strukturele gewig het of kry in 'n woordeboekartikel nie. Sulke gebruikstoepassings en moeilik onderskeibare nuanses het minder strukturele gewig as die betekenisonderskeidinge wat onder die hoofnummers saamgevat word.

Ten slotte is daar 'n aantal strukturele tegnieke wat leksikograwe inspan om aan te dui dat hiërgies gegroepeerde betekeniswaardes prototipes verwant is, eerder as taksonomies identies. Struktureel word toepassings en -nuanses van hoofonderskeidings by daardie groep as subgroep ingedeel en duidelik as subordinaat aan die hoofonderskeiding geplaas. In hierdie geval is die subordinaat plasing nie 'n aanduiding van 'n taksonomiese relasie nie, maar van nabye verwantskap wat van ware identiteit onderskei moet word. In die geval van metonimiese uitbreidings word sulke toepassings eksplisiet met etikette as metonimies gemerk, wat onderstreep dat hulle op basis van metonimie eerder as verwantskap met mekaar verband hou.

Kortom: die ontleding van die strukturering van woordeboekartikels in omvattende woordeboeke toon dat nóg 'n klassiek lineêre, nóg 'n semi-klassieke taksonomiese model gevolg word. Eerder is dit so dat hiërgiese struktuur gebruik word om die spanning tussen analitiese en intuïtiewe oordele oor betekenisonderskeidings uit te druk, d.i. deur sowel basiese betekeniswaardes as hoëvlakgroeperings te inkorporeer. Daarby word die hiërgiese struktuur op verskillende punte aangepas om die onbepaaldheid en klostering in groepe aan te dui.

4. *Kategorisering deur skematisering*

Daar bestaan ook konseptuele skakels tussen die lede van subkategorieë, subkategorieë onderling en oor kategoriegrense heen wat op gedeeltelike insluiting berus en waarvoor 'n kategoriemodel wat net in terme van sentrale en perifere lede gekonsipieer is, nie afdoende is nie. Langacker (1987, 1988a-d) se model van kategoriestructuur is 'n sintese van die prototipeteorie en kategorisering wat op skemas berus, d.i. 'n struktuur wat ook vir gedeeltelike insluiting as basis vir kategorieverwantskap voorsiening maak.

Langacker (1987: 371) vat die onderskeid tussen die begrippe prototipe en skema soos volg saam:

A prototype is a typical instance of a category, and other elements are assimilated to the category on the basis of their perceived resemblance to the prototype; there are degrees of membership based on degrees of similarity. A schema, by contrast, is an abstract characterization that is fully compatible with all the members of the category it defines (so membership is not a matter of degree); it is an

integrated structure that embodies the commonality of its members, which are conceptions of greater specificity and detail that elaborate the schema in contrasting ways.

Langacker (1987) gebruik die term *skema* dus om te verwys na die abstrakte representasie van wat lede van 'n kategorie gemeen het (vgl. Taylor 1989: 85, voetnoot 2). Instansiërings van skemas sluit altyd die inhoud van die skema in, maar hulle kan ook konsepte insluit waarna die skema self geen verwysing maak nie. 'n Skema kan dus slegs 'n veralgemening wees oor 'n deel van die inhoud van die instansiërings daarvan.

Skematisering word ook gedefinieer as die relasie tussen superordinaat-knope en subordinaatknope in 'n taksonomiese hierargie of 'n netwerk (Langacker 1988c: 91). Die kerngedagte is dat een element (die superordinaat) as 'n skema tot die ander item (subordinaat) staan of dat laasgenoemde as 'n instansiëring van 'n bepaalde skema dien. Hierdie begrippe word skematies soos volg uitgedruk:

$((X) \rightarrow (Y))$

Hier verteenwoordig die pyl die oordeel dat een struktuur as skema vir die ander dien, met X as die strukturele eenheid wat as skema dien en Y as die eenheid wat as instansiëring van die skema dien.

In die geval van kategorisering op grond van die prototipe is enige instansiëring slegs gedeeltelik in ooreenstemming met die prototipe as abstrakte mentale representasie, of dit kan selfs, vanweë die familieverbandstruktuur, geen kenmerke met die prototipe deel nie. Kategorisering op grond van prototipes en kategorisering op grond van skemas maak ook verskillende voorspellings oor lidmaatskap: in eersgenoemde geval is lidmaatskap gegradeerd, in laasgenoemde geval nie.

Skematiese strukture verrig drie funksies: (i) hulle ondervang reëlmatighede deur die gemeenskaplike of reëlmatige aspekte van 'n verskynsel uit te druk; (ii) hulle bied die basis vir kategoriseringsrelasies waarin die status van spesifieke leksikale items ten opsigte van strukture en patrone van groter algemeenheid aangetoon word; en (iii) hulle bied die basis vir die afleiding van die interpretasie van nuwe uitdrukkings (maar hulle karakteriseer nooit volledig die volle semantiese inhoud van 'n spesifieke leksikale item nie) (vgl. Langacker 1988a: 25-26).³⁴

³⁴ Langacker meld in hierdie verband:

Schemas capture generalizations by representing patterns observable across expressions. Unit instantiations of constructional schemas (both specific expressions and subschemas at varying levels of abstraction) describe the actual implementation of these generalizations by specifying their conventional range of application. (Langacker 1988a: 30)

In die ontleding van die struktuur van polisemiese kategorieë is die onderskeid tussen die prototipe van 'n kategorie en dit wat as skemas geponeer word van belang vir sover as wat hierdie twee nie altyd hoof saam te val nie. 'n Illustrasie hiervan is die verskillende betekenisonderskeidinge wat in Afrikaans vir die werkwoord *vra* onderskei kan word in die een hoofbetekenisonderskeidinge daarvan,³⁵ nl. die stel van 'n vraag (vgl. byvoorbeeld wat NWB as eerste betekenisonderskeiding van *vra* gee: "'n vraag of vrae stel'").

Soos die onderstaande toon, word vrae nie net gevra om antwoorde te ontlok nie. Verdere subverdeling van die klas is moontlik omdat vrae gevra kan word met verskillende doelstellinge in die oog, waarvan 'n werklike soeke na inligting slegs een is. 'n Verdere subverdeling van die kategorie is moontlik op grond van bv. verskille in die intensies en verwagtings van sprekers en hoorders met die stel van vrae. Die een kenmerk wat die betekeniswaardes in die hele kategorie egter deel, is die stel van 'n vraag, wat die hele subkategorie as sodanig bymekaarhou. Vir hierdie subkategorie kan daar dan 'n semantiese skema geabstraheer word, nl. STEL 'N VRAAG, waarop die ander instansiërings verskillende grade van spesifisiteit kan vertoon.

Vgl. in hierdie verband die onderstaande betekenisonderskeidinge vir *vra*. Duidelikheidshalwe word die betekeniswaardes in die vorm van sinstukke weergegee. By elke betekenisonderskeiding word, waar gepas, ook een of meer voorbeeldsinne verskaf wat as instansiëring daarvan geld.

- a. STEL 'N VRAAG
Moet ek jou vraag namens jou vra?
- b. (STEL 'N VRAAG) MET EEN OF ANDER INTENSIE/BEGEERTE EN VERWAG VAN DIE HOORDER OM TE ANTWOORD OF NIE
Hy sal mens nooit 'n vraag vra waarvan hy nie self die antwoord weet nie.
Om die gesels aan die gang te kry, het hy 'n paar vrae gevra oor sy familie.
Heelwat vrae is in die ondersoek gevra.
Vrae word in die Parlement gestel.

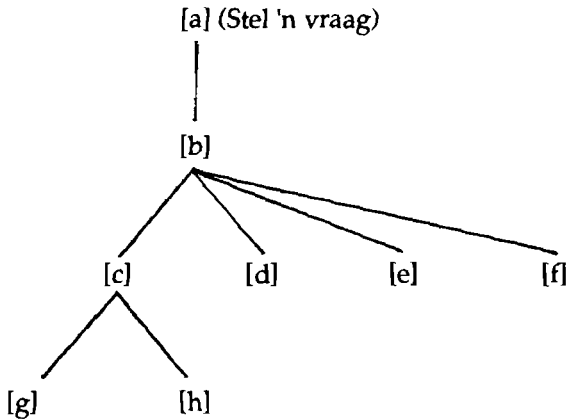
En:

By its very nature, a high-level schema is compatible with a broad and structurally diverse array of potential instantiations. Typically, however, conventional usage carves out for exploitation only limited regions within this field of structural possibilities. A full linguistic description must identify these regions, i.e. it must characterize the construction's conventional domain, as articulated by a hierarchy of lower-level structures. Providing this information are subschemas and expressions with the status of units: they specify the actual array of subcases and specific instances that support and give rise to the high-level generalization. (Langacker 1988d: 152)

35 Die ontleding van die Afrikaanse data is hier aangepas na Rudzka-Ostyn (1989) se ontleding van die betekenis kompleks van *ask* in Engels.

- Lede kan enige vraag vra wat hulle wil.
- c. (STEL 'N VRAAG) EN DRUK DAARMEE DIE BEGEERTE UIT OM TE HOOR WAT MENS NIE REEDS WEET NIE, WAARVAN JY KAN AANNEEM DAT DIE AANHOORDER DIT WEET, EN VERWAG VAN HOM OM DIT MEE TE DEEL
"Wat wil jy hê moet ek doen?" het Piet gevra.
Hy het gevra of sy weet waar Sarie is.
Toe vra hy my wat ek in Berlyn doen.
- d. (STEL 'N VRAAG) MET DIE DOEL OM UIT TE VIND OF DIE AANHOORDER 'N ANTWOORD HET EN VERWAG DAN EEN OF ANDER VERBALE REAKSIE VAN HOM.
- e. (STEL 'N VRAAG) MET DIE DOEL OM DIE ANTWOORD TE REGISTREER, AANVAAR DAT DIE HOORDER DAAROO BESKIK EN VERWAG VAN HOM OM DIT TE VERSKAF.
- f. (STEL 'N VRAAG) MET DIE DOEL OM DIE AANHOORDER SE AANDAG TE VESTIG OP 'N TOESTAND, PROBLEEM OF VERONDERSTELDE FEIT; VERWAG SOMS VAN DIE HOORDER 'N VERBALE ANTWOORD
As mens vra wat die oplossings vir hierdie land behoort te wees, dan is daar verskeie opsies oop.
Daar sal in die besonder gevra word hoe ons hierdie probleem kan oplos. Dit sal mens egter lei na die verantwoordelikhede van elkeen van ons.
- g. (STEL 'N VRAAG) EN DRUK DAARMEE DIE BEGEERTE UIT OM VERTEL TE WORD WAT MENS NIE WEET OOR DIE TOESTAND, GESONDHEID, ENS. VAN IEMAND NIE; AANVAAR DAT DIE AANHOORDER DIT WEET EN VERWAG VAN HOM OM DIT MEE TE DEEL.
Jou oom het na jou welstand gevra, Piet.
- h. (STEL 'N VRAAG) EN DRUK DAARMEE DIE BEGEERTE UIT OM INLIGTING VERSKAF TE WORD (EN VERWAG DIT AS SODANIG) OOR 'N VOORNEMENDE HANDELING.
Hy het gevra hoe dit gedoen moet word.

Indien mens vir eers die probleem met die subtiële betekenisonderskeidings hier bo laat, dan blyk dit dat die verskillende betekenis-komponente van hierdie leksikale item hiërargies georden kan word in terme van die wyse waarop hulle as skemas ten opsigte van mekaar funksioneer; vgl. die onderstaande:

Verdere differensiasie binne die subkategorie is dus moontlik en verskillende sodanige skemas kan geïdentifiseer word vir die reeks subgevalle, wat 'n hiërargies geordende netwerk vorm. In gevalle soos hierdie ondervang hoërlygende skemas as veralgemenings egter die gemeenskaplike betekenis-komponente van die subordinate instansiërings. In die bostaande spesifiseer [g] en [h] in groter besonderhede die inligting wat 'n primêre spreker verlang. Op hulle beurt vul [c], [d], [e] en [f] in meer besonderhede die spreker se intensies in, wat in [b] as 'n relevante, maar meer abstrakte komponent weergegee word.

In hierdie konseptuele kloster is [c] egter die prototipe van die kompleks as 'n geheel, d.w.s. dit is die betekeniswaarde wat moedertaalsprekers as die dominante betekenis van *vra* beskou (Rudzka-Ostyn 1989: 624-625). Die betekenis daarvan kan omskryf word as "stel 'n vraag met die doel om inligting te bekom", wat konseptueel-inhoudelik ooreenstem met die eerste gedeelte van HAT se eerste betekenisonderskeiding vir *vra*, nl. "Jou tot iemand rig deur woorde om iets van hom te wete te kom, hom iets te laat sê; 'n vraag doen". As [c] as die sentrale lid van die subkategorie aanvaar word, dan impliseer dit dat die ander as perifere lede beskou moet word. Die perifere lede word egter almal aan die sentrale prototipe verbind deur die gemeenskaplike betekenis wat die kategorie as 'n geheel bymekaar hou, nl. "stel 'n vraag".

Verder berus die verbintenis tussen [c] as sentrale lid en die perifere lede [a], [b], [g] en [h] op skematisering. Die perifere lede [d], [e] en [f] is aan die prototipe verbind deur die aanwesigheid van die gemeenskaplike betekenis-komponente [a] en [b].

Ten opsigte van sprekersintensies en verwagtinge staan [d] en [e] nader aan die prototipe as [f] aangesien beide uitdrukking gee aan die begeerte om inligting (alhoewel met verskillende motiewe). In die geval van [f] is daar geen begeerte van die spreker se kant om iets van die aanhoorder te wete te kom nie — eintlik wil die spreker aan die hoorder iets oordra. [a], waarin alle konsepte van intensionaliteit en begeerte ontbreek, het ook perifere status. Hierteen-

oor berus die periferele status van [g] en [h] daarop dat hulle te beperkend (ten opsigte van die prototipe is); {b}, daarenteen, is weer te algemeen.

Die vraag is nou wat die status van 'n abstrakte skema soos [a] is, d.i. of dit inderdaad as konseptuele komponent geaktiveer word met die gebruik van **vra**. Volgens Rudzka-Ostyn (1989: 629) is dit die relevante betekeniswaarde wat geaktiveer sou word in 'n sin soos

'n Klomp vrae is in die De Klerk-Treurnicht-debat gestel

waarin die intensiekomponent vaag of onuitgedruk is.³⁶ 'n Verdere verskynsel wat hierdeur geïllustreer word, is dat die prototipiese betekenis as die betekenis van die kategorie verskaf word. Hierdie verskynsel beklemtoon die belang van metonimiese modelle in die funksionering van taal. Die prototipe verteenwoordig in 'n geval soos hierdie die kategorie as 'n geheel.

5. Slot

In die voorafgaande is daar duidelik getoon dat die metaleksikografiese riglyne in Zgusta (1971) in beginsel in baie opsigte ten nouste by uitgangspunte van die prototipeteorie, soos uiteengesit, aansluit. Maar daar is ook telkemale getoon dat die prototipiese perspektief allerlei nuwe weë open van waaruit bestaande leksikografiese probleme benader en 'n meer adekwate metaleksikografie gekonspieer kan word.

Uiteraard het hierdie verkenning sy beperkinge. Baie van die ooreenkomste en verskille wat hier aan die orde gestel is, sal nog in diepte ondersoek moet word — sowel na die kant van die prototipeteorie as na die kant van die leksikografieteorie en -praktyk toe. Die hoop is egter dat hierdie verkenning met verdere ondersoek meer gesubstansieer en verder verfyn sal kan word.

Bronnelys

1. Woordeboeke

HAT F.F. Odendal (Red.). 1979. *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Doornfontein: Perskor.

NWB M. de Villiers et al (Reds.). 1987. *Nasionale Woardeboek*. Kaapstad: Nasou.

WAT P.C. Schoonees/F.J. Snijman/D.C. Hauptfleisch (Reds.). 1950. *Wordeboek van die Afrikaanse Taal*. Pretoria: Staatsdrukker.

³⁶ Volgens Rudzka-Ostyn (1989) kan die bestaan/geldigheid van elkeen van hierdie betekeniswaardes verder aangetoon word indien daar met elkeen van die relevante betekenisonderskeidings ook 'n verskillende sintakties-formele patroon korreleer.

WNT M. de Vries et al (Reds.). 1882-. *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Den Haag: Nijhoff.

2. Aangehaalde werke

- Ayto, J.R. 1983. On Specifying Meaning. Hartmann, R.R.K. (Red.). 1983: 89-97.
- Bartsch, R. 1987. *Norms in Language*. Londen: Longman.
- Brown, C.H. 1990. A Survey of Category Types in Natural Language. Tsohatzidis, S.L. (Red.). 1990: 17-47.
- Cruse, D.A. 1986. *Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- Dirven, R. en J.R. Taylor. 1988. The Conceptualization of Vertical Space in English: The Case of Tall. Rudzka-Ostyn, B. (Red.). 1988: 379-402.
- Geeraerts, D. 1983a. Ontwikkelingen in de lexicografische theorievorming. *Jaarboek van de Stichting INL 1981-1982*: 56-65.
- Geeraerts, D. 1983b. Prototype Theory and Diachronic Semantics. *Indogermanische Forschungen* 88: 1-32.
- Geeraerts, D. 1983c. Lexicografie en linguïstiek: Reichling gerehabiliteerd. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 99: 186-206.
- Geeraerts, D. 1984a. Type en prototype. *TTT: Interdisciplinair Tijdschrift voor Tekst- en Taalwetenschap* 4: 69-86.
- Geeraerts, D. 1984b. Dictionary Classification and the Foundations of Lexicography. *ITL: Review of Applied Linguistics*, 63: 37-63.
- Geeraerts, D. 1985a. Preponderantieverschillen bij bijna-synoniemen. *De Nieuwe Taalgids* 78: 18-27.
- Geeraerts, D. 1985b. Diachronic Extensions of Prototype Theory. Hoppenbrouwers, G. et al (Reds.). 1985: 354-362.
- Geeraerts, D. 1986. *Woordbetekenis: Een overzicht van de lexicale semantiek*. Leuven: Acco.
- Geeraerts, D. 1987a. Types of Semantic Information in Dictionaries. Ilson, R. (Red.). 1987: 1-10.
- Geeraerts, D. 1987b. On Necessary and Sufficient Conditions. *Journal of Semantics* 5: 275-291.
- Geeraerts, D. 1988a. Cognitive Grammar and the History of Lexical Semantics. Rudzka-Ostyn, B. (Red.). 1988: 647-677.
- Geeraerts, D. 1988b. Where Does Prototypicality Come From? Rudzka-Ostyn, B. (Red.). 1988: 207-229.
- Geeraerts, D. 1988c. Prototypicality as a Prototypical Notion. *Communication and Cognition* 21: 343-355.
- Geeraerts, D. 1989a. *Wat er in een woord zit: Facetten van de lexicale semantiek*. Leuven: Peeters.
- Geeraerts, D. 1989b. Introduction: Prospects and Problems of Prototype Theory. *Linguistics* 27: 587-612.
- Geeraerts, D. 1989c. Principles of Monolingual Lexicography. Hausmann, F.J. et al (Reds.). 1989: 287-296.
- Geeraerts, D. 1990a. The Lexicographical Treatment of Prototypical Polysemy. Tsohatzidis, S.L. (Red.). 1990: 195-210.
- Haiman, J. 1980. Dictionaries and Encyclopedias. *Lingua* 50: 329-357.
- Hartmann, R.K.K. (Red.). 1983. *Lexicography: Principles and Practice*. Londen: Academic Press.

- Hausmann, F.J. et al (Reds.). 1989. *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie; An International Encyclopedia of Lexicography; Encyclopédie internationale de lexicographie*. Berlyn: Walter de Gruyter.
- Hoppenbrouwers, G. et al (Reds.). 1985. *Meaning and the Lexicon*. Dordrecht: Foris.
- Hyldgaard-Jensen, K. en A. Zettersten (Reds.). 1988. *Symposium on Lexicography: Proceedings of the Third International Symposium on Lexicography May 14-16, 1986 at the University of Copenhagen*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Ilson, R. (Red.). 1987. *A Spectrum of Lexicography*. Amsterdam: John Benjamins.
- Lakoff, G. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Landau, S. 1984. *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. New York: Scribners.
- Langacker, R.W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, R.W. 1988a. An Overview of Cognitive Grammar. Rudzka-Ostyn, B. (Red.). 1988: 3-48.
- Langacker, R.W. 1988b. A View of Linguistic Semantics. Rudzka-Ostyn, B. (Red.). 1988: 49-90.
- Langacker, R.W. 1988c. A Usage-based Model. Rudzka-Ostyn, B. (Red.). 1988: 127-161.
- Lehrer, A. 1989. *Polysemy, Conventionality and the Structure of the Lexicon*. Duisburg: LAUD Series A240.
- Lehrer, A. 1990. Prototype Theory and its Implications for Lexical Analysis. Tsohatzidis, S.L. (Red.). 1990: 368-381.
- Lyons, J. 1977. *Semantics. Vol. 1 and 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Persson, G. 1988. Homonymy, Polysemy and Heterosemy: Three Types of Lexical Ambiguity in English. Hyldgaard-Jensen, K en A. Zettersten (Reds.). 1988: 269-280.
- Rosch, E. en C.B. Mervis. 1975. Family Resemblances: Studies in the Internal Structure of Categories. *Cognitive Psychology* 7: 573-605.
- Rudzka-Ostyn, B. (Red.). 1988. *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Rudzka-Ostyn, B. 1989. Prototypes, Schemas, and Cross-category Correspondences: The Case of Ask. *Linguistics* 27(4): 613-661.
- Swanepoel, P. 1990. *Definisies in vakkommunikasie*. Pretoria: RGN.
- Sweetser, E. 1990. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, J.R. 1989. *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Traugott, E.C. 1985. On Regularity in Semantic Change. *Journal of Literary Semantics* 14: 155-173.
- Traugott, E.C. 1986. From Polysemy to Internal Semantic Reconstruction. *Papers from the 12th Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*: 539-550.
- Tsohatzidis, S.L. 1990. *Meanings and Prototypes. Studies on Linguistic Categorization*. Londen: Routledge.
- Wierzbicka, A. 1990. "Prototypes save": On the Uses and Abuses of the Notion "prototype" in Linguistics and Related Fields. Tsohatzidis, S.L. (Red.). 1990: 347-368.
- Zgusta, L. 1971. *Manual of Lexicography*. Den Haag: Mouton.
- Zgusta, L. en D.M.T.Cr. Farina. 1988. *Lexicography Today: An Annotated Bibliography of the Theory of Lexicography*. Tübingen: Max Niemeyer.

Die leksikografiese hantering van neo-klassieke en pseudo-sintaktiese komposita*

A.E. van Niekerk, *Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal*

Abstract: The Lexicographical Treatment of Neo-classical and Pseudo-syntactic Compounds. The inconsistent treatment of neo-classical and pseudo-syntactic compounds in existing dictionaries can be ascribed mainly to uncertainty about the morphological status of these word-formations and to disregard for their status as compounds. Neo-classical compounds consist of a combination of a (usually) Greek or Latin word element and another element (affix or root). The Greek or Latin elements behave like affixes, but their ability to combine with affixes to form words calls into question their status as affixes. Moreover, the morphological and semantic differences between these elements and affixes are such that the elements could be referred to as neo-classical roots. The lexicographical treatment of the Greek and Latin word elements — these can be Initial Combining Forms (ICFs) or Final Combining Forms (FCFs) — is not based solely on linguistic considerations. For instance, in dictionaries such as the *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (HAT) and the *Nasionale Woordeboek* (NW) the tendency to accord greater lexicographical prominence to initial roots in preference to final roots arises from the traditional word-based structure of dictionaries. Neo-classical roots should be included as sublexical items. The lexicographer should explain relationships in meaning to lexical variants by means of clear cross-references. Neither the HAT nor the NW are consistent in supplying etymological information for foreign word-elements, although this can have a useful encoding value to the dictionary user. Phonological information on variations in ICFs and accent-placement would also be helpful since this information is not readily predictable. In dealing with sublexical lemmas, the lexicographer should be consistent in the pattern of description, regardless of the status he wants to accord these elements. The lexicographer may neither ignore the productivity of neo-classical compounds, nor arbitrarily include or exclude them. As multi-worded lexical items, the pseudo-syntactic compounds form orthographical units as well as units of meaning. As single lexicon items such compounds qualify for inclusion in dictionaries. All rules applying to ordinary lexical items should be followed in the lexicographical treatment of pseudo-syntactic compounds. Thorough contextual guidance, well-considered cross-references and indications of number, which correspond with real language usage are indispensable. It is essential that the inclusion of multi-worded lexical items should be both semantically and lexicologically justified. The lexicographical processing of neo-classical and pseudo-syntactic compounds demands a more consistent and circumspect approach. Lexicographers should pay more careful attention to this in future.

* Hierdie artikel is 'n hoofstuk, met geringe wysigings, uit 'n M.A.-skripsie *Die leksikografiese hantering van komposita* wat in Desember 1989 deur die Universiteit van Stellenbosch aanvaar is.

Keywords: LEXICOGRAPHY, NEO-CLASSICAL COMPOUNDS, PSEUDO-SYNTACTIC COMPOUNDS, SUBLEXICAL LEMMAS

Opsomming: Die inkonsekwente hantering van neo-klassieke en pseudo-sintaktiese komposita in bestaande woordeboeke kan veral toegeskryf word aan onsekerheid oor die morfologiese status van die genoemde woordvormingsprodukte en die negering van hul kompositumstatus. Neo-klassieke komposita bestaan uit die kombinasie van 'n (gewoonlik) Griekse of Latynse woord-element met 'n ander element (affiks of stam). Die Griekse of Latynse elemente funksioneer soos affikse, maar hul kombineerbaarheid met affikse om woorde te vorm, bring hul affiksstatus in die gedrang. Hierdie elemente verskil boonop morfologies en semanties dusdanig van affikse dat daar na hulle as neo-klassieke stamme verwys kan word. Die leksikografiese hantering van die Griekse en Latynse woordelemente — dit kan begin- of eindkomponente wees — is tot dusver nie op 'n suiwer linguïstiese grondslag geplaas nie. Die tendens om in woordeboeke soos die *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (HAT) en *Nasionale Woordeboek* (NW) groter leksikografiese prominensie aan eerste stamme bo slotstamme te verleen, berus byvoorbeeld op die tradisioneel woordgebaseerde struktuur van woordeboeke. Neo-klassieke stamme behoort as subleksikale lemmas ingesluit te word en waar die genoemde subleksikale items betekenismatig verband hou met leksikale variante, moet die leksikograaf dié betekenisverhouding met behulp van duidelike kruisverwysings ekspliseer. Etimologieleiding word nie in HAT en NW by vreemde woordelemente konsekwent deurgevoer nie, maar kan 'n enkoderende waarde hê en is as sodanig waardevol vir die woordeboekgebruiker. Fonologiese leiding ten opsigte van variasie by beginkomponente of klemplasing is eweneens nuttig omdat dié inligting nie gereedelik voorspelbaar is nie. Wat die hantering van subleksikale lemmas betref, moet die leksikograaf — ongeag die status wat hy aan dié elemente wil toeken — 'n eenvormige beskrywingspatroon handhaaf. Die leksikograaf darf nie die produktiwiteit van neo-klassieke komposita miskyk en hul insluiting of weglating na willekeur laat geskied nie. Die pseudo-sintaktiese komposita vorm as meerwoordige leksikale items 'n ortografiese en betekeniseenheid. As enkele leksikonitems kwalifiseer dusdanige komposita vir opname in die woordeboek. By die leksikografiese hantering van pseudo-sintaktiese komposita moet alle reëls wat vir gewone leksikale items geld, in aanmerking kom. Deeglike konteksleiding, weldeurdagte kruisverwysings en getalsaanduidings wat met die werklike taalgebruik strook, is onontbeerlik. Die opname van meerwoordige leksikale items moet semanties, maar ook leksikologies gemotiveer kan word. Die leksikografiese bewerking van neo-klassieke en pseudo-sintaktiese komposita vra om 'n benadering wat deur groter konsekwentheid en omsigtigheid gekenmerk word. Hieraan behoort leksikograwe in die toekoms noukeuriger aandag te skenk.

Sleutelwoorde: LEKSIKOGRAFIE, NEO-KLASSIEKE KOMPOSITA, PSEUDO-SINTAKTIESE KOMPOSITA, SUBLEKSIKALE LEMMAS

Die problematiek rondom die leksikografiese hantering van komposita het tot dusver nie genoeg aandag in artikels oor die leksikografie ontvang nie, alhoewel daar al op die tersaaklikheid van die probleem gewys is. Die kwessie is dikwels slegs terloops in die voorwoorde van enkele woordeboeke aangeraak.

Hierdie artikel is daarop gemik om 'n aantal taalkundige riglyne daar te stel vir die sinvolle hantering van twee tipes komposita, te wete *neo-klassieke* en *pseudo-sintaktiese komposita*. Die genoemde woordvormingsprodukte word nie tradisioneel as komposita gereken nie en is juis daarom in bestaande woordeboeke op 'n lukrake wyse gehanteer. 'n Sinvolle, konsekwente benadering is wenslik en moontlik.

1. *Neo-klassieke komposita*

1.1 Inleiding

Bauer (1983: 213) vestig die aandag op 'n soort woordvormingsproses wat tot dusver min aandag in literatuur oor die Engelse morfologie ontvang het. Die genoemde proses was/is ook aktief in Afrikaans werkzaam en die produkte daarvan moet deur die leksikograaf vir insluiting in 'n woordeboek oorweeg word.

Dié woordvormingsproses, wat as kompositumvorming of afleiding beskou sou kon word, bestaan uit die kombinasie van 'n (gewoonlik) Griekse of Latynse woardelement met 'n ander element (affiks of stam). Hierdie Griekse of Latynse elemente funksioneer soos affikse, maar toon terselfdertyd eenskappe wat hulle van affikse onderskei. Die *Oxford English Dictionary* (OED) praat van sodanige elemente as "combining forms" (Bauer 1983: 213), terwyl HAT hulle as "woordelemente" insluit. In NW word die morfologiese status van dié elemente nie geëkspliseer nie.

Die genoemde elemente is volop in Afrikaans en enkele voorbeelde is in die aparte bylae vervat.

1.2 "Woordelemente" versus affikse

Die woardelemente van Griekse of Latynse oorsprong kan soos affikse aan stamme gekoppel word (Bauer 1983: 213). Die probleem kom egter by gevalle waar, wat op die oog af na affikse lyk, met ander affikse verbind om woorde te vorm. Dit kan die taalkundige hoofbrekens besorg, want voor- en agtervoegsels word juis gedefinieer in terme van hul verbindbaarheid met stamme of woorde.

Leksikale items soos byvoorbeeld *astrografie*, *bioskoop*, *chiropodie*, *elektroliet*, *filosofie*, *hematosiet*, ens. kan nie morfologies sinvol ontleed word as 'n mens aanvaar dat woordvormingselemente soos *astro-*, *bio-*, *chiro-*, *elektro-*, *filo-*, *hematensyds* of *-grafie*, *-skoop*, *-podie*, *-liet*, *-sografie* en *-siet* andersyds affikse is nie.

Bauer (1983: 214) sê dan ook tereg dat vanweë hul unieke optrede, die sg. "combining forms" of "woordelemente" nie sonder meer as affikse beskou kan word nie. Hy onderskei tussen "Final Combining Forms (FCFs)" en "Initial Combining Forms (ICFs)".

Combrink (1989: 248) noem dusdanige verbindings "tegnosamestellings". Hy sê naamlik dat tegnosamestellings gewone samestellings is waarvan die eerste stam 'n tegnostam is en die tweede stam vry (vgl. *geopolities, kardiovaskulêr, kubofuturisme, neurokliniek, teledata*, ens.) of gebonde (vgl. *antroponimie, dramatologie, ekologie, Sowjettoloog, toponimie*, ens.) kan wees. Wat tegnosamestellings betref, sal daar vir die doel van die bespreking tussen begin- (ICFs) en eindkomponente (FCFs) onderskei word. Dié elemente verskil op die volgende maniere van affikse.

1.2.1 Morfologiese verskille

Aan die morfologiese verskille wat reeds vlugtig uitgewys is, kan die volgende toegevoeg word. In die eerste plek kan eindkomponente met beginkomponente verbind, terwyl dit nie vir gewone agtervoegsels moontlik is nie (Bauer 1983: 214). Dit blyk duidelik uit die onderstaande voorbeelde:

hidrofiel; hidrofiet; hidrofoon; hidrograaf; hidroskoop
**hidroaan; *hidrobaar; *hidrodom; *hidroheid; *hidroskap*

Uit die voorbeeldmateriaal (kyk bylae) blyk dit boonop dat beginkomponente feitlik altyd op -o eindig, behalwe as hulle met 'n formans verbind wat met 'n vokaal begin. As 'n betrokke komponent nie op -o uitgaan nie, is dit soms moontlik om daarvan 'n beginkomponent te maak deur -o by te voeg (Bauer 1983: 24). Vergelyk die volgende voorbeelde:

<i>leksikon</i>	>	<i>leksiko-</i>	+	<i>-graaf</i>
<i>neger</i>	>	<i>negro-</i>	+	<i>-fiel</i>
<i>film</i>	>	<i>filmo-</i>	+	<i>-teek</i>

Die wyse waarop beginkomponente met eindkomponente verbind, maak dit verder moontlik om eersgenoemde as 'n afsonderlike groep te beskou. Wat allereers opvallend is, is dat die meerderheid Afrikaanse voorvoegsels (soos Bauer dit ook vir Engels aantoon) op konsonante eindig en dus vanweë die genoemde fonologiese beperking nie met eindkomponente kan verbind nie. Vergelyk die voorvoegsels: *aarts-, her-, mis-, oer-, on-, ont-, ver-, wan-*, ens. Dit lyk dus of eindkomponente se optrede beperk is tot 'n kombinasie met eerste stamme wat op 'n vokaal eindig; dus $\left[\begin{smallmatrix} \text{st 1} & \text{V} & \text{st} \end{smallmatrix} \right] \left[\begin{smallmatrix} \text{st 2} & \text{st} \end{smallmatrix} \right]$ waar 2 'n eindkomponent is.

Selfs die voorvoegsels wat op vokale eindig, kan nie met eindkomponente verbind nie (Bauer 1983: 215) en daarom is die volgende leksikale items onmoontlik:

**akraat; *antefiel; *antigraaf; *befobie; *prelogie; *kogram; ens.*

Terwyl voorvoegsels se kombinasie moontlikhede dus beperk is, wil dit voorkom asof beginkomponente 'n groter morfologiese valensie het. Maar beginkomponente laat hulle nie sonder meer klassifiseer nie. Bauer (1983: 215) verwys na die woardelemente *hyper-* en *super-* (beginkomponente) wat as gedeeltelike sinonieme beskou moet word. Beide kan beteken "in baie hoë mate; buitengewoon, oormatig, uitermate". Nietemin wil dit voorkom asof *hyper-* meer geredelik met eindkomponente verbind as wat dit met *super-* die geval is. Vergelyk in dié verband *hiperplasie*, *hipertensie*, *hipertonie* en *hipertrofie* met *superfyn*, *superbelasting* en *supermark*, ens.

Die onderskeid tussen begin- en eindkomponente en affikse kan dus op morfologiese gronde geregverdig word.

1.2.2 Semantiese verskille

In die meeste gevalle bestaan daar 'n semantiese verskil tussen beginkomponente en voorvoegsels, maar dis moeilik vaspenbaar. Bauer (1983: 215) sê dat dit lyk asof beginkomponente betekenismatig meer bied as voorvoegsels. Die semantiese "lading" van woardelemente is egter nie absoluut meetbaar nie. Voorvoegsels soos *pre-* en *sub-* kan met onderskeidelik "voor" en "onder" verklaar word, terwyl *sosio-* moeilik verklaarbaar is sonder 'n verwysing na die samelewing of gemeenskap en *eko-* sonder dat daar van die ekologie of omgewing melding gemaak word. Ander beginkomponente is weer nes voorvoegsels met 'n enkele leksikale item vervangbaar. Vergelyk *bio-* ("lewe"), *hidro-* ("water") en *pseudo-* ("skyn"), ens. Affikse soos *mini-* en *-isme* bied op hulle beurt betekenismatig so baie dat hulle tot selfstandige woorde ontwikkel het.

Uit bogenoemde blyk dit dat dit nie moontlik is om op semantiese gronde 'n waterdigte skeiding tussen affikse en woardelemente van vreemde oorsprong te tref nie. Maar só 'n skeiding is dikwels ook nie tussen affikse en gewone woorde moontlik nie; vgl. *on-* en *nie-* in bv. *onduidelik* en *nie-duidelik*. Omdat affikse morfeme is, het hulle betekenis. Dieselfde betekenis kan ook as leksikale elemente geleksikaliseer word, naas die leksikalisering van subleksikale elemente.

Sommige neo-klassieke komposita of tegnosamestellings tree soos endosentriese komposita op, terwyl afleidings met voorvoegsels nie noodwendig dié endosentriese verhouding weerspieël nie. By die leksikale items *astrofisika* en *biochemie* tree die tegnostamme of beginkomponente as bepalers op van die slotstamme wat die semantiese kerne is. Dié optrede bewys die stamstatus van die beginkomponente. By die afleiding *ontwater* is die voorvoegsel *ont-* nie 'n tipe water nie, maar 'n *hereksamen* is wel 'n tipe *eksamen*. Dié hiponimiese verhouding geld egter nie sonder uitsondering nie en is ook nie tot dié tipe woordvormingsproses beperk nie. Bauer (1983: 215) wys daarop dat 'n *pseudosuur* juis nie 'n soort *suur* is nie, maar dat 'n *aartsbiskop* wel 'n soort *biskop* is.

Bauer (1983: 215) gee toe dat die woardelemente van Griekse en Latynse herkoms as gebonde stamme beskou sou kon word (soos Combrink ook aan-

dui), maar hy verkies om die genoemde elemente te aanvaar vir wat hulle is, naamlik elemente uit die Klassieke tale wat in Engelse woordvormingsprosesse benut word. In moderne Engels (en ook dikwels as leenvertalings in Afrikaans) is die produkte van dié woordvormingsprosesse volop. Bauer (1983: 215) wys tereg daarop dat alhoewel *telefoon* en *televisie* uit Griekse elemente bestaan, die sake waarna die betrokke leksikale items verwys, vir die antieke Grieke onbekend was. Vandaar die benaming "neo-klassieke" komposita.

1.3 Leksikografiese aspekte

Die onvermoë van taalkundiges om oor die morfologiese status van die genoemde woardelemente uitsluitel te gee, veroorsaak dat die leksikografiese hantering van sodanige subleksikale items nie op 'n suiwer linguïstiese grondslag geplaas kan word nie. Die leksikografiese hantering van die Griekse en Latynse woardelemente is aan die hand van dertig voorbeeldwoorde (kyk bylae) bestudeer. Die steekproef bestaan uit vyftien beginkomponente en vyftien eindkomponente. 'n Vergelyking is getref tussen die hanteringswyse van die *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (voortaan HAT) en die *Nasionale Woordeboek* (voortaan NW). Die volgende voorlopige gevolgtrekkings is gemaak.

- (a) Al vyftien beginkomponente is in HAT opgeneem, terwyl NW elf van die genoemde beginkomponente bevat. Wat die beginkomponente betref, lyk dit asof die woordeboeke 'n verteenwoordigende groep opgeneem het.
- (b) Slegs ses eindkomponente is in HAT opgeneem, terwyl NW geen eindkomponente insluit nie. Wat eindkomponente betref, bied HAT en NW nie 'n realistiese weergawe van hul gebruiksfrekwensie nie.

Bogenoemde tendens kan toegeskryf word aan die tradisionele woordgebaseerde struktuur van woordeboeke en die neiging om aan eerste stamme leksikografiese prominensie bo slotstamme te verleen. Leksikale items kleiner as woorde het maar eers onlangs lemmastatus gekry en die klem val steeds sterker op eerste stamme as slotstamme. Hieraan sal leksikograwe in die toekoms meer aandag moet gee — veral waar produktiewe woordvormingselemente aan die orde is.

1.3.1 Lemmastatus

Begin- en eindkomponente moet as subleksikale lemmas ingesluit word, omdat hulle in die meeste gevalle unieke komponente is wat slegs 'n stamoptrede het (as 'n mens aanvaar dat dié woordvormingsprosesse op kompositumvorming neerkom) en nie ook as afsonderlike leksikale lemmas opgeneem word nie.

Soms wil dit voorkom asof woordelemente soos bv. *-chroom*, *-graaf*, *-gram*, ens. ook as selfstandige woorde kan optree, maar die leksikale items *chroom* ("blink, harde, bros metaal"), *graaf* ("spitwerktuig" of "adellike titel") en *gram* ("klein massa in die metrieke stelsel") hou betekenismatig geensins met *-chroom* ("kleur"), *-graaf* ("geskrif") en *-gram* ("tekening") verband nie. By dié streeplemmas sal 'n kruisverwysing na die leksikale lemma dus ontbreek, soos wat dit ook in HAT die geval is. Op dié wyse word bevestig dat daar van verskillende leksikale items sprake is.

1.3.2 *Kruisverwysings*

In teenstelling met die bogenoemde subleksikale items hou die woordelemente *homo-*, *outo*, *-fobie*, *-foon* en *-manie* wel betekenismatig verband met die leksikale variante *homo*, *outo*, *fobie*, *foon* en *manie*. Die betekenis van die selfstandige woorde is herleibaar na dié van die woordelemente, want eersgenoemde het deur middel van 'n proses van "backformation" of "Rückbildung" uit neo-klassieke komposita ontstaan. Combrink (1989: 230) noem die proses "inkorting" en verwys na die verselfstandiging van tegnostamme soos bv. *Afro*, *gastro*, *kilo*, *makro*, *mikro* en *neuro*. Deur van kruisverwysings gebruik te maak, kan die leksikograaf sodanige verwantskap aantoon.

By die HAT-lemma *homo* staan bloot "Homoseksuele individu" en by *outo* "Motor", sonder enige aanduiding dat die genoemde leksikale items normaalweg as eerste lid van 'n kompositum optree, soos bv. in *homoseksueel* of *outomobiel*. *Homo* en *homo-*, asook *outo* en *outo-* is variante optredes van dieselfde leksikale item. Normaalweg kan die woordvariant as die ongemerkte optrede en die stamvariant as die gemerkte optrede beskou word. Dit wil voorkom asof by tegnostamme die teenoorgestelde geld. Die woordvariant is uiters gemerk, omdat dit die resultaat van "Rückbildung" is. By die woordvariant behoort 'n kruisverwysing na die kompositum waaruit hy gevorm is, verstrekkend te word. Waar die woordvariant 'n wyer waarde het as net die verkorting uit één kompositum, moet die kruisverwysing na die streeplemma gemaak word. By *homo* moet *homoseksueel* en by *outo* moet *outo-* as verwysing optree.

By die HAT-lemma *fobie* is die inligting vollediger, maar terwyl *outo-* as streeplemma optree, is dit nie met *-fobie* die geval nie. By die leksikale lemma *fobie* behoort *-fobie* as verwysing op te tree. Die leksikale lemma word soos volg gehanteer:

"*fobie*, (-ë). Sieklike vrees — veral gebruik as tweede lid van samestellings ... *Agora-*, *bakterio-*, *hidro-* of *hipsofobie*. [As simpleks < G. *phobos* vrees; as tweede lid van ss. < G. *-phobia* vrees vir die genoemde saak]."

Die subleksikale item *-foon* word weer wel as streeplemma ingesluit en soos volg verklaar:

"-foon. Tweede lid van enkele samestellings afgelei van G. *phone* geluid, klank, bv. *tele-, dikta-, mikrofoon.*"

Terselfdertyd word in die woordeboekartikel van die leksikale lemma *foon* te kenne gegee dat dié leksikale item deur "Rückbildung" gevorm is. Vergelyk: "*foon* ... Verkorte vorm, veral in die spreektaal, van *telefoon.*"

Die leksikale item *manie* word opgeneem en verklaar, maar sonder enige aanduiding dat hy as tweede lid van 'n kompositum (vgl. *xenomanie, monomanie*, ens.) ook 'n stamoptrede het. Die subleksikale lemma *-manie* ontbreek derhalwe. Die polisemiese waardes van *manie* word soos volg aangedui:

"*manie* ... 1. Sieklike sug, drang tot iets sonderlings; oordrewe voorliefde vir iets ... 2. (psigiat.) Geestestoestand gekenmerk deur onbeheerde emosionele, verstandelike of senuweeprosesse; opwinding van psigotiese afmetings gekenmerk deur geestelike en liggaamlike ooraktiwiteit, verwarrende gedrag en eksaltasie."

Bogenoemde inskrywing sou ewe goed in 'n psigiater se handleiding of mediese handboek kon gestaan het, maar of sodanige definiëring van 'n algemene leksikograaf vereis word, is te betwyfel. Uit die voorafgaande bespreking blyk dit duidelik dat die gebruik van kruisverwysings by neo-klassieke lemmas en die komposita met neo-klassieke stamme veel te wense oorlaat.

1.3.3 Etimologie

HAT toon feitlik deurgaans die etimologie van die vreemde woardelemente aan, terwyl dit by NW ontbreek. Dit is waardevolle inligting vir die woordeboekgebruiker en kan hom in staat stel om die onverklaarde lemmas of vreemde leksikale items (dikwels vakwoorde) wat nie in die woordeboek opgeneem is nie, self te interpreteer. Sodanige inligting kan dus 'n enkoderende waarde hê.

1.3.4 Fonologiese inligting

Wat fonologiese leiding betref, gee HAT soms 'n aanduiding van hoe variasie by beginkomponente fonologies gemotiveer word. Vergelyk die volgende inskrywing:

"*hidro-*. Ook *hidr-* (voor vokale) ..."

Ongelukkig is HAT nie konsekwent in sy toepassing daarvan nie. Vergelyk die volgende inskrywings:

"*hipo-*. Ook soms *hip-*." en "*filo-*. Ook *fil-*."

In laasgenoemde gevalle word die afwesigheid van die *-o* nie verklaar nie.

NW bied weer waardevolle fonologiese leiding deur die klempatrone van dié woordvormingsprodukte aan te dui. Dit blyk uit die volgende inskrywings:

"*bio-*: met betrekking tot lewende organismes, tot wat lewe. Bioche'mie, -'fisika, -morfolo'gie."

"*hidro-*: water, vloeistof. Hidroteg'niek, -tera'pie."

"*hiper-*: in baie sterk of oordrewe mate. 'Hiperanalities, -beleef, -krities, -modern."

Sodanige inligting is vir die woordeboekgebruiker belangrik omdat die klempatrone van neo-klassieke komposita nie altyd sistematies voorspelbaar is nie, soos wat dit inderdaad ook met ander komposita die geval is.

1.3.5 Eenvormigheid

Onduidelikheid oor die morfologiese status van die vreemde elemente blyk uit HAT se hantering van die subleksikale lemmas *bio-*, *hiper-*, *meta-*, *super-*, *-gram* en *-skoop* om maar enkeles te noem. Vergelyk die leksikografiese hantering van die volgende subleksikale items:

- 1 "bio-. Met betrekking tot wat lewe ... [G. *bios* lewe]."
- 2 "hiper-. Voorvoegsel uit G. *huper*, met die betekenis ..."
- 3 "meta-. Woordelement met die bet. ... [G. *meta*]."
- 4 "super-. ... (L.) Eerste lid van ss. met die bet. ..."
- 5 "-gram. Woordelement afgelei van G. *gramma* met die betekenis ..."
- 6 "-skoop. Agtervoegsel afgelei van G. *skopos* ... met die bet. ..."

By 1 word (soos deurgaans in NW) geen aanduiding van die morfologiese status van die leksikale item gegee nie. By 2 en 6 word daarna verwys as affikse. By 3 en 5 word "woordelement" gebruik en by 4 word met die verwysing "Eerste lid van ss." geïmpliseer dat die betrokke element wel 'n stam is en dus betrokke is by kompositumvorming.

Dié hanteringswyse verwar die gebruiker. Dis nodig dat 'n eenvormige beskrywingspatroon gehandhaaf moet word, watter status die leksikograaf ook al aan dusdanige elemente wil toeken. Die status van die elemente moet boonop vanuit die taalkunde gemotiveer word.

1.4 Slot

Alhoewel HAT 'n groot groep Griekse en Latynse woordvormingselemente as streeplemmas akkommodeer, is dit nie duidelik op watter gronde insluiting

berus nie. Die volgende beginkomponente is bv. nie in HAT opgeneem nie, maar is net so aktief in Afrikaans werkzaam.

- eko-*. [G. *oikos* "huis"] soos in *ekologie, ekonomie, ens.*
lito-. [G. *lithos* "steen"] soos in *litograaf, litoloog, litosfeer, ens.*
orto-. [G. *orthos* "reg"] soos in *ortodoks, ortografie, ortopedie, ens.*
psigo-. [G. *psyche* "siel"] soos in *psigoanalise, psigoloog, psigopaat, ens.*

Komposita waarin die betrokke beginkomponente optree, is wel in HAT ingesluit en leksikografies bewerk. Sodanige hanteringswyse negeer die produktiwiteit van dié elemente en laat die leksikograaf terselfdertyd ruimte inboet wat meer oordeelkundig benut sou kon word.

Wat die leksikografiese hantering van neo-klassieke komposita betref, rus die verpligting op die leksikograaf om hulle so eenvormig en realisties as moontlik te benader. Daardeur word die sg. "moeilike" woorde vir die leek toeganklik gemaak.

2. *Pseudo-sintaktiese komposita*

2.1 Inleiding

In Afrikaans kom 'n tipe verbinding wat soos 'n sinsdeel lyk, maar 'n ander soort funksie of 'n besondere betekenis het, vry algemeen voor. Hierdie meerwoordige leksikale item vorm 'n ortografiese eenheid en kan as 'n soort kompositum beskou word. Sodanige verbinding, waarna voorts as 'n *pseudo-sintaktiese kompositum* verwys sal word, is boonop 'n betekenseenheid wat dikwels deur 'n enkele woord vervang kan word. Dié betekenis is nie af te lei uit die som van die samestellende dele se betekenis nie. 'n Pseudo-sintaktiese kompositum is dus 'n enkele leksikonitem wat as sodanig vir insluiting in die woordeboek kwalifiseer. Die lemmakeuse van 'n leksikograaf moet immers 'n getroue weerspieëling wees van alle leksikale items waaruit die betrokke taal se woordeboek bestaan (Gouws 1989: 108).

2.2 Leksikografiese hantering

Sover dit die leksikografiese hantering van pseudo-sintaktiese komposita aangaan, geld alle reëls wat vir gewone leksikale items geld. Slegs verbindings wat geleksikaliseerde items is en deel uitmaak van die kernwoordeboek van Afrikaans, sal vir insluiting in 'n handwoordeboek in aanmerking kom. Geleentheidskomposita soos die volgende, sal nie sonder meer as afsonderlike lemmas opgeneem word nie:

"moenie-vir-my-sê-wat-ek-moet-doen-nie-kyk";
 "raak-net-aan-my-en-ek-sal-jou-klap-uitdrukking";
 "as-ek-praat-bly-jy-stil-houding";
 "wat-het-ek-vir-jou-gesê-glimlag";
 "wat-moet-gebeur-sal-gebeur-gesindheid".

Die volgende verbindings is wel in HAT op hul alfabetiese plek opgeneem. Van dié verbindings verskyn 1, 7, 13, 14, 16, 18, 21 en 23 ook in NW. Dit is goeie leksikografiese praktyk.

- 1 *alhonderd-en-tien* ("Al is dit ook so; nogtans; almaskie.")
- 2 *blinkblaar-wag-'n-bietjie* ("Bladwisselende boom met blinkgroen blare en dorings op die takke.")
- 3 *dop-en-dam* ("[Minderwaardige] brandewyn en water.")
- 4 *droog-my-keel* ("Enigeen van 'n aantal plantsoorte ... waarvan die besies 'n vrank smaak in die keel veroorsaak.")
- 5 *duiwel-in-die-bos* ("Kosmos.")
- 6 *dwars-in-die-weg* ("1. Gebou wat dwars op 'n pad staan. 2. (fig.) Verkeerde, dwarskoppige mens.")
- 7 *elf-en-dertigste* ("Soveelste ... baie langsam.")
- 8 *hand-om-die-nek-hek* ("Konsertinahek wat met 'n stuk ketting of draad aan 'n stuk hout om die bo-ente van die eerste hekspoor en die hekspaal toegehou word.")
- 9 *help-my-krap* ("Jeukende huiduitslag; jolliejeuk; lekkerjeuk; Skotse fietel.")
- 10 *hou-jou-bek-wet* ("Wet waardeur vryheid van spraak belet of aan bande gelê word.")
- 11 *jan-in-die-sak* ("Doekpoeding.")
- 12 *jantjie-sonder-erg* ("Onbekommerde persoon wat ongeërg sy gang gaan.")
- 13 *jantjie-van-alles* ("Iemand wat allerhande werkies kan doen; faktotum.")
- 14 *jan-van-gent* ("Groot seevoël met wit vere ... seegans.")
- 15 *juffertjie-in-die-groen* ("1. Gewilde tuinblom. 2. Drankie gemaak van brandewyn en suiker.")
- 16 *kruiddjie-roer-my-nie* ("1. Baie gevoelige plant, met volop nektar, giftige blare en rooibruin blomme, ... 2. (fig.) Prikkelbare, liggeraakte, opvlieënde persoon.")
- 17 *kyk-in-die-pot* ("1. Man wat hom met kombuissake bemoei; potkyker. 2. (fig.) Onbeskeie, nuuskierige toeskouer wat hom graag met ander mense se sake bemoei.")
- 18 *laag-by-die-gronds* ("Nie hoogstaande, verhewe nie; platvloers.")
- 19 *lelie-der-dale* ("Lentebloem met 2 groot blare en spierwit, klokvormige blomme — sinnebeeld van reinheid.")

- 20 *ou-meid-onder-die-kombers* ("Vleis in deeg gebak.")
- 21 *oupa-pyp-in-die-bek* ("Soort orgidee ... met perserige blomme waarvan die dun, dwars lip pypvormig is.")
- 22 *slinger-om-die-smoel* ("Melksnyfels.")
- 23 *wag-'n-bietjie* ("Benaming vir enigeen van verskeie struik- en bome met haakdorings, veral die katdoring ... en haakdoring ... en ... (haak-en-steek).")

2.2.1 Semantiese aspekte

Die volgende gegewens blyk uit die genoemde data. Uit die 23 leksikale items is daar ag wat gebruik word om na plante (vgl. 2, 4, 5, 15, 16, 19, 21 en 23) en vier om na mense (vgl. 6, 12, 13 en 17) te verwys. Een leksikale item kan op 'n mens of plant betrekking hê (vgl. 16). Daar is vyf leksikale items wat op kos en drank (vgl. 3, 11, 15, 20 en 22) dui en slegs een leksikale item wat tot die diere-wêreld (vgl. 14) behoort. Die ander vyf leksikale items (vgl. 1, 7, 9, 10 en 18) is nie so maklik klassifiseerbaar nie. Globaal beskou, lyk dit asof pseudo-sintaktiese komposita veral gebruik word om na plante of mense te verwys. Die genoemde komposita het 'n naamgewingsfunksie en dié benoeming beskryf 'n bepaalde aspek van die saak.

Sodanige beskrywing het egter nie altyd 'n letterlike waarde nie. Soos wat dit met geleksikaliseerde uitdrukkings die geval is, is die verhouding tussen die leksikale item en die saak waarna dit verwys, dikwels metafories. Dit geld byvoorbeeld die leksikale item *dwars-in-die-weg* wat 'n koppige, verkeerde mens aandui. In ander gevalle is die metaforiese verband nie meer aantoonbaar nie en het die leksikale item, bv. *jakkals-trou-met-wolf-se-vrou-wêre* (gesê as daar tegelyk reën en sonskyn is), 'n geïkoneerde betekeniswaarde. Pseudo-sintaktiese komposita is dus nie "selfverklarend" nie en kort 'n uitvoerige leksikografiese bewerking.

By vier van die lemmas, naamlik *dwars-in-die-weg*, *juffertjie-in-die-groen*, *kruidjie-roer-my-nie* en *kyk-in-die-pot* (vgl. 6, 15, 16 en 17) is polisemiese onderskeidings aangetoon en is daar tereg van die letterlike na die meer figuurlike betekenisonderskeidings beweeg.

2.2.2 Konteksleiding

Wat by die bewerking van die HAT-lemma *alhonderd-en-tien* as hinderlik opval, is dat 'n gepaste voorbeeldsin ontbreek. Dit is nie vir die oningewyde woordeboekgebruiker voldoende om te weet dat dié leksikale item met "nogtans" of "almaskie" vervangbaar is nie. 'n Aanduiding van die sintaktiese optrede van dié ongewone verbinding sou waardevol wêes. By 'n soortgelyke lemma, naamlik *elf-en-dertigste*, is wel voorbeeldsinne ter toeligting gebruik.

2.2.3 Kruisverwysings

By die leksikale lemmas *noqtans* en *almaskie* word sinoniemdefinisies en voorbeeldsinne aangetref, maar 'n kruisverwysing na *alhoonderd-en-tien* ontbreek. Dit is 'n leemte.

Die leksikale lemmas *duiwel-in-die-bos*, *jan-in-die-sak*, *jan-van-gent*, *kyk-in-die-pot* en *slinger-om-die-smoel* word onder andere met onderskeidelik *kosmos*, *doekpoeding*; *seegans*, *potkyker* en *melksnyfels* verklaar. Waar laasgenoemde leksikale items as selfstandige lemmas optree, kom tereg kruisverwysings na die meerwoordige leksikale lemmas voor. 'n Jantjie-van-alles kan met "faktotum" verklaar word, maar by die lemma *faktotum* kom geen kruisverwysing na *jantjie-van-alles* voor nie. Dit is wenslik dat dit wel bygevoeg word.

HAT se hantering van die lemmas *blinkblaar-wag-'n-bietjie* en *wag-'n-bietjie(-boom)* is eweneens onbevredigend. Al is die genoemde leksikale items nie absoluut sinoniem nie, sou 'n mens by *blinkblaar-wag-'n-bietjie* die inskrywing "Vgl. WAG-'N-BIETJIE" en by *wag-'n-bietjie(-boom)* die inskrywing "Vgl. BLINKBLAAR-WAG-'N-BIETJIE" verwag. By die lemma *wag-'n-bietjie* is daar die implisiete verwysing na *haakdoring*, *haak-en-steek* en *katdoring* (vgl. 23). By *haakdoring* en *haak-en-steek* is daar wel 'n kruisverwysing na *wag-'n-bietjie*; maar by *katdoring* nie. Die enigste kruisverwysing na *blinkblaar-wag-'n-bietjie* kom by *haakdoring* voor. By *blinkblaar-wag-'n-bietjie* is daar geen verwysing na enige van die genoemde lemmas nie. Die woordeboekgebruiker sou by 'n konsekwente hanteringswyse baat vind.

2.2.4 Getalsaanduiding

Waar pseudo-sintaktiese komposita as leksikale lemmas optree, word hulle in HAT meestal sonder enige meervoudsaanduiding gelys, maar wat staan die woordeboekgebruiker te doen as hy die volgende wil sê:

"Jan en sy pa is albei *dwars-in-die-weë*"?

By *jantjie-sonder-erg* skyn dit makliker te wees:

"Ek is moeg daarvan om met julle *jantjies-sonder-erg* te sukkel!"

Hoekom word die meervoud by die volgende geval gegee en nie ook by die ander nie?

"Julle *kruidjie-roer-my-nies* moet maar eenkant toe staan!"

Oor die bogenoemde kwessies sou die leksikograaf waarskynlik uitsluitel kon gee. Sommige pseudo-sintaktiese komposita laat wel ruimte vir getalsaanpassings, sonder dat hul "idiomatisiteit" daardeur verlore gaan. Die leksikograaf

moet nie 'n rigoristiese benadering volg nie, maar hom deur werklike taalgebruik laat lei.

2.3 Slot

Alhoewel die insluiting van meerwoordige leksikale items oorwegend semanties gemotiveer is, mag die leksikograaf nie toelaat dat sy preokkupasie met "sense" of "meaning" die oorhand kry nie. Hierteen waarsku Sinclair (1984: 4) baie pertinent. Die opname van pseudo-sintaktiese komposita moet veral ook leksikologies gemotiveer kan word.

Verwysings

- Bauer, L. 1983. *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Botha, T.J.R. et al (Red.). 1989². *Inleiding tot die Afrikaanse taalkunde*. Pretoria: Academica.
- Combrink, J.G.H. 1989. Afrikaanse morfologie: 'n oorsig. Botha, T.J.R. et al (Red.). 1989²: 220-254.
- De Villiers, M. e.a. 1987⁷. *Nasionale Woordeboek*. Kaapstad: Nasou.
- Gouws, R.H. 1989. *Leksikografie*. Kaapstad: Academica.
- Hartmann, R.R.K. (Red.). 1984. *LEXeter '83 Proceedings*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Odendal, F.F. 1979². *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Doornfontein: Perskor.
- Sinclair, J.M. 1984. Lexicography as an Academic Subject. Hartmann, R.R.K. (Red.). 1984: 3-12.

Bylae

ELEMENT	ETIMOLOGIE		KOMBINASIE-MOONTLIKHEDE
1 astro-	G. <i>astro</i>	"ster"	<i>astrofisika;</i> <i>astrografie;</i> <i>astrologie</i>
2 bio-	G. <i>bios</i>	"lewe"	<i>biochemie;</i> <i>biografie;</i> <i>bioskoop</i>
3 chir(o)-	G. <i>kheir</i>	"hand"	<i>chiromansie;</i> <i>chiropodie;</i> <i>chirurgie</i>
4 elektro-	G. <i>elektron</i>	"amber"	<i>elektroanalise;</i> <i>elektrochemie;</i> <i>elektroliet</i>
5 filo-	G. <i>philos</i>	"lief vir"	<i>filologie;</i> <i>filosel;</i> <i>filosofie</i>
6 galvano-	It. Na Luigi <i>Galvani</i> wat die eerste die verskynsel van chemies opgewekte stroom beskryf het. "wat elektriese stroom deur chemiese werking opwek"		<i>galvano-chirurgie;</i> <i>galvanometer;</i> <i>galvanoskoop</i>
7 hemato-	G. <i>haima</i>	"bloed"	<i>hematofobie;</i> <i>hematologie;</i> <i>hematosiet</i>
8 hidro-	G. <i>hudor</i>	"water"	<i>hidrochloride;</i> <i>hidrodinamies;</i> <i>hidrofiel</i>
9 hiper-	G. <i>huper</i>	"bo"	<i>hiper-Afrikaans;</i> <i>hiperbool;</i> <i>hipersensitief</i>
10 hipo-	G. <i>hupo</i>	"onder"	<i>hipochondries;</i> <i>hipodermies;</i> <i>hipofonie</i>
11 homo-	G. <i>homos</i>	"dieselfde"	<i>homochromaties;</i> <i>homoniem;</i> <i>homoseksueel</i>

12	<i>meta-</i>	<i>G. meta</i>	"met"	<i>metacarpus;</i> <i>metafisika;</i> <i>metafoor</i>
13	<i>outo-</i>	<i>G. autos</i>	"self"	<i>outobiograaf;</i> <i>outodidak;</i> <i>outograaf</i>
14	<i>pseudo-</i>	<i>G. pseudos</i>	"vals"	<i>pseudoniem;</i> <i>pseudoprofeet;</i> <i>pseudoskoop</i>
15	<i>super-</i>	<i>G. super</i>	"bo"	<i>superbelasting;</i> <i>superfyn;</i> <i>superlatief</i>
16	<i>-chroom</i>	<i>G. chroma</i>	"kleur"	<i>monochroom;</i> <i>polichroom</i>
17	<i>-fiet</i>	<i>G. phuton</i>	"plant"	<i>holofiet;</i> <i>sporofiet;</i> <i>geofiet</i>
18	<i>-fobie</i>	<i>G. phobia</i>	"vrees"	<i>agorafobie;</i> <i>bakteriofobie;</i> <i>gamofobie</i>
19	<i>-foon</i>	<i>G. phone</i>	"geluid"	<i>diktafoon;</i> <i>mikrofoon;</i> <i>polifoon</i>
20	<i>-gamie</i>	<i>G. gamos</i>	"huwelik"	<i>bigamie; endogamie;</i> <i>monogamie</i>
21	<i>-graaf</i>	<i>G. graphos</i>	"geskrif"	<i>geograaf;</i> <i>leksikograaf;</i> <i>telegraaf</i>
22	<i>-gram</i>	<i>G. gramma</i>	"tekening"	<i>outogram;</i> <i>radiogram;</i> <i>telegram</i>
23	<i>-kraat</i>	<i>G. kratos</i>	"mag"	<i>burokraat;</i> <i>demokraat;</i> <i>fisiokraat</i>
24	<i>-krasie</i>	<i>G. kratos</i>	"mag"	<i>burokrasie;</i> <i>demokrasie;</i> <i>outokrasie</i>
25	<i>-liet</i>	<i>G. lithos</i>	"steen"	<i>fonoliet;</i> <i>granoliet;</i> <i>monoliet</i>
26	<i>-logie</i>	<i>G. logos</i>	"woord"	<i>musikologie;</i> <i>sosiologie;</i> <i>teologie</i>

27	- <i>manie</i>	G. <i>mania</i>	"raserny"	<i>bibliomanie;</i> <i>dipsomanie;</i> <i>kleptomanie</i>
28	- <i>metrie</i>	G. <i>metrein</i>	"meet"	<i>fotometrie;</i> <i>geometrie;</i> <i>psigometrie</i>
29	- <i>patie</i>	G. <i>pathos</i>	"lyding"	<i>heteropatie;</i> <i>simpatie;</i> <i>telepatie</i>
30	- <i>skoop</i>	G. <i>skopos</i>	"kyker"	<i>mikroskoop;</i> <i>stetoskoop;</i> <i>teleskoop</i>

www.oxfordjournals.org/doi/10.1093/lexiko/lexa001